

VURMBRANDËT

TË TORTURUAR PËR KRISHTIN
HISTORIA E PLOTË

zëri i martirëve

VURMBRANDËT

TË TORTURUAR PËR KRISHTIN
HISTORIA E PLOTË

Çfarë thonë njerëzit për ...

HISTORINË E VURMBRANDIT

Kur theva shtyllën kurrizore në 1967-ën dhe u gozhdova në një karrige me rrota, nuk ia kisha idenë se shpejt do të lexoja një libër të krishterë, të sapobotuar, i cili do të ndikonte në mënyrën si e shihja vuajtjen për Krishtin. Libri quhej “*Tortured for Christ*” (“*Të torturuar për Krishtin*”) dhe shokët e kolegjit këmbëngulën që ta lexoja. Më thanë se do të më ndihmonte të ballafaqohesha me vështirësitë e mia për t'i besuar Perëndisë në mes vuajtësh dhe humbesh të mëdha.

Deri sa u paralizova nga aksidenti që pësova gjatë zhytjes, mendoja se Perëndia dëshironte që bijtë e Tij të jetonin të lumtur, të shëndetshëm dhe pa telashe. Kur lexova “*Tortured for Christ*”, kuptova se qëllimi i shpengimit të Perëndisë nuk ishte të na e bënte jetën fushë me lule, por të na bënte më shumë si Jezusi. Humbja, brenga, dhimbja dhe vuajtja janë mjetet që Ai zgjedh për ta përmbushur këtë qëllim.

Tani, pas pesëdhjetë vitesh në karrocë me rrota si kuadriplegjike, po aq vite sa ka edhe libri “*Tortured for Christ*” që përdoret nga Perëndia, mund të them me plot gojën se vuajtjet e mëdha në jetën e krishterë janë platforma më e fuqishme që ungjilli të ketë sukses. Ja pse e falënderoj Perëndinë për këtë libër mbresëlënës dhe për mesazhin e tij për çdo kohë.

Joni Eareckson Tada, themeluese e “Joni and Friends”

E falënderoj Perëndinë për hirin dhe mëshirën që ka treguar vazhdimisht në jetët e Riçard (Richard) dhe Sabina Vurmbrandit (Wurmbrand). Mesazhi i tyre sfidoi zemrën time. Në vitet e para të organizatës “Operation Mobilization” (“Mobilizim Veprim”), ne shpërndamë shumë libra të Riçardit dhe u lutëm që Perëndia t’i përdorte fuqishëm, por do të veçoja librin e Sabrinës “*The Pastor’s Wife*” (“Gruaja e pastorit”), sepse ndienim nevojën për të pasur më shumë libra drejtuar grave. E falënderojmë Perëndinë edhe për librin “*Tortured for Christ*”, të cilin e kemi shpërndarë me mijëra kopje në të gjithë botën.

Pavarësisht se si e përdori Perëndia, Riçardi vazhdoi të ishte i përlur dhe zemërbutë, gjithmonë i gatshëm për të mësuar diçka të re në këmbët e Jezusit. Dëshmia e Riçardit depërtoi në zemrat e të krishterëve të përgjumur të pavetëdijshëm për vuajtjet e të krishterëve të tjerë. Ende sot, dëshmia dhe trashëgimia e tij përmes organizatës “Zëri i martirëve” (The Voice of the Martyrs) po u hapin sytë të krishterëve për familjen e tyre të persekutuar nëpër botë. Besoj se Perëndia i dha Riçardit një vizion për të arritur skajet e largëta të tokës dhe ka 50 vite që ky vizion nuk ka ndryshuar.

George Verwer, themelues i “Operation Mobilization”

Vëllai ynë i dashur Vurmbrand na preku zemrën me shembullin e tij. Për shkak të tij, YWAM-i filloi të kontrabandonte Bibla në vendet që ishin pas Perdes së Hekurt. Të bashkëpunojta me ZiM (VOM) për mbretërinë e Perëndisë ka qenë fantastike dhe ne duam ta mbajmë sa më afër zemrave tona këtë shërbesë, sepse uniteti që po shohim është një gjë e mrekullueshme, të cilën Zoti e ka vendosur brenda familjes së Tij. Në YWAM e mbajmë Fjalën e Zotit para syve tanë dhe udhëheqës si Riçardi dhe Sabina na kanë frymëzuar.

Loren Cunningham, themeluese e “Youth with a Mission” (YWAM) (Të rinjtë me një mision)

Si një vajzë dymbëdhjetëvjeçare, bijë e një pastori, m'u mbush zemra me dhembshuri kur lexova librin "*Tortured for Christ*". Mbaj mend që pyesja veten, nëse do të kisha guximin e Vurmbrandëve për të duruar mundimet për hir të ungjillit. Edhe pse vetë kam një histori pengmarrjeje, kurrë nuk kam qenë pjesëmarrëse në mundimet e Krishtit siç ishin Vurmbrandët përmes burgosjes dhe torturave, krejt të zhveshur nga çdo zotërim tokësor. Pas gjithë këtyre viteve, kjo më kujton se nuk ka dhembshuri në zemrën e Armikut të shpirtit tanë. Njësoj si atëherë, ai vazhdon të vrumbullojë si një egërsirë, duke kërkuar të përpijë dikë. Por nuk ka mundur të fitojë as edhe një betejë! Këta njerëz të shpenguar e guximtarë, të urreyer mbi tokë, tani i bashkohen një kori mahnitës atje lart: "Atij që na deshi dhe na pastroi nga mëkatet tona, Atij i qoftë lavdia dhe pushteti në shekuj të shekujve. Amen." Gjetshim kurajo në faqet e këtij libri për të jetuar me heroizëm si Riçardi dhe Sabina, derisa të këndojmë bashkë me ta këtë këngë mahnitëse!

Gracia Burnham, pjesë e "New Tribes Mission", autore e "*In the Presence of My Enemies*"

Edhe pse Riçardi me Sabinën lindën më shumë se njëqind vite më parë, historia e tyre e çdokohëshme, përcjell freski dhe vjen në kohën e duhur e qartësisht përmes këtyre faqeve. Po, ata ishin heronj të ungjillit gjatë Luftës së Ftohtë, kur Perëndimi po luftonte ekspansionin komunist. Por ata janë heronj edhe të kohës sonë, sepse me jetët e tyre tregojnë një dashuri dhe përkushtim për Krishtin, që nuk mund të lëkundet apo tretet nga presioni, persekutimi apo dhimbja. Duke qenë hera e parë që historitë e Riçardit dhe Sabinës janë përmbledhur nën të njëjtën kopertinë, ky libër është një thesar urtësie për jetët e këtyre dy heronjve të besimit. Historia e tyre na sfidon të gjithëve "të jetojmë dhe të veprojmë njësoj si ata", ndërsa jetojmë me guxim rrugëtimin e besimit tonë me Jezusin.

Todd Nettleton, drejtues programi në radion "VOM"
(VOMRadio.net)

Duke qenë pranë të krishterëve të persekutuar, duke u shërbyer e duke punuar bashkë me ta në kufijtë e misioneve më të vështira dhe më të rrezikshme të botës për më shumë se pesëdhjetë vjet, jam dëshmitar i fuqisë së dëshmisë të Riçardit dhe Sabinës. Përveç librave të Biblës, janë të pakta historitë që kanë frymëzuar kaq shumë veta që të shërbejnë me kaq besnikëri. Nëse marrim parasysh se si historia e Vurmbrandëve sfidoi të krishterët në Perëndim që të ishin më të përkushtuar ndaj Krishtit, ndaj kishës së Tij dhe ndaj Urdhërimit të Madh, e kemi të lehtë të themi se kjo është një nga biografitë e krishtera më të rëndësishme në histori. Historia e *Vurmbrandëve* nuk përmban thjesht disa të dhëna të hollësishme historike për jetët e dy të krishterëve, të cilët përjetuan barbarizmat e komunistëve rumunë. Kjo histori është dëshmia e besnikërisë së Perëndisë dhe e përkushtimit të pashoq të shenjtorëve të Tij përballë burgosjes, torturës dhe vdekjes. Perëndia e ka përdorur këtë histori për të transformuar miliona njerëz në mbarë botën. Çdo i krishterë duhet ta lexojë këtë libër.

Cole Richards, president i “Zëri i Martirëve”

Originally published in English under the title
WURMBRAND. Tortured for Christ: The Complete Story
by Voice of the Martyrs
Copyright © 2018 The Voice of the Martyrs, Inc.

© 2021 The Voice of the Martyrs, Inc. for Albanian edition.
Translated by permission. All rights reserved.
Contact us at: fieldresources@vml.global

Të gjitha të drejtat e rezervuara. Përveçse për fragmente të shkurtra për qëllime studimi, asnjë pjesë e këtij libri nuk mund të riprodhohet në asnjë lloj forme pa lejen me shkrim të botuesit.

Përkthyer në shqip nga: Sara Gjana, Enkeleda Hebibasi
Redaktorë: Kathryn Church, Eduart Hebibasi
Graphics & Layout: OM EAST

Të gjitha citimet biblike, nëse nuk thuhet ndryshe, janë marrë nga Bibla, Diodati i Ri (1991-1994), përdorur me leje nga Albanian Bible Society (A.B.S.)
ISBN: 978-9928-295-65-1

eBooks for download:
www.vml.global
east.om.org/ebooks

Shtypur në shtypshkronjën: Vision Printing shpk, Tiranë, Shqipëri 2021
Tirazhi: 1000 kopje

SHËNIM PËR LEXUESIT

Në epokën në të cilën jetojmë, lexuesit dhe shikuesit e filmave janë mësuar me rrëfime të bazuara në histori të vërteta, të cilat shpesh i shtyjnë të pyesin veten sesa e ekzagjeruar ose e sajuar duhet të jetë. Ngjarja e shtjelluar në vijim përmban të dhëna të sakta dhe është treguar me besnikëri, bazuar në dokumente, shkrime dhe fakte historike të vërteta.

Kështu që lexuesit mund të besojnë në autenticitetin e historisë së librit dhe për t'i qëndruar besnik trashëgimisë së Vurmbrandëve, ne nuk kemi krijuar asnjë dialog në këtë libër. Sa herë që do të vëreni një dialog, ne kemi përdorur fjalët e Riçardit dhe Sabinës, duke i modernizuar pak aty ku ka qenë e nevojshme.

PROLOG

29 Shkurt 1948
Bukuresht, Rumani

Një furgon i zi shpejtonte në rrugët tërë borë të Bukureshtit. Gomat i ndaluan me një zhurmë gërvishtëse, duke thyer heshtjen e mëngjesit të së dielës. Riçard Vurmbrandi e dinte që rrëmbimet me urdhër qeverie ishin të zakonshme në qytetin e tij komunist. Ishte arrestuar edhe më parë dhe, si shumë të tjerë, ai jetonte vazhdimisht me frikën se mos ndodhte sërish. Por nuk ia merrte mendja se atë mëngjes do të binte viktimë, të paktën jo ndërsa ishte rrugës për në kishë.

Ndërsa në mendje bluante pikat e predikimit të tij, mendimet iu ndërprejnë, kur furgoni bëri një kthesë pranë tij. Dy burra me të zeza kërcyen nga makina. Sytë e tyre të ftohtë e të egër u ngulën mbi pastorin tridhjetë e nëntë vjeçar, ndërkohë që ai vetë kish shtangur.

Edhe pse një metër e nëntëdhjetë i gjatë, Riçardi nuk u bëri dot ballë rrëmbyesve të tij, trupi i tij i stërhollë ishte i papërshtatshëm për t'u mbrojtur. Ata iu hodhën përsipër. Njëri i kapi krahët, kurse tjetri i dha një goditje të fortë nën brinjë. Ndërsa Riçardi ra përtokë e mezi po merrte frymë në ajrin e akullt, s'kishte më shpresë për të kërkuar ndihmë.

Kur burrat e ulën me vështirësi Riçardin në sediljen e pasme të Fordit, që dukej si një makinë varrezash, Riçardit i erdhi një mendim shumë i thellë. Para dy ditësh, ndërsa lexonte librin e Jozueut, Riçardi kishte vënë re përsëritje të mesazhit “Mos ki

VURMBRANDËT

frikë”. Ai ishte bërë kurioz. Pse ishte përsëritur aq shumë ai mesazh në Shkrime? Edhe sa herë *të tjera* përsëritej? Riçardi vendosi t'i numëronte të gjitha rastet dhe zbuloi që shfaqej 366 herë në Bibël.

Riçardi kuptoi se të krishterët nuk kishin arsye të frikësoheshin në asnjë ditë të vitit, madje as në vitin e brishtë. Premtimi i Perëndisë vlente edhe për 29 shkurtin, ditën kur Riçardi u rrëmbye.

Shoferi i dha makinës ende pa u mbyllur dera, por Riçardi buzëqeshi. Ai dhe gruaja e tij, Sabina, e dinin që ky çast do të vinte. Ata ishin të vetëdijshëm për koston e lartë të punës së tyre si të krishterë dhe e kishin vlerësuar prej vitesh. Edhe tani që Riçardi po rrëmbehej, Fjala e Perëndisë i kujtonte të mos kishte frikë.

Një person i tretë në sediljen e pasagjerit i drejtoi Riçardit një pistoletë, ndërkohë që burrat anash tij ia lidhën këmbët e duart me zinxhirë.

Riçardi buzëqeshi vesh më vesh dhe rrëmbyesit e tij shkëmbyen vështrime plot shqetësim. I burgosuri i tyre është nën arrest, e prapë buzëqeshte. Mos i kish ikur mendja qysh at'çast? U duheshin informacione nga ai, dhe një i çmendur nuk u bënte punë.

– Pse po buzëqesh? – e pyeti njëri.

– Sepse është shkruar 366 herë, – tha Riçardi.

Tani ata ishin të sigurt se ai kishte dalë mendsh.

– Zotëri, çfarë është shkruar 366 herë?

– Thjesht ajo që kam nevojë.

Njëri prej tyre psherëtiu me tërbim: – Çfarë na paske nevojë ti?

– Njeriu nuk rron vetëm me bukë, – u përgjigj Riçardi. – Ai jeton me Fjalën e Perëndisë, dhe unë kam marrë fjalë nga Perëndia se nuk duhet të kem frikë.

Edhe pse Riçardi ishte nën arrest nga policia sekrete, ai e dinte se ishte në duart e Perëndisë së Plotëfuqishëm, dhe kjo i qetësonte zemrën.

Ndërsa furgoni u zhduk nëpër rrugët e qeta, Riçardi mbylli sytë. Perëndia e kishte përgatitur për çfarë duhet të vinte dhe Riçardi ishte lutur që të gjendej besnik.

KAPITULLI 1

Te gota e dytë me raki kumbulle, Riçardi humbi kthjelltësinë e shqisave. Më në fund, dita e gjatë në shoqërinë e tij të brokerimit, në Bukuresht të Rumanisë, mbaroi, dhe tani ai mund ta kthente vëmendjen te diçka më e kënaqshme: te kërcimtarja e kabaresë, veshur me fustan të kuq me pupla. Dukej sikur ajo e njihte Riçardin, sepse gjatë gjithë mbrëmjes ia bënte me shenjë nga skena.

Radha e kërcimtares mbaroi dhe ndërsa ajo eci drejt tij, Riçardi buzëqeshi. I pashëm dhe i gjatë siç ishte, ai tërhiqte vështtrimin e çdo gruaje, dhe sytë e tij, blu të kristaltë, plotësonin veshjen që më në fund kishte mundësi ta blinte.

Riçardi e dinte se ç'donte kjo grua. Atë që kërkon çdo grua: arratisje. Edhe Riçardi donte të arratisesh. Fillimet e viteve 1930 kishin qenë të mira, dhe në 1934-ën, kur ishte njëzet e pesë vjeç, Riçardi nuk kishte arsye të shqetësohej më për financat. Tashmë, pas çdo suksesi të tij, vinin gjithnjë e më shumë mundësi për të shfrenuar dëshirat e tij mishore. Me të drejtë ai mbante reputacionin e Don Zhuanit, por gjithë pasuria që mbledhte dhe gratë që afronte dështuan t'ia mpinin kujtimet e hidhura të fëmijërisë. Dehja i premtonte lehtësim, dhe pas çdo gllënjke rakie që kthente, e shkuara e dhimbshme e Riçardit bëhej gjithnjë e më e mjegullt dhe çuditërisht më e tolerueshme.

Në kërkim të një jete më të mirë, i ati i tij, me profesion dentist, e kishte shpërngulur familjen nga Bukureshti në Stamboll të Turqisë, pikërisht në mes të Luftës së Parë Botërore. Në fillim lëvizja dukej me vlerë, por shpejt gjithçka u bë copash. Jeta që

VURMBRANDËT

babai kishte projektuar për fëmijët e tij mori fund, kur, ashtu si shumë të tjerë, ai ra pre e rrënimit të pandemisë globale të gripit të viteve 1918-1919. Riçardi ishte vetëm nëntë vjeç kur i ati dha frymën e fundit.

Disa kujtime ishin më të lehta për t'u fshirë për Riçardin, sesa disa të tjera. Një vit pas humbjes së të shoqit dhe ende në zi, mamaja e Riçardit u kthye me katër fëmijët e saj në Bukuresht. Lufta e Parë Botërore nuk i kishte privuar vetëm nga ushqimi, por edhe nga veshjet. Garderoba e Riçardit kishte vetëm pak rroba të falura e të vjetruara, të cilat shpesh e linin në mëshirë të dimrave të egër rumunë.

Njëherë, dikush i ofroi Riçardit t'i blinte një kostum të ri. Ai shkoi me Riçardin te një dyqan me veshje burrash dhe rrobaqepësi kërkoi mes teshave që ishin gati, duke zgjedhur një veshje të kushtueshme, më të mirën që kishte. Por kur zotëria ia kishte zgjatur veshjen djaloshit, rrobaqepësi kish rrudhur vetullat. Riçardi nuk do t'i harronte kurrë fjalët e tij: “Ky kostum është shumë i mirë për një djalë si ky.”

Sikur ta shihte tani rrobaqepësi.

Tashmë një agjent aksionesh i suksesshëm, Riçardi ishte konsumuar nga kënaqësitë e botës. Kur nuk ishte në zyrë, e kalonte kohën në vende të zhurmshme me gra gjysmë të zhveshura, me muzikë të lartë dhe alkool pa mbarim. E megjithatë, këto shpërqendrimet nuk ia mbushnin dot boshllëkun që kishte përbrenda. Kur përnatë kabareja mbyllte dyert, Riçardi e gjente veten duke kërkuar për diçka më shumë, për diçka të vërtetë.

Sonte, ndërsa Riçardi hapi e mbylli sytë para dritave të skenës së kabaresë, kujtoi luftat e tij të brendshme qysh herët në lidhje me Perëndinë. Vurmbrandët ishin hebrenj, por besimi i tyre rrallë përshkonte jetën e përditshme. Ata e shmangnin sinagogën si familje dhe nuk e mbanin shabatin. Tranzicioni i Riçardit nga fëmijëria te adoleshenca nuk kishte madje as shenjat dalluese të një burri judeas, bar mitzvah. Në adoleshencë Riçardi pati

KAPITULLI 1

vështirësi që ta lidhte besimin me vuajtjet rreth tij, dhe vite më vonë e gjeti veten në një sinagogë duke kërkuar për përgjigje. Aty Riçardi pa një burrë që lutej për vajzën e sëmurë, duke iu përgjëruar Perëndisë ta shëronte atë. Ditën tjetër vajza vdiq.

“Cili Perëndi do të refuzonte një lutje kaq të dëshpëruar?” ishte pyetja e Riçardit për rabinin. Rabini nuk kishte asnjë përgjigje. Me kaq shumë njerëz në botë që vuajnë nga uria, Riçardi nuk mund të besonte tek një Perëndi i heshtur, e jo më ta adhuronte apo t'i shërbente Atij.

Një prekje e lehtë e solli Riçardin në të tashmen. Kërcimtarja me fustan të kuq rrëshqiti dorën mbi jakën e kostumit të tij, padyshim, duke admiruar cilësinë e copës. Sytë iu ndezën dhe buzët rozë u hapën me një buzëqeshje joshëse. Riçardi i ktheu buzëqeshjen dhe rrëkëlleu gllënjikën e fundit të rakisë. Kjo grua ofronte sonte gjithë kënaqësitë që ai dëshironte.

Riçardi u ngrit, e mori kërcimtare për krahu dhe dolën nga kabareja në ajrin e akullt të natës në Parisin e Vogël.

KAPITULLI 2

Në fillim të viteve 1930, Sabina Oster e anoi kokën nga dielli i ngrohtë i Parisit, ndërsa rrezet e tij i theksonin tiparet delikate dhe ngrohnin flokët e saj të zinj e të dendur. Më në fund, Sabina e kishte mbaruar mësimin atë ditë dhe ishte me fat që kishte gjetur një vend në kafenenë e mbushur plot e përplot. Euforia e pavarësisë së saj të sapogjetur kishte nisur të ndihej.

Sabina nuk ishte e vetmja grua që gjeti lirinë duke studiuar kimi, fizikë dhe matematikë në Sorbonën e famshme në Paris. Dyzet vjet më parë, një grua e quajtur Mari Sklodovska kishte studiuar gjithashtu në këtë universitet para se të takohej dhe të martohej me shkencëtarin Pjer Kyri (Pierre Curie), dhe të bashkohej me stafin elitar të shkollës. Ndoshta edhe Sabina, si Mari Kyri (Marie Curie), do të fitonte një çmim Nobel për punën e saj. Këto korridore të shenjta kanë prodhuar burra brilantë, të panumërt ... kështu që si bursa, ashtu dhe lidhja dashurore ishin të mundura për shtatëmbëdhjetëvjeçaren.

Fëmijëria e Sabinës në qytetin universitar të Çernovicit në Rumani kishte qenë modeste, por e lumtur dhe e plotë. E rrethuar me vëllezër më të mëdhenj, me motra e vëllezër më të vegjël dhe me një kulturë të pasur hebraike, asaj rrallë i mungonin gjërat e jetës së përditshme. Por Sabina ishte rritur me një disiplinë strikte ortodokse judease, dhe i zihej fryma nga normat e ngurta që e rrethonin si një gardh.

Për herë të parë në jetën e saj, Sabina ishte vetëm, e pakufizuar dhe e lirë. Ajo u zhyt në karrige, duke ëndërruar syhapët për ngjarjen e rëndësishme të asaj mbrëmjeje.

KAPITULLI 2

Sabina rrëshqiti këmbët e vogla në një palë këpucë të zeza me taka të larta. Ora e murit numëronte mbrapsht sekondat para se të binte zilja dhe vizitori ta shoqëronte Sabinën në takimin e saj të parë romantik.

Qeshi me vete tek mendoi si do të kishin reaguar vëllezërit e saj më të mëdhenj, po të kishin qenë aty të takonin djaloshin simpatik te dera. Ku do ta shpinte Sabinën djaloshi xhanan? Për çfarë do të flisnin? Filloi t'i merrej fryma nga mendimi alarmues që befasi iu ngulit me forcë në mendje: *“Po sikur ai të dëshironte t'i mbante dorën?”* Një afsh i nxehtë i përshkoi kraharorin, qafën dhe i arriti deri tek mollëzat.

Shoqëruesi i Sabinës erdhi fiks në kohë, tamam një zotëri i vërtetë. Sabina përqafoi shoqen e dhomës dhe doli jashtë të përshëndeste djalin që e priste. Ishte hera e parë që ajo nuk kishte përse t'iu bindej rregullave të rrepta të prindërve.

Pas darkës, djaloshi e nxori Sabinën nga restoranti plot zhurmë drejt rrugës me kalldrëm të ndriçuar nga hëna. Darka kishte qenë e shijshme, dhe Sabina habitej se sa lehtësisht kishte rrjedhur biseda. Deri tani mbrëmja kishte kaluar më mirë nga ç'e kishte pritur.

Djaloshi e bashkoi dorën me të Sabinës dhe i lidhi gishtat e tij me të sajët. Ata vazhduan shëtitjen drejt rrugëve të Parisit, kaluan kopshtin e Luksemburgut dhe Institutin e Artit dhe Arkeologjisë të sapondërtuar, një ndërtesë e stërmadhe e stilit mesopotamian, ku studentët e historisë së artit dhe të arkeologjisë ndiqnin leksionet. Çifti u drejtua drejt qendrës së banimit të studentëve ndërkombëtarë, ku jetonte Sabina, të mrekulluar nga fakti se qyteti i studentëve gumëzhinte nga zërat e banorëve të tij, numri i të cilëve që trefishuar që nga fundi i Luftës së Parë Botërore.

Ndërsa mbrëmjes i erdhi fundi, Sabina u kthye të falënderonte djaloshin. Por ndërsa sytë e saj ndeshën me të tijët, papritur ajo ngriu dhe bëri mbrapa, e befasuar. Ai po afrohej për ta puthur.

VURMBRANDËT

Sabina u mbështet në murin e gurtë dhe ngriti duart në shenjë refuzimi. Prindërit e saj nuk do ta kishin miratuar kurrë një gjë të tillë. Ajo u përpoq të shpjegonte se si ishte edukuar dhe kufizimet morale të fëmijërisë së saj.

Djaloshi qeshi. – Nëse beson tek Perëndia, – tha ai, – a nuk mendon se i njëjti Perëndi ka krijuar edhe duart, edhe buzët?

Sabina u skuq, pa mundur të përgjigjej.

– Nëse të mbaj dorën, – vazhdoi djaloshi, – pse është gabim të të prek buzët?

Ai u afrua më shumë, e rrethoi belin e saj të hollë me krahët e tij dhe e tërhoqi trupin e saj pranë vetes. Sabina e pati të vështirë të reagonte.

– A nuk është krejt normale që unë të të mbaj? – këmbënguli djali.

Tashmë ajo e ndiente trupin e tij vetëm pak milimetra larg trupit të saj.

Në klasë, Sabina mund ta kishte kundërshtuar logjikën e tij me përgjigje racionale. Por me mendjen e mjegulluar dhe emocionet që po vërshonin brenda saj, ajo nuk mund të mendonte një përgjigje të përshtatshme. Tek e fundit, kush do ta gjykonte? Prindërit e saj ishin dymijë e një qind kilometra larg; ndoshta kështu e kishte shijen liria.

Sabina iu nënshtrua argumentit të djaloshit dhe më pas veprimeve të tij. Sytë e saj u zmadhuan, ndërsa ai ia kapi mjekrën me dorë dhe i puthiti fort buzët e tij me të sajat.

Në javët e muajt në vazhdim, Sabina shijonte jetën e shkujdesur të stilit parizien. Ditët e moralit, pastërtisë dhe gjykimit të prindërve kishin marrë fund. Kufizimet dhe vetëpërmbajtja e Rumanisë shkuan e vanë. Sabina i sakrifikoi me gjithë qejf bindjet e saj të

KAPITULLI 2

mëparshme në altarin e kënaqësive të Parisit. Ajo ishte padrone e trupit të vet dhe ia ofronte lirisht të dashurit të saj.

“Në fund të fundit, një ateist është i lirë të bëjë ç`të dojë,” arsyetonte ajo.

KAPITULLI 3

Pas dy vitesh moskokëçarjeje, Sabina u nis nga Parisi për të kaluar pushimet në shtëpinë e saj në Bukuresht. Pushimet i kaloi me familjen dhe të afërmit, por stilin e saj të ri të jetesës e mbajti sekret.

Një ditë, xhaxhai i saj, shoqërinë e të cilit e shijonte gjithmonë, e ftoi të shkonin me makinë te shtëpia e një mikut të tij. Ndërsa makina i afrohej shtëpisë, Sabina ngriti sytë dhe pa një djalë të ri në ballkon. Duke vëzhguar me kujdes, ajo vuri re se ai dukej shumë i inatosur, duke parë në drejtim të saj fytyrëngrysur. Pothuajse mund ta ndiente zemërimin e tij, tek bluante në mendje nëse duhej të dilte nga makina apo jo.

Kur djali e ktheu vështrimin nga xhaxhai i Sabinës, tiparet iu zbutën dhe ua bëri me dorë. Pak çaste më vonë, ai ishte te dera duke i përshëndetur. Xhaxhai e prezantoi mbesën e tij të re me Riçard Vurmbrandin, një djalë simpatik si ata që ajo kishte njohur në Paris. Teksa admironte shtatlartësinë dhe tiparet e fytyrës së tij, ajo ndjeu një entuziazëm të lehtë në zemër.

Riçardi i drejtoi për nga salloni dhe me mirësjellje i ftoi të ulen. I turpëruar që kishte bërë figurë të keqe përpara të ftuarës së tij të hijshme, ai tha: – Mamaja më është qepur që të martohem. Madje ka gjetur dhe vajzën, trashëgimtare e një biznesi familjar, me dy shtëpi dhe një milion lej pajë.

– Duket vërtetë shumë mirë, – tha Sabina.

– Ashtu është, – u përgjigj ai duke qeshur, – dhe unë s’e kam problem të kem si biznesin, ashtu edhe trashëgiminë. Por nuk më pëlqen vajza. Mamaja mendon se kjo është mënyra më e mirë

KAPITULLI 3

që të gjithë të bëhemi të pasur. – Riçardi vështroi Sabinën dhe buzëqeshi i kënaqur – Por pastaj dola në ballkon dhe të pashë ty.

Sabina nuk priste që ai të fliste haptas, edhe pse këto fjalë i ngjallën kureshtje.

– Në çast mendova se nëse do të kisha një vajzë si ty, nuk do ta vrisja mendjen për paratë, – e mbylli bisedën Riçardi.

Që nga biseda e parë, Riçardi dhe Sabina nisën një njohje të shpejtë dhe kaluan bashkë çdo çast të lirë të pushimeve të saj. Ajo u gëzua kur mori vesh se Riçardi ishte agjent për shitblerjen e aksioneve dhe fitonte mjaft para. Dukej se ai nuk e kishte fare problem t'i shpenzonte ato me Sabinën. Çdo natë ata shkonin në klube nate dhe në teatër, në festa dhe bare, në kazino dhe kabare.

Sa më shumë dilyn bashkë, aq më pak donte t'ia dinte Sabina për djemtë e Parisit, veçanërisht kur zbuloi se ajo dhe Riçardi jo vetëm që ndanin interesa dhe përvoja të përbashkëta, por ishin gjithashtu judenj, që kishin braktisur fenë e tyre për një të ardhme mes pasurisë, luksit dhe kënaqësisë.

Gjithsesi, një natë, Riçardi e habiti Sabinën me një koment befasues.

– Unë jam një njeri i vështirë, – tha ai, duke pirë një eliksir të errët. – Ti do të vuash shumë me mua.

Ndoshta. Por Sabina kishte rënë në dashuri me të. Nëse vuajtja ishte e ardhmja e tyre, ajo ishte e sigurt se do të kishte mjaft kënaqësi për të kompensuar vuajtjet.

KAPITULLI 4

Sabina nuk u kthye kurrë më në Paris. Ajo kishte gjetur një jetë më të mirë me Riçardin në Bukuresht dhe shumë shpejt nisi punë në një agjenci vendore sigurimesh. Njohja e tyre vazhdoi deri më 23 tetor 1936, kur çifti u martua në shtëpinë e një rabini. Të sapomartuarit qëndruan nën tendën tradicionale judease, ose siç quhet me emrin *chuppah*, dhe thyen me këmbë një gotë vere në përkujtim të plaçkitjes së Jeruzalemit nga Babilonia në vitin 586 para Krishtit. Kjo simbolikë fetare nuk kishte asnjë kuptim për çiftin ateist, por atyre u pëlqeu të kënaqnin prindërit.

Pasja e fëmijëve nuk vihej fare në diskutim për Riçardin dhe Sabinën. Ata nuk mund të lejonin asgjë, sidomos të vegjlit, t'u bëheshin barrë në jetën e tyre të patrazuar. Qëllimi i tyre ishte i thjeshtë dhe i arritshëm: t'i shkonin pas qejfit, kudo që ai mund të gjendej.

Vesi për gratë vazhdoi për një kohë të gjatë, edhe pasi Riçardi u martua. Duke mos pasur një kod moral tek i cili të mbështetej, Sabina kthente kokën në anën tjetër, kur sytë dhe zemra e bashkëshortit tërhiqeshin nga gratë e tjera. Gënjeshtra dhe të dhënit pas kënaqësive u shndërruan në zakon për të dy. Megjithatë, pavarësisht marrëzive të tij, Riçardi dhe e shoqja i kaluan ditët e para të martesës në dëfrime të hareshme.

KAPITULLI 4

Në pjesën më të madhe të vitit, të sapomartuarit jetuan të lumtur. Gjithçka ndryshoi, kur jeta e shkujdesur e Riçardit i dha një shuplakë të fortë. Fillimisht, nisi si një kollë e bezdisshme, e vazhdueshme, të cilën Riçardi mundi ta shpërfillte për pak kohë, derisa iu dorëzua lutjeve këmbëngulëse të së shoqes dhe caktoi një vizitë te doktori.

Ditën që u kthye nga takimi me doktorin, zbehja e kobshme në fytyrë ia fshihte tiparet përgjithësisht të rregullta.

Në vitet 1930, tuberkulozi ishte dënim me vdekje. Kjo sëmundje që një nga krizat shëndetësore më kritike në botë, e cila u përhap në Evropë me një shpejtësi të frikshme. Doktorët po bëheshin copash për të gjetur kurën, por u desh afro një dekadë që të përdorej vaksina e re e tuberkulozit.

Alkooli i tepërt e kishte dobësuar kaq shumë sistemin imunitar të Riçardit, sa që ai ishte i pambrojtur ndaj tuberkulozit mykobakterial, që i pushtoi aparatit e frymëmarrjes. Njolla kërcënuese e bakteries në mushkëri u përhap shpejt, duke shkaktuar net plot djersë dhe ethe shumë të forta që e rraskapitën fare trupin e tij të brishtë. Mushkëritë që po i mbusheshin me ujë, me zor e përcillnin oksigjenin në tru dhe prandaj Riçardi nxirrte gjak sa herë kollitej. Me pak fjalë, bashkëshorti njëzet e shtatë vjeçar i Sabinës së shpejti do të mbytej në lëngjet e tij.

Mundësia e vetme për Riçardin ishte që të zhvendosej në një sanatorium të izoluar në thellësi të vargmaleve Karpate, ku mund të thithte ajër të pastër dhe të ulej nën llambat me rreze ultravjollcë. Ndoshta me një regjim të mirë shtrati edhe mund të shërohej. Por prognoza nuk ishte shpresëdhënëse. Shanset për mbijetesë ishin pesëdhjetë me pesëdhjetë.

Sabina u brengos për dënimin me vdekje të bashkëshortit të saj të ri. Martesa e tyre kishte qenë e lumtur, por diagnoza e Riçardit u bë një barrë e padurueshme. Për herë të parë në marrëdhënien e tyre, mendimet u shkonin tek e ardhmja dhe tek gjasat që Sabina mund të mbetej e ve, dhe këto i përndiqnin.

Ndërsa Riçardi mori trenin dhe udhëtoi nëpër kodrat e gjelbra në periferi të Rumanisë për në sanatorium, Sabina shkoi të jetonte me të ëmën. Çdo dy javë, Sabina merrte rrugën e gjatë për të vizituar të shoqin shëndetlig, por edhe pse ishte me të, ajo nuk mund të mos e kalonte natën në lot. Për Riçardin derdhën lot dhe gra të tjera, përfshirë mamanë e tij dhe madje edhe disa nga gratë që kishte joshur.

Gjithsesi, qetësia e sanatoriumit i ofronte Riçardit prehjen e munguar në Bukuresht. – Për herë të parë në jetën time, po pushoj, – i tha të shoqes.

Por heshtja e maleve e detyronte Riçardin që të përballej edhe me të shkuarën e tij, që nga orët e panumërta që kishte shpërdoruar nëpër bare, teatro dhe klube nate e deri te njerëzit e shumtë që kishte lënduar.

Dallgë kujtimesh të hidhura e godisnin pa mëshirë, e secila e torturonte njësoj si tuberkulozi. Para syve i dilnin fytyrat e partnerëve të biznesit, të cilët i kishte mashtruar dhe dëgjonte qartazi gënjeshttrat që u kishte thënë, ashtu si herën e parë. Ajri malor nxori në sipërfaqe çdo mendim, çdo fjalë, vepër e mëkat. *“Po më kalojnë para syve si skenat e një drame torturuese,”* mendoj ai. Riçardi e kishte kaluar rininë duke u prishur të tjerëve reputacionin, duke i tallur dhe duke i mashtruar, e për çfarë? Përballë shihte tablonë e jetës së tij, një djerrinë budallallëku. Ai kishte jetuar për veten, dhe tani do të vdiste krejt i vetëm.

Ironia e izolimit të tij i jepte ndjesinë se e meritonte të ishte në këto ambiente të veçuara. Shumë shpejt, kur nuk e priste aspak, nga ateisti kokëfortë doli në dritë lutja e parë ndaj Perëndisë. Edhe pse trupi e kishte tradhtuar, shpirti po përgatitej të nxirrte një lutje drejtuar Perëndisë, në të cilin nuk besonte.

KAPITULLI 5

Fëmijëria e Riçardit kishte qenë e vështirë, dhe për të lehtësuar agonitë e asaj kohe, u ishte kthyer librave. Kur mbushi dhjetë vjeç, ai kishte përpirë çdo vepër letrare që kishte në shtëpi. E identifikoi veten veçanërisht me Volterin, një skeptik fetar francez, të cilin e admironte. Pavarësisht nga mosha, edhe Riçardi po bëhej skeptik. Nëse Perëndia i gjithëpushtetshëm supozohej të ishte i dashur dhe i mirë, mendonte ai, pse lejoi që babai i tij të vdiste?

Një ditë, kur po vizitonte një shërbesë katolike, Riçardi iu afrua një statuje me ornamente të Virgjëreshës Mari dhe vendosi t'u bashkohej njerëzve rreth e rrotull, që po i luteshin asaj.

“E shenjata Mari, plot hir,” nisi të lutej Riçardi, por fjalët nuk mundën t'ia mbushnin boshllëkun në shpirt. Me lutjen e cunguar, ai ngriti sytë e pa statujën e Marisë dhe tha: “Me të vërtetë, ti je si gur. Kaq shumë veta të luten, dhe ti s'u jep asgjë.” Nëse Virgjëresha Mari nuk mundi ta frymëzonte Riçardin që t'i besonte Perëndisë, po ashtu as mesha katolike, që u bë e gjitha në latinisht. Ai u përpoq të kuptonte leximet dhe lutjet, por ngeci te fjalët e doksologjisë:

*Domine Deus, Rex caelestis,
Deus Pater Omnipotens.
Domine Fili unigenite Jesu Christe.
Domine Deus, Agnus Dei,
Filius Patris.*

VURMBRANDËT

Plotësisht i zhgënjyer nga kisha katolike romake, Riçardi nuk kishte as më të voglin interes për traditën ortodokse lindore. Në adoleshencë, Riçard Vurmbrandi ishte tashmë një ateist i betuar. As nuk donte të kishte lidhje me kishën. Për një hebre, antisemitizmi i kishës ortodokse ishte i pajustificueshëm. Feja dukej tepër e dhënë pas traditës dhe miteve, për të pasur ndonjë lloj peshe në jetën e tij.

Në Testamentin e Vjetër, Jahveh kishte çliruar izraelitët nga skllavëria në Egjipt, madje kishte siguruar edhe manën, një bukë si ëmbëlsirë, që ata ta hanin në shkretëtirë. Por në Rumani buka ishte me racion. Riçardi e dinte ç'do të thoshte uri, ajo dhimbja gërryese nën brinjë. Paratë ishin të pakta për Vurmbrandët, dhe mbijetesa i sosi edhe ato pak kursime që familja kishte mundur të mbledhte.

Refuzimi që Riçardi i bëri një Perëndie të plotfuqishëm dhe të dashur e çoi atë drejt materializmit të pakuptimtë, ku asgjë nuk ekzistonte përtej natyrores. Ai shmangu të gjitha idetë e të mbinatyrshmes dhe vazhdimisht meditonte mbi misteret që nuk i shpjegonte dot. A janë njerëzit më shumë se atome dhe minerale? Çfarë ndodh pas vdekjes? A ekziston shpirti? Riçardi nuk e besonte. Prapëseprapë vdekja e të atit e përndiqte, e megjithëse mendja e kishte braktisur idenë e ekzistencës së Perëndisë, zemra ende i shpresonte se Ai ekzistonte.

Në dimër, Riçardi shëtiste shpesh mes të vdekurve të akullt në varrezat e Bukureshtit. Admironte gurët e shndritshëm të varreve dhe humbiste në mendimin se një ditë do të vdiste dhe ai. Bora do të binte mbi varrin e tij, ndërsa të gjallët do të qeshnin, do të përqafoheshin dhe do të shijonin jetën pa të. Ai nuk do të ekzistonte më dhe, pas një kohe të shkurtër, askush nuk do ta mbante mend. “*Pra, çfarë vlere ka e gjithë kjo?*” pyeste ai me vete. Edhe pse Riçardi ishte i bindur se nuk kishte jetë pas vdekjes, dhe as Perëndi, shpesh ai uronte që të ishte ndryshe. A nuk duhet të kishte një arsye për ekzistencën e tij në univers?

Ateizmi e tërhiqte Riçardin, dhe katëmbërdhjetëvjeçari përpiu çdo libër që mohonte ekzistencën e Perëndisë. Atë e magjepsnin

veçanërisht shkrimet e filozofit Karl Marks (Karl Marx), i cili e bindi se vetë ideja e ekzistencës së Perëndisë ishte helmuese për mendjen njerëzore. Në fund të fundit, Riçardi po kërkonte fakte, jo trillime. Ai po kërkonte ethshëm të vërtetën në lidhje me botën, jo shpikje mitologjike mbështjellë me mantelin e fesë. Karl Marksi ka thënë dikur se: “[Feja] është *opiumi* i popullit,”¹ dhe Riçardi ishte dakord me të.

Me një intelekt të spikatur, mendjemprehtësi dhe aftësi për të mësuar shpejt gjuhët e huaja, Riçardi u bë menjëherë aktiv në Lëvizjen Rinore Komuniste. Në kërkim të një edukimi më të mirë, ai shkoi në Moskë për të studiuar marksizëm. Me nëntë gjuhë të folura rrjedhshëm, Riçardi nuk pati vështirësi të përfshihej në kulturën ruse, dhe në kohën që u kthye në Rumani, ai ishte tashmë agjent i Kominternit, i vendosur të përmbyste klasën borgjeze dhe të stabilizonte një republikë ndërkombëtare sovjetike.

Komunizmi premtojte zgjidhje për varfërinë që Riçardi kishte përjetuar gjatë fëmijërisë dhe kishte parë anëmbanë Rumanisë. Të riun ateist e tërhiqte ideja e zotërimit të përbashkët të pronave dhe pasurive. Ai ishte shumë i dhënë edhe pas shoqërisë së komunistëve të tjerë që mendonin si ai, një miqësi kjo që nuk e kishte përjetuar as në kishë. Më në fund, Riçardi kishte gjetur një çështje për të cilën ia vlente të luftojë dhe një *bashkësi* që ia vlente t’i thurte lavde. Ai përdori gjithë energjinë e tij për të hedhur poshtë të korruptuarin, qeverinë e shtresës së lartë rumune, me shpresën se një ditë Partia Komuniste do të risillte drejtësinë në vendin e tij.

Por befaz Riçardi zbuloi një problem. Edhe pse i pëlqente programi i politik i të majtës, prapëseprapë atë e tërhiqte ideja e ekzistencës së Perëndisë. Rrallëherë kalonte pranë një kishe pa ndalur të dëgjonte predikimin. Mungesa e atit të tij tokësor kishte sjellë tek Riçardi një dëshirë të thellë në shpirt për një Atë qiellor, zemra e të cilit do të rrihte edhe për të. As marksizmi, me gjithë theksin e tij të fortë mbi komunitetin, nuk mund t’ia plotësonte këtë dëshirë të zjarhtë.

¹ Karl Marx dhe Friedrich Engels, *On religion* (Mineola, NY: Dover, 2008), 42.

VURMBRANDËT

Tani, në sanatoriumin e izoluar, Riçardi bëri lutjen e tij të parë mëdyshas. “Perëndi, unë jam plotësisht i bindur se Ti nuk ekziston,” pëshpëriti ai. “Por, nëse, krejt rastësisht, Ti *ekziston*, nuk është puna *ime* të besoj tek *Ty*. Është detyra *Jote* që të ma vërtetosh.”

Me sa dukej, Riçardi nuk ishte i vetmi që po i lutej Perëndisë në kodrat periferike të Rumanisë. Lart në male, në një fshat po aq të izoluar sa sanatoriumi, një zdrukthtar i moshuar gjerman me emrin Kristian Vëlfkes (Christian Wölfkes) kishte kaluar natën në gjunjë, duke iu lutur Perëndisë. Për vite me radhë, ai dhe e shoqja ishin lutur që të mund të drejtonin qoftë edhe një jude të vetëm në njohjen shpëtuese të Jezu Krishtit. Për orë të tëra, bashkëshortët kishin derdhur zemrat para Krijuesit të tyre, duke u lutur mbi Bibël dhe duke ndërmjetësuar me lot në sy për shpëtimin e judeut, që nuk e kishin takuar kurrë.

“Perëndia im,” u lut Kristiani me zë të lartë, “të kam shërbyer në tokë, dhe dëshiroj të shpërblehem si në tokë, ashtu edhe në qiell. Nuk kërkoj gjë tjetër, veç mos më ler të vdes pa sjellë një jude tek Krishti, sepse edhe Jezusi ishte jude.” Pastaj psherëtiu. “Por unë jam i varfër, plak dhe i sëmurë. Nuk mund të shkoj andej-këndeje për të gjetur një jude. Në fshatin tim nuk ka. Sille një këtu afër dhe do të bëj çmos që ai të besojë tek Krishti.”

Riçardi po rrinte mendueshëm, kur Sabina ia behu në derë.

– E kam kaluar kohën duke menduar për të shkuarën, – i tha asaj. – Të gjithë njerëzit që kam lënduar... Mamanë. Vajzat, për të cilat ti nuk di asgjë. – Pasi mori frymë thellë, rrëfeu: – Gjithë jetën kam menduar veç për veten.

– Mos u shqetëso për këtë, – tha Sabina me shpërfillje. – As jeta ime s’ka qenë ndryshe. Ishim të rinj; kështu sillen të rinjtë.

KAPITULLI 5

Sabina u përpoq t'i ngrinte humorin me historitë për kohët e bukura që do të kalonin, kur ai të kthehej në Bukuresht. Por thellë brenda vetes, Riçardi e vinte në dyshim, nëse do të kthehej njësoj si më parë. Gërmimi në thellësi të shpirtit solli një rezultat të papritur, të cilin e shoqja zor se do ta kuptonte. Mëkatet e jetës së tij të vjetër dukeshin më pak joshëse nga sa mbante mend. Me sa duket epshi i tij e kishte humbur lavdinë e vet. Asnjë e mirë nuk vjen nga dashuriçkat boshe dhe frekuentimi i klubeve të natës, mendonte ai.

Ndërsa shëndeti i Riçardit po përmirësohej, e njëjta gjë po ndodhte edhe me anën shpirtërore të tij. Tundimet e Sabinës nuk arritën të shkaktonin reagimin që ajo priste. Por kur pa librin e pazakontë, që Riçardi po lexonte, u tmerrua. Bibla e krishterë! Bashkëshorti i saj jude atëist po lexonte vërtetë Dhiatën e Re, që një pacient ia kishte dhënë hua.

E rritur në një shtëpi judease tradicionale, Sabina nuk ishte e lejuar ta përmendte emrin e Jezu Krishtit nën çatinë e të atit. Kur kalonin pranë një kishe të krishterë, ajo dhe motrat e vëllezërit ishin udhëzuar të kthenin kokën nga ana tjetër. E pse jo? Pas gjithë persekutimeve dhe poshtërimeve që të krishterët kishin kryer ndaj popullit hebre, indinjata e familjes së Sabinës ishte e kuptueshme. Historia e hebrenjve ishte larë me gjakun e derdhur nga duart e ithtarëve të Krishtit, pa përmendur pagëzimet e detyrueshme dhe meshat katolike. Madje Sabinës i kujtohej edhe studimi për judenjtë që zgjodhën të vrisnin fëmijët e tyre dhe pastaj veten për të shmangur konvertimin në të krishterë, e kështu çnderimin.

Sabina nuk mund ta harronte çastin, kur si fëmijë po kthehej nga shkolla, e tmerruar para qoshes së rrugës, ku dy vajza më të mëdha rrinin zakonisht. “Ndyrësi e vogël çifute!” bërtitën ato. Pastaj qeshën, ndërsa i shkulën flokët Sabinës dhe e mbërthyen nga krahët e vegjël.

VURMBRANDËT

Organizatat më të pushtetshme antisemitike ishin të krishtera: kisha ortodokse, kisha luterane, dhe Liga Kombëtare për Mbrojtjen e të Krishterëve (National Christian Defense League). Qëllimi i tyre parësor dukej se ishte rrahja e studentëve judenj dhe shkatërrimi i bizneseve judease. Nëse ky ishte krishterimi, Sabina nuk donte të kishte lidhje me të.

Ndërsa dëgjonte të shoqin t'i përshkruante Jezusin që kishte njohur në Dhiatën e Re, Sabina nuk mund të maskonte tronditjen dhe llahtarin që ndiente. Krishterimi njollosoi historinë dhe tani po kërcënonte martesën e saj. Në fillim ata ranë dakord të mos kishin fëmijë. Por tani i shoqi nuk pushonte së foluri se si të rrisnin fëmijë të moralshëm. Ai po shkatërronte gjithçka.

Riçardi ishte zhytur edhe në libra të tjerë të çuditshëm. Ai i zgjati Sabinës një libër të një pacienti tjetër, që fliste për të krishterë që i kishin dashur kaq shumë judenjtë, saqë dhanë jetën për t'i ndihmuar. – Bën fjalë për vëllezërit Ratisbon (Ratisbonne), – tha ai. – Ata themeluan një urdhër murgjish për të konvertuar judenj.

Ajo e hodhi vështirimin larg e zhgënjyer, teksa dëgjonte Riçardin që përshkruante këta të krishterë nga e shkuara, të cilët u kishin shërbyer judenjve.

– Kur unë çoja dëm jetën, njerëzit luteshin për mua, – tha ai.

Ndërsa javët e kavaleshencës u kthyen në muaj, mushkëritë e Riçardit ishin përmirësuar mjaftueshëm që ai të linte sanatoriumin dhe të qëndronte në një fshat të qetë në malet aty pranë, për të vijuar procesin e shërimit.

Një pasdite, ndërsa ai dhe Sabina po shëtisnin në rrugët me kalldrëm, Riçardi takoi një plak të pafuqishëm, i cili i ftoi në shtëpinë e tij. Emrin e kishte Kristian Vëlfkes. Kur Kristiani mori vesh se Riçardi ishte jude, sytë iu mbushën me lot. – Veç një gjë i kam kërkuar Perëndisë para se të vdes, – tha ai, duke e zënë për krahu

KAPITULLI 5

Riçardin me dorën e tij plot kallo. – Meqë Krishti ishte jude, unë doja të sillja një jude tek Ai. Por ngaqë këtu nuk ka asnjë të tillë, dhe unë nuk lëviz dot jashtë fshatit, e dija që Perëndia do të më sillte një jude këtu. Dhe ja ku erdhe ti! Je përgjigjija e lutjeve të mia!

Riçardi solli ndër mend vëllezërit Ratisbon, dhe ndërsa u ndanë, Kristiani i dha atij një Bibël të vjetëruar e të dëmtuar për shkak të përdorimit të gjatë ndër vite. Ndërsa Riçardi shfletoi faqet gjithë njolla e të grisura, Kristiani shtoi: – Unë dhe gruaja ime jemi lutur për orë të tëra mbi këtë libër, duke kërkuar që ti të besosh tek Perëndia.

Çuditërisht, zemra e Riçardit u ngroh nga bujaria e mikut të tij të ri, por Sabina ishte e dërrmuar. Ai e kuptoi nga shikimi i syve të saj, ku i lexohej tradhtia që ndiente përbrenda.

KAPITULLI 6

Ditët dhe javët që pasuan, Riçardi u krodh në leximin e Biblës së krishterë. Çdo ditë e kalonte mbi divanin e shtëpizës së tij të pushimit, duke u thelluar në historitë e Dhiatës së Re. Në të ritë e tij, Riçardi e kishte lexuar Biblën me raste, më shumë për kuriozitet. Ai kishte lexuar për Palin, që megjithëse ishte burgosur për shkak të besimit, kishte deklaruar: “Në fakt unë nuk kam turp për ungjillin e Krishtit, sepse ai është fuqia e Perëndisë për shpëtimin e cilitdo që beson, më parë judeun e pastaj grekun” (Romakëve 1:16). Riçardi pyeste veten nëse kjo mund të ishte e vërtetë. Jezu Krishti ofronte shpëtimin *më parë për judeun?*

Çdo fjalë e Dhiatës së Re zgjonte brenda tij dëshirën për të vazhduar leximin. Edhe shenjat e pikësimit mes fjalëve sikur ndriçonin të vërtetën, të cilën ai nuk e kishte vënë re më parë. Krishterimi i kishte ngjallur kureshtje që fëmijë, por tani e vuri me shpatulla pas murit për kotësitë e së shkuarës. Ai lexonte me vëmendje shëmbëlltyrat e Jezusit dhe mendonte thellë për fjalët e Tij të mahnitshme: “Por unë po ju them: ‘Duajini armiq të tuaj, beconi ata që ju mallkojnë, u bëni të mirë atyre që ju urrejnë, dhe lutuni për ata që ju keqtrajtojnë dhe ju përndjekin, për të qenë bij të Atit tuaj, që është në qiej, sepse ai bën të lindë diellin e tij mbi të mirët dhe mbi të këqijtë, dhe bën të bjerë shi mbi të drejtët dhe të padrejtët’” (Mateu 5:44-45). Judenjtë ishin persekutuar për shekuj me radhë. A mund t’i falte Riçardi ata që e kishin lënduar dhe urryer? Ai vazhdoi leximin sikur jeta e tij të varej pikërisht nga kjo.

KAPITULLI 6

Shpejt Jezusi u bë i aq vërtetë për Riçardin, sa edhe gruaja që i sillte ushqimin. Çdo natë e zinte gjumi me dëshirën për të mësuar më shumë për Jezusin. Brenda tij po shpërthente një luftë civile. Zemra tërhiqej nga Perëndia, ndërsa mendja analizonte argumentet kundër Perëndisë. “Mos më shndërro asnjëherë në dishepullin tënd,” lutej ai. “Unë dua para. Udhëtime. Dëfrime. Mjaft kam vuajtur.” Riçardi shtrëngoi grushtet. “Rruga jote është ajo e kryqit, dhe pavarësisht se mund të jetë rruga e së vërtetës, unë nuk do ta ndjek.”

Në mendje i kaloi një përgjigje, si përgjërim, që i ndërpreu mendimet. “*Ndiq rrugën Time! Mos ki frikë nga kryqi! Nuk ka gëzim më të madh, ke për ta parë.*”

Ideja e gjetjes së gëzimit i rrëmbushi me lot sytë e Riçardit. Ai dinte ç’ish epshi, por gëzimi ishte një ndjenjë e re dhe e panjohur për të. A mund t’ia falte Jezusi jetën e mëparshme plot njolla mëkati dhe egoizmi? A mund ta këmbente Ai fajin e Riçardit me hir? Fjalët e Jezusit i folën zemrës së tij: “Ejani tek unë, o ju të gjithë të munduar dhe të rënduar, dhe unë do t’ju jap çlodhje” (Mateu 11:28). Riçardi kishte nevojë për çlodhje. Ja pse ishte shtruar në sanatorium. Por çlodhja që ofronte Jezusi nuk ishte thjesht fizike; ishte shpirtërore.

Riçardit iu kujtua një histori e lashtë kineze për një burrë të rraskapitur, që ecte nën të nxehtin torturues të diellit. Ai pushoi nën hijen e një lisi të lartë dhe i tha: “Ç’rastësi e bukur që të gjeta!”

Lisi iu përgjigj: “Nuk është rastësi. Të kam pritur për katërqind vjet.”

Papritur sytë e Riçardit u hapën. Rruga e shpëtimit ishte e qartë. Jezu Krishti po e priste; Ai po priste që ta mësonte Riçardin se si të gjente prehje në dashurinë e Tij. Ndoshta dhe tuberkulozi ishte pjesë e planit të Perëndisë për ta larguar Riçardin nga zjarrmia e jetës në tokë dhe për ta strehuar nën hijen e kryqit.

Pikërisht atje në shtëpizën e vjetër mes maleve Karpate, Riçardi përqafoi dashurinë e Jezu Krishtit, një dashuri që nuk pranonte të hiqte dorë prej tij.

VURMBRANDËT

“Perëndi, – u lut Riçardi, – unë isha ateist. Lejomë të shkoj në Rusi, të punoj si misionar mes ateistëve dhe nuk do të ankojem nëse, më pas, do të më duhet ta kaloj gjithë jetën në burg.”

Sabina zemërohej sapo dëgjonte emrin e ndaluar të Jezusit. Ndryshimi i beftë i jetës së Riçardit ishte i papranueshëm. Ajo ishte martuar me një ateist, jo me një të krishterë.

– S’ka ç’më duhet Ai! – nguli këmbë Sabina. – As *ty* nuk të duhet. Nuk është normale. – Pastaj përplasi këmbët në dërrasat e dyshemesë së shtëpizës. – Ne jemi *judenj*! Kemi mënyrë krejt tjetër të të jetuarit. – Por ajo nuk mund ta mohonte ndryshimin që kish pësuar i shoqi. Besimi i ri në Jezu Krishtin e kishte transformuar. – Më mirë të vdes se sa të të shoh ty të bëhesh i krishterë! – turfulloi Sabina.

Ajo i dha ultimatum Riçardit. Nëse donte të merrej me fenë, le të praktikonte besimin e tij, judaizmin. Por kur ai i shprehu dëshirën për t’u pagëzuar, Sabina sa s’u çmend. Për pagëzimin as që bëhej fjalë.

Për pak kohë, kjo ujdi dukej se po funksiononte. Riçardi shkonte në sinagogë, por thjesht sa për të thënë. Ama edhe aty ai fliste kryesisht për Jezusin. Një ditë, ndërsa po ktheheshin për në shtëpinë e tyre në Bukuresht, Riçardi e bindi Sabinën që t’i hidhnin një sy kishës. E frikësuar por kurioze, ajo ndoqi të shoqin përmes dyerve kryesore të drunjtja dhe të rënda, dhe matanë pragut. Sabina u mbajt fort pas palltos së tij dhe vëzhgonte muret plot ngjyra të dekoruara me imazhe shenjtorësh. Ishin shenjtorë të krishterë. Riçardi i tërhiqte vëmendjen tek secili prej tyre, duke i kujtuar se gjysma e shenjtorëve ishin judenj, përfshirë Jezusin dhe nënën e Tij.

Sytë e Sabinës u drejtuan nga navata me drita të zbehta, dhe teksa Riçardi po i shpjegonte kuptimin e Dhjetë Urdhërimeve,

KAPITULLI 6

aço po këqyrte tavanin e harkuar. Në çast iu kujtua se sa shumë i donte i ati ato urdhërime të gdhendura në versionin judeas të librit të Moisiut. Riçardi i shpjegoi se si të krishterët i pranuan me gjithë zemër shkrimet e Dhiatës së Vjetër, siç ishte përmbledhja judease e psalmeve të Mbretit David. Në fakt, e gjithë Dhjata e Vjetër, libri i shenjtë judeas, përmbante profeci të panumërta për ardhjen e Mesias, Jezu Krishtit.

– E vërteta është se feja e krishterë është thjesht besimi ynë judeas që hap krahët për të gjithë kombet anembanë botës, – tha Riçardi. – Ai u kthye me fytyrë nga Sabina dhe e pyeti: – Kush mendon se e bëri të mundur që vlerat, morali dhe urtësia judease të përhapeshin në të gjithë botën? Po që të ndikonin tek miliona njerëz përgjatë dymijë vjetëve?

Sabina dëgjonte teksa fjalimi i të shoqit gjallërohej.

– Vetëm Krishti mund ta bënte një gjë të tillë, – vazhdoi ai. – Për shkak të veprës së Tij, libri i shenjtë i judenjve është përkthyer në mijëra gjuhë të ndryshme. – Zëri nisi t'i buçiste nga ngazëllimi. – Tani Bibla mund të lexohet si nga fshatarët e paarsimuar, ashtu dhe nga shkencëtarët e shkëlqyer si Paster (Pasteur) dhe Ajnshtajn (Einstein).

Po të këqijat që të krishterët kanë bërë kundër judenjve? A nuk ishin ndjekësit e Jezusit prova më e fortë kundër krishterimit? Për javë të tëra, Sabina meditante mbi këto pyetje. Asaj i pëlqente Gandi (Gandhi), i cili dikur kishte thënë: “Më pëlqen Krishti juaj. Por nuk më pëlqejnë të krishterët tuaj.”¹ Ndoshta ish e mundur që ajo ta pranonte Krishtin pa krishterimin?

Riçardi tundi kokën: – Nuk mund ta pranosh Jezusin pa pranuar dishepujt e Tij. Ai nuk do t'i linte ata të vinin tek ti. Po ashtu, nuk mund të pranosh dishepujt pa e quajtur edhe Judën mik, siç bëri Jezusi.

¹ Mahatma Gandhi, cituar tek Bill Wilson, *Christianity in the Crosshairs: Real Life Solutions Discovered in the Line of Fire* (Shippensburg, PA: Destiny Image, 2004), 74.

VURMBRANDËT

Sabina e kuptonte se Riçardi donte që dhe gruaja e tij të ishte njësoj entuziaste për besimin e tij të ri. Ai i shpjegoi me durim bukurinë e ungjillit dhe thirrjen për të falur të tjerët njësoj si Perëndia e kishte falur atë vetë. Kur Sabina ra dakord më në fund të lexonte Dhjatën e Re, fytyra e Riçardit shndriti nga gëzimi. Një ditë e re kishte lindur për Vurmbrandët. Edhe Sabina filloi ta admironte dhe ta donte Shpëtimtarin e të shoqit.

Kundërshtitë intelektuale të Sabinës ndaj besimit të krishterë ishin kapërcyer tashmë, por lidhja emocionale me judaizmin, e rrënjosur tek ajo për shkak të mijëra viteve persekutimi të judenjve, vazhdonte të ishte e thellë në shpirtin e saj.

“Ka të drejtë,” pëshpëriti me vete. Por urrejtja e zjarrtë ndaj të krishterëve vazhdonte të vlonte brenda saj.

Një natë, Riçardi u kthye në shtëpi nga një takim lutjeje tek Misioni Anglikan për Judenjtë (Anglican Mission to the Jews). Nxitoi tek e shoqja, i shtrëngoi duart dhe e njoftoi me gëzim të madh se i kishte dhënë zemrën Krishtit publikisht. Hapi i radhës ishte pagëzimi.

Ky lajm ishte i kulmi i durimit për Sabinën. Ajo po përfytyronte zhgënjimin e prindërve të saj, kur ta merrnin vesh. Atë nuk e kishin lejuar t'i hidhte sytë një kishe të krishterë, e jo më t'i jepte të shoqit bekimin për t'u pagëzuar si i tillë. Zakonisht Sabina ishte e fortë dhe elastike, por tani nuk mbante dot më. Ajo ia plasi të qarës në kuzhinë, hodhi peshqirin e enëve mbi banak dhe u mbyll në dhomë. Për orë të tëra qau me ngashërim në krevat. Nëse Riçardi mund të merrte një vendim të tmerrshëm, edhe ajo mundej.

Kështu e mblodhi mendjen: ditën e pagëzimit të Riçardit, do të vriste veten.

KAPITULLI 7

Dita e pagëzimit të Riçardit erdhi. Ishte viti 1938. Ai u nis për te stacioni i trenit, meqë shërbesa do të zhvillohej në një qytet fqinj. Sabina mendonte se ai do të vonohej disa orë, mjaftueshëm që ajo të vinte në jetë planin e saj. E dëshpëruar, kyçi derën e shtëpisë dhe u lëshua përtokë. Trupi i saj i drobitur nga pikëllimi nuk do të lëngonte më.

“Jezus, unë s’mund të besoj tek Ti!” ngashëreu ajo. “Dhe nuk dua që Riçardi të bëhet i Yti. Nuk duroj dot më!”

Vetëvrasja ishte argumenti i saj i fundit. Sabina reflektoi për jetën që ajo dhe Riçardi mund të kishin pasur, një jetë me një pozitë të mirë shoqërore, me mundësi dhe me të gjitha të mirat. Krishterimi, ashtu siç e kuptonte ajo, ishte një thirrje për të vdekur, jo për të jetuar. Dhe nëse ajo nuk mund të kishte jetën që donte, atëherë më mirë të vdiste. Kur Riçardi të kthehej në shtëpi do të shihte trupin e saj dhe do të kuptonte më në fund se sa shkatërrues ishte besimi i tij. Ditën e pagëzimit të vet do ta kujtonte me trishtim në zemër. Sabina u mblodh kruspull në një cep të dhomës dhe filloi të shkoqiste mundësitë që kishte.

Për orë të tëra, u orvat të zbulonte se çka ndodh pas vdekjes. Kishte shpresë te realiteti që premtonin ateizmi dhe komunizmi: vdekja ishte përfundimi i jetës dhe jeta pas vdekjes ishte vetëm një mit, që të varfrit e kishin përhapur me shpresën për një ekzistencë më të mirë. Në fund të fundit, Sabina përbëhej vetëm nga minerale dhe atome. Kur të jepte frymën e fundit, ajo do të varrosej dhe natyrisht do të shpërbëhej.

VURMBRANDËT

Po sikur Riçardi të kishte të drejtë? Po sikur, pasi të mbyllte sytë për herë të fundit, t'i hapte në një realitet të ri, më të keq se ky që po përjetonte? I shoqi besonte në qenësinë e ferrit, ndarjen e përjetshme nga Perëndia të përgatitur për ata që nuk përqafonin dashurinë e Krishtit. Mendimi se do të vuante në flakë torturash të përjetshme e shqetësonte po aq sa edhe mendimi se Riçardit do t'i thyej zemra kur të zbulonte trupin e saj të pajetë. A do të gjente ai një grua tjetër, një grua të krishterë, e cila do të shkonte gjithmonë në kishë me të? A do t'i rrisnin fëmijët të mburjtur me besimin e krishterë?

Sa më shumë i bluante në mendje këto gjëra, aq më shumë qetësohej. Rreziku që i kanosej nga vdekja dukej një bast shumë i lartë për momentin. Ndoshta kishte një rrugë tjetër. Një kthesë e padëshiruar, por graduale, nisi të shpërfaqet në zemrën e saj. Jeta që kishte dashur kaq shumë t'i jepte fund atë mëngjes, nisi të gëlonte sërish brenda saj. Nëse Perëndia ekzistonte vërtet, ndoshta Ai e donte dhe atë.

Sabina e mblodhi veten, u çua nga dyshemeja dhe rregulloi fustanin. Me sytë e fryrë, i hodhi një vështrim orës. Nëse nxitonte, mund të arrinte në kohë te stacioni i trenit për të pritur të shoqin e sapopagëzuar.

Ajo e dinte se, në traditën e krishterë, pas pagëzimit nuk ka më kthim mbrapa. Ai ishte simboli i shpëtimit, flijimit të jetës së vjetër dhe ringjalljes së një jete të re. Asaj iu kujtua gëzimi i Riçardit kur doli nga shtëpia atë mëngjes, ndaj mori një tufë me lule dhe shkoi ta priste në stacion.

Vurmbrandët e gdhinë duke folur për ngjarjet e asaj dite. Riçardit iu thye zemra, kur mori vesh për dëshpërimin e të shoqes. Megjithatë, ndërsa Sabina fliste, ajo kuptoi se Riçardi vuri re një ndryshim tek ajo, të cilin nuk e kishte parë më herët. Ishte i njëjti ndryshim që Sabina kishte shquar tek ai para se t'i hapte zemrën Perëndisë atje në qendrën rurale të rehabilitimit në malet Karpate.

KAPITULLI 7

Në muajt që pasuan, fëshfërima e shpresës në zemrën e Sabinës ishte ende e mekur. Ajo nuk ishte ende gati ta quanin e *krishterë*. Pavarësisht se po shprehte një interes në rritje për Perëndinë, e kishte të vështirë të ndryshonte zakonet. Natën, kur mbyllte sytë, Sabina mendonte për flijimin e jetës së vjetër. Por gjatë ditës, kënaqësitë e së shkuarës ishin ende të gjalla dhe të freskëta. Ajo vazhdoi të frekuentonte baret dhe klubet e natës, dhe teatri përsëri ia tërhiqte vëmendjen më shumë se predikimet që dëgjonte në kishë. Sabinës i kishin vënë kaq shumë fre në të ritë e saj, sa që nuk ishte gati të hiqte dorë nga e ardhmja që ëndërronte. E re dhe e bukur, ajo do të gjente ende mënyra për të rifituar kohën e humbur.

Riçardi u pajtua me zakonet e saj të vjetra për ca kohë, por ajo e dinte se ai e bënte këtë më së shumti për t'i bërë qejfin. Një të shtunë mbrëma ai propozoi të shkonin në kishë. E inatosur, Sabina shpërtheu në lot dhe nguli këmbë që të shkonin në kinema më mirë.

– Në rregull, – tha Riçardi. – S'po ta prish... sepse të dua.

Ata i morën me radhë teatrot në kërkim të filmit të përsosur. Pastaj, për çudi, Riçardi bleu bileta për filmin më vulgar e të ndyrë që mund të gjente. Sabina u habit. Ndoshta besimi i tij kishte qenë kalimtar.

Kur mbaroi filmi, shkuan tek një kafene aty pranë për një ëmbëlsirë. Teksa po mbaronte kafshatën e fundit të kekut, Sabina nuk po u besonte fjalëve që dilyn nga goja e të shoqit.

– Tani, ik në shtëpi dhe fli, – i tha ai. – Unë do të gjej ndonjë vajzë e do të shkojmë në hotel.

Ajo ngriti kokën; sytë i flakëronin. – Çfarë the?

Riçardi ndeshi në vështtrimin e të shoqes. – Shumë e thjeshtë, pra, – tha ai. – Ti shko në shtëpi. Unë do të gjej ndonjë vajzë e do të shkojmë në hotel.

– Si ta nxë goja një gjë të tillë? – i doli zëri si fërshëllimë, duke hedhur purinin.

VURMBRANDËT

– A nuk doje të shkonim në kinema? – tha Riçardi. – E pe me sytë e tu se ç'bëri aktori kryesor. Pse të mos veproj dhe unë si ai?

Sabina u vrenjt, por i shoqi vazhdoi. – Nëse nesër e pasnesër shkojmë të shohim filma të tillë... E la përgjysmë fjalinë.

Sabina e kuptoi se ku donte të dilte Riçardi. E pse të mos e provonte dhe ai të sillej njësoj si burrat që kishin parë nëpër filma?

– Çdo burrë ndikohet nga ajo që shikon, – vërejti Riçardi. – Nëse do që të jem bashkëshort i mirë eja ndonjëherë në kishë me mua.

Riçardi tregoi se kishte të drejtë. Sabina donte që ai të ishte një bashkëshort i mirë, madje e dinte se edhe ajo vetë mund të ishte një bashkëshorte më e mirë. Para se Riçardi të kthehej në besim, ai e kishte tradhtuar rëndom, duke thyer besëlidhjen martesore. Por besnikëria e sapogjetur ndaj Perëndisë kishte çuar në një besnikëri të papritur edhe ndaj saj. Riçardi nuk do të shkonte më kurrë në shtrat me gra të tjera, dhe Sabina pyeste veten nëse dhe ajo mund të hiqte dorë nga jetesa e saj egoiste. Por kishte ende kaq shumë gjëra në botë, që ajo donte t'i përjetonte.

Një të diel në mbrëmje, Sabina e bindi Riçardin të shkonin në një klub nate në Bukuresht. Në vend që të shkonin në kishë, siç bënin zakonisht, ai iu dorëzua dëshirave të saj. Re duhani mbështollën çiftin, ndërsa po këqyrnin ambientin. Konjaku dhe vodka rridhnin aq lirshëm sa edhe bisedat e pista në klubin e mbushur dengëza me njerëz. Çiftet bënin dashuri sheshit, ndërkaq Riçardi ecte pas së shoqes përmes labirintit të trupave të djersitur. Një i dehur e derdhi pijen mbi këpucën e Sabinës dhe ajo për pak sa s'ra mbi një çift tjetër.

Riçardi e kapi për krahu dhe e drejtoi Sabinën tek një tavolinë e vogël, ku ishin ulur miqtë e tyre. Ndërsa flisnin e qeshnin, Sabina pinte ngadalë pijen e saj. Shpejt biseda ndryshoi rrjedhë dhe ajo nuk po argëtohej më aq sa priste. Në fakt, ajo nuk po kënaqej aspak.

– Ikim, – i bërtiti Riçardit në vesh. – A mund të ikim?

KAPITULLI 7

– Pse? – pyeti Riçardi. – Ne sa erdhëm. – Ai këmbënguli se ishte e pasjellshme të largoheshin kaq shpejt. Nata ishte e gjatë dhe kishte plot gjëra për t'u kënaqur.

Rreth mesnatës Sabina i kërkoi sërish të largoheshin, por përsëri Riçardi refuzoi. Një orë më pas, ajo e luti dhe njëherë, por ashtu si herën e fundit, ai gjeti një justifikim për të qëndruar.

Për herë të parë në jetën e saj, Sabinës i përzihej dhe ndiente neveri. E gjithë mbrëmja s'e kishte kënaqur aspak. Më në fund Riçardi ia plotësoi dëshirën dhe e shoqëroi mespërmes klubit të tejmbushur me njerëz. Ata hapën derën dhe thithën ajrin e pastër të mbrëmjes. Hëna ndriçonte lart në qiell me një dritë që tejshponte natën në një mënyrë që Sabina nuk e kishte vënë re më parë.

– Riçard, – tha ajo, – unë po shkoj drejt e tek shtëpia e pastorit dhe do ta detyroj të më pagëzojë. Do të më duket si një dush pas gjithë kësaj fëlliqësie!

Riçardi qeshi. – Kur prite deri tani, prit dhe deri nesër në mëngjes. Lëre pastorin e shkretë të flejë.

Ai ia shtrëngoi dorën Sabinës dhe ëmbëlsisht e tërhoqi në drejtim të shtëpisë, me klubin që zhdukej pas tyre.

Mëngjesin tjetër, Riçardi e çoi të shoqen tek Misioni Anglikan në Bukuresht për ta prezantuar me pastor Adensin (Adency) dhe pastor Elisonin (Ellison). Dy burrat iu dukën si jashtëtokësorë Sabinës. Të dy kishin lënë gjithçka për të ndjekur Jezusin dhe kishin të njëjtin zell për krishterimin, që Sabina e kishte vënë re te Riçardi. Ajo pyeste veten se si ia kishin dalë të linin pas jetën e vjetër.

Teksa Sabina dëgjonte historitë e tyre, zemra iu ngroh përsëri. Ata hapën Biblën dhe i rrëfyen për plotësinë që Perëndia iu ofronte atyre që ishin të gatshëm të besonin. Krishti nuk donte vetëm *një pjesë* të asaj që ajo ishte; Ai donte *gjithçka* tek ajo. Ai donte ta çlironte Sabinën nga e shkuara, e nga çdo brerje ndërgjegjeje apo

ndjenjë trishtimi. Sabina ishte e vetëdijshme se sa afër vetëvrasjes kishte qenë, dhe ndërsa dy burrat vazhdonin të flisnin, ajo ndjeu t'i mbushej zbrazëtia e jetës me të vërtetën.

Ata i shpjeguan se njohja personale e Jezusit mund të qetësonte tensionin e pazgjidhur brenda saj. Perëndia mund t'i jepte një zemër të re, të ripërtërirë, një mori dëshirash të reja. Krishti ishte i gatshëm të merrte fëlliqësinë e saj dhe ta shkëmbente me drejtësinë e Tij. Ai mund të thyente prangat e vdekjes për gjërat e kësaj bote dhe t'i injektonte martesës së saj kuptimin që zgjat.

Sabina donte të besonte tek një Perëndi që mund t'i përmbushte këto gjëra, tek një Krisht që do ta transformonte dhe do ta çlironte atë. Më në fund, Sabina donte ta vendoste besimin e saj tek i Vetmi, që do ta donte përsosmërisht dhe pa reshtur. Shpesh ungjilli ia kishte trazuar ndjenjat, por tani ajo nuk mund ta shpërfillte parehatinë që ndjeu në klubin e natës. Tashmë mund ta shihte ligësinë ashtu siç është: e zbrazët. Mëkati po humbiste fuqinë e tij joshëse dhe nuk mund ta zotëronte më Sabinën. Sabina ishte e përgatitur që t'ia përkushtonte veten Jezu Krishtit njëherë e përgjithmonë. Nuk do të kishte më shthurje të kota. As dehje mbrëmjeve. As mendime vetëvrasjeje. Sabina e pranoi botërisht Krishtin dhe u pagëzua ditën tjetër.

Në muajt që pasuan, Sabina nuk mund ta fshihte gëzimin e saj në rritje. Ajo i tregoi kujt të mundej për besimin që kishte zbuluar. Si jeta, ashtu edhe vdekja, më në fund kishin kuptim. Ndarja e plotë me të shkuarën ishte hapi i radhës në programin e saj, ndaj ajo hoqi dorë nga jeta e vjetër, për të mos i ndjekur më kurrë rrugët e saj.

Riçardi i shpjegoi se besimi tek Krishti do t'i kushtonte, dhe madje ishte i rrezikshëm. Por Sabina ishte gati ta ndërmernte atë rrezik. Te puna e saj në Bukuresht ajo mori mënjane shoqen e saj të ngushtë, një vajzë judease, dhe i foli për ungjillin. Sytë e Sabinës shkëlqenin, teksa nxitonte t'i tregonte ndryshimin që kishte pësuar në zemër. Por sa më shumë fliste Sabina, aq më pak dëgjonte shoqja e saj.

KAPITULLI 7

Ajo u zmbraps dhe tundi kokën. – Domethënë të humba përfundimisht! – u përlot shoqja e Sabinës.

Fjalët e lënduan, por Sabina e kuptoi kundërshtinë e shoqes së saj. Ashtu kishte reaguar edhe vetë, e ngecur mes rregullave të pamundura të judaizmit dhe realitetit jetëdhënës të kryqit. Por kjo nuk mund ta shkurajonte për të ndarë besimin e saj. Çdo javë ajo shkonte në kishë me Riçardin dhe shijonte miqësi të reja, me të cilat i bashkonin përjetime të ngjashme. Predikimet i preknin zemrën dhe i zbutnin parehatinë që ndiente më parë. Edhe Riçardi po rritej në besim. Marrëdhënia e tij me Krishtin sa vinte dhe bëhej më e thellë dhe më aktive. Ajo e admironte pasionin e tij dhe pyeste veten se ku mund t'i çonte ky pasion.

Një ditë Riçardi erdhi nga puna me një pamje ngazëllyese në fytyrë. Sabina kërkoi të dinte arsyen e entuziazmit të Riçardit, por ishte e papërgatitur për rrjedhojën.

Riçardi donte të bëhej pastor.

KAPITULLI 8

Prej kohësh retë e zeza të pushtimit nazist ishin mbledhur mbi Rumaninë, por në 1939-ën, klima politike u bë e papërballueshme, kur vendi u vu në shënjestrën e hekurt të Adolf Hitlerit. Judenjtë u zemëruan me përparimin e diktatorit gjerman dhe frika, aq afër sa mund ta prekje, përpiu kombin. Bisedat e zhurmshme për persekutime u bënë qendra e çdo sofë judease, përfshirë dhe Vurmbrandët.

Ishte një vit i vështirë për të sjellë në jetë fëmijë, por Perëndia iu përgjigj lutjeve të Riçardit dhe Sabinës. Edhe pse dikur nuk iu pëlqente të kishin fëmijë, tashmë çifti e priti me krahët hapur djalin e tyre të parë, të cilit ia vunë emrin Mihai.

– Është zeshkan, si ty – i tha Riçardi Sabinës, – dhe shumë bukurosh. – Në fytyrën e Riçardit u duk një e qeshur ngacmuese. – Por vetëm qan. Kur do të na thotë ndonjë gjë të mençur?

Riçardi puthi djalin dhe e përfshiu mes krahëve të shoqen. Vurmbrandët, të cilët dikur druheshin se mos fëmijët do të ndërhyjnë në stilin e tyre të jetesës, të dhënë pas kënaqësive, tani ishin mrekullisht të lumtur. Para se të konvertohej, Riçardi do të ishte divorcuar me Sabinën pa e menduar dy herë, nëse ajo do t'ia ndalonte flirtimet. Por lindja e djalit të tyre të parë e kishte theksuar edhe më shumë ndryshimin e jashtëzakonshëm shpirtëror që kishte ndodhur në jetën e tij, ndaj Riçardi i mirëpriti krahëhapur përgjegjësitë e tij si baba.

KAPITULLI 8

Disa muaj më vonë, në një pjesë tjetër të qytetit, nëntë burra ishin shtrirë me fytyrë përtokë në dyshtet dhe një kishe ortodokse, me trupat në trajtën e një kryqi, teksa përgatiteshin për mëngjesin vrastar të së nesërme. Vrasësit: një avokat i trajnuar nga Gestapo, disa fanatikë në moshë të re dhe një përpilues dokumentesh, i ngarkuar me strategjinë e sulmit, ishin zgjedhur me kujdes nga radhët e fashistëve të Gjermanisë, Italisë dhe Rumanisë. Në shënjestrën e skuadrës së vdekjes ishte vënë Armand Kalinesku (Armand Calinescu), kryeministri i Rumanisë, i cili kishte marrë detyrën vetëm gjashtë muaj më parë, por udhëheqja e tij i kishte sjellë probleme Gardës së Hekurt.¹ Dhe ja, mbremjen e 20 shtatorit 1939, ata u bënë gati për vrasjen.

Përgjatë pushtimit nazist të Rumanisë, Garda e Hekurt përdori anëtarë të kishës ortodokse si gurë shahu për skemat e tyre politike. Mëngjesin e 21 shtatorit 1939, xhelatët arritën të vrisnin kryeministrin Kalinesku, teksa shoferi i tij po lëvizte nëpër rrugët e Bukureshtit për t'u kthyer në Pallatin Kotroçeni (Cotroceni). Truproja dhe shoferi i tij mbetën gjithashtu të vrarë dhe më vonë u hoqën njëzet e dy plumba nga trupi i pjetë i Kalineskut. Me kalimin e kohës, Garda e Hekurt manovroi për të sjellë në pushtet të parapëlqyerin e Hitlerit, gjeneralin Ion Antonesku (Ion Antonescu). Garda e Hekurt arriti gjithashtu që mbreti Karol (Carol), mendja reaksionare e Rumanisë, të abdikonte nga froni në favor të djalit të tij, Mikaelit (Michael), nën hijen e të cilit Antonesku e sundonte Rumaninë si diktator. Garda e Hekurt kishte vendosur copëzën e fundit në vend të vet.

¹ Garda e Hekurt ishte një organizatë fashiste në Rumani që ushtronte ndikim social dhe politik në vend. Nisi veprimtarinë e saj në fund të viteve 1920 dhe e përfundoi në 1941. Ky ishte grup antisemit, që i kushtonte një rëndësi të madhe nacionalizmit. *Shih Encyclopedia Britannica Online*, s.v. "Iron Guard," accessed September 20, 2017, www.britannica.com/topic/Iron-Guard.

VURMBRANDËT

Militantët me uniformë jeshile mund të merreshin lirisht me ata që ishin kërcënim për pushtetin e tyre. Judenjtë, komunistët dhe protestantët ranë të gjithë në grackën e tyre dhe vrasësit i ndiqnin këmba-këmbës në rrugët e Rumanisë. Garda e Hekurt akuzoi misionin e Vurmbrandëve në Rumani për tradhti dhe Riçardi ra pre e kërcënimeve të përditshme.

Një të diel, teksa po vështronte bashkësinë e tij, një grup burrash me uniforma jeshile u afruan pa zhurmë drejt altarit. Besimtarët, të cilët ishin me fytyrë nga altari, nuk e vunë re hyrjen e dhunshme, por Riçardi pa pistoletat në duart e tyre. Nëse ky do të ishte predikimi i tij i fundit, të paktën ta bënte siç duhet.

Riçardi predikoi për duart e Jezusit. Ai vizatoi duart e Jezusit, duke fshirë lotët nga sytë e njerëzve, duke mbajtur fëmijët dhe duke ushqyer të uriturit. Ai foli për duart e Shpëtimtarit që shëruan të sëmurët, që u gozhduan në kryq dhe që bekuan dishepujt para se Jezusi të ngjitej në qiell. Pastaj Riçardi ndaloi dhe i ngriti sytë nga Bibla. Duke kundruar besimtarët, ai shpërtheu: – Po ju! Çfarë keni bërë me duart tuaja? – Anëtarët e kishës kapsallitën sytë me habi. Në duar mbanin librat e lutjes. Ç'donte të thoshte pastori?

Riçardi mori forcë dhe vazhdoi me fjalimin e tij plot zemërim. – Ju po vrisni, po rrihni dhe po torturoni njerëz të pafajshëm! E quani veten të krishterë? Pastroni duart, o mëkatarë! – Atje në fund, ushtarët e Gardës së Hekurt zienin nga brenda. Nëse reagonin do të tërhiqnin vëmendjen për praninë e tyre, ndaj i mbajtën armët të ulura, derisa Riçardi përfundoi shërbesën.

Kur pothuajse të gjithë anëtarët kishin ikur, Riçardi u largua pa u vënë re nga altari, duke u fshehur pas një perdeje. Pas tij u dëgjuan të bërtiturat: – Ku është Vurmbrandi? Pas tij!

Riçardi rrëshqiti përmes një dore të vogël dhe e kyçi pas vetes. Ky korridor sekret ishte ndërtuar vite më parë, duke pritur ditën që të shpëtonte jetën e Riçardit. Që aty ai doli te një rrugicë dhe u zhduk në bulevardin e populluar të Bukureshtit.

KAPITULLI 8

Ndërsa lufta përparonte, shumë anëtarë të denominacioneve të vogla të krishtera u masakruan ose u çuan me forcë në kampet e përqendrimit bashkë me judenjtë. Gjatë viteve të luftës, nazistët e arrestuan Riçardin tri herë. Gjyqet, hetimet, rrahjet dhe burgosjet paraprinin mizorinë e ardhshme nën regjimin komunist.

Para se të martoheshin, Riçardi e kishte paralajmëruar Sabinën: “Do të vuash shumë me mua.” Në konfliktin e nxehtë e në mes të dimrit të Luftës së Dytë Botërore, paralajmërimi i tij u bë realitet. Pasi u bashkuan me Misionin Anglikan për Judenjtë në Bukuresht, Vurmbrandët nisën t’u shërbenin familjeve të dëmtuara nga lufta. Ata larguan fshehurazi jetimë judenj nga getot, predikuan në strehime kundërajrore, organizuan programe ndihmuese për romët hungarezë dhe morën pjesë në veprimtari klandestine të krishtera, të gjitha këto ishin të jashtëligjshme.

Nën drejtimin e marionetës së Hitlerit, gjeneralit Antonesku, fashistët rumunë sollën një valë të re persekutimi ndaj judenjve. Vurmbrandët u detyruan të lëvizin në një apartament më të vogël, ku duruan talljet dhe përbuzjet e fqinjve të tyre të dhunshëm antisemitë. Në korridorin e apartamentit të tyre vareshin postera dhe fletushka propaganduese antijudease. Kur fjala JUDE u vulos në kartat e identitetit të Riçardit dhe Sabinës, nuk kishte më shpëtim nga identiteti i tyre. Urrejtja për judenjtë u përhap si metastazë nëpër Evropë edhe mes të krishterëve, që nuk i rezistuan dot fobisë kombëtare zyrtare. Nga nëntë milion judenj që jetonin në Evropë, nazistët shfarosën rreth pesë deri në gjashtë milion të tillë.

Prapëseprapë, Riçardi shkoi derë më derë duke ndërtuar marrëdhënie me antisemitët dhe duke ndarë dashurinë e Krishtit me fqinjët e tij. Ai u miqësua qëllimisht së pari me pronarët e shtëpisë dhe pastaj me ata që jetonin pranë apartamentit të tij. Gjuha që

Riçardi përdori, karizma e tij e natyrshme dhe mendjemprenhtësia e tij hapën po aq zemra, sa edhe dyer.

Z. Parvalesku (Parvalescu), që jetonte në katin e tretë, i tha Riçardit njëherë: “Ju judenjtë asnjëherë nuk keni bërë ndonjë gjë të hajrit!”

Riçardi iu përgjigj: “Ajo qenka një makinë qepëse shumë e mirë. Kush e ka bërë? Një Singer! Dale pak... A nuk e shpiku një jude? Z. Parvalesku, nëse mendon se judenjtë janë vërtetë kaq pa vlerë, bën mirë ta heqësh qafe atë makinë!”

Znj. Xhorxhesku (Georgescu), një grua në moshë të mesme, antisemite, thoshte shpesh gjithë urrejtje “ata judenjtë”. Riçardi dëgjoi sfidat e saj dhe pa kaluar shumë kohë ajo i hapi zemrën. Ajo përshkroi dhimbjen kur i shoqi braktisi familjen dhe ankthin që kishte për djalë e saj, që po jetonte një jetë të egër dhe të shthurur. Ajo shqetësohej se mos ai sëmurej me ndonjë infeksion venerian.

“Edhe nëse sëmuret, këto gjëra kurohen tani. Dhe kura është shpikur nga judenjtë.” tha Riçardi.

Fqinjët e Riçardit u magjepsën me pastorin e ri sykaltër dhe gojëtar, i cili i bënte për të qeshur. Edhe fqinji më i vështirë, si polici i alkoolizuar që dhunonte fizikisht gruan e vet, nuk mundi t'i shpëtonte mirësisë dhe miqësisë së Riçardit. Marrëdhënia e Riçardit me këtë burrë rezultoi në ndryshimin e zemrës së këtij të fundit dhe në konvertimin e tij. Pas kësaj, Riçardi i dha leje të merrte Mihain për xhiro të gjata me motoçikletën e tij, një privilegj krejt i rrallë gjatë luftës për djemtë judenj. Gjatë sulmeve të frikshme ajrore, ndërkohë që ishte e paligjshme që judenjtë të udhëtonin jashtë qytetit, polici e shëtiti Mihain në vende të thella brenda shtetit që ta mbante larg nga çdo e keqe. Nëse kapeshin, polici e kishte udhëzuar Mihain që të thoshte se quhej Xhon M. Vladi (Jon M. Vlad).

Personaliteti i ndjeshëm dhe i dashur i Riçardit fitoi dalëngadalë besimin e njerëzve të tjerë në pallatin e tij. Ditë pas dite ai punoi pa u lodhur për çmontimin e paragjytimeve të fqinjëve të tij dhe për t'iu folur për besimin e tij. Dikur një shënjestër urrejtjeje, banesa

KAPITULLI 8

e Vurmbrandëve u bë tashmë një mjedis miqësie, inkurajimi dhe paqeje. Në oborrin e pallatit, fletushkat propaganduese antijudease u zëvendësuan me posterat me vargje nga Bibla. Edhe pse ferri tërbohej jashtë, Mihai ishte i rrethuar me dashuri, miq të rinj dhe lumturi, aq lumturi sa mund të grumbullonte ai. Riçardi nuk e lejoi kurrë programin e tij të ngjeshur që ta pengonte për të luajtur me Mihain dhe për t'i treguar histori aventurash.

Shumë rumunë e nënvlerësuan ose e injoruan persekutimin e judenjve, dhe si rezultat u masakruan mijëra të tillë, që mund të ishin shpëtuar. Por Riçardi dhe Sabina nuk mund të kthenin sytë në anën tjetër. Ata ndjenin personalisht vuajtjen e popullit të tyre dhe qanin për përjetimet e terrorit të holokaustit. Madje ata rrezikuan jetët e tyre për të shpëtuar judenj, si p. sh. shtatë vajza të vogla, të cilat i mbijetuan masakrës në fshatin Tasi (Tassy). Vurmbrandët ndërhyjnë që vajzat të arrestoheshin dhe të silleshin në Bukuresht me tren. Ndërsa fëmijët po transportoheshin, Riçardi dhe Sabina ndaluan trenin dhe i shpëtuan fshehurazi jetimet.

Misione të tjera të rrezikshme vijuan, duke sjellë arrestimin dhe burgosjen e Vurmbrandëve. Ata u akuzuan vazhdimisht se drejtonin mbledhje fetare të paautorizuara, dhe shpesh rojat i gdhendnin në dru para se ata të mbronin veten para gjyqtarëve nazistë.

Një herë, një grua rumune hyri me nxitim në stacionin e policisë, ku po mbaheshin Riçardi dhe Sabina. “Keni kapur vëllezërit e mi judenj,” tha ajo. “Do të ishte privilegj për mua të vuaja me ta.”

Policët ia plotësuan dëshirën, bashkë me dëshirat e shumë të tjerëve, që mbështetnin çiftin e ri. Dëshmi në gjyq kishte plot, si dëshmia e pastorit Flajsher (Fleischer), një baptist gjerman, i cili rrezikoi jetën për të siguruar prova për lirimin e Riçardit dhe Sabinës.

Në vitin 1940, marrëdhënia mes Rumanisë dhe Britanisë u shkëput, dhe anglikanët që shërbenin në Bukuresht u zbuan me

forcë nga qyteti. Riçardi, që punonte si sekretar i Rev. Xhorxh Stivens (George Stevens), kreut të Misionit të Kishës së Anglisë (Church of England Mission), u detyrua të vazhdonte i vetëm shërbimin. Kur lufta mbaroi, rreth pesë vite më vonë, Riçardi vendosi të adoptonte një traditë të re të krishterë. Ai kishte konsideruar që të bëhej ortodoks, sipas traditës së shumicës së popullsisë, por i kishte zët formalitetet e tyre të jashtme, ritualet dhe salltanetet e pakuptimta. Për të njëjtën arsye, ai refuzoi të bëhej katolik dhe neveritej veçanërisht nga përdorimi i latinishtes, e cila, sipas pikëpamjes së tij, vetëm sa e maskonte Biblën.

Nga ana tjetër, Riçardi e admironte adhurimin e thjeshtë dhe të drejtpërdrejtë të protestantëve, me theksin te predikimi i pastër i Biblës. Ai ishte mahnitur nga jeta dhe trashëgimia e reformatorit protestant, Martin Luterit, dhe vendosi që të shugurohej si pastor luterian. Riçardi e admironte predikimin e drejtpërdrejtë dhe pasionant të Luterit dhe përkushtimin e tij të palëkundur për ta bërë Jezu Krishtin të njohur te çdo person i zakonshëm.

Të dy burrat besonin në fuqinë e ungjillit që tejkalon barrierat e denominacioneve. Për t'i rezistuar institucionit fetar të kohës, Luteri mund të ishte luftarak dhe gërnjar. E megjithatë kokëfortësia e Luterit, njësoj si e Riçardit, u lind nga një gjallëri shpirtërore e zënë rob nga Fjala e Perëndisë. Për Luterin, shpëtimi ishte prej hirit, jo nga veprat. Duke njohur mirë thellësinë e korrupsionit të vet, Riçardi kuptoi se askush nuk mund të ishte i mirë ose i shenjtë mjaftueshëm për të merituar shpëtimin. Gjithashtu, Riçardi digjej për të njëjtin rizgjim shpirtëror që Luteri dëshmoi në Evropë gjatë Reformacionit Protestant. A mund të derdhej sërish rizgjimi mbi Evropë? Rumania nuk ishte larg reformimit. Nëse Riçardi, njësoj si Luteri, duhej të duronte të përndiqej nga kundërshtarët e tij, të persekutohej nga qeveritë dhe të rrëmbehej e burgosej në izolim, ashtu u bëftë.

Popullariteti i Riçardit si predikues u përhap shpejt në mbarë vendin dhe kongregacioni i tij luteran, i përbërë më shumë nga judenj të konvertuar në besim, arrinte në një mijë persona. Ai

KAPITULLI 8

shërbeu në burgje, në shtëpi publike dhe klube nate; punoi për misione norvegjeze, suedeze dhe britanike; mori pjesë në Këshillin Botëror të Kishës (World Council of Churches) dhe luajti një rol kryesor në formimin e lëvizjes së nëndheshme rumune. Në fund të Luftës së Dytë Botërore, Riçardi kishte shtypur më shumë se njëqind mijë kopje të Testamentit të Ri në rusisht dhe ua shpërndau trupave komuniste që jetonin në Rumani.

Ai e shprehu mirënjohjen ndaj Perëndisë për këto mundësi, përmes lutjes: “Oh, Perëndi, si mund të të falënderoj që jam mes atyre që rrihen dhe tallen, e përmes hirit Tënd, nuk jam mes atyre që rrahin dhe tallin të tjerët?”

Për pesë vjet, Vurmbrandët i rezistuan persekutimit agresiv të nazistëve. Riçardi e Sabina hynin e dilnin gjatë gjithë kohës nga burgu dhe për pak sa nuk u dënuan me vdekje. Gjatë gjykimit të tyre në gjyqin ushtarak rumun, vetëm pak orë larg ekzekutimit të tyre, drejtori i gazetës më të njohur në Rumani zgjoi mjaft interes tek drejtuesit fetarë më të spikatur për t'i bërë presion gjykatës për lirimin e Vurmbrandëve. Madje politikanë dhe qytetarë të tjerë rrezikuan reputacionin e tyre për t'i ndihmuar. Ndërhyrjet e përsëritura të diplomatit suedez Rëtersverd (Reuterswärd) bënë të mundur që Riçardi të mos e kalonte pas hekurave epokën e nazistëve. Ndikimi i tij domethënës te gjenerali Antonesku çoi në lirimin e Riçardit, pasi ishte arrestuar dhe detyruar që të punonte në një brigadë pune.

Në 23 gusht të 1944-ës, një grup militantësh politikë, që punonin nën maskën e udhëheqjes të një mbreti fëminor, Mikaelit, rrëzuan guximshëm gjeneralin Antonesku, duke i dhënë fund në mënyrë të efektshme besnikërisë së tij me Gjermaninë naziste.

Në Moskë u mbajt një takim për të vendosur pamjen e botës së pasluftës. Aleatët Uinston Çërçill (Winston Churchill) dhe

VURMBRANDËT

Jozef Stalin (Joseph Stalin) u ulën përballë njëri-tjetrit në zyrën e Stalinit në Kremlin.

“Për sa i përket Britanisë dhe Rusisë,” ia nisi Çërçilli, “si është për ty nëse ke 90 për qind mbizotërim në Rumani², ne nëntëdhjetë për qind, të themi në Greqi, dhe në Jugosllavi pesëdhjetë me pesëdhjetë?”³

Çërçilli shkarraviti propozimin e tij në një copë letër dhe pasi e peshoi një çast, Stalini shtoi një shenjë blu si marrëveshje.

Shpejt një milion rusë u derdhën në Rumani dhe vendi e gjeti veten me një grupim të ri “aleatësh”.

Sovjetikët pushtuan Berlinin me tërbim të paprecedent, duke marrë hak për nazistët që kishin përdhunuar, torturuar dhe bërë pirgje me njerëzit e tyre. Lufta e Dytë Botërore mori rreth 3 për qind të popullatës botërore. Shtetet e Bashkuara humbën rreth gjysmë milioni njerëz; gjermanët humbën rreth shtatë milion. Por për Bashkimin Sovjetik humbja e jetëve ishte shumë herë më e madhe se këto të dyja bashkë; më shumë se njëzet milion njerëz.

Sabina ishte tridhjetë e një vjeçe, kur Adolf Hitleri u vetvra në bunkerin e tij, pasi humbi betejën e Berlinit. Mihai ishte vetëm gjashtë vjeç. Të rrahurat që Riçardi dhe Sabina kishin duruar nën regjimin nazist ishin të rënda, por ato s'ishin gjë para mizorive që do të shkaktonin komunistët. Ata do të sillnin masakrën më të madhe që bota ka dëshmuar ndonjëherë, duke marrë afërsisht njëqind milion jetë. Për më tepër, krahasuar me Hitlerin, i cili toleroi krishterimin e financuar nga shteti dhe madje deklaroi se vetë ishte fetar, në Rumaninë e kontrolluar nga komunistët nuk kishte më vend për fenë. Bindjet marksiste të Jozef Stalinit e

² Burimi e shqipton emrin e vendit “Rumania.”

³ Joseph M. Siracusa, “The Night Stalin and Churchill Divided Europe: The View from Washington,” *Review of Politics* 43, no. 3 (July 1981): 381.

KAPITULLI 8

interpretonin krishterimin si kërcënim ndaj qeverisë, një kërcënim që duhej zhdukur. Të konsideruar të tillë, të krishterët u vunë në shënjestër, u torturuan dhe u ekzekutuan në atë masë që nuk kishte ndodhur prej nazistëve.

Zoti i kishte përgatitur Riçardin dhe Sabinën për terrorin që i priste. Duke jetuar në Rumaninë e kontrolluar nga nazistët, ata u përgatitën që të jetonin krishterimin në mënyrë të fshehtë. Ata mësuan të dallojnë njerëzit, të cilëve mund t'u zinin besë, duke u besuar informacione konfidenciale dhe se si të ngadhënjenin me dashuri mbi paragjykimet etnike.

Vurmbrandët mësuan se, me ndihmën e Frymës së Shenjtë, ata mund t'i bënin ballë çdo torture dhe mund të falnin armiqtë e tyre. Pavarësisht nga dhimbjet, turpi apo mosrespekti që dhuna fizike dhe psikologjike e komunizmit u shkaktonte, ata mund të donin personat që ua shkaktonin të gjitha këto. Krishti ishte torturuar për ta dhe Ai do t'i ndihmonte kur të torturoheshin për Të.

KAPITULLI 9

Lufta ofronte mundësi të mëdha për të falur ata që i lëndonin. Kur Rumania hyri fillimisht në luftë, dhjetëra mijëra hebrenj ishin vrrarë ose dëbuar. Vetëm në qytetin e Iasit njëmbëdhjetë mijë njerëz ishin masakruar brenda një dite të vetme. Duke qenë se Riçardi dhe Sabina jetonin në Bukuresht, jetët iu ishin kursyer, por prindërit hebrenj të Sabinës, tri motrat, vëllai i vogël dhe të afërm të tjerë të saj, që jetonin në Bukovina, ishin rrethuar e dërguar në Transnistria, një provincë e shkretuar në kufi, që ishte marrë si territor nga Bashkimi Sovjetik¹. Udhëtimi për në Transnistria ishte i pasigurtë dhe u kushtoi jetën shumë njerëzve. Ata që mbërrinin përballeshin me uri, çnderim dhe ekzekutime brutale. Gjatë këtij gjenocidi shfarosës, të gjithë pjesëtarët e familjes së Sabinës u vranë në Transnistria.

Kur Riçardi i dha lajmin të shoqes, Sabinës iu thërrmua shpirti. Përpara syve iu shfaqën kujtimet e fëmijërisë. Nuk do ta shihte më kurrë nënën dhe babanë. Nuk do të mund t'i përqafonte motrat dhe vëllanë e vogël. Si vdiqën? Kush ua mori jetën? Ajo shtrëngoi kraharorin, ndërsa filloi të qante me dënësë.

¹ “Edhe para se Rumania të binte në orbitën e Gjermanisë naziste, autoritetet rumune ndiqnin një politikë antisemite përndjekëse e të ashpër, veçanërisht kundra judenjve që jetonin në tokat kufitare lindore, të cilët ishin lidhur në mënyrë të gabuar me komunizmin sovjetik dhe atyre që jetonin në Transilvani, që u identifikuan me rregullat e shkuara hungareze.” “Romania,” *Holocaust Encyclopedia*, United States Holocaust Memorial Museum, accessed August 15, 2017, www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005472.

KAPITULLI 9

Pas asaj dite, Riçardi nuk e pa më Sabinën të qante për familjen e saj. – Nuk do të qaj, – tha ajo, duke drejtuar shpatullat e duke ngadalësuar frymëmarrjen. – Ti duhet të kesh një grua të lumtur dhe Mihai duhet të ketë një mama të lumtur. Kisha jonë meriton një shërbëtoreshë të guximshme.

Nuk kaloi shumë kohë dhe pronari i shtëpisë së Vurmbrandëve, një i krishterë i devotshëm, i tha Riçardit se në shtëpinë e tij po qëndronte një ushtar. – E kam njohur para luftës, – tha ai, duke shtrënguar duart. – Por ka ndryshuar plotësisht. Është shndërruar në një njeri të egër që mburret me faktin se, me dëshirë e vetëdije, pranoi të asgjësonte hebrenjtë në Transnistria. Mburret se ka vrarë qindra njerëz me duart e tij.

Transnistria? Riçardi ndjeu një të ftohtë që i rrëshqiste në kurriz. *A të ishte vallë e mundur?*

Gjatë darkës me Sabinën dhe Mihain, Riçardi e mbajti për vete lajmin për ushtarin, duke e bluajtur në mendje për të gjetur zgjidhjen se çfarë duhet të bënte. Pasi Sabina vuri djalnë në gjumë, ra edhe vetë të flinte. Por Riçardi mbeti zgjuar me mendimet që e mundonin. Perëndia nuk e linte të mbyllte sy. Doli qetësisht nga shtrati dhe u ngjiti në katin e sipërm, ku gjendej apartamenti i pronarit, për të vigjiluar gjithë natën në lutje. Riçardi trokiti në derën e shtëpisë së pronarit. Teksa dera hapej, ai pa siluetën e një ushtari që pushonte në sallon.

Ndërsa pronari po bënte prezantimet, ushtari u ngrit në këmbë dhe vështronte nga lart Riçardin. Quhej Borila, një veteran i luftës, i cili me praninë e tij mbushi dhomën me një ndjesi frike. Riçardit i dukej sikur mund të nuhaste erën e gjakut të mpiksuar në rrobat e tij. Ai iu bashkua dy burrave dhe Borila filloi të rikujtonte përjetimet e tij të luftës, duke u mburrur për shfarosjen e një numri të pafund hebrenjsh. Madje mburrej se kishte vrarë edhe foshnja në krahët e prindërve.

Riçardi dëgjonte historitë e tij, duke ndier herë tërbim, e herë pikëllim. Borila u ndal për të pirë nga gota e tij. – Është histori e

frikshme, – ndërhyu Riçardi. – Por nuk trembem për hebrejnë. Perëndia do t'i dëmshpërblejë për gjithë ç'kanë vuajtur. – Ai e pa ushtarin drejt e në sy. – Trembem kur mendoj se ç'do të ndodhë me vrasësit e tyre, kur të dalin para gjykimit të Perëndisë.

Borila kërceu nga karrigia e në qafë iu dallua një venë e trashë që pulsonte shpejt. Edhe pronari u ngrit nxitimthi, nga frika e asaj që ai mund të bënte. Riçardi dhe Borila ishin të ftuar në shtëpinë e tij dhe ai nuk mund të lejonte të ndodhte një përleshje. Borila shihte Riçardin me dyshim teksa rimerrte vetëkontroll dhe kthehej në karrigen e tij të pushimit.

Përgjatë mbrëmjes biseda u zhvendos në tema më neutrale. Riçardi vuri re se Borila u bë një bashkëbisedues i këndshëm. Atij i pëlqente shumë muzika dhe tregonte se si ishte dashuruar me këngët vendase gjatë kohës së qëndrimit të tij në Ukrainë. – Do të doja t'i dëgjoja sërish, – u shpreh ai me nostalgji.

Riçardi njihte disa prej atyre këngëve të vjetra dhe e pa si një derë të hapur. “Më erdhi zogu në dorë!” mendoi ai. – Nëse dëshiron të dëgjosh disa prej tyre, – i tha ai Borilës, – zbrit te apartamenti im. Pa dyshim që s'jam pianist, por mund të luaj disa melodi ukrainase.

Edhe pse familja e tij flinte, Riçardi i ftoi dy burrat në shtëpinë e tij dhe luajti butësisht këngët që Borila pëlqente aq shumë. Sytë e ushtarit u mbushën me lot e fytyra iu skuq. Ashtu si Davidi, bariu i ri hebre, që luante në harpë përpara mbretit Saul, Riçardi e dinte se muzika kishte një ndikim të thellë.

Nuk u desh shumë kohë që Riçardi ta konsumonte të gjithë repertorin e tij. I tërhoqi duart nga tastet e pianos dhe u kthye nga vrasësi. – Kam diçka të rëndësishme për të të thënë.

Borila fshihi lotët nga sytë. – Jepi.

– Nëse do të shohësh pas asaj perdeje, – tha Riçardi, duke bërë me shenjë për nga muri, – do të vëresh dikë që fle në dhomën ngjitur. Është gruaja ime, Sabina. Prindërit e saj, motrat dhe vëllai dymbëdhjetëvjeçar iu vranë bashkë me pjesën tjetër të familjes.

KAPITULLI 9

– Ushtari shtangu, duke parë nga dhoma e mbyllur me perde. – Më the se ke vrarë qindra hebrenj pranë Goltës.

Borila pohoi me kokë.

– Atje ishte dërguar familja e saj. Ti nuk e di se kë ke qëlluar, prandaj mund të hamendësojmë se ti je njeriu që ke vrarë familjen e saj.

Borila kërcëu nga karrigia.

Riçardi ngriti dorën. – Prit. Dua të provoj diçka. Le të bëjmë një eksperiment. Unë do ta zgjoj gruan time dhe do t'i tregoj kush je dhe çfarë ke bërë. Dhe mund të të them me saktësi se çfarë do të ndodhë.

Borila shihte i shushatur pastorin.

– Gruaja ime nuk do të të qortojë, – e siguroi Riçardi. – Në fakt, ajo do të të përqafojë si të ishe vëllai i saj dhe do të të sjellë ushqimin më të mirë që do të gjejë në shtëpi.

Ishte e qartë që Borila nuk e besoi. Nëse ai kishte vrarë familjen e saj, ajo patjetër do të kërkonte gjakun e tij.

Riçardi vazhdoi: – Pra, nëse Sabina, që është mëkatore si të gjithë ne, mund të falë e të dojë kështu, imagjino se si Jezusi, që është dashuri e përsosur, mund të të falë e të të dojë. Nëse kthehesh tek Ai, gjithçka ke bërë do të të falet.

Guaska e fortë e Borilës u thye. Përballë fajit dhe faljes, vrasësi shtrëngoi këmbishën me dy duart dhe e grisi. – O Zot, çfarë të bëj? Çfarë të bëj? – Borila vuri duart në kokë e shpërtheu në lot. – Jam vrasës. Jam i përlyer në gjak. *Çfarë të bëj?*

Riçardi shpalli: – Në emrin e Zotit Jezu Krisht, e urdhëroj frymën e urrejtjes të largohet nga shpirti yt!

Ndërsa dy burrat luteshin së bashku me zë të lartë, Borila nisi të dridhej. Vazhdimisht Borila i kërkoi Perëndisë ta falte, të lehtësonte ndërgjegjen e tij nga krimet që kishte kryer.

Kur Borila u lodh së luturi, Riçardi i tha: – Të premtova një eksperiment dhe do ta mbaj fjalën.

Tërhoqi perden e derës dhe hyri në dhomën e Sabinës. – Është një burrë aty që duhet ta takosh, – pëshpëriti ai, duke përkëdhelur

VURMBRANDËT

Sabinën në shpatull. – Ajo fërkoj sytë dhe u ngrit. – Besoj se është njeriu që të vrau familjen, – shtoi ai, – por është penduar dhe tani është vëllai ynë.

Sabina u mbështoll me një mantel, u ul dhe qëndroi në heshtje për pak minuta, pastaj shkoi të përshëndeste vrasësin e familjes së saj.

Borila u habit kur Sabina e përqafoi. Të dy u përqaftuan e qanë bashkë, duke puthur vazhdimisht njëri-tjetrin në faqe. Riçardi e njihte zemrën e gruas së tij. Nëse Perëndia mundi ta falte atë për mëkatet e së kaluarës, edhe ajo mund ta falte Borilën. Nëse Perëndia mund të pastronte ndërgjegjen e saj për të gjithë njerëzit që kishte lënduar, të gjithë të panjohurit që kishte mashtruar, gjithë dëmin që kishte shkaktuar, patjetër që Perëndia do të bënte të njëjtën gjë edhe për Borilën. Pastaj, pikërisht siç kishte thënë Riçardi, Sabina shkoi në kuzhinë për të përgatitur ushqim për ushtarin.

Ndërsa Sabina gatuante në kuzhinë, Riçardi shkoi në dhomën tjetër për të marrë djalin e tyre dyvjeçar. Ai solli Mihain, që ende flinte në krahët e tij, në sallon për t'ia treguar të ftuarit. Kishin kaluar pak orë që kur Borila ishte mburrur se kishte vlarë fëmijë hebrej në krahët e prindërve të tyre.

– A e sheh sa qetësisht fle? – e pyeti Riçardi. – Edhe ti je si një fëmijë i porsalindur që mund të pushojë në krahët e Atit. Gjaku që Jezusi derdhi, të ka pastruar.

Borila qëndroi te Vurmbrendët atë natë dhe u zgjua i çlodhur. – U bë kohë që nuk fle kështu, – rrëfeu ai. Pasi hëngri mëngjes bashkë me Riçardin, ai shkoi në shtëpitë e disa të krishterëve të tjerë hebrej e në secilën prej tyre tregonte historinë e tij dhe e mirëprisnin si djalin plangprishës.

Riçardi i dha Borilës një kopje të Testamentit të Ri dhe ndau me të histori se si Jezu Krishti kishte ndryshuar edhe vrasësit. Ai i shpjegoi si Sauli nga Tarsi kishte vlarë njerëzit e Perëndisë dhe

KAPITULLI 9

se si pasi njohu Krishtin në rrugën për në Damask, u bë i njohur si Pali dhe u bë një misionar i madh.

Por, shumë shpejt, erdhi koha që Borila të ribashkohej me regjimentin e tij në një qytet fqinj. Njësia e tij ishte kërkuar përsëri për në vijën e parë të luftës dhe ai ishte i detyruar të merrte një vendim.

– Çfarë të bëj? – pyeti Riçardin. – Do të më duhet të vras sërish.

– Jo, – i tha Riçardi, – ke vrarë më shumë nga ç'duhet. – Ai përqafoi vëllain e tij të ri dhe i tha: – Lëri ata të të vrasin më mirë. Bibla nuk na e ndalon këtë.

Borila pohoi me kokë, vuri kapelen e tij ushtarake dhe u nis.

Me kalimin e kohës, ai u bë një prej miqve më të afërt të Vurmbrandëve. Më vonë, Riçardi reflektoi se, dy burrat e vetëm që Sabina kishte puthur pas martesës së tyre ishin burri i saj dhe njeriu që i vrau familjen.

KAPITULLI 10

– Po vijnë! – thërriste me të madhe djaloshi, ndërsa pedalonte me gjithë fuqinë e tij drejt Riçardit dhe Sabinës. – Rusët po vijnë!

Ndërsa rreshtat e parë të rusëve i afroheshin Bukureshtit më 31 gusht të vitit 1944, Vurmbrandët kishin sfiduar të nxehtin dhe diellin përvëlues, duke marrë tramvajin numër shtatë për t'i takuar. – Duhet patjetër, – thoshte Riçardi. – Duhet t'u tregojmë rusëve se Krishti është parajsë në tokë.

Duke qenë pastor gjatë luftës, Riçardi kishte njohur shumë rusë në kampet rumune të internimit. Pavarësisht se prej njëzet e pesë vitesh ishin ushqyer me ateizëm, rusët kishin mbetur fetarë në thelbin e tyre dhe, me shpirtin e etur, e kishin përpirë ungjillin.

Një tufëz flamujsh të kuq mbuloi horizontin përmbi një grup komunistësh vendas, që kishin dalë nga vendet ku ishin fshehur, për të përshëndetur “Ushtinë e kuqe të lavdishme”. Komunistët shihnin me kureshtje Riçardin dhe Sabinën, ndërsa dy zyrtarë rumunë nervozë përsërisnin përshëndetjen ruse. Në duar mbanin dhuratat tradicionale: një copë bukë dhe një grusht kripë.

Lufta kishte mbaruar dhe Riçardi e Sabina ndienin çlirimin që vinte me mundësitë e reja. Riçardi mbante shtatin drejt dhe shpatullat e gjera i theksonin sigurinë që kishte në besimin e tij. E shoqja trupvogël qëndronte përkrahë tij duke buzëqeshur. Në distancë dëgjoheshin këmbanat e nuk kishte më të shtëna armësh. Ndoshta tani të gjithë mund të ishin sërish miq.

Riçardi dhe Sabina vështrojnë rrugën bosh, duke pyetur veten se ç'duhet të prisnin. Rusët ishin aleatë tashmë, por ishin

gjithashtu një ushtri pushtuese që njihej për oreksin që kishte për vjedhjet dhe përdhunimet. Sa kohë do të qëndronin në Bukuresht? Riçardi dhe Sabina dëgjuan zhurmën e motorëve që afroheshin. Ato ndiqeshin nga tanke shumë të mëdha, helmetat me yjet e kuq shfaqeshin nga kullat e tankeve dhe toka dridhej nga pesha e tyre.

Komunistët rumunë qëndronin drejt ndërsa miqtë e tyre hynin në qytet. Duke iu dridhur zëri kënduan tekstin e himnit socialist “Internationale” e zërat filluan të shuheshin, teksa tanku i parë u afrua në stacion. Sabina shihte hekurin e pluhurosur të tankut e sytë i çoi drejt armës gjigante në majë të tij.

Ndërsa zyrtarët rumunë mbaruan fjalimin e tyre të mirëseardhjes, ata ngritën ofertën e bukës dhe kripës drej komandantit të tankut. Rreshteri i ri përkrah tij vështroi Sabinën tridhjetë e një vjeçare, një prej të pakta grave në rrugë atë pasdite. – Epo, e dashur, – tha ai, duke u përkulur në cep të tankut me nënqeshje. – Çfarë ke për të ofruar?

Sabina u zgjat në majë të gishtave dhe i dha një libër. – Të kam sjellë Biblën e Shenjtë.

– Bukë, kripë dhe Bibla, kur ne në fakt duam thjesht ndonjë gjë për të pirë! – Ai qeshi dhe hoqi helmetën e në prani të diellit flokët e tij të çelët shkëlqenin. – Faleminderit gjithsesi!

Tanku rënkoj sërish e këmbët e tij metalike filluan të gërrenin tokën, teksa u nis. Riçardi dhe Sabina mezi merrnin frymë nga retë e zeza që lëshonin motorët e stërmunduar, ndërkohë që rreshta të tërë me tanke kalonin.

Rrugës për në shtëpi, Riçardi dhe Sabina vëzhgonin nga tramvaji se si ushtarët plaçkisnin dyqanet e pakta që shihnin rrugës. Nxirrnin fuçi vere në trotuare dhe mbushnin thasë me proshutë, pula dhe salçiqe. Bukureshti ishte shkatërruar nga pushtimi nazist, por për ushtarët e rinj rus, ishte tejmasë i pasur.

Kur Vurmbrandët dolën nga tramvaji, Riçardi u përpoq të fillonte një bisedë me një prej rusëve, por përgjigjja e vetme e ushtarit ishte: – Ku mund të gjejmë vodka?

VURMBRANDËT

Riçardi dhe Sabina u kthyen në shtëpi për të thurur një plan të ri. Rusëve iu rrëmbye Perëndia, duke u dhënë premtimin e një parajse tokësore, e cila nuk do të mund të plotësohej kurrë vetëm me mjete njerëzore. Terrori nazist kishte përfunduar dhe rumunët shpresonin se rusët do të largoheshin së shpejti në paqe. Shumë pak prej tyre e dinin se Rumania kishte hapur rrugën që do t'i çonte drejt burgosjes dhe do të hapte varret e një numri të pafund miqsh.

Një tirani e re dhe më e tmerrshme sapo kishte nisur.

KAPITULLI 11

Popullsia e Rumanisë numëronte njëzet e katër milion njerëz, kur rusët pushtuan vendin, dhe Partia Komuniste mezi arrinte në dhjetë mijë syresh, aq sa zor të mbushnin një stadium. Por, tani, vendi drejtohej nga Moska, edhe pse komunistët vendas ende mëtonin ta paraqitnin si demokraci.

“Ne duam miqësi me të gjithë!” pretendonin ata. “Liri për të adhuruar? Patjetër! Një qeveri gjithëpërfshirëse me mbretin Mikael si monark kushtetues? Përse jo?”

Komunistët e mashtruan perëndimin me premtimet e tyre për Rumaninë dhe, për një periudhë të shkurtër, vendi gëzoi liri fetare. Drejtuesit ortodoksë, që kishin ushtruar tirani mbi hebrenjtë dhe protestantët, e kishin humbur fuqinë e tyre absolute, dhe diktatori Antonesku ishte ekzekutuar. Më në fund, dukej se Rumania kishte një qeveri demokratike. Por maska ra shumë shpejt.

“Duhet të vendosni komunistët në qeveri!” zyrtari i Bashkimit Sovjetik, Andrei Vishinski (Andrey Vyshinsky), i bërtiti me të madhe mbretit të ri Mikael, duke përplasur grushtin në tavolinën e zyrës së tij. Ushtria dhe policia rumune ishin çarmatosur dhe zhveshur nga uniforma ushtarake, e komunistët përfituan nga rasti për të marrë pushtetin. Në Bashkimin Sovjetik, kisha ortodokse ishte bërë gur shahu për shtetin. Edhe sa kohë do të kalonte para se kjo të ndodhte edhe në Rumani?

VURMBRANDËT

Pushtuesit e rinj rusë kishin vetëm një vizion për jetën: të pinin, të vidhnin dhe të rrënonin. Në mes të rrugës, burrave u vidheshin biçikletat dhe orët nga duart. Ushtarët rusë hynin nëpër shtëpi dhe përdhunonin mijëra gra, nga moshat e reja deri tek ato që ishin të pamundura. Ushtria e Kuqe vendosi rregull midis tyre me anë të armëve, por plaçkitja vazhdoi në masë.

Rusët e lanë Rumaninë pa flotë ushtarake detare, pa pjesën më të madhe të flotës tregtare, pa gjysmën e trenave dhe lokomotivave e pa asnjë automobil. Ata grabitën prodhimet e fermave, bagëtitë, naftën dhe i çuan në Bashkimin Sovjetik. Rumania, që njihej si hambari i Evropës, u shndërrua në një komb që po vdiste urie, teksa zia goditi vendin.

Një ditë, Anuca (Anutza), një grua rumune plot gjallëri me origjinë nga Norvegjia, dhe një prej mikeshave më të ngushta të Sabinës, shkoi për vizitë në shtëpinë e Vurmbrandëve. “Ah, këta rusët! A keni dëgjuar për marrëveshjen e re me Moskën?” Sytë i shkëlqenin nga keqdashja. “Ata s’na lenë kokërr gruri dhe në këmbim u japim edhe pikën e fundit të vajit. Dje pashë një burrë të Ushtrisë së Kuqe me tri ora në secilën dorë. Ua marrin njerëzve si të ishin duke mbledhur bileta autobuzi!”

Anuca qeshi, por për Rumaninë, nuk ishte aspak për të qeshur. Ushtria sovjetike kishte plaçkitur të mira me vlerë miliarda dollarë. Dyqanet ishin bosh dhe njerëzit prisnin në radha pafund për të marrë gjërat më të nevojshme për të jetuar. Rumunët shpresonin se Stalini do ta mbante fjalën dhe Ushtria e Kuqe do të largohej, kur më në fund Gjermania të mposhtej. Shumë shpejt gjithçka do të përfundonte.

Gjatë pushtimit nazist, Vurmbrandët kishin punuar pa u lodhur për të ndihmuar viktimat minoritare fashiste. Por tani ishte krijuar një minoritet tjetër dhe gjahtari ishte bërë preja. Trupat

gjermane ishin braktisur pas tërheqjes së nazistëve, dhe iu duhej të vetëmbroheshin nga trupat ruse, që i ndiqnin nëpër rrugë. Gjermanët ishin të tmerruar dhe të uritur, e shumë prej tyre vdiqën. Ata ushtarë që kishin vrarë miliona njerëz, që kishin shkatërruar shtete dhe kishin vrarë familjen dhe miqtë e Vurmbrandëve, tanimë ishin njëlloj me ta, viktimat e luftës. Riçardi dhe Sabina nuk mund të refuzonin t'i ndihmonin.

“Perëndia është gjithnjë në anën e të persekutuarit,” u përgjigjej Riçardi atyre që e tallnin se po rrezikonte sigurinë e tij për hir të vrasësve. Perëndia u kishte dhënë Vurmbrandëve aftësinë ta kthenin të keqen me të mirë.

Një rrëke ish-ushtarësh gjermanë kalonin vazhdimisht përmes shtëpisë së Riçardit dhe Sabinës. Një herë, në një banjo të vogël në oborrin e shtëpisë së tyre, ata kishin fshehur tre oficerë. Duke ecur natën, mespërmes dëborës që arrinte deri te gjunjët, Riçardi dhe Sabina u çonin ushqim dhe boshatisnin kovat që ata përdornin si tualet. I urrenin mizoritë që ata kishin kryer, por tani i mirëprisnin ushtarët, duke u përpjekur që të mos ndiheshin si kafshë të mbyllura në kafaz.

Një natë, një kapiten gjerman ndaloi Sabinën. – Duhet t’ju them diçka që kam kohë që e bluaj në mendje. Ju e dini se ata që strehojnë ushtarë gjermanë i pret dënimi me vdekje, e megjithatë e bëni këtë, dhe jeni edhe hebrenj!

Edhe pse ishte errësirë, Sabina e vuri re tek tundte kryet.

– Kur ushtria gjermane ta rimarrë Bukureshtin, gjë që do të ndodhë me siguri, – tha ai, – unë nuk do të bëja kurrë atë që po bëni ju për ne.

Sabina u ul mbi një kuti të kthyer mbrapsht dhe u përpoq t’ia shpjegonte. – Unë jam mikpritësja juaj. Familja ime u vra nga nazistët, e megjithatë, për aq kohë sa jeni nën çatinë time, e kam për detyrë jo vetëm t’ju mbroj, por edhe t’ju respektoj ashtu siç e meriton një mysafir. Ajo pa pamjen e çuditshme të fytyrës së tij dhe shtoi: – Bibla thotë: “Cilido që derdh gjakun e një njeriu,

VURMBRANDËT

gjaku i tij do të derdhet nga një njeri” [Zanafilla 9:6]. Unë do t’ju mbroj aq sa mundem nga policia, por nuk mund t’ju mbroj nga zemërimi i Perëndisë.

– Kjo është qesharake, – tha kapiteni, ndërsa e ceku Sabinën në shpatull.

Ajo u zmbraps nga dora që kishte derdhur gjak të pafajshëm.

– Më vjen keq, – iu përgjigj ai. – Nuk e kisha me të keq. Thjesht më vjen çudi se, përse një grua hebreje do të rrezikonte jetën për një ushtar gjerman. Unë s’i kam qejf hebrenjtë dhe as Perëndinë nuk e kam frikë.

Sabina i tregoi atij urdhërimin e Perëndisë për t’i dashur të huajt dhe për t’i falur në të njëjtën mënyrë si Perëndia kishte falur bijtë e Tij, por fjalët e saj ranë në vesh të shurdhët.

– Një minutë, – e ndërpreu oficeri. – Hebrenjtë kanë kryer krime kundër popullit gjerman dhe kundër gjithë njerëzimit. Për hir të ndershmërisë duhet t’jua them në sy. Por, në këndvështrimin tuaj, ne jemi ata që kemi kryer krime kundër hebrenjve. Dhe ti i fal të gjithë?

Sabina u përkul dhe u përpoq t’ia shpjegonte sërish. – Edhe krimet më të rënda falen vetëm nga besimi tek Jezu Krishti. Unë nuk kam autoritet të fal, por Jezusi po, nëse pendohesh.

Burri ndezi një cigare që ia kishte dhënë Riçardi. E thithi fort dhe ia kaloi mikut të tij. – Zonjë, – tha kapiteni, – nuk mund të bëj sikur të kuptoj. Por ndoshta, nëse askush nuk do ta kishte këtë dhunti për ta kthyer të keqen me të mirë, atëherë vrasjet nuk do të kishin fund.

Më vonë këta ushtarë kaluan kufirin për në Gjermani, por mijëra të tjerë u kapën dhe u dënuan me vite pune të rëndë në kampet sovjetike, së bashku me të krishterët rusë që mund t’i kenë mësuar ata më tej. Ushtarët gjermanë, bashkë me grupe të tjerë njerëzish, ishin përfituesit e bamirësisë së krishterë të Vurmbrendëve.

KAPITULLI 12

Në vitin 1945, në një tren midis Bukureshtit dhe Budapestit, Sabina, e vetmja grua në trenin plot me ushtarë rusë, u ul në një vagon mallrash midis kutive. I ngjeshi këmbët pas ushqimeve dhe mallrave të tjera që ishin përhapur rreth saj.

“Nuk mund të shkosh!” i qe lutur Anuca. “Ushtarët rusë janë të uritur për femra. Ecën në rrugë dhe gjen vajza me fytyrë të prerë, e askush nuk bën asgjë!”

Por Sabina e dinte se pa furnizime, grupi i ndihmës në Hungari nuk do të mund të ushqente hebrenjtë dhe të krishterët e Budapestit që po vdisnin urie. Rusët kishin plaçkitur qytetin hungarez, dhe Riçardi nuk mund të largohej nga Bukureshti. Asnjë nuk doli vullnetar për të dorëzuar dërgesën, ndaj Sabinës iu desh të shkonte vetë.

Pasi kërkoi gjatë, ajo gjeti një cep në njërin prej atyre pak vagonave të trenave që kishin mbetur. Rusët kishin sekuestruar gjithë të tjerët.

Udhëtimi që duhej të ishte i shpejtë dhe pa telashe, zgjati për ditë të tëra. Ndërsa treni arriti në Budapest, sytë e Sabinës u zmadhuan. Ushtarët ende luftonin dhe gjithçka ishte nën rrënoja. Transporti publik i qytetit ishte shkatërruar dhe ndërtesat vazhdonin të nxirrnin tym nga thëngjijtë që digjeshin ngadalë.

Me pakot në një karrocë dore Sabina ecte me mundim nëpër rrugët e qytetit hungarez që ishin shkatërruar nga lufta. Njerëzit që kërkonte nuk dukeshin gjëkund. Disa kishin mbetur të vrarë në betejat e ditëve të fundit dhe pjesa tjetër ishte dëbuar nga

VURMBRANDËT

gjermanët. Më në fund ajo gjeti dy drejtues të krishterë, pastor Xhonsonin (Johnson) nga Misioni Norvegjez dhe pastor Ungarin, një i krishterë hebre që drejtonte kishën ku hebrenjtë dhe njerëz nga kombësi të tjera adhuronin. Për ta Sabina ishte një engjëll i dërguar nga Perëndia.

Zia e bukës në Budapest kishte arritur kulmin. Ndërsa njerëzit dilnin nga bodrumet, ushqimi ishte pakësuar. Qindra ishin të pastrehë, ndërtesat e kishave ishin rrafshuar dhe njerëzit po turreshin të hanin një kal të vrarë gjatë përleshjeve. Ndihma e Sabinës erdhi tamam në kohë.

Nga Budapesti Sabina planifikoi të shkonte në Vjenë. Edhe qyteti austriak ishte bërë gjermadhë dhe populli po vdiste urie. Ajo arriti në stacionin e Budapestit për t'i hipur trenit për Vjenë, por tashmë njerëzit vareshin nëpër dyert e tij dhe mbi tavanin e vagonit të vetëm që gjendej aty. Papritur Sabina dëgjoi emrin e saj dhe disa të qeshura plot gaz.

– Nuk ka vend, por do të bëjmë si do të bëjmë! – thirri fort një vajzë që ishte bashkë me një tufë njerëzish të ngjeshur pas njëri-tjetrit majë vagonit të trenit. Ishin refugjatë nga Aushvici (Auschwitz), të cilët kishin qëndruar në shtëpinë e Vurmbrandëve në Bukuresht. Sabina u ngjit duke u kacavarur majë vagonit dhe iu bashkua vajzave. Udhëtimi katër orësh nga Budapesti në Vjenë zgjati gjashtë ditë. Për javë të tëra Sabina nuk foli dot me Riçardin, por qëndroi në Austri, derisa mbaroi ç’kish për të bërë. Edhe pse misioni i saj në Vjenë ishte përmbushur plotësisht, punët në Bukuresht nuk kishin fund.

– Lajme të çuditshme, – tha pastor Solheim, duke ndërprerë Riçardin që po rregullonte shenjtëroren për shërbesën e së dielës. – Qeveria po mbledh atë që e quan Kongresi i Kulteve. Çdo denominacioni, çdo feje, në fakt, i kërkohet të dërgojë një

delegacion të madh. – Solheimi turfulloi. – Dhe konferenca do të mbahet në ndërtesën e parlamentit! Ku është dëgjuar më parë diçka e tillë? Çfarë mund të jenë duke kurdisur?

Përzierja e habisë dhe e frikës në fytyrën e mikut të tij e shqetësoi Riçardin.

Të gjithë hamendësonin e dëftonin ç'u kish rënë në vesh për domethënien e kongresit që po afronte. Shumë i besonin premtimit të qeverisë për liri të plotë fetare, por Riçardi shihte një tablo më të gjerë e më të errët. *“A nuk po ndodh këtu si në Bashkimin Sovjetik?”* mendonte ai. *“Lenini i mbrojti sektet e persektuara... derisa erdhi në pushtet. Pastaj dhjetëra mijëra vdiqën në kampe përqendrimi. Fillimisht kisha joshet nga pranimi. Pastaj perdja bie.”* Riçardi u drodh, teksa skenat e tmerrshme vërshuan në kujtesën e tij.

Riçardi dhe kolegët e tij u takuan me pastor Solheimin për të diskutuar përfshirjen e tyre në këtë asamble që pritej të ndodhte. Me Solheimin, kreun e misionit, u mor vendimi përfundimtar, dhe Riçardi pa vendosmërinë në shkëlqimin e syve të tij të errët.

– Do të shkojmë dhe do të flasim, – tha ai. Vendimi ishte marrë.

Në Rumani, kisha e krishterë i kishte hyrë një valleje të rrezikshme me komunizmin. Krerët ortodoksë dhe protestantë dukej se konkurronin me njëri-tjetrin për nënshtrimin ndaj komunizmit. Një peshkop ortodoks qëndisi çekiçin dhe drapërin në mantelet e tij dhe kërkoi që ta thirrnin “Shoku peshkop” jo “Hirësia juaj”.

Priftërinj të tjerë u bënë nëpunës të policisë sekrete, dhe drejtuesit e seminareve shtuan teologji të re të rrezikshme në kurrikulat e tyre. Zëvendëspeshkopi i kishës luterane në Rumani u shpjegoi studentëve të tij të shërbesës se Perëndia, në të vërtetë, kishte dhënë tri zbulesa jo dy: një përmes Moisiut, një përmes Jezusit dhe një përmes Stalinit. Dhe tani kisha jetonte pikërisht nën zbulesën e Stalinit.

VURMBRANDËT

Komunistët kishin “zgjedhur” krerët e kishave, dhe kisha nuk kishte zgjidhje tjetër veçse t’i pranonte. Një grup baptistësh në qytetin e Resitës (Resita) valviti flamurin e kuq gjatë takimit vjetor dhe këndoi himnin e Bashkimit Sovjetik si të ishte një himn i besimit të krishterë. Kreu i baptistëve lavdëronte Stalinin si një mësues të shkëlqyer të Biblës dhe deklaronte se ai kishte përbushur urdhërimet e Perëndisë. Shërbestarët që nuk pranonin t’iu vinin pas fijes komunistëve vuanin shumë. Tani të gjithë këta shërbestarë mblidheshin në Kongresin e Kulteve.

Në mëngjesin e takimit, Riçardi dhe Sabina u bashkuan me anëtarët e klerit duke iu ngjitur Kodrës së Parlamentit. Galeritë ishin plot me njerëz dhe në sallën e madhe ishin mbledhur katër mijë drejtues fetarë. Peshkopë ortodoksë dhe priftërinj katolikë u bashkuan me pastorët dhe shërbestarët protestantë. Rabitë hebrej dhe mullahët myslimanë uleshin krahë për krahë. Turma brohoriste teksa shoku Stalin, portreti i stërmadh e ogurzi i të cilit bënte rojë në sallë, u shugurua shenjti mbrojtës i kongresit. Askush nuk dukej se shqetësohej që Stalini ishte ateist dhe vrasës i një numri të madh të krishterësh.

Auditori ishte mbushur me flamuj të kuq, dhe krerët e lartë komunistë (kryeministri dhe ministri i brendshëm rumun) iu bashkuan grupit të drejtuesve më të rëndësishëm fetarë në podium. Asambleja u mbledh, u bekua nga patriarku i vjetër Ortodoks Nikodimi (Nicodim), të cilit ia puthën dorën krerët komunistë, tek bënë kryqin dhe nderonin ikonat ortodokse. Kryeministri Groza e hapi kongresin duke siguruar se qeveria rumune do të jepte mbështetje për besimin, për çdo besim, dhe garantoj se qeveria do të vazhdonte t’i paguante klerikët. Në fakt, do të kishte rritje rrogash. Të pranishmit i mirëpritën premtimet bujare për mbështetjen e fesë nga qeveria, dhe brohoritjet e duartrokitjet shoqëronin çdo fjalim.

KAPITULLI 12

Pas premtimeve të komunistëve erdhën përgjigjet e priftërinjve dhe pastorëve. Një nga një ata lavdëruan krerët e qeverisë për mbështetjen ndaj feve dhe deklaruan besnikërinë e tyre ndaj qeverisë së re rumune. Shteti mund të mbështetej te kisha, nëse kisha mund të mbështetej te shteti. Ata thanë se komunizmi dhe krishterimi, në thelb, janë të njëjtë dhe patjetër që mund të bashkëjetojnë. Përgjatë historisë, rryma të të gjitha ngjyrymeve politike i janë bashkuar rrjedhës së madhe të njerëzve të kishës së tij, deklaroi një peshkop. Ai e mirëpriti idenë që kësaj rrjedhe t'i bashkohej edhe spektri i kuq. Përmes valëve të radios, gëzimi dhe lumturia e krerëve fetarë dhe marionetave komuniste u transmetua në të gjithë vendin.

Riçardit filloi t'i ziente gjaku. Ai shtrëngoi jakën e këmishës, ndërsa tërhohej nga frika që tregonin udhëheqësit fetarë. Komunizmi e urrente fenë! Shërbestarët flisnin të diktuar nga frika që kishin për familjet e tyre, për punën dhe rrogën e tyre, po përse nuk heshtën më mirë?

E ulur pranë Riçardit, Sabina lëvizi në vend dhe psherëtiu e nervozuar, ndërsa zemërimi i rritej pas çdo gënjeshtre të maskuar me lajka. Komunizmi i ishte kushtuar *shkatërrimit* të fesë, jo mbrojtjes së saj. Udhëheqësit fetarë e kishin parë ç'kishte ndodhur në Bashkimin Sovjetik. Përse po tregoheshin kaq të marrë sa të mendonin se në këtë rast do të ishte ndryshe? Kisha ishte joshur nga mashtrimet boshe të komunizmit. Ky kongres po pështynte në fytyrën e Krishtit.

Më në fund, Sabinës iu sos durimi. Nxori frymën ngadalë dhe fshiui djersën e duarve në prehër. Zemra i rrihte fort, u anua nga i shoqi dhe e zuri për dore. Nën zë, i pëshpëriti në vesh: – Riçard, ngrihu dhe pastro turpin nga fytyra e Krishtit!

Riçardi u kthye ngadalë drejt Sabinës dhe vështroi ngultas sytë e saj plot zemërim. Ishte e qartë se ai e dinte që ajo kishte të drejtë, por edhe ajo e kuptoi gjithashtu se ai i njihte pasojat.

VURMBRANDËT

– Nëse e bëj, – e paralajmëroi ai, – do të mbetesh pa burrë.

Sytë e Sabinës u ngulën tek ato të Riçardit dhe ia shtrëngoi dorën më fort. Thonjtë iu ngulën në pëllëmbën e dorës së tij. Me kurajë që vinte vetëm nga Fryma e Shenjtë, ajo foli sërish.

– Nuk e dua një frikacak për burrë.

KAPITULLI 13

Riçardi zgjati kartën e identitetit dhe kërkoi t'i jepej mundësia të fliste. Drejtuesit e kongresit ishin të kënaqur ta shoqëronin për te podiumi. Ata panë njëri-tjetrin dhe buzëqeshën, duke imagjinuar lajmin e ditës së nesërme: “Pastor Vurmbrandi i Misionit të Kishës Suedeze (Swedish Church Mission) dhe i Këshillit Botëror të Kishave (World Council of Churches) përgëzon qeverinë komuniste për mbështetjen që i dha fesë në Rumani!” Mund t'i imagjinonin titujt dhe gati po përgëzonin njëri-tjetrin për fitoren e propagandës. Por pastor Vurmbrandi kishte diçka tjetër për Kongresin e Kulteve (Congress of the Cults).

Ai shkoi te podiumi dhe një heshtje e madhe ra në sallë. Sabina mund ta ndiente Frymën e Zotit që afrohej. Ndërsa Riçardi nisi fjalimin, salla ishte në heshtje të thellë. Ajo që Riçardi po lavdëronte nuk ishte komunizmi. por Jezu Krishti.

Me një kurajë që ushqehej prej besimit, Riçardi u kujtoi kolegëve se detyra e tyre si priftërinj ishte të lavdëronin Perëndinë Krijues dhe Krishtin Shpëtimtar që vdiq në kryq, jo fuqitë e përkohshme tokësore. Ai lartësoi thirrjen e kishës për të mbështetur mbretërinë e dashurisë së përjetshme të Krishtit, jo kotësitë e ditës dhe la mënjanë fjalitë partiake, duke thënë të vërtetat biblike.

Ndërsa ai vazhdonte fjalimin, atmosfera në sallë nisi të ndryshonte. Shërbestarët, që për orë të tëra kishin qëndruar pa lëvizur, duke përthithur në mënyrë pasive fjalimet lajkatare të Partisë Komuniste, dukej se po zgjoheshin. Sytë e tyre të përhumur u përqendruan dhe u duk se u shkundën nga gjumi.

VURMBRANDËT

Zemra e Sabinës u mbush me gëzim kur kuptoi se mesazhi i ungjillit nga burri i saj po transmetohej në të gjithë vendin.

Papritur dikush filloi të duartrokiste. Tensioni u rrit dhe duartrokitjet mbushën sallën. Delegatët u ngritën në këmbë dhe brohoritën. Kisha rumune u zgjua.

Nga platforma, ministri i kulteve, një ish-prift ortodoks me emrin Burdukea (Burducea), u ngrit në këmbë. – Të hiqet e drejta për të folur, – thirri ai. Pastaj u dha urdhër shërbyesve të tij në katin e poshtëm, teksa venat i pulsonin në qafën e skuqur. – Fikeni atë mikrofon!

Zërat e audiencës ia mbytën zërin. – “*Pastorul! Pastorul!*” – thërrisnin ritmikisht. Nga “një pastor” Riçardi ishte bërë “pastori”.

Riçardi shpërfilli udhrin e Burdukeas, duke i kujtuar se të drejtën për të folur e merrte nga Perëndia. Ndërsa Riçardi jepte mesazhin e tij, të gjithë drejtuesit e krishterë donin të flisnin dhe turma e mbështeste me duartrokitje të zjarrra.

Brohoritja vazhdoi disa minuta dhe larot komunistë lëviznin nëpër sallën e parlamentit, duke u përpjekur t’ia mbyllnin gojën pastor Vurmbrandit dhe të qetësonin delegatët. Ata prenë telat e mikrofonit, por nuk arritën të qetësonin ngazëllimin e sallës. Drejtuesit e krishterë bërtisnin dhe duartrokisnin, edhe pasi Riçardi ishte larguar nga skena.

Tashmë kongresi kishte përfunduar për atë ditë dhe Riçardi e Sabina gjetën rrugën mes kaosit dhe brohoritjeve për në rrugët e Bukureshtit. Rreziku që Riçardi kishte ndërmarrë do t’ia vlente, por ai do ta paguante shtrenjtë.

Mamaja e Riçardit lëvizte pa pushim butonin e radios. Ajo kishte ndjekur transmetimin e kongresit, por kur radio pushoi, ishte frikësuar për vdekje.

Ajo u lehtësua kur më vonë atë pasdite djali dhe nusja hynë në shtëpi. – Mendova se do t'ju kishin arrestuar të dyve! Çfarë do të ndodhë tani? – Fytyra e bardhë dhe shqetësimi i saj shfaqën terrorin që kishte përjetuar atë ditë.

– Nënë, – tha Riçardi, duke e përqafuar ngrohtësisht, – unë kam një Shpëtimtar të fuqishëm. Ai do të bëjë atë që është më e mira për mua.

Shumë shpejt Riçardi mësoi se Ministria e Kulteve kishte planifikuar të anulonte licensën e tij si pastor, dhe i këshilluan të kërkonte ndihmë nga Justiniani, që mbante postin e patriarkut të fuqishëm ortodoks. Riçardi u përpoq disa herë të kontaktonte me të, por çdo herë ishte e pamundur. Më në fund, ia doli.

Justiniani sapo kishte marrë përgjegjësinë e Kishës Ortodokse, të 80 për qind të popullsisë rumune që shkonte në kishë. Në një moment frymëzimi, Riçardi vendosi të hiqte dorë nga argumentimi i çështjes së vet përpara patriarkut; në vend të kësaj, ai e përdori kohën e çmuar për ta inkurajuar atë njeri në rolin e ri që kishte. Në këtë takim fatal, Riçardi nisi një marrëdhënie ndikimi me drejtuesin e ortodoksisë në kohën kur komunizmi po sillte vetëm shkatërrim përreth tij. Ai i mësoi Justinianit Biblën, u lut me të dhe e inkurajoi të drejtonte duke përdorur shembujt biblik. Por, ndërsa Justiniani rritej në njohurinë e tij ndaj Perëndisë dhe ndërsa besimi i tij thellohej, Partia Komuniste nisi një fushatë të tërë kundër fesë në Rumani.

Deri në këtë pikë, jeta e Riçardit si pastor kishte qenë plot me kënaqësi. Me rrogën që merrte, arrinte të mbante Sabinën dhe Mihain dhe familja e tij e kishës e donte dhe i besonte. Por Riçardi nuk ishte i qetë. Përse Perëndia kishte lejuar që ai të jetonte një jetë normale, ndërkohë që një diktaturë tiranike po shkatërronte gjithçka rreth tij dhe të krishterë të tjerë po vuanin për shkak të besimit të tyre? Për netë me radhë, Riçardi dhe Sabina iu lutën Perëndisë t'u jepte një kryq për të mbajtur. Shumë shpejt lutjet e tyre do të merrnin përgjigje.

KAPITULLI 14

Shumë shpejt pas Kongresit fatkeq të Kulteve, komunistët vunë në shënjestër kishën e Vurmbrandëve. Bashkësia që po shtohet në numër, së fundi ishte zhvendosur në një ndërtesë të re e më të madhe, dhe protestuesit komunistë dërgoheshin për të ndërprerë shërbesat. Javë pas jave, djem dhe vajza me pamje të vrazhdë hynin me forcë në fund të sallës për të sjellë bezdi, për të fishkëllyer e shqetësuar besimtarët.

– Duhet të jemi të kënaqur, – tha pastor Solheim. – Më mirë një audiencë e zhurmshme, e cila interesohet, sesa një e qetë që bën sikur dëgjon!

Riçardi dhe Sabina vendosën të provonin strategjinë e predikimit në rrugë. Nëse disa njerëz kishin turp të shkonin në kishë, atëherë kisha do të shkonte tek ata. Një grup i vogël mbledhej në një cep rruge dhe këndonte himne, një praktikë e panjohur për rumunët. Kishte gjithmonë turma kureshtare që mbledheshin dhe, kur kishte njerëz që dëgjonin, Sabina fillonte të ndante ungjillin. Shërbesat duhet të ishin të shkurtra dhe të qarta për të shmangur tërheqjen e vëmendjes së komunistëve që ndodheshin kudo.

Një pasdite, jashtë fabrikës së lokomotivave “Malaksa” (Malaxa), Sabina e gjeti veten në mes të një proteste kundër pushtuesve komunistë. Ajo i foli për ungjillin punëtorëve që ishin mbledhur dhe, për disa, kjo qëllon të ishte mundësia e fundit për të pranuar shpëtimin. Të nesërmen policia filloi të gjuante drejt punëtorëve të fabrikës dhe shumë prej tyre mbetën të vrarë. Në Rumaninë komuniste, koha ishte e çmuar dhe kalonte shpejt.

KAPITULLI 14

Në një pasdite mjaft të suksesshme, Sabina foli në shkallët e universitetit të Bukureshtit. Turma që sa vinte e shtoej, shumë shpejt mbushi të gjithë sheshin, duke shkaktuar trafik në bulevardin ngjitur. Njerëzit brohorisnin dhe duartrokisnin mesazhin e ungjillit që Sabina ndau. Ndërsa ajo po i tregonte Riçardit për suksesin, Anuca ia behu në shtëpinë e tyre.

– Ka marrë dhenë lajmi se Ana Pauker ka mbajtur një fjalim jashtë universitetit! – Askush nuk arrinte të kuptonte përse Shoku Pauker, një oficer besnik i Ushtrisë së Kuqe, do t'i kërkonte turmës të pendoheshin për mëkatet e tyre. Riçardi, Sabina dhe Anuca shpërthyen në të qeshura.

Në vitet që pasuan, Sabina mbante shërbesa të përditshme, duke lexuar Biblën e duke u lutur, për qindra udhëheqës fetarë në Rumani nga të gjitha denominacionet. Ajo predikonte në rrugë për një mori njerëzish. Një folëse e jashtëzakonshme dhe karizmatike, kjo grua shtatvogël u shndërrua në një gjigant në mbretërinë e Perëndisë.

Për shkak të syve të mprehtë të qeverisë komuniste, po bëhej gjithnjë e më e vështirë mbajtja e një shërbese në ambjent të hapur nga Vurmbrandët. Siç kishte ndodhur edhe në Bashkimin Sovjetik, të krishterët në Rumani shumë shpejt krijuan një version tjetër për ungjillëzimin, për predikimin e ungjillit dhe për arritjen e fëmijëve për Krishtin. Ndërsa kisha zyrtare e Rumanisë i bindej urdhrave të komunistëve për ndalimin e aktiviteteve të kishës, brezi i ri i të krishterëve nuk iu bindej... dhe shërbesa e tyre lulëzonte.

Së bashku me të krishterë të tjerë besnikë, Riçardi filloi të punonte në mënyrë të nëndheshme. Ditën për diell, ai mbante pozicione të respektuara e zyrtare, si pastor i Misionit Lutheran Norvegjez dhe përfaqësues i degës rumune të Këshillit Botëror të Kishave për organizatat ndihmuese, dhe këto pozicione i shërbyen si mbulim për shërbesën e tij të vërtetë. Askush nuk dyshonte

VURMBRANDËT

se i shquari Riçard Vurmbbrand zhvillonte aktivitete armiqësore. Në fshehtësi, përmes kishës së nëndheshme, Riçardi dhe Sabina nisën një shërbesë efektive frymore për ushtarët rusë dhe popullin e robëruar të Rumanisë.

Në ditën e konvertimit të tij, Riçardi i ishte lutur Perëndisë t'i jepte mundësinë t'ju fliste rusëve për ungjillin e Krishtit. Por në vend që ta dërgonte Riçardin në udhëtimin e gjatë për në Rusi, Perëndia solli rusët tek ai. Dhe ndërsa Riçardi, me njohjen e tij të gjuhës ruse, mund të fliste lehtësisht me banorët e rinj të vendit, komunistët jo gjithmonë e kuptonin mesazhin e tij.

Një ditë, në një dyqan, Riçardi u njoh me një kapiten dhe një oficerë kur u ofrua të përkthente për shitësin rumun. Pasi blenë gjërat që u duheshin, dyshja pranoi të shkonte në shtëpinë e Riçardit për drekë.

– Jeni në një shtëpi të krishterë dhe ne e kemi për zakon të lutemi, – shpjegoi ai para vaktit. Të habitur nga lutja në gjuhën ruse e Riçardit, ata nuk patën më interes për ushqimin dhe filluan të bënin pyetje të njëpasnjëshme rreth Perëndisë, Jezusit dhe Biblës.

– Si mund të ketë pasur njëqind dele? – pyetën ata kur Riçardi u tregoi shëmbëlltyrën e deles së humbur. – A nuk u morën nga fermat kolektive komuniste?

Kur Riçardi e prezantoi Jezusin si mbret, ata thanë: “Të gjithë mbretërit kanë qenë njerëz të ligj që kanë kontrolluar popullin e tyre, pra, edhe Jezusi duhet të ketë qenë diktator.”

Kur ai u shpjegoi shëmbëlltyrën e vreshtarëve të këqinj, ata u përgjigjën: “Epo, ata janë treguar të zgjuar që janë rebeluar kundër pronarit të vreshtit. Vreshti duhet t'i përkasë fermave bujqësore kolektive!”

Për t'i predikuar ungjillin ushtarakëve rusë, Riçardi kuptoi se duhej të përshtaste një qasje tërësisht ndryshe. Vite të tëra

KAPITULLI 14

shpëlarjeje truri kishin rrënjësuar ideologjinë komuniste tek ata, kështu që Riçardi ndryshoi taktikën dhe përdori gjuhën e marksizmit si pikë takimi me ta. Vetëm me forcat e veta nuk do t'ia kishte dalë, por për shkak të Frymës së Shenjtë, ata të dy u bënë të krishterë të nesërmen e shërbyen me Riçardin dhe Sabinën në shërbesën e nëndheshme ndaj rusëve.

Vurmbrandët, bashkë me anëtarët e kishës, printuan dhe shpërndanë fshehurazi mijëra kopje të Ungjillit të Gjonit dhe literaturë tjetër të krishterë në gjuhën ruse. Përmes ushtarëve të konvertuar ata kaluan fshehurazi Bibla dhe pjesë nga Bibla në Bashkimin Sovjetik. Pas njëfarë kohe, Vurmbrandët filluan të printonin më shumë se njëqind mijë kopje të Ungjillit në rusisht dhe më shumë se njëqind mijë libra të krishterë që shpërndaheshin nëpër parqe, trena, kafene, stacione hekurudhore dhe kudo ku gjendeshin ushtarët rusë.

Ata gjithashtu përfituan nga zemërbutësia e ushtarëve, nga dashamirësia për fëmijët dhe nga dëshira për të parë sërish fëmijët e tyre. Mihai Vurmbrand dhe fëmijë të tjerë u afroreshin ushtarëve nëpër parqe dhe nëpër rrugë. Ushtarët bisedonin me ta, duke u bërë pyetje, duke i përkëdhelur lehtësisht në kokë e duke iu zgjatur çokollata apo karamеле. Në shkëmbim, fëmijët u jepnin një Bibël, që ushtarët e pranonin me kënaqësi. Ajo që për të rriturit ishte shumë e rrezikshme, fëmijët mund ta bënin hapur, duke qenë tërësisht të sigurtë. Këta të krishterë të rinj u bënë misionarë tek rusët.

Megjithatë, puna nuk ishte pa asnjë rrezik. Shumë të krishterë në kishën e nëndheshme u kapën dhe u rrahën në mënyrë të pamëshirshme, por ata kurrë nuk e tradhtuan shërbesën.

VURMBRANDËT

Në ditët e para të pushtimit rus, të krishterët nëpër Rumani ndërmorën rrezeqe të mëdha për të pajisur me Bibla vëllezërit dhe motrat e tyre në vendet fqinje, duke përdorur strategjitë që Riçardi u kishte mësuar.

Në një natë dimri, me një të ftohtë të hidhur, një grup prej katër të krishterësh rumunë morën rrugën e rrezikshme përtej kufirit me Ukrainën, që ishte tashmë pjesë e Bashkimit Sovjetik. Ngjeshur në krahë mbanin Biblat për të krishterët në anën tjetër. Udhëtimi i tyre përmes borës ishte ndërlikuar nga vendimi i tyre i çuditshëm për të ecur mbrapsht.

Një rojë ushtarake, e vendosur përgjatë kufirit midis Rumanisë dhe Bashkimit Sovjetik, kaloi për një kontroll rutinë. Ky ishte një nga ata ushtarë të pafund, të cilët kishin si detyrë të parandalonin dy kërcënime të mëdha: shtetasit sovjetikë që përpiqeshin të arratiseshin dhe kontrabandistët që përpiqeshin të sillnin objekte të jashtëligjshme. Ndërsa ecte ngadalë në të ftohtin e patrazuar, lëvizte elektrikun e dorës nëpër borën e saporënë.

Papritur mori frymë thellë, teksa drita e elektrikut kapi disa shenja në dëborë. Gjurmë! Drejtuar për nga Rumania! Ai ngriti bilbilin dhe i fryu fort e për një kohë të gjatë. Brenda disa sekondave, roje të tjera me qen e rrethuan, ndërsa katër të krishterët rumunë ngrinë në errësirë aty pranë dhe nisën të mbanin vesh.

– Nga kjo anë! Nga kjo anë! – Roja hidhej dhe bërtiste, duke treguar nga katër palët e gjurmëve. – Nuk duhet të jenë larg! Ndoshta mund t'i kapim para se të arrijnë në Rumani!

Ndërsa rojat u zhdukën në terrin e natës dhe bërtitjet e lehjet u shuan ngadalë, katër të krishterët i buzëqeshën njëri-tjetrit. Pasi drejtuesi pohoi me kokë, ata vazhduan udhëtimin, duke ecur me kujdes mbrapsht për në Ukrainë me ngarkesën e çmuar të Biblave për kishën e nëndheshme.

Pak kohë pasi sovjetikët pushtuan Rumaninë, Riçardi filloi të sillte në shtëpi ushtarë rusë.

– Ki kujdes, Sabina! – tha Anuca. – Çfarë do të bëni nëse ushtarët gjermanë dhe rusë shkëmbehen në shtëpinë tuaj?

Riçardi dhe Sabina përgatitën një skenar të kujdesshëm mikpritjeje. Riçardi filloi një ungjillëzim me rusët, duke shkuar te kazermat e Ushtrisë së Kuqe e duke u shtirur si shitës në të zezë i orave të lira. Rumunët që donin një orë duhet ta blinin nga kazermat e ushtrisë, shpeshherë duke blerë edhe orat e tyre të vjedhura. Ishte e zakonshme që rumunët të bënin biznes nëpër kazerma, prandaj maskimi i Riçardit ishte i besueshëm. Pasi mbledheshin disa vetë, ai e çonte muhabetin tek Bibla. Ushtarët e vjetër e kuptonin marifetin e Riçardit.

– Ti nuk ke ardhur të blesh ora, – i tha njëri. – Ti ke ardhur të na flasësh për besimin. Ulu dhe na trego, por ki kujdes. E dimë ne nga kush duhet bërë kujdes. – Burri i ktheu sytë nga ushtarët që ishin ulur aty pranë. – Këta përreth meje janë të gjithë njerëz të mirë, por kur të të vë dorën në gju, fol vetëm për ora. Kur të heq dorën, mund ta vazhdosh sërish mesazhin.

Ushtria e Kuqe ishte plot me informatorë. Ata spiunonin shokët dhe i kallëzonin tek eprorët e tyre. Të rinjtë rusë nuk dinin asgjë për Perëndinë, nuk kishin parë kurrë një Bibël, as nuk kishin qenë në ndonjë kishë. Sabina shumë shpejt kuptoi përse Riçardi thoshte se ishte “parajsa në tokë” t’iu flisje për ungjillin rusëve.

Një ditë, dy ushtarë të rinj trokitën në derën e Vurmbrandëve. – A doni të blini një çadër? – pyeti njëri prej tyre, duke treguar tri çadra të vjedhura.

– Ah, ne jemi të krishterë, – u përgjigj Riçardi. – Ne nuk blejmë, por kemi diçka për të shitur.

Ai i ftoi brenda dhe Sabina i solli dy gota me qumësht të ftohtë. Më i madhi nga të dy, një djalosh me flokë të çelët, jo më shumë se njëzet vjeç, ia nguli sytë Sabinës.

– Ti je ajo që më dha Biblën!

VURMBRANDËT

Në atë moment Sabina e njohu. – Ti je rreshteri nga tanku i parë që erdhi në Bukuresht!

Ushtari, Ivani, e kishte akoma Biblën, të fshehur në dollapin e tij të kazermës dhe e kishte lexuar. Gjatë darkës Ivani i tregoi Riçardit dhe Sabinës për një hebre me të cilin ishte përleshur, ndërsa njësia e tij kalonte nëpër Evropën Lindore. Një burrë më i vjetër në njësinë e tij e kishte torturuar ushtarin hebre: “Ju vratë Krishtin!” bërtiste ai. Hebreu mendonte se ai ishte i çmendur.

– Ai kishte vrarë njerëz gjatë gjithë rrugës nga Stalingradi deri në Bukuresht, – shpjegoi Ivani. – Nga ta dinte se kë kishte vrarë? – Emri i Krishtit ishte tërësisht i huaj për ushtarët hebrej.

Ivani e solli atë njeri te shtëpia e Vurmbrandëve dhe Riçardi i shpjegoi tërë Biblën, nga Zanafilla deri tek Zbulesa. Me kalimin e kohës, Stalini nuk ishte më Zoti i tyre dhe ushtarët i vizituan shpesh Riçardin dhe Sabinën.

Kur regjimenti i tij u shpërngul, Ivani i la Vurmbrandëve një dhuratë lamtumire, një sobë elektrike të re, që shkëlqente. Sabina pa nga Riçardi; ishte e kuptueshme që soba ishte e vjedhur.

– Është shumë e bukur! – tha Anuca. – Pikërisht ajo për të cilën kanë nevojë Libmanët (Liebmans)!

Kjo familje ishte kthyer duarbosh nga Aushvici, kështu që Riçardi ua dha atyre sobën e vjedhur. Ivani e kishte vjedhur në shenjë mirënjohjeje, sepse i kishin treguar rrugën e Jezu Krishtit.

“Dashuria e një shpirti të thjeshtë shpesh e shfaq veten në mënyra të çuditshme,” mendoi Sabina. Sa mirë që gjaku i Jezusit mbuloi edhe vjedhjen e Ivanit.

KAPITULLI 15

Në 1947-ën filluan arrestimet. Komunistët manipuluan zgjedhjet me anë të mashtrimit dhe dhunës, duke marrë kontroll të plotë mbi vendin. Drejtuesit e opozitës, oficerët e policisë dhe nëpunësit civilë ishin eliminuar në një valë të papritur terrori. Më pas, komunistët vunë në shënjestër kishën. Peshkopët katolikë dhe një numër i madh klerikësh, murgjish dhe murgeshash u bënë objektivi i tyre. Dhjetëra mijëra njerëz të zakonshëm u zhdukën, u çuan nëpër burgje dhe kampe pune. Të tjerë ia mbathën nëpër male për t’iu bashkuar luftëtarëve të lirisë. Jeta e askujt nuk ishte më njësoj.

Në ditët e hershme të pushtimit rus, hebrenjtë kishin mundur të largoheshin nga Rumania. Mijëra ia kishin mbathur, duke lënë pas çdo gjë dhe duke preferuar një jetë si refugjatë të varfër, në vend të “lirisë” që ofronin sovjetikët. Tani ishin kapur në grackë.

Anuca kishte frikë se do të ishte në listën e hebrenjve që do të arrestoheshin dhe planifikoi të arratisej në jetën e panjohur përtej mureve komuniste. Ishte një lamtumirë e dhimbshme për Sabinën dhe miken e saj të dashur.

– Do të përpiqem t’ju nxjerr të dyve nga ky vend, – premtoi Anuca. – Do të takohemi sërish kur të jemi të lirë. – Ajo u përpoq shumë, por do të kalonin pothuajse njëzet vite para se miqtë të takoheshin sërish.

Terrori u përhap gjithandej në Rumani. Policia sekrete futej nëpër shtëpi dhe kërkonte me orë të tëra, e pastaj i merrte banorët për “të bërë një deklaratë”. Premtimi se do të largoheshin vetëm për pak orë nuk u plotësua kurrë. Makina me etiketa Mish, Peshk

VURMBRANDËT

dhe Bukë kalonin nëpër rrugët e Bukureshtit, dhe gazetarët e huaj raportonin se rusët po siguronin ushqim për njerëzit në Rumani. Në të vërtetë, ato transportonin të burgosurit në internim.

Vurmbrandët morën paralajmërimit të parë, kur një polic me rroba civile gjeti Riçardin te zyrat qendrore të Misionit.

– Inspektor Riosanu, – tha ai duke u prezantuar. – Ti je Vurmbrandi? – Dy burrat u prezantuan dhe inspektori krijoi pamjen e plotë, kur gjeti disa dokumente të dyshimta në zyrën e tij. – Kam ardhur të të jap një këshillë.

Riçardi rrudhi ballin dhe priti që burri të vazhdonte.

– Në zyrat qendrore të policisë sekrete ka një dosje të madhe për ty. E kam parë. Dikush ka dhënë informacione për ty kohët e fundit. Ke folur me shumë miq rusë, apo jo? – Riosanu fërkoj duart e tij me kallo. – Por mendova se mund të arrinim në një marrëveshje... – Zëri iu zbeh ndërsa pa drejt e në sy Riçardin. Për një çmim të mirë, ishte gati ta shkatërronte raportin.

Sabina iu bashkua bisedës dhe treshja ra dakord për një çmim.

Ndërsa paloste kartmonedhat dhe i fuste në xhep, Riosanu tha: – Kemi një marrëveshje. Emri i informatorit është...

– Jo! – ndërhyu Sabina. – Nuk duam ta dimë.

Nëse Riçardi dhe Sabina nuk do ta dinin emrin e informatorit, nuk do të mund t'i mbanin mëri. Në atë kohë, ishte e pamundur të dije numrin e pafund të jetëve që informatorët shkatërronin.

Inspektori mblodhi supet dhe vendosi kapelen në kokë. – Si të dëshironi. – Pas kësaj, u zhduk në terrin e natës, po aq shpejt sa ishte shfaqur.

Pak kohë më vonë, Riçardin e sollën në zyrat qendrore të policisë për ta marrë në pyetje. Por në mungesë të një akuze zyrtare për dëmtim të Ushtrisë së Kuqe, miqtë me influencë të Vurmbrandëve mundën ta lironin Riçardin pas pothuajse tri javësh. Pa dyshim që lirimi nuk ishte fundi i rrugës. Pothuajse çdo ditë, gjithnjë e më shumë miq arrestoheshin. Dhe shpesh këto arrestime shoqëroheshin me tortura.

Edhe pse hebrenjtë në mbarë vendin ishin bllokuar në Rumani, nuk ishte shumë vonë për Vurmbrandët të largoheshin. Mijëra njerëz vazhdonin të blinin arratinë. Sabina e dinte se Riçardi nuk donte të largohet, por ai e paralajmëroi: “Nën sundimin e Antoneskut nuk jemi burgosur për më shumë se dy apo tre javë çdo herë. Me komunistët mund të zgjasë për vite të tëra. Dhe ata mund të të marrin edhe ty. Dhe pastaj, kush do të kujdeset për Mihain?”

Biseda të çuditshme me miq dhe të njohur dukej se e përforconin idenë e largimit dhe Vurmbrandët pyesnin veten nëse këto ishin mesazhe nga Perëndia.

– Nëse shkojmë në perëndim, – tha Riçardi, – a nuk do të jemi në gjendje të bëjmë më *shumë* për kishën në Rumani? Nëse qëndrojmë, do t’u bashkohem të tjerëve në burg. Do të jetë fundi i jetës tonë së bashku. Do t’më torturojnë, ndoshta edhe do t’më vrasin. Dhe nëse të burgosin edhe ty, do të jetë fundi i misionit. Solheimët janë të huaj; nuk do t’i lejojnë të qëndrojnë. Mihai do të rritet në rrugë si komunist. Çfarë dobie do të sjellë kjo për të gjithë?

Një natë përgjigjja për Riçardin dhe Sabinën u bë e qartë. Pesëdhjetë besimtarë ishin mbledhur për një takim të fshehtë lutjeje në shtëpinë e një fqinji. Pothuajse në mesnatë, një grua e ulur në gjunjë papritur thirri me zë të lartë: “Dhe ti, ti që mendon të largohesh! Mos harro se Barii i Mirë nuk e braktisi tufën e Tij. Ai qëndroi deri në fund.” Ajo nuk dinte asgjë për dilemën e Riçardit, dhe Vurmbrandët panë njëri-tjetrin me habi.

Kur erdhi agimi, Riçardi dhe Sabina ecën për në shtëpi përmes rrugëve të ftohta. Ishte janar dhe binin flokë të imta dëbore. – Nuk mund të largohemi tani, – tha Sabina dhe i shoqi ra dakord me të.

Shumë vite më vonë, kur Riçardi rifitoi lirinë pas shumë viteve burgu dhe torture, e njëjta grua e takoi në stacionin e trenit, duke e mirëpritur në shtëpi me lule në dorë.

VURMBRANDËT

– Nuk pendohem që ndoqa këshillën tënde, – i tha Riçardi. – Të jam mirënjohës.

Në vitet që pasuan, vite që u shënuan nga përndjekje dhe tortura të papërshkrueshme, Riçardi dhe Sabina lanë shenjën e Krishtit në gjirin e popullit rumun. Ata i fshehën librat e krishterë, duke i futur pas fletushkave që përhapnin propagandën komuniste e duke i shpërndarë nëpër kafene dhe nëpër rrugë. Riçardi dhe Sabina strehuan fëmijë jetimë, ish-nazistë, ish-të dënuar dhe të krishterë që do të internoheshin në Siberi. Në kuzhinën ku gatuanin supë, ata ushqyen qindra viktimat e luftës çdo ditë, teksa vendi vuante nga thatësira e pamëshirshme dhe zia e bukës. Ata zhvilluan dy kampe verore për drejtues të krishterë të të gjithë denominacioneve në malet Karpate.

Ndërsa kisha e tyre në Bukuresht rritej, duke numëruar më shumë se një mijë hebrenj të konvertuar dhe të krishterë të tjerë, shërbesa e Vurmbbrandëve nxiti tërbimin e regjimit komunist.

KAPITULLI 16

29 shkurti i vitit 1948 nisi qetësisht. Riçardi u përkul për ta përshëndetur Sabinën me një puthje dhe doli nga shtëpia në ajrin e ftohtë të Bukureshit. Pastori i hollë e i gjatë, tridhjetë e nëntë vjeçar, nisi shëtitjen e shkurtër për në kishë, duke ecur nga rruga “Olteni” përmes lagjes piktoreske “Vakareshti” (Vacaresti).

Ishte një rrugë e njohur e mbushur me makina të parkuara. Në ato orë të para të mëngjesit nuk kishte shumë shenja jete. Shëtitja e qetë e së dielës e çlironte mendjen e Riçardit që të mendonte për pikat kryesore të predikimit të mëngjesit. Ndërtesat historike dukeshin mbi kokën e tij, duke rrethuar rrugët dhe duke i kujtuar historinë e pasur të qytetit të tij. Shkoi djathtas e majtas udhës për në kishën e tij luterane, ku do të takohej me të shoqen pas gjysmë ore. Pastaj, gjatë pasdites, do të kryente shërbesën e martesës së miqve të tyre të rinj, por tani për tani, shpirti i tij, ashtu si thembrat e tij, ndoqën rutinën mëngjesore të së dielës.

Kur një furgon i zi Ford iu afrua dhe dy burra dolën prej tij dhe e kapën, Riçardi e kuptoi në çast se planet e tij ishin të kota. Nuk do ta takonte dot të shoqen, nuk do të predikonte dot dhe as nuk do ta kryente dot shërbesën e martesës atë pasdite. Pak momente më vonë, e tërhoqën me zor në sediljen e pasme të furgonit, duke i vënë një armë në kokë, tashmë rob i policisë sekrete. Fordi ecte nëpër rrugë drejt një destinacioni të panjohur. Riçardi përpiqej të kapte pamje të shpejta të vendeve ku kalonte përmes dritares, por brutaliteti i rrëmbyesve të tij nuk i dha mundësinë të përqendrohej

qartësisht. Makina nxitonte përmes qendrës së qytetit dhe pastaj ngadalësoi kur iu afrua një grupi të lartë portash çeliku.

Riçardit nuk i hiqej nga mendja politikasi që kishte kryer vetëvrasje në qelinë e burgut vetëm disa javë pas rrëmbimit dhe arrestimit. *“A do të kem edhe unë të njëjtin fund?”* Mendonte me vete Riçardi. Pastaj kujtoi se mesazhi *“Mos ki frikë”* përsëritet fiks 366 herë në Bibël, nga një herë për çdo ditë të vitit, përfshirë edhe vitin e brishtë. Për Riçardin ishte hyjnore që ishte arrestuar me 29 shkurt, sepse kjo i kujtonte se nuk kishte nevojë të frikësohej për atë që mund t’i bënin njerëzit. Frika ishte një emocion që ai nuk do të lejonte të hynte bashkë me të në qelinë e burgut. Me ndihmën e Perëndisë, ai do të mund të duronte torturat, keqtrajtimet, sëmundjet madje edhe vdekjen për aq kohë sa të tjerët mund të shihnin Krishtin në sytë e tij.

Mbrëmjen e kaluar, Riçardi dhe Sabina kishin ftuar disa miq në shtëpinë e tyre dhe njëri prej tyre kishte thënë për politikanin: *“Duhet të ketë përjetuar ferrin.”*

“Riçard, si mendon se është ferri?” e pyeti një mik tjetër.

Ndërsa hekurat e portës u përplasën fort pasi kaloi furgoni, Riçardi mendoi se ky do të ishte një prej tingujve të fundit që do të dëgjonte.

“Ferr është të ulesh vetëm në errësirë, duke kujtuar të keqen që ke bërë,” ishte përgjigjur ai.

Tridhjetë minuta pasi i shoqi e kishte përshëndetur me një puthje, Sabina u nis për në kishë, duke ndjekur të njëjtën rrugë që merrte shpesh Riçardi. Kur arriti, gjeti pastor Solheimin, drejtorin e misionit, duke ecur nëpër zyrën e tij, i shpërqendruar dhe i shqetësuar.

– Riçardi nuk ka ardhur, – tha ai. – Por ka shumë gjëra në mendje. Duhet t’i jetë kujtuar ndonjë takim urgjent dhe ka harruar që duhet të vijë këtu.

Sabina nuk dinte të kishte ndonjë takim tjetër. – Po ai më premtoi se do të takoheshim këtu pas gjysmë ore, – tha ajo.

– Ndoshta ka takuar ndonjë mik që ka pasur nevojë për ndihmë, – u përgjigj ai i shqetësuar. – Do të vijë.

Ndërsa pastor Solheimi drejtoi shërbesën e adhurimit pa Riçardin, Sabina telefonoi miqtë e saj, por ata nuk e dinin ku ishte i shoqi.

– Mos u shqetëso, – i tha Solheimi pasi përfundoi shërbesa. – Riçardi është gjithë të papritura. Të kujtohet atëherë në kampin veror kur shkoi të blinte një gazetë në mëngjes, dhe pastaj telefonoi në kohën e drekës për të thënë se s’do të vinte për mëngjes?

Sabina pohoi me kokë, por në zemër frika po i shtoej.

Miqtë e saj shijuan drekën e zakonshme të së dielës që Sabina e përgatiti atë paradite në apartamentin e saj. Për shumë prej tyre ishte koha më e bukur e javës, por ajo e kishte humbur oreksin me kohë. Ndërsa të ftuarit hanin dhe këndonin, ajo shpresoi se Riçardi do të ishte kujtuar për ndonjë punë dhe do të kthehej së shpejti. E imagjinonte teksa hapte derën duke qeshur dhe duke kërkuar falje për vonesën. Ajo do ta falte dhe gjithçka do të ishte sërish në rregull.

Pasi pastor Solheimi kreu shërbesën e martesës, Sabina telefonoi të gjitha spitalet e qytetit. Duke menduar se Riçardin mund ta kishte goditur ndonjë makinë, ajo kërkoi furishëm në dhomat e shumta të urgjencës nëpër spitale, por pa dobi. Nuk kishte asnjë shenjë të të shoqit, përveç premtimit se do të takohej me Sabinën tridhjetë minuta pasi u nis për në kishë.

Ndërsa pasditja u kthye në mbrëmje dhe mbrëmja errej gjithnjë e më shumë, Riçardi nuk ishte kthyer ende. Sabina priti në heshtje pranë derës. Orët kalonin ngadalë, derisa ajo të cilës Sabina i trembej, u bë shpjegimi i vetëm për mungesën e tij.

VURMBRANDËT

Policia sekrete komuniste e çoi Riçardin me ashpërsi nga furgoni te zyrat qendrore. I hoqën kollaren, i boshatisën xhepat nga letrat dhe karta e identitetit dhe i zhveshën rrobat. Lidhëset e këpucëve, që të burgosurit shpesh i përdornin për të varur veten, ia hoqën me vrazhdësi.

– Tani e tutje, – tha njëri prej oficerëve, – ti je Vasil Xheorxhesku (Vasile Georgescu).

Emri ishte mëse i zakonshëm për të fshehur identitetin e çdo të burgosuri. Duke marrë parasysh popullaritetin e Riçardit dhe aftësinë e tij për t'i shpëtuar përndjekjes, as rojet nuk do të mund ta identifikonin kur të merrej në pyetje. Riçardi do të zhdukej pa lënë gjurmë.

Ky burg, nën një prej rrugëve kryesore të Bukureshtit, “Kalea Rahovei” (Calea Rahovei), ishte i ri dhe relativisht i panjohur. Duke qenë se ishte i burgosuri i parë, Riçardi e dinte se mbështetësve të tij nuk do t'u shkonte kurrë mendja që ta kërkonin aty.

Qelia prej betoni ishte primitive dhe e ngushtë. Disa rreze drite hynin në dhomë përmes një dritareje sa një kutizë që ndodhej shumë lart në mur, me qëllim që të burgosurit të mos arratiseshin dot. Riçardi u ul në një krevat me dërrasa, pranë një kove në cep të dhomës, dhe priste që të hynin hetuesit. Pritja ishte gjithmonë pjesa më e vështirë e burgut, pjesa që i përngjante ferrit. Ai imagjinonte pyetjet që ata do t'i bënin dhe teknikat e torturës që do të përdornin për ta dobësuar qëndresën e tij.

Rreziku i torturave fizike i kishte shtyrë të burgosurit e tjerë të flisnin pa hesap, por frika që Riçardi kishte ndier gjatë rrëmbimit nuk ishte më. Në vend të saj tashmë kishte një vendosmëri të thellë për të duruar gjithçka për hir të ungjillit. Riçardi besonte se Perëndia do ta fuqizonte për të duruar edhe agonitë më të mëdha fizike që mund t'i shkaktonin rrëmbyesit.

Riçardi qëndronte i ulur në heshtje. Aq i palëvizshëm sa edhe gurët përreth tij, ai filloi të falënderonte Perëndinë që e kishte sjellë në këtë burg. Çdo sekondë që kalonte, u bë përgjigje e lutjes

së tij dhe Sabinës për mbajtjen e një kryqi. Çfarë mundësish të çuditshme dhe të mrekullueshme do të lulëzonin brenda këtyre mureve? Çfarë miqësie mund të ndërtonte me rojet? Riçardi nuk e dinte. Por ai shpresonte që Perëndia do të ndriçonte përmes tij, teksa vuante në izolim në burgun orgurzi “Kalea Rahovei”.

Komunistët nuk kishin marrë vetëm identitetin e Riçardit por, ashtu si bashkëshkorti i saj, edhe Sabina nuk ekzistonte më. Duke qenë gruaja e një të burgosuri politik, asaj nuk i dhanë tollon për ushqimet, e as në punë nuk e pranonin. Sigurimi i ushqimit u bë sfidë e përjavshme.

“Me çfarë të jetoj?” i pyeste ajo oficerët. “Po im bir?”

“Ky është problemi yt.” i përgjigjeshin gjithmonë ata.

Për muaj të tërë Sabina kërkoi Riçardin, duke shkuar nga një zyrë në tjetrën me shpresën se do të merrte ndonjë informacion. Oficerët e të gjitha rangjeve i refuzuan kërkesat e saj dhe mohuan burgosjen e të shoqit. Gjatë mbrëmjeve në shtëpi, Sabina ulej pranë dritares, duke pritur e lotuar. “*Ndoshta sonte do të kthehet,*” mendonte ajo. Në fund të fundit, në të kaluarën fashistët e kishin liruar zakonisht pas një jave apo dy.

Por fashistët nuk ishin më në fuqi dhe komunistët kishin treguar se ishin më agresivë se nazistët. E vendosur për ta çuar çështjen tek autoritetet më të larta, Sabina u nis për në Ministrinë e Brendshme. Ajo e dinte se të burgosurit e një profili të lartë shpeshherë mbaheshin në bodrumet e zyrave dhe kishte parë që ndërtesa ishte mbushur me familjarë që kërkonin informacione për të dashurit e tyre.

Kur Sabina arriti në zyrën e informacionit në katin e dytë, ajo zbriti në një shkallë të mbushur me nëna dhe fëmijë që qëndronin në radhë. Një parrullë e vendosur në mur shpallte: “DO TË JEMI TË PAMËSHIRSHËM NDAJ ARMIKUT TË KLASAVE”.

VURMBRANDËT

Sabinës i kapte veshi bisedat e grave që ishin në radhë para saj. Nëpunësit dëgjonin lutjet që u dilnin nga zemra, dhe shfletonin nëpër dosje, gjoja duke kërkuar nëpër faqe emrat e shkruar. Dollapët e dosjeve ishin të hapur, mbaheshin shënime, por përgjigjja ishte gjithmonë e njëjtë. Nuk kishte shenja të bashkëshortëve të tyre në regjistra.

Edhe kërkesat e Sabinës patën të njëjtën përgjigje të stisur, dhe ajo u largua nga zyra, duke u ndier e mposhtur dhe e përbuzur. Ajo vendosi të shkonte te diplomati suedez, zoti Rojtersuerd, për të kërkuar ndihmë.

Pastor Solheimi shkoi bashkë me Sabinën. Ai e kishte shpëtuar Riçardin edhe në të shkuarën dhe Sabina ishte e sigurt se Rëtersverdi mund ta lironte sërish. Kundër gjykimit të drejtë të eprorëve të tij, diplomati rrezikoi reputacionin e tij për të marrë të dhëna rreth Riçardit. Ai foli me ministrin e jashtëm, Ana Pauker, që i tha: “Informacionet tona thonë se pastor Vurmbrandi është arratisur nga vendi me një valixhe plot me dollarë që ia kanë besuar për të ndihmuar gjatë zisë. Thonë se është në Danimarkë.”

Diplomati, pa u habitur nga informacionet dukshëm të rreme, foli me kryeministrin Groza, që tha me përzemërsi: “Pra supozohet se Vurmbrandi është në burgjet tona? Nëse mund ta vërtetoni, do ta liroj!”

Gjetja e provave do të ishte e vështirë, por Sabina nuk mund ta ndalte kërkimin. Duke qenë se kishte përdorur çdo burim dhe nuk kishte mbetur më askush që mund të ndërhynte për Riçardin, asaj do t'i duhej të jepte rryshfete.

KAPITULLI 17

Shkëmbimi i informacioneve me para e çoi Sabinën në lagjet e rrezikshme të Bukureshtit, ku sundon krimi. Ajo ishte e gatshme të paguante këdo që premtonte të gjente informacione, në lidhje me vendndodhjen e burrit të saj. Disa thonin se Riçardin e kishin rrëmbyer dhe dërguar në Moskë. Të tjerë thonin se kishte vdekur, duke pretenduar se tashmë ishte bërë edhe funerali i tij.

Një ditë, një mikeshë fëmijërie e Sabinës, Klari Meir pati një ide. – Ti e njeh Teohari Xheorxheskun (Teohari Georgescu), ministrin e kabinetit? – e pyeti ajo.

Sabina mohoi me kokë.

– Vëllain e tij e kemi fqinj dhe kam dëgjuar se mund të hapë edhe dyert e burgut po i dhe një dorë të mirë me para. Do të flas me gruan e tij.

Sabina u takua me zotin Xheorxhesku në një geto skandaloze në të dalë të qytetit. Ishte një burrë i shkurtër që mbante veshur një kostum të shtrenjtë.

– Unë jam Xheorxhesku, – tha ai. – Unë rregulloj gjëra. Mjafton t'i them një fjalë vëllait dhe quaje të bërë. Do garanci? Ke fjalën time.

Çmimi i Xheorxheskut ishte i lartë, por Sabina mundi të ngrinte fonde për ta paguar. Asnjë shumë nuk ishte tepër e madhe përpara jetës së të shoqit.

Për javë të tëra nuk ndodhi asgjë. Asnjë lajm nga Xheorxhesku, asnjë takim. Me kalimin e kohës, Sabina kuptoi atë që instikti i

VURMBRANDËT

saj kishte dyshuar prej kohësh. Edhe këtë herë ishte mashtruar nga një sharlatan.

Për muaj me radhë, hajdutët përfituan nga dëshpërimi i Sabinës. Kriminelë të të gjitha kategorive dhe shtresave sociale ia shteruan fondet, duke e bërë gjithnjë e më të vështirë për të që të mblidhte të tjera. Ajo i kaloi paratë që i duheshin për ushqim dhe nevoja të tjera në xhepat e kujtëdo që pretendonte se kishte aftësinë për të siguruar informacione të fshehta. Por të gjitha njohjet e reja dolën të ishin mashtrues. Shumë shpejt Sabina u mësua me premtimet boshe që ata i ofronin.

Një natë, një politikan i rangut të lartë erdhi në apartamentin e Sabinës. — Kush e di kush do të vijë? — tha ai. — Ndoshta britanikët dhe amerikanët.

Sabina e dinte se tensioni midis Shteteve të Bashkuara dhe Bashkimit Sovjetik po përshkallëzohej, dhe për një çast, pati një grimcë shprese, duke menduar çlirimin.

Politikani e ndihmoi Sabinën me aq sa mundej, duke ofruar edhe shpërblime në të holla. Por, si gjithë të tjerët, edhe përpjekjet e tij shkuan më kot. Sabina u takua me një zyrtar tjetër komunist përmes një mikeshe, me të cilën kishte qenë në shkollë shumë vite më parë. Zyrtari komunist dhe mikesha e Sabinës silleshin si të ishin të dashuruar, duke u takuar fshehurazi pa ngjallur dyshime, por negociatat e tyre nuk patën asnjë rezultat.

Pas një numri të pafund takimesh dhe muajsh të tërë kërkimesh dhe rryshfetesht të shkuara dëm, një mbrëmje dikush trokiti në derën e Sabinës.

I huaji kishte pamje të ashpër dhe mbante erë raki kumbulle, një aromë që Sabina e njihte mirë.

— Kam takuar burrin tënd, — tha ai.

Sabina nuk e besoi, por vazhdoi ta dëgjonte.

KAPITULLI 17

– Jam rojë, – tha ai. – Mos më pyet në cilin burg. Por unë i çoj ushqimin dhe ai më tha se do të më paguaje mirë për disa informacione.

– Varet, – tha Sabina. – Sa duhet të paguaj?

I huaji i bëri të njohur çmimin. – Kam vënë në rrezik kokën, ta dish.

Çmimi ishte tejet i lartë, dhe Sabinës nuk ia merrte mendja se mund të mblidhte mjaftueshëm para për ta paguar. Megjithatë, nëse ky i huaj mund të siguronte prova të sigurta se i shoqi ishte gjallë, ajo do të përpiquej.

Ajo i tregoi pastor Solheimit, i cili, edhe pse ishte po aq dyshues sa ajo, u takua me të huajin. Ai i dha rojës një çokollatë dhe i tha: – Çoja këtë Vurmbrandit dhe sill një mesazh me firmën e tij.

Kaluan dy ditë pa asnjë lajm nga roja. Papritur një e trokitur ndërpreu pasditen e Sabinës. Kur hapi derën, roja hoqi kapelen dhe i dha Sabinës mbështjellësen e çokollatës. Ajo e shqyrtoi me kujdes, duke mos i besuar dot fjalëve që lexonte.

“E shtrenjta gruaja ime, të falënderoj për ëmbëlsinë tënde. Jam mirë. Riçardi.”

Shkrimi ishte i të shoqit! Pa diskutim. Ajo mund të dallonte shkronjat e tij të qarta e të forta edhe nga larg. Sytë iu mbushën me lotë.

– Ai është mirë, – tha roja. – Të bën të fala.

Sabina u përpoq të imagjinonte kushtet e tmerrshme, në të cilat jetonte Riçardi dhe shpresoi se çokollata do t'i kishte sjellë pak ngushëllim. Ajo do të kishte dhënë gjithçka për të qenë me të, qoftë edhe për pak minuta.

– Disa nuk e përballojnë dot vetminë e izolimit, – tha roja. – Nuk u pëlqen të rrinë vetëm.

Sabina e dinte se, në të vërtetë, Riçardi nuk ishte vetëm. Ashtu siç i kishte thënë shpesh ai, në burg prania e Krishtit ishte e drejtpërdrejtë. Ajo duhet të vazhdonte ta inkurajonte me mesazhe, dhe e korruptonte rojen me gjithçka që kishte.

VURMBRANDËT

– Njerëzit janë dënuar me dymbëdhjetë vite burg për gjëra të tilla, – i thoshte ai. – Ti e di që nuk ka të bëjë vetëm me paratë.

Roja vuri në rrezik lirinë e tij për të transmetuar mesazhe verbale nga njëri te tjetri, dhe Sabina i ishte shumë mirënjohëse. Ai i dha shpresë se Riçardi ishte ende gjallë.

– Çfarë bën me paratë që të jap? – e pyeti njëherë Sabina.

– Dehem, – tha ai, duke qeshur.

Nëse dehja e tij mund të lehtësonte vuajtjen e Riçardit, atëherë ia vlente barra qiranë. Riçardi ishte gjallë dhe vetëm kjo kishte rëndësi. Sabina i dha rojes aq para sa të zhytej në raki për muaj të tërë. Megjithatë, papritur ai nisi një miqësi të vërtetë me Riçardin dhe filloi t'i jepte fshehurazi copa buke kur nuk e shihnin.

Kur Sabina i tregoi pastor Solheimit dhe të shoqes, Çilxhias (Cilgia), për të rejat në lidhje me burgosjen e Riçardit, çifti la çdo përgjegjësi tjetër dhe u fokusua në përpjekjet për ta liruar. Solheimi e çoi Sabinën të takonte përsëri diplomatin suedez, këtë herë me mbështjellësen e çokollatës si provë për gjendjen e Riçardit. Menjëherë diplomati i shkroi një letër kryeministrit: “Më premtove se do ta liroje pastor Vurmbrandin, nëse do të mund të gjeja prova se është në një burg rumun. Tani e kam në dorë provën.”

Groza, i mahnitur që shakaja i ishte kthyer mbrapsht, ia transmetoi informacionin Ana Paukerit, ministres së jashtme, që kërkoi një takim me diplomatin. E tërbuar dhe e fyer, e akuzoi Rojtersuerdin se kishte nënkuptuar që ajo ishte gënjeshtare dhe insistoi sërish se Riçardi ishte arratisur në Danimarkë. Ajo nuk mund të toleronte ndërhyrjet e diplomatit dhe nuk pranoi kërkesën e tij për hetim. Rojtesuerdi nuk mund të linte një njeri të pafajshëm të vuante, prandaj kërkoi edhe një herë bashkëpunimin e saj, por për ministren e jashtme çështja ishte e mbyllur.

Eprorët e diplomatit vunë në dyshim mençurinë e ndërhyrjes së tij dhe ai u deklarua “persona non grata”. Me reputacionin e njollosur dhe humbjen e ndikimit, ai nuk mund ta ndihmonte më Sabinën në kërkimin e saj për të gjetur Riçardin, edhe pse kishte

KAPITULLI 17

prova se ai ishte gjallë dhe i burgosur diku në Rumani. Karriera e Rojtesuerdit kishte marrë fund. E thirrën në Stokholm dhe doli në pension nën presionin e zyrës së tij diplomatike.

Edhe më dekurajues për Sabinën ishte lajmi tragjik se miqtë e saj më të afërt, pastor Solheimi dhe e shoqja, nuk mund të qëndronin më në Rumani. Në momentet e sfidave më të mëdha për të, Sabina kishte gjetur kurajë dhe forcë përmes inkurajimeve të tyre. Kur ishte gati të hiqte dorë dhe t'i besonte gënjeshtreve, ata i kishin dhënë shpresë dhe siguri. Si do të mbijetonte pa ata? Por misionit të Solheimëve aty i kishte ardhur fundi dhe e vetmja mbështetje që mund t'i jepnin tani ishte nga larg.

Megjithatë, para se të largoheshin, Perëndia i ishte përgjigjur lutjeve të gjata prej muajsh të Sabinës dhe miqve të saj të dashur. Më në fund kishin gjetur Riçardin!

Lajmi mori dhenë në rrugët e Bukureshtit. Dy herë në javë, në një zyrë qeveritare në “Kalea Rahovei”, të afërmit e personave të zhdukur mund të paraqiteshin para zyrtarëve dhe të mësonin për vendndodhjen e të afërmeve të tyre. Në këtë përpjekje të fundit, Sabina iu drejtua mikeshës së saj, Bianka (Bianca), dhe i kërkoi të shfaqej në emër të “vëllait” të saj, Riçardit.¹

Bianka shkroi kërkesën dhe u paraqit në vendin që më vonë do të merrej vesh se ishin zyrat qendrore të policisë, ndërtesa mbi burgun e Riçardit. Gratë prisnin në oborrin e jashtëm për të hyrë në zyrë dhe për të mësuar nëse emrat e të afërmeve të tyre ishin në listat e zyrtarëve. Ndërsa Bianka priste, zonja pranë saj i bëri me shenjë drejt njëres prej dritareve të vogla të bodrumit të ndërtesës.

¹ Rrëfimi i Bianca Adler shfaqet në librin e saj: “*Serving God in Hostile Territory*.” (Penrith, Australia: Stephanus, 2003).

VURMBRANDËT

– Shiko atje, te dritarja, por ki kujdes mos të të dallojnë, – pëshpëriti gruaja. – Duket se është një burrë atje dhe po drejton gishtin nga ti, sikur do të të japë një mesazh.

Bianka u kthye ngadalë dhe filloi të dallonte fytyrën e një burri shumë të dobët dhe të parruar. Fërkoji sytë dhe u përpoq të përqëndrohej në figurën në hije. Ishte Riçardi! Ishte gjallë!

Bianka e fshehu gëzimin dhe Riçardi, që mesa duket e kuptoi se ajo nuk mund ta tregonte së jashtmi se e njohu, ngriti njërën dorë dhe i buzëqeshi.

Shumë shpejt erdhi radha e Biankës për të hyrë në zyrë. – Vurmbrand, Vurmbrand... Jo, nuk është në listën tonë, – tha zyrtari. – Kjo do të thotë se nuk është me ne dhe nuk e dimë vendndodhjen e tij.

Në atë moment Bianka kuptoi se kjo farsë ishte një tjetër dredhi mizore dhe mashtruese e komunistëve për të torturuar edhe më tepër familjet e të burgosurve. Kjo ndodhte me çdo të afërm.

Por informacionet e zyrtarëve nuk e dekurajuan aspak Sabinën. Që nga momenti kur zbuloi vendndodhjen e Riçardit, ajo shkonte dy herë në javë në zyrat qendrore të policisë sekrete, duke u hequr sikur po kërkonte informacione për zhdukjen e të shoqit. Dhe sa herë që priste në oborr, “fliste” me Riçardin përmes shikimeve dhe vështrimeve të mallëngjyera. Për aq kohë sa Riçardi qëndroi në burgun “Kalea Rahovai”, Sabina nuk reshti së vizituari.

Por askush nuk e dinte sa do të zgjasnin këto vizita.

KAPITULLI 18

Për habinë dhe gëzimin e Sabinës, Izraeli u bë shtet në 14 maj të vitit 1948. Menjëherë pas masakrës naziste ndaj hebrenjve rumunë, lajmi nxiti një eksod të familjeve nga vendi i kontrolluar prej komunistëve. Edhe pse Riçardi vuante në qelinë e tij, Sabina e dinte se do të gëzohej për përmbushjen e premtimit të kahershëm që Perëndia i kishte bërë profetit Isaia: “Ja, do t’i mbledh nga të gjitha vendet ku i kam shpërndarë gjatë zemërimit tim, tërbimit tim, indinjatës sime të madhe; do të bëj të kthehen në këtë vend dhe të banojnë të sigurt” (Jeremia 32:37). Nëse, pas pothuajse dy mijë e gjashtëqind vitesh, Perëndia ktheu popullin e Tij në shtëpi, Ai mund të bënte të njëjtën gjë edhe për Riçardin.

Megjithatë, ashtu si në ditët e robërisë babilonase, kthimi në Tokën e Premtuar nuk ishte një pelegrinazh i thjeshtë. Grushti i hekurt komunist e mbajti popullsinë nën tutelë; shumë pak shpëtuan pa u kapur. Ushtarët rusë shpesh bastisnin rrugët për të arrestuar hebrenjtë e për t’i detyruar të bënin punë të rëndë në minierat sovjetike. Edhe rumunët patën të njëjtin fat. Pasi policia sekrete i rrëmbente, i fuste nëpër kamionë dhe askush nuk merrte më asnjë lajm prej tyre.

Në vendlindjen e saj, në Bukovina, një djalë i tha Sabinës: “Vëllai im kaloi katër muaj i fshehur në një të çarë prapa një bufeje për të shmangur dëbimin në Bashkimin Sovjetik. Unë u largova vetëm me rrobat e trupit. I thashë një burokrati sovjetik se mund të merrte apartamentin tim dhe gjithçka brenda e çdo qindarkë që kisha, në këmbim të një pasaporte. E mora dhe ika.” Pastaj

psherëtiu. – Ky, pra, qenka komunizmi; vjedhja e gjithçkaje nga të gjithë për të gjithë.

Eksodi ishte në mendjen e të gjithëve, por arratia kushtonte shtrenjtë. E dëshpëruar për monedhë të huaj, Republika Popullore e Rumanisë, me në krye ministren e jashtme Ana Pauker, nënshkroi një pakt me Izraelin, që e lejonte Rumaninë t’ia shiste judenjtë shtetit të ri. Më vonë, profesorë, doktorë dhe shkencëtarë u blenë për shuma të larta dollarësh.

Turma me judenj u mbledhën jashtë zyrës së vizave në Bukuresht, të paduruar që shteti i tyre t’i shiste. Ata më të pambrojturit dhe më të dobtit, gjyshërit me foshnja në krahë, flinin në trotuar jashtë zyrës, duke pritur për një mundësi, si gjithë të tjerët, që të arratiseshin nga Rumania. Një radhë e gjatë me hebrej që shpresonin të siguronin viza për në Izrael, fillonte nga stacioni i policisë deri te “Sheshi i Parlamentit”.

– Për çfarë është radha? – një i huaj pyeti një hebre.

– Për portokalle, – ia ktheu hebreu.

– Por dyqani në anën tjetër të rrugës shet portokalle dhe nuk ka radhë.

– Ah, – iu përgjigj hebreu, – po ne duam të hamë nga pema.

Sipërfaqja e tokës së Izraelit, e vaditur për herë të parë pas shumë shekujsh, premonte prodhim të mjaftueshëm për të ushqyer një popull. Nëpër Rumani, trena mallrash plot me hebrej niseshin me dhjetëra njëherazi. Edhe johebrejntë kërkonin liri dhe paguanin shuma të majme për të marrë viza false. Duke qenë se qeveria donte ta mbante sekret “Operacionin Izraeli”, trenave nuk u lejohej të niseshin nga stacioni qendror i Bukureshtit. Në vend të tij, ata niseshin në fshehtësinë e natës nga stacione periferike të panjohura. Sabina shkonte në këto stacione hekurudhore çdo javë me lot në sy, duke përshëndetur miqtë e saj dhe duke u lutur që Perëndia t’i shoqëronte në udhëtimin e tyre për në jetën e re.

Edhe Sabina mendonte ta linte vendin, por jo pa Riçardin. Nuk kishte rëndësi sa vite do të kalonin para se ai të fitonte lirinë, ajo nuk do ta braktiste dhe nuk do ta linte të vuante mërgimin vetëm.

“Vitin tjetër në Jeruzalem!” ishte thirrja e zemrës së hebrenjve nga çdo geto dhe sinagogë e qytetit. Edhe Sabina e kërkonte këtë. Ajo dëshironte të udhëtonte me tren bashkë me Riçardin dhe Mihain drejt Izraelit, për të përjetuar kthimin e shenjtë në atdhe, në tokën që Perëndia u kishte premtuar.

Edhe ushtarët dhe rojat rrezikuan jetën për t’i shpëtuar shërbimit në ushtri. Një oficer policie i rangut të lartë i kishte thënë Sabinës: “Nëse më jep para dhe më ndihmon të marr një vizë si hebre për t’u larguar nga vendi, mund ta nxjerr burrin tënd nga burgu.”

Mikesha e Sabinës, të cilës ajo i besonte plotësisht, konfirmoi sinqeritetin e policit dhe i siguroi Sabinës se do ta mbante premtimin. Mihai u hodh nga gëzimi kur dëgjoi lajmin. Më në fund do të shihte sërish të atin. Duke qenë më i gjatë dhe më i matur se bashkëmoshatarët e tij, Mihai kishte fituar reputacionin e të dëbuarit midis tyre. Ai nuk arrinte t’ua shpjegonte shokëve të shkollës se përse babai i tij burgosej kaq shpesh. Refuzimi që përjetonte Mihai nuk i shpëtonte syrit të Sabinës.

– Mami, kam parë një ëndërr, – tha Mihai mëngjesin tjetër, pasi mori vesh ofertën e policit. – Pashë fqinjin tonë që mbante në dorë kapelen e tij dhe lutej që dy zogj të zbrisnin mbi të. Zogjtë fluturuan përreth dhe pastaj u larguan.

Sabina e dinte kuptimin e ëndrrës. Polici do të dështonte në përpjekjet e tij për të liruar Riçardin. Disa ditë më vonë, ëndrra u bë e vërtetë dhe polici u arrestua.

Mihai pati edhe disa përjetime të tjera në lidhje me të ardhmen, por ëndrrat e tij, ashtu si shumë përjetime femënore, zakonisht përfundonin në makthe.

Hebrenjtë zhdukeshin çdo ditë, rrëmbeheshin në rrugicat e Bukureshtit. Një herë, një numër i madh të burgosurish të njohur

VURMBRANDËT

u liruan nga burgju. Ambulancat dërguan secilin në shtëpinë e vet që të mund t'i tregonin familjes të nxirat dhe t'iu rrëfenin për torturat. Të nesërmen u arrestuan sërish të gjithë.

Sabina shqetësohej nëse Riçardi ishte në gjendje të duronte torturat. Komunistët ishin shumë më të aftë se nazistët për të nxjerrë informacione nga të burgosurit. Njëherë Jezusi tha: “Mos kini frikë nga ata që vrasin trupin, por nuk mund të vrasin shpirtin” (Mateu 10:28), por Sabina njihte pastorë që kishin mohuar Krishtin në tortura, madje kishin tradhtuar edhe familjarët dhe miqtë e afërt. Rojat shpesh përdornin kërcënime me prerje gjymtyrësh, tredhje dhe praktika të tjera të tmerrshme që kishin pasur sukses të frikshëm. Në fillim trupi i njeriut mund të durojë edhe traumat më të mëdha fizike. Por kur kjo ndodh vazhdimisht, kujtimi i dhimbjes mbledhet derisa gradualisht e mposht vullnetin për të duruar.

Sabina kishte frikë se vendosmëria e Riçardit do të thyhej, sidomos pas viteve të tëra torturash. Dikur ai kishte premtuar se do të vdiste më mirë para se të tradhtonte miqtë, por Sabinës i kujtohej se edhe apostulli Pjetër e kishte thyer premtimin se nuk do ta mohonte Krishtin. Sado i duruar të ishte Riçardi, edhe burrat më të mirë mund të thyheshin. Jezusi u kishte kujtuar dishepujve të Tij: “fryma është gati, por mishi është i dobët” (Mateu 26:41). Edhe nëse më e keqja do të ndodhte dhe Riçardi do të vdiste nga torturat, Sabina e dinte se do ta shihte sërish në qiell. Ata kishin folur më parë për dëshirën e tyre që të shiheshin sërish në qiell në njërën prej dymbëdhjetë hyrjeve, të hyrja e Benjamin.

KAPITULLI 19

Në vitin 1948, në qelinë e tij në “Kalea Rahovei”, Riçardi mezi arrinte të hidhte shikimin në cep të oborrit përmes dritares së lartë të qelisë. Shpeshherë mendonte me vete nëse besimi i tij ishte mjaftueshëm i qëndrueshëm për të duruar trajtimet mizore që e prisnin. Ai e ngushëllonte veten me pasazhet e shumta nga Shkrimi që prej kohësh i kishte mësuar përmendsh.

Hetuesit ishin të duruar gjatë marrjes në pyetje. Si një bibliotekë e mirëpajisur, burgjet komuniste mbanin arkiva të dhënash, po në vend të të dhënave të ruajtura në libra, ato mbanin trupat e njerëzve. Informacione delikate dhe të rëndësishme nxirreshin ngadalë nga të burgosurit atëherë kur ishte nevoja, kurrë të gjitha njëherësh. Vetë Riçardi ishte një arkë e madhe thesari informacionesh në sytë e hetuesve. Por ata do të merrnin kohën e nevojshme për të nxjerrë emrat e rrjetit të tij të të njohurve në Kishat Perëndimore dhe në Këshillin Botëror të Kishave. Lidhjet e tij të shumta konsideroheshin tradhtarë për komunistët rumunë. Ai ishte i burgosuri i tyre politik dhe me shumë gjasa do të vdiste në duart e hetuesve të tij.

Por ata nuk e dinin se Riçardi kishte një armë sekrete të fuqishme, ai ishte trajnuar për burgosjen prej vitesh. Ashtu si një ushtar në kohë paqeje, edhe Riçardi e kishte përgatitur mendjen e trupin për marrjen në pyetje, për torturat dhe kequshqyerjen. Në ditën e rrëmbimit të tij, ai ishte në gjendje të përsosur për të duruar rrahjet, kanosjen dhe gjendjen e tmerrshme të qelisë së tij.

Riçardi kishte kaluar shumë vite duke studiuar se si të krishterët e tjerë kishin duruar vuajtjet intensive. Ai madje ishte bërë një lloj

“martirologu”, duke e përshtatur vazhdimisht stilin e tij të jetesës për të paraprirë vështirësi të ngjashme. Ndërkohë që të burgosurit e papërgatitur dorëzoheshin nën tryshninë e burgosjes dhe shpesh u jepnin hetuesve informacionet që donin, Riçardi kishte fituar reputacion midis rojave për qëndresën e tij.

“Si i krishterë duhet të na premtosh se do të na tregosh të vërtetën për gjithçka”, ishte një fjali e përdorur rëndom gjatë marrjes në pyetje, por që nuk funksiononte kurrë me Riçardin. Në fakt, asnjë strategji nuk funksiononte me të. Duke qenë se çdo gjë që mund të thoshte do ta ngarkonte me faj, ose, më keq, do të merrej si mohim i besimit, ai hartoi një plan: do t'i hutonte dhe ngatërronte hetuesit derisa të mund të mos vazhdonin më me hetimet.

Por, së pari, Riçardi gjeti një mënyrë për t'i dërguar mesazhe Sabinës dhe miqve të tij që të dinin se ku ndodhej. Pastorë e kisha në Skandinavi dhe Britani shprehën gjithashtu shqetësim për zhdukjen e tij.

Edhe burrat më trima kishin frikë para zonjës Pauker, të cilën Riçardi e njihte personalisht. Babai i Anës ishte një klerik i quajtur Rabinoviçi, që një herë i kishte thënë Riçardit me zë të trishtuar: “Ana nuk ka pikë ndjenje në zemër për asgjë që ka të bëjë me judenjtë”. Fillimisht kishte studiuar mjekësi për t'u bërë mjeke, para se të jepte mësim për një periudhë të shkurtër në Misionin e Kishës Angleze. Ana fitoi mjaft njohuri në lidhje me fenë në rininë e saj, sa të përpiquej për shkatërrimin e saj kur mori fuqi.

Pasi u martua me një inxhinier të quajtur Markel Pauker (Marcel Pauker), ajo përqafoi komunizmin dhe u arrestua nga kundërshtarët politik për pjesëmarrje në komplete. Ana, një sovjetike e përkushtuar me zemër, u shpërngul bashkë me bashkëshortin e saj në Moskë; megjithatë, gjatë njërit prej spastrimeve të popullsisë nga Jozef Stalini para luftës, Markeli ishte ekzekutuar. Shumë shpejt Ana ngjiti shkallët si nëpunëse ruse, para se të kthehej si ministre e jashtme në Rumani. Reputacioni i të pamëshirshmes e

KAPITULLI 19

vendosi në kopertinën e revistës “*Time*”, ku u përshkrua si “gruaja më e fuqishme që ekzistonte”.¹

Kaq e lidhur ishte Ana Pauker me rusët saqë, në një ditë të kthjellët e të bukur, e panë të ecte në rrugët e Bukureshtit nën hijen e çadrës së saj.

“Përse mban çadër,” e pyeti dikush.

“Po bie shi në Moskë,” u përgjigj Ana. “E dëgjova në radio.”²

¹ “A Girl Who Hated Cream Puffs,” *Time*, September 20, 1948.

² “Raining in Moscow,” *Time*, June 9, 1952.

KAPITULLI 20

Riçardi nuk u besonte syve kur u hap dera e qelisë. Burri që hyri ishte vetë ministri i drejtësisë, Lukretiu Patraskan (Lucretiu Patrascanu), politikani përgjegjës për ardhjen e komunizmit në Rumani. Çfarë nderi të të merrte në pyetje një zyrtar i një rangu kaq të lartë.

Por kur dera u mbyll pas tij, Riçardi vështroi këpucët e Patraskanit; ishin pa lidhëse. Këmishën e kishte pa kravatë dhe të rrudhosur përreth qafës. Edhe ai ishte i burgosur.

Patraskani u ul në krevatin e drunjtë përballë Riçardit. Qëndrimi i tij drejt tregonte se me sa shumë respekt ishte mësuar ta trajtonin. Burgu nuk do ta ndryshonte qëndrimin e zakonshëm të politikanit. Riçardi e dinte rolin shkatërrues që kishte luajtur Patraskani në korrupsionin e Rumanisë dhe sa shumë padrejtësi kishte shkaktuar. Por ndërsa dy të burgosurit këmbyen disa fjalë, Riçardi vuri re sinjeritetin e tij dhe besoi se mund të fliste me të si burri-burrit.

Më parë, Patraskani ishte arrestuar disa herë nga udhëheqësi pararendës. Armiqtë e tij politikë, xhelozë për popullaritetin e tij në rritje, kishin bërë komplot për ta degdisur nga Rumania. Disa ditë më parë, ministri i brendshëm, Teohari Xheorxhesku, ia kishte dalë mbanë ta akuzonte si tradhtar të borgjezisë. Me mbështetjen e Vasile Luka, ministrit të financave, ngritën kundër Patraskanit akuzën se kishte ndihmuar fuqitë imperialiste.

Burgosja dhe torturimi i kundërrevolucionarëve e shqetësonte thellësisht. Kur kishte filluar të zhbirilonte për këto thashetheme,

Patraskani e humbi pozicionin e tij si një komunist besnik. Gozhda e fundit në arkivolin e tij ishte ngulur nga mikja e tij e vjetër, Ana Pauker.

– Kur u largova nga salla, – i tha Riçardit, – pashë një shofer të ri që më priste në makinë. Shoferi tha: “Shoferi juaj, Ionesku, është sëmurë, shoku Patraskani.”

Riçardi u përkul para dhe mbajti vesh.

– U futa brenda, dy policë sekretë u futën pas meje, dhe ja ku jam!

Në vend të atij pak elbi të zier që Riçardi merrte zakonisht për darkë, roja i solli Patraskanit një vakt të shijshëm me pulë, djathë dhe fruta. Edhe një shishe vere u hap për ministrin, por i burgosuri i ri nuk kishte uri. Ai e shtyu tabakanë te Riçardi, që e gllabëroi menjëherë banketin.

Histori humoristike dolën nga buzët e Patraskanit, teksa Riçardi hante. Ai kujtonte senatorin zvicerian që kërkonte të bëhej ministër i flotës ushtarake detare. “Po ne nuk kemi flotë ushtarake detare!” tha kryeministri.

“Çfarë rëndësie ka kjo?” pyeti senatori. “Nëse Rumania ka një ministër drejtësie, përse të mos ketë Zvicra një ministër të flotës ushtarake detare?”

Riçardi qeshi kur mendoi për flotën ushtarake detare të Zvicrës, që nuk ka dalje në det. Edhe Patraskani qeshi.

Mëngjesin tjetër dy roje e shoqëruan Patraskanin nga qelia për marrjen në pyetje. Riçardi mendonte me vete se si një njeri i një pozite të tillë mund të duronte brutalitetin e marrjes në pyetje. Megjithatë, atë pasdite, Patraskani u kthye në qeli duke e informuar Riçardin se nuk e kishin marrë aspak në pyetje. Në fakt, ai kishte dhënë leksion rreth ligjit në universitet. Burgosja e tij duhet të ishte sekrete. As gruaja e tij nuk e dinte, por besonte se ai udhëtonte dhe qëndronte në hotele. Ministri ia hapte zemrën Riçardit, ngaqë besonte se Riçardi do të ekzekutohej ose se do të qëndronte pas hekurave për një kohë të pacaktuar.

Patraskani ishte bërë komunist jo sepse ia kishin mbushur mendjen idealet e komunizmit, por për shkak të asaj që kishte ndodhur pas luftës. Babai i tij kishte mbështetur gjermanët gjatë Luftës së Parë Botërore, dhe, pas fitores së Aleatëve, e gjithë familja e tij ishte izoluar, por Patraskani ishte arratisur në Gjermani për trajnime universitare. Kur u kthye në Rumani, e vetmja parti politike që e mikpriti ishte Partia Komuniste. Ai madje u martua me një grua komuniste, që ishte miqësuar me Sabinën gjatë kohës së shkollës.

– Ti je si Marksi dhe Lenini, – tha Riçardi.

Komenti e kapi Patraskanin pa përgatitur.

– Marksi ndiente se ishte gjeni, – vazhdoi Riçardi, – por ashtu si një hebre në Gjermani kur antisemitizmi doli nga frerët, ashtu dhe ai nuk mundi të gjente dalje përveçse si një revolucionar. Pasi vëllai i Leninit u var sepse ishte përpjekur të merrte jetën e perandorit, zemërimi dhe tërbimi e nxitën Leninin ta kthente botën përmby. Pothuajse njësoj ka ndodhur edhe me ty.

Patraskani nuk ishte dakord, por Riçardi vuri re se fjalët e tij ia kishin ngritur nervat. Të dy vazhduan të flisnin për drejtësinë, vuajtjet dhe rolin e kishës. Patraskani harxhoi mjaft energji, duke përmendur korrupsionin dhe abuzimet e papëve në Borgia, Inkuizicionin Spanjoll, poshtërsitë e Kryqëzatave dhe persekutimin e padrejtë të Galileos.

– Por janë pikërisht krimet dhe gabimet e kishës që na japin shumë më tepër arsye për ta admiruar, – tha Riçardi duke ndërprerë bisedën e gjatë.

– Çfarë do të thuash?

– Një spital vjen erë nga qelbi dhe gjaku, – shpjegoi Riçardi.

– Këtu qëndron bukuria e tij, se i pranon edhe të sëmurët me plagët plot qelb dhe diagnoza të tmerrshme. Kisha është spitali i Krishtit. Miliona pacientë trajtohen me dashuri brenda saj. Kisha i pranon mëkatarët; ata vazhdojnë të mëkatojnë, dhe për shkeljet e tyre fajësohet ajo vetë.

Riçardi vazhdoi: – Nga ana tjetër, për mua kisha është si një nënë që qëndron pranë fëmijëve të saj, edhe kur kryejnë krime. Politikat dhe paragjykimet e shërbëtorëve të saj janë shtrembërime të asaj që vjen nga Perëndia, që është Bibla dhe mësimet e saj, adhurimi dhe sakramentet. Cilatdo qofshin fajet e saj, kisha ka shumë bukuri në të. Deti mbyt mijëra njerëz çdo vit, megjithatë askush nuk e vë në diskutim bukurinë e tij.

Patraskani u mendua për një çast dhe tha: – Mund të them të njëjtën gjë për komunizmin. Praktikuesit e tij nuk janë të përsosur, ka hileqarë mes tyre, por kjo nuk do të thotë se ka diçka që nuk shkon me teoritë tona.

– Atëherë gjyko nga rezultatet, – iu përgjigj Riçardi. – Rrënjë të trishta kanë ndotur historinë e kishës, por ajo ka treguar dashuri dhe kujdes për njerëzit nëpër gjithë botën. Ka prodhuar një numër të madh të shenjtësh dhe si krye të saj ka Krishtin, më të shenjtin e të gjithëve. Kush janë idhujt e tu? Njerëz si Marksi, që përshkruhet si pijanec nga biografia e tij Riazanov, drejtor i Institutit Marks-Engels në Moskë. Apo Lenini, gruaja e të cilit na tregon se ishte një bixhozxi dhe shkrimet e të cilit janë plot me helm. Komunizmi ka vrarë miliona viktime të pafajshme, ka falimentuar vende dhe e ka mbushur atmosferën me gënjeshtër dhe frikë. Ku është e mira këtu? S'ka njeri që s'e di se të gjithë bashkudhëtarët e tu janë burgosur, ekzekutuar ose shkatërruar në ndonjë mënyrë a një tjetër në të shkuarën. Si mund të shpresosh të vazhdosh duke përdorur njerëzit dhe pastaj t'i flakësh tutje?

– Sepse janë budallenj, – ia ktheu Patraskani. – Dhjetë vite pas Luftës së Parë Botërore, mendimtari i madh bolshevik, Bukarin (Bukharin), kundërshtoi planet e Trockit (Trotsky) për të bërë revolucion botëror përmes forcës së armëve. Ai arsyetonte se ishte më mirë të prisnin, derisa vendet kapitaliste të fillonin të luftonin me njëri-tjetrin. Pastaj rusët mund t'i bashkoheshin palës fituese dhe të merrnin pjesën më të madhe të vendeve të pushtuara. Nëse Perëndimi do ta dinte se gjysma e Europës dhe dy e treta

VURMBRANDËT

e Azisë do të bëheshin komuniste, lufta e fundit nuk do të kishte ndodhur kurrë.

Riçardit nuk i mbushej mendja. – A nuk e kuptoni, zoti Patraskani, se, ashtu si i keni përdorur ju njerëzit e mandej i keni flakur tutje, po ashtu ju kanë përdorur e ju kanë flakur tutje edhe shokët tuaj? A nuk jeni verbuar nën logjikën mizore të doktrinës së Leninit?

Patraskani nuk mundi ta fshihte hidhërimin e tij. – Kur Dantoni po çohet në gijotinë dhe pa Robespierin që e shihte nga ballkoni, ai bërtiti: “Do të vish dhe ti pas meje!”

Riçardi dalloj dëshirën e hakmarrjes që flakëronte në sytë e atij njeriu.

– Dhe tani të siguroj, – vazhdoi Patraskani, – se edhe ata do të vijnë pas meje, Ana Pauker, Xheorxhesku e madje dhe Luka.

Brenda pesë viteve profecia e Patraskanit do të bëhej realitet.

KAPITULLI 21

Një natë, në vitin 1948, në burgun “Kalea Rahovei”, në orën 22:00, tre roja hynë furishëm në qelinë e Riçardit dhe i kërkuan të vishej. – Vish pallton, – pëshpëriti Patraskani. – Mund të zbusë goditjet. – Një prej rojave, i quajtur Apel (Appel) i vendosi Riçardit syze me xham të errët dhe e shoqëroi përmes një korridori të gjatë në një dhomë që kishte një tavolinë dhe një karrige mbi të cilën binte drita.

Ndërsa Apeli ia hoqi syzet, Riçardi picëroi sytë nga drita. Matanë tavolinës u shqua silueta e një burri. Disa sekonda më vonë fytyra e tij mori trajtë. Riçardi e njihte si Moravetz, një ish-inspektor policie që së fundi ishte ngritur në detyrë dhe zhvillonte marrjet në pyetje.

– Vasil Xheorxhesku, – tha Moravetzi, – në atë tavolinë ke letër dhe stilolaps. Merr karrigen dhe shkruaj rreth veprimtarive të tua dhe rreth jetës tënde.

Riçardi pranoi.

– Si prift, – vazhdoi inspektori, – duhet të kesh dëgjuar mjaft rrëfime. Tani është radha jote që të rrëfesh.

Për gati një orë, Riçardi hodhi në letër historinë e tij, duke mbuluar pikat kryesore të biografisë së tij shpirtërore. Ashtu si hetuesit, edhe Riçardi kishte qenë ateist para se zemra e tij të ndryshonte.

– Mjafton për sot, – tha më në fund Moravetzi, duke i marrë stilolapsin nga dora.

Pas një sërë seancash të ngjashme, Riçardi e kuptoi shpejt strategjinë dhe metodat e rrëmbyesve. Në vend që të përdornin

taktikat e policisë, të cilat shfrytëzonin tronditjen e shkaktuar nga arrestimi për të nxjerrë informata, komunistët preferonin një qasje shumë më të duruar; i burgosuri duhet më parë të *bëhej gati për të dhënë fryte*. Qëllimi ishte krijimi i ndjenjës së fajit dhe ankthit për të nxjerrë informacione gradualisht. Shumë rrallë u tregohej të burgosurve përse ishin arrestuar, gjë që i çonte ata në një gjendje vetëshqyrtimi dhe ndjesi pasigurie. Një numër i pafund marifetesh krijonin tension, dyshim dhe frikë në mendjet e tyre. Cakttoheshin gjyqe të rreme dhe pastaj shtyheshin në minutën e fundit. Skuadrat e pushkatimit simulonin në oborrin jashtë qelive të të burgosurve. Gjatë natës vendoseshin ulërime dhe britma të regjistruara në kasete.

Pas javësh të tëra me lojëra psikologjike, rezistenca bëhej më e vështirë. Mendja fillonte të thyhej. Të dërmuar e plot me faj, të burgosurit bënin gjykime të gabuara dhe një e rrëshqitur e gjuhës bëhej dy. Nxirreshin emra, tradhtoheshin miq. Pa kaluar shumë kohë, hetuesi kishte nxjerrë informacionin që kërkonte.

Pak para shkatërrimit mendor, hetuesi ndryshonte sjellje dhe tregonte dhembshuri për gjendjen e vështirë të të burgosurit. Kërcënimi kthehej në mëshirë. Premtonin se dhimbja do të mernte fund, por vetëm nëse i burgosuri do të pranonte fajin dhe do të rrëfente krimet.

Disa ditë më vonë, Riçardin e morën sërish nga qelia e tij dhe e çuan në një bodrum, ku e prisnin dy hetues. Apeli futi dorën në valixhen e tij, mori një karamelë dhe ia dha Riçardit.

– Ç’lidhje kishe me zotin Teodoresku? – pyeti Apeli në mënyrë rastësore.

– Teodoresku? Është një emër shumë i zakonshëm. Për cilin e ke fjalën?

Apeli nuk i shpjegoi gjë, por ndryshoi shpejt temën, duke e pyetur rreth Biblës dhe profecive të Isaias për Mesian. Ai u soll sikur ishte i interesuar për pikëpamjen e Riçardit, duke tundur kokën e duke ngritur vetullat. Pastaj, pa asnjë paralajmërim, Apeli

i kërkoi emrat e atyre që e kishin ndihmuar me shpërndarjen e literaturës së krishterë tek ushtarët sovjetikë. A kishin dëgjuar ata për profecitë e Isaias? Apeli dëgjoj me mirësjellje, duke treguar më shumë interes për reagimet e Riçardit sesa për fjalët e tij.

Hetuesi tjetër, një burrë i vogël i pasigurt, i quajtur Vasil, ishte më pak i përzemërt. – Shkruaj emrat e të gjithë atyre që njeh, – kërkoi ai. – Më trego ku i ke takuar dhe çfarë lidhje ke pasur me ta.

Riçardi hezitoi, duke qenë i kujdesshëm dhe përzgjedhës në emrat që listonte.

– Mos zgjidh, – kërcëu Vasili. – Të thashë *të gjithë*.

Riçardi përfshi u emra të anëtarëve komunistë të parlamentit dhe çdo udhëtar të rastësishëm që kishte takuar. Nëse pa dashje shkruante emrat e shërbestarëve të krishterë, familjet e tyre do të arrestoheshin e do të rriheshin egërsisht.

– Pyetja numër dy është të thuash çfarë ke bërë kundër shtetit.

Riçardi e pa Vasilin në sy. – Për çfarë akuzohem?

Vasili përplasi grushtin në tavolinë. – Ti e di çfarë ke bërë! Rrëfehu. Fillo të na tregosh rreth kontakteve me kolegun ortodoks Atë Grigoriun dhe çfarë mendon për të. Thjesht shkruaj dhe vetëm shkruaj!

Riçardi hodhi në letër aq kapituj nga biografia e tij shpirtërore sa dëshironin hetuesit. Për çështje të tjera, tregoi sa më pak të mundej.

Riçardi u mor në pyetje për javë të tëra dhe flinte shumë pak gjumë. Natën e qetësonte ndërgjegjen duke përsëritur vargje të Shkrimit të ngulitura në kujtesën e tij.

Perëndia i dërgoi gjithashtu inkurajime të vogla, si berberi që i pëshpëriti se Sabina ishte mirë dhe vazhdonte shërbesën. Lajmi se e shoqja ishte mirë i dha dyfish fuqi. Riçardi mund t'i përballonte të gjitha, por mendimi se Sabina mund të merrej në pyetje dhe të torturohej ishte i padurueshëm, për çdo bashkëshort do të ishte kështu. Nëse Sabina arrestohej, çfarë do të ndodhte me Mihain? Një numër i madh fëmijësh e kishin pasur këtë fat. Ai do të mbetej jetim dhe do të detyrohej të jetonte në rrugë.

VURMBRANDËT

Një mbrëmje, ndërsa po përpiquej të dremiste, zëri i një gruaje që qante me të madhe u dëgjua nga një qeli aty afër. “Jo, jo,” përgjerohej ajo. “Të lutem mos më rrih. Jo më! Nuk duroj dot!” Korridori jehonte nga britmat, teksa rojat rrihnin gruan deri në pikën që humbi ndjenjat.

Riçardi dëgjoi me kujdes derisa sytë iu zmadhuan nga tmerri. Ishte zëri i Sabinës! E kishin kapur dhe e kishin sjellë në “Kalea Rahovei”. Riçardi e kaloi natën duke qarë e duke e thirrur në errësirë. A e dëgjonte ajo? Çfarë po i bënin?

Më vonë, Riçardi mësoi se zëri i gruas nuk ishte i Sabinës, por një regjistrim që vendosej për çdo të burgosur, dhe secili mendonte se ishte zëri bashkëshortes, të dashurës apo mamasë.

Premtimi që Riçardi i kishte bërë Sabinës, se do të vriste veten para se të tradhtonte miqtë, ia pushtoi mendjen çdo natë. I kujtohej se kishte lexuar për një grua në kishën e hershme, që kishte vrarë veten për të mos humbur virgjërinë nga barbarët, që kishin plaçkitur manastirin e saj. Nëse kisha e kishte shenjtëruar atë, edhe Perëndia do të mund ta falte Riçardin nëse vetëvrasja e tij do të shpëtonte të tjerët nga vdekja.

Por ata i kishin marrë lidhëset e këpucëve. Qelia kontrollohej shpesh për copa xhamash, litarë apo brisqe. Doktorët i jepnin një pilulë gjumi çdo mbrëmje, por rojat e kontrollonin gjithmonë gojën e Riçardit për t’u siguruar se e kishte përtypur. Ndoshta nëse i fshihte nën gjuhë, mund të mblidhte disa prej tyre. Për të fshehur pilulat e grumbulluara, Riçardi i futi në dyshekun prej kashte të Patraskanit, pasi shqepi disa tegela për ta hapur. Brenda një muaji, Riçardi kishte mbledhur tridhjetë pilula, më shumë se mjaftueshëm për ta vënë në gjumë përgjithmonë.

Vetëvrasja i dha Riçardit fuqi mbi kundërshtarin, por zhurmat e qytetit i luteshin ta mendonte edhe një herë: një vajzë e re që

KAPITULLI 21

këndonte, një vagon tramvaji që dëgjohej pas qoshes. Riçardi e kishte përkushtuar jetën e tij për t'i shërbyer Perëndisë. A ishte diçka e mençur t'i jepte fund?

Hetuesit ua drejtonin dritat nga sytë të burgosurve për t'i turbulluar, por edhe Perëndia kishte dritat e Tij. Një natë mes netësh, Riçardi soditi qiellin e mesnatës dhe pa një yll të vetëm që ndriçonte në errësirë. Drita e yllit kishte udhëtuar nëpër gjithë universin për ta ngushëlluar. Ndoshta edhe jeta e tij mund të udhëtonte në distanca të mëdha për të arritur të burgosur të ardhshëm që do të vuanin për Shpëtimtarin. Ylli i lutej që të vazhdonte të jetonte, por Riçardi nuk ishte akoma i sigurt. Ndoshta vdekja e tij do të bënte më shumë të mira se jeta e tij.

Kur agoi, rojat hynë në qelinë e tij dhe morën dyshekun e kashtës së Patraskanit për ta çuar te një i burgosur tjetër. Planet e Riçardit për vetëvrasje papritur u ndërprejnë. Fillimisht u mërzit, por pastaj u qetësua, duke besuar se Perëndia do ta mbante në jetë, pavarësisht se sa të rënda do të ishin vuajtjet që e prisnin.

KAPITULLI 22

– Ke luajtur me ne, – bërtiti kolonel Dulgeru (Dulgheru), duke e goditur Riçardin me një grusht të rëndë mu në fytyrë. – A nuk e sheh se je plotësisht nën mëshirën time dhe se Shpëtimtari yt, apo sido që e quan ti, nuk mund të t'i hapë dyert e burgut?

– Emri i Tij është Jezu Krishti, – tha Riçardi, me venat që i pulsonin në fytyrë, – e nëse Ai do, mund të më çlirojë.

– Në rregull, – tha Dulgeru. – Nesër do të takosh shokun Brinzaru.

Riçardi, ashtu si të gjithë të burgosurit e tjerë, tmerrohej nga ai emër. I madhi Brinzaru njihej si një sadist i rafinuar dhe inteligjent, me krahë po aqleshatorë sa një gorillë dhe për aftësinë që kishte për të nxjerrë informacione. Para se të bëhej hetues, kishte punuar për një politikan të njohur, djali i të cilit ishte arrestuar, sepse kishte drejtuar një lëvizje patriotike.

– Të kam mbajtur në gjunjët e mi kur ishe foshnjë, – i kishte thënë Brinzaru djaloshit. Pastaj e kishte vrarë me duart e veta.

Riçardi e dinte se ditët e hetuesve të butë kishin mbaruar. Brinzaru e çoi në një dhomë të mbushur me lloj-lloj instrumentesh torture. – A ka ndonjë që e ke veçanërisht qejf? – e pyeti Brinzaru, duke treguar një tavolinë të mbushur me thika dhe pinca të ndryshme. – Na pëlqen të tregohemi demokratë këtu.

Brinzaru e detyroi Riçardin të qëndronte në majë të gishtave, me duart lart, duke prekur tavanin. Kur gjaku ia braktisi gjymtyrët, ai u shemb përtokë, sa për ta rrahur e kthyer sërish në të njëjtin pozicion. Për orë të tëra, çdo ditë, Riçardi detyrohej të mbante

pozicione poshtëruese, të pahijshme dhe qesharake. Nëse qëllimi ishte t'i vidhnin dinjitetin, rojat ia dolën më së miri tek qeshnin me çdo pozicion të tij.

Muri përballë Riçardit i kujtonte një thënie nga Bibla: “I dashuri im i përngjan një gazele apo një dreri të ri. Ja ku është prapa murit tonë” (Kënga e Këngëve 2:9). Ndërsa rojat i përthyenin trupin, duke krijuar shenja të pafundme në të, ai imagjinonte Jezusin që qëndronte në anën tjetër të murit, duke e ngushëlluar e duke vuajtur me të. Nëse Krishti mundi t'i mbante hapur krahët në kryq, edhe Riçardi ishte në gjendje t'i mbante ngritur duart. Iu kujtua edhe Moisiu, drejtuesi i izraelitëve. Për atë kohë sa duart e Moisiut ishin të ngritura, judenjtë triumfonin në luftën kundër amalekitëve (shih Eksodi 17:11).

Duke qenë se shpesh i kishte sytë e lidhur, Riçardi nuk mund të ndërtonte në mendje një hartë të burgut. Por një nga dhomat që njihte mirë ishte “*manège*”, rrethi trajnues, siç e quanin të burgosurit. Qelia tmerrësisht e vogël, mund të përshkohej e gjitha në dymbëdhjetë hapa. Pas katër hapash, kishte një mur. Pastaj dy hapa të tjerë dhe kishte prapë mur. Brinزارu e detyronte Riçardin të ecte në trajtë rrethore për orë të tëra.

– Ec! – urdhëronte ai. – Vazhdo të vish rrotull!

Riçardi bindej, ndërsa mishi i nxihej kur përplasej me muret. I merreshin mendtë dhe sytë i digjnin nga djersët. Pas disa orësh, pamja e dhomës u bë e turbullt. Riçardi mbylli sytë dhe u përplas te muret, ndërkohë që përpiqej të ruante kthjelltësinë mendore atë sa të kishte mundësi të lutej për rojet që po e tallnin.

– Më shpejt, – i thonin.

Njëri prej rojave e goditi me shkop druri në bërryl, duke i shkaktuar një dhimbje që iu përhap në të gjithë krahun.

– Çohu! Lëviz!

Të nesërmen Riçardi u detyrua të ulej galiç me krahët pas kurrizit. Roja i vendosi një shufër metalike te bërrylat, ia ngriti trupin në ajër dhe i goditi këmbët, koreshët dhe shtyllën kurrizore

me një kamxhik najloni. Syzet me xham të veshur që kishte në kokë nuk e lejonin të përgatitej për goditjet, duke e bërë secilën prej tyre dyfish më të dhimbshme. Pas disa fshikullimash, Riçardi humbi vetëdijen. Por rojat e zgjuan, duke i hedhur një kovë me ujë akull të ftohtë në fytyrë.

Javën tjetër, Brinzaru hyri në qelinë e Riçardit dhe i drejtoi një thikë në fyt. Tehu i depërtoi në lëkurë disa herë dhe ia copëtoi lëkurën e kraharorit. Riçardi u zgjua me bustin të mbuluar në gjak.

Kur goditjet me thikë nuk arritën t'i shkaktonin shumë dhimbje, Brinzaru vendosi një gyp në gojën e Riçardit dhe i hodhi ujë në fyt, derisa stomaku i tij nuk mbante më. Pastaj urdhëroi rojat ta godisnin derisa Riçardi volli.

Një ditë, Riçardit i mbyllën sytë dhe i futën dy ujqër në qeli. I thanë se bishat ishin trajnuar të sulmonin të burgosurit nëse lëviznin, prandaj Riçardi qëndroi pa lëvizur, duke ndier frymëmarrjen e tyre vetëm pak centimetra larg fytyrës.

Ndërsa muajt kalonin, intensiteti i torturave rritej. Rojat i vendosnin hekur të nxehtë në brinjë. Në lëkurë dëgjohej zhurma e djegies, e brenda disa sekondave i binte të fikët. Pastaj rojat e zgjonin me dhimbjen e thellë të djegieve të vazhdueshme. Tortura me hekurin e nxehtë u bë përjetimi më i afërt me ferrin që Riçardi kishte pasur ndonjëherë, dhe i vinte keq për rojat që do ta kalonin përjetësinë në një torturë të ngjashme.

Për t'u siguruar se Riçardi nuk do të vdiste para kohe, kishte gjithnjë një doktor që mbikqyrte seancat e torturave. Në disa raste, vdekja dukej vetëm pak sekonda larg. Riçardi mbytej derisa humbiste vetëdijen, dhe trupi i tij fshikullohej derisa mushkëritë nuk kishin më fuqi të thithnin ajrin.

Edhe Jezusin e fshikulluan, mendonte Riçardi. Çfarë privilegji të kalosh të njëjtat vuajtje që duroi edhe Jezusi. Të qarat dhe thirrjet e të burgosurve që kishte pranë kumbonin gjatë gjithë natës, sidomos kur iu shqyenin gjymtyrët nga nyjet në një mekanizëm që e tërhiqte trupin derisa kockat e të burgosurit shkëputeshin

nga njëra-tjetra. Vetëm përmendja e kësaj pajisjeje ndillte frikë dhe nxirrte shumë rrëfime.

– Ku janë emrat e atyre që u ke besuar të fshehtat? – ngulmoi me forcë Brinzaru.

Riçardi shkroi disa emra dhe adresa, por kurrë nuk i tradhtoi miqtë. Emrat që shkruante ishin të njerëzve që kishin vdekur tashmë ose ishin arratisur në perëndim.

Përpara arrestimit, Riçardi nuk kishte pasur ndonjëherë frikë nga talljet dhe turpërimi. Por gjithçka ndryshoi kur dy roja i pështynë dhe i urinuan në gojë, teksa të tjerët shihnin dhe qeshnin. Nën torturë, Riçardi u detyrua të rrëfente se ishte homoseksual, kurorëshkelës, hajdut, spiun dhe tradhtar. Natën shkonte në qelinë e tij, duke qarë për shkak të traumave emocionale të ditës dhe duke u lutur për forcë që të duronte torturat e së nesërme.

– Përse nuk dorëzohesh? – e pyeti Brinzaru. – Është gjithçka e kotë. Ti je thjesht prej gjaku e mishi, dhe në fund ke për t'u mposhtur.

Komunistët besonin se njeriu do të bënte gjithçka për të shmangur vdekjen. Një i burgosur, mendonin ata, do të rrëfente gjithçka për të fituar lirinë. Riçardi ulej në vetmi, duke u tmerruar për torturat që e prisnin të nesërmen, por ai besonte se jeta ishte më shumë se mish, gjak dhe kocka. Rrëmbyesit mund ta lëndonin, fshikullonin, tallnin dhe turpëronin, por as edhe të gjithë komunistët e Evropës të mbledhur së bashku, përfshirë edhe Brinzarun, nuk mund t'ia rrëmbenin shpirtin. Shpirti i tij ishte në duar tepër të fuqishme, duar nga të cilat nuk mund të rrëmbehej.

KAPITULLI 23

Riçardi rrinte i ulur në qelinë e errët, ndërkohë që rrymat e vetmisë e përfshinin. Muret ishin po aq gri sa uniforma e tij, dhe pa kaluar shumë kohë, izolimi vetmitar i kishte vjedhur kujtimet e lumenjve, luleve, diellit dhe yjeve. Nëntë metra nën ndërtesën e Sekretariatit të Shtetit për Punët e Brendshme të Bukureshtit, ajri hynte në qelinë e tij pa dritare përmes një tubi të vogël. Duke qenë se merrte vetëm një fetë bukë në javë, uria ishte bërë shoqëruesi i tij i përhershëm. Ushqimi që i jepnin përmbante aq kalori sa për të mbajtur frymën gjallë.

Gjatë tre viteve të para të burgosjes së tij tetëvjeçare, Riçardi ishte vetëm. Qetësia ishte shurdhuese. I vetmi rast kur largohej nga qelia ishte për t'u rrahur apo për t'u marrë në pyetje. Edhe rojat e mbysnin zhurmën e hapave të tyre, duke ngjitur shtresa të holla shajaku nën shollën e këpucëve. Në mungesë të penës apo letrës, Riçardi madje harroi të shkruajë. Të vetmet fjalë që i kishin mbetur ishin ato që kishte mësuar para arrestimit të tij të papritur gjatë rrugës për në kishë në shkurt të 1948-ës, dy vite para se të burgosej edhe e shoqja.

Kur Riçardi u bashkua me të burgosur të tjerë, jeta nuk u bë më e mirë. Nga ora 5:00 e mëngjesit deri në 10:00 të mbrëmjes, të burgosurit qëndronin ulur me shpinën drejt e me duart të lidhura pas shpine. Të tretur si skelete, ata e lëpinin ushqimin si qentë nga pjatat e vendosura përtokë. Për shtatëmbëdhjetë orë në ditë, nuk mund të mbështesnin as kokën e as të mbyllnin sytë. Me sytë e lidhur, i rrahur e i damkosur, Riçardi mbartte në trup shenjat e

besimit të tij. Vite më vonë, kur dëshmoi para senatit të Shteteve të Bashkuara, ai shfaqti plagët e goditjeve të thella me thikë, të cilat i kishte marrë gjatë burgosjes.

“Rreth meje kishte Jobë,” tha ai, “disa edhe më të vrerosur se Jobi. Por unë e dija fundin e historisë së Jobit, se si ai kishte marrë dyfishin e asaj që kishte pasur më parë. Kisha rreth meje njerëz si Llazari, lypësi, të uritur e të mbuluar në plagë. Por unë e dija se engjëjt do t’i merrnin këta burra në gjirin e Abrahamit. I pashë me pamjen që do të kishin në të ardhmen. Te martiri i rreckosur, i pisët e i dobët që kisha pranë, pashë shenjtorin e shkëlqyer e të kuroreëzuar të së nesërme.”

Shpëlarja e trurit e theu heshtjen. Orë të tëra pyetjesh përfundonin pa bereqet, sepse Riçardi nuk pranonte të tradhtonte vëllezërit dhe motrat e tij të kishës rumune.

Rojat nuk ishin të vetmit që përpiqeshin t’i bënë shpëlarje truri Riçardit. Ndonjëherë ai ndiente praninë e së keqes në qelinë e tij të errët e të ftohtë. Kur ishte i vogël, Riçardi e kishte parë satanin t’i qeshte në fytyrë dhe tani, në mes të izolimit, djalli ishte kthyer për ta qesëndisur. Dukej sikur arrinte t’i dëgjonte romuzet e tij: *“Ku është Jezusi? Shpëtimtari yt nuk mund të të shpëtojë. Të kanë mashtruar dhe ti ke mashtruar të tjerët. Ai nuk është Mesia. Ke ndjekur njeriun e gabuar.”* Pa asnjë mbrojtje, Riçardi u ndje i harruar.

Rojat i drogonin të burgosurit derisa shqisat e humbisnin ndjesinë. Riçardi e kishte të vështirë të kthjellonte mendimet, e ndonjëherë edhe Lutja e Zotit i dukej shumë e gjatë për t’u thënë. Përqendrimi i kishte humbur. Një herë, mblodhi atë pak fuqi që i kishte mbetur dhe murmuriti: “Jezus, të dua.”

“Ti më do?” iu përgjigj Jezusi. *“Tani ta tregoj unë sa të dua.”*

Papritmas zemra e Riçardit u dogj si zemrat e atyre dy burrave gjatë rrugës për në Emaus. “Unë e njihja dashurinë e Atij që dha jetën në kryq për të gjithë ne. Një dashuri e tillë nuk mund të përjashtojë komunistët, sado të rënda të jenë mëkatet e tyre.” Sa më shumë vuante Riçardi, aq më shumë dashuri ndiente për rojat.

VURMBRANDËT

Ai besonte në dashurinë gjithëpërfshirëse të Krishtit, që dëshiron shpëtimin e kujt do.

Herë të tjera, sidomos në ditët e errëta të vetmisë, Riçardi e mbante mendjen gjallë duke medituar mbi Shkrimin. Gjatë natës, ai bënte zbathur ato tre hapa në qelinë e tij të vogël, duke përgatitur predikime në mendje dhe duke i ndarë në praninë e Perëndisë dhe engjëjve. Në qelinë e tij të vogël, personazhet biblike vinin në jetë. Ai pa Abrahamin dhe devetë e tij, Jezusin me dishepujt e Tij, dhe Palin që shkonte nëpër udhëtimet e tij misionare në të gjithë Mesdheun. Ushqimi ishte i pakët, por ushqyerja shpirtërore ishte me bollëk.

Riçardi kaloi netë të tëra në lutje për të krishterët e tjerë nëpër botë, por lutej edhe për rrëmbyesit e tij. Një ditë, ndërsa Riçardi ishte i vetëm në qeli, lutjet e tij befas u ndriçuan me rreze të shkëlqyera drite. Muret gri të dhomëzës ndriçonin si diamante. Muzika e mbyti heshtjen. Errësira u zhduk, teksa Perëndia e transformoi birucën e tij në një botë plot hijeshi, një botë që i takonte Vetë Krishtit. Më vonë, Riçardi mendoi me vete: “Mbreti i Mbretërve, Jezusi, ishte me ne.”

Edhe pse ishte tërësisht vetëm në qelinë e tij, Riçardi ndjeu fuqishëm praninë e Krishtit. Përndjekja ekzistonte, por po ashtu edhe falja. E sa shumë gjëra do të kishte për të falur.

Në ditët më të errëta, ku prania e së keqes dukej e përhershme, Riçardi krijoi një poezi në mendje, një poezi që pengonte depërtimin e kërcënimeve të të ligut:

“Dashuria është arsyeja.

Dashuria nuk është për të mençurit.

Përmes njëmijë sprovash

ajo nuk do të reshtë së dashuri.

*Edhe nëse zjarri e djeg dhe dallgët e mbysin,
ajo do të puthë dorën që lëngon.
Nëse nuk gjen përgjigje për pyetjet e saj,
ajo është e sigurt dhe pret.
Një ditë dielli do të shkëlqejë në vendet e
fshehta dhe gjithçka do të bëhet e qartë.”*

Llamba mbi kokën e Riçardit digjej gjatë gjithë natës, por nuk bënte zhurmë. Heshtja përshkonte birucën e tij. Bota jashtë u zhduk: shiu, era, lëkundja e pemëve. Të gjithë këto tinguj ishin zhdukur nga kujtesa e Riçardit. Qelia i kishte vjedhur madje edhe zërin e Sabinës.

Në mungesë të zhurmës, dyshimet lëvrinin lirisht në mendjen e tij. A e kishte përjetuar vërtetë fuqinë e Perëndisë, apo puna e tij si pastor kishte qenë thjesht një shfaqje? A i donte vërtetë të tjerët apo i shërbente thjesht vetes? A nuk duhet të ishte bërë një burrë shteti, milioner apo arkitekt? A ekzistonte vërtetë Perëndia, apo komunistët kishin të drejtë? Ku ishte Perëndia, gjithsesi?

Riçardi do të donte të kishte një kopje të librit të tij të preferuar, “*The Pateric*”. As kishte ngrënë, as kishte pirë gjë herën e parë që kishte lexuar katërqind faqet e tij. Libri përshkruante historinë e të krishterëve të shekullit të pestë, që u tërhoqën në shkretëtirën egjiptiane për të ruajtur besimin e tyre dhe për të mos lejuar korruptimin nga shoqëria pagane romake. Njëri prej murgjve në shkretëtirën e izoluar pyeti abatin: “Atë, çfarë është heshtja?”

“Biri im, – tha abati, – heshtja është të ulesh i vetëm në qeli me mençuri dhe frikë nga Perëndia, duke e mbrojtur zemrën nga shigjetat flakëruese të mendimeve... Oh, heshtja, në të cilën njeriu interesohet vetëm për gjërat parësore dhe komunikon vetëm me Jezu Krishtin! Ai që rri në heshtje është ai që këndon: ‘Zemra ime është gati të të adhurojë, O Zot!’.”

Fillimisht, heshtja e rëndonte zemrën e Riçardit. Por shumë shpejt u shndërrua në bekim. “Në heshtje, – kujtonte ai më vonë,

– unë ndieja puthjen e Krishtit, dhe të gjithë qëndrojnë në heshtje kur puthen. Qetësia dhe gëzimi u kthyen.”

Kujtimi i të krishterëve të tjerë i jepte guxim Riçardit. Ai nuk ishte më vetëm. Në vetminë e tij, ai ishte në praninë e mijëra pastorëve nëpër shekuj që shijonin praninë e Krishtit. Një tufë besimtarësh rrethoi Riçardin dhe nuk kaloi shumë e ai filloi të ndjejë inkurajimin e dëshmimeve dhe triumfeve të tyre. Vetë Jezusi, pasi kaloi dyzet ditë e netë në shkretëtirën vetmitare, u vizitua nga engjëjt që e ngushëlluan (shih Mateun 4:11). Edhe Riçardi ndiente engjëjt që e ruanin.

Në pemën e heshtjes varet fruti i paqes. Riçardi mësoi ta besonte këtë të vërtetë dhe të ushqej me të çdo ditë. Perëndia *ekzistonte*. Ai ndiente praninë e Krishtit çdo ditë. Perëndia e *kishte* thirrur për të qenë pastor, për të ecur në shkretëtirë, për të dashur e për t'i shërbyer të tjerëve, e ndoshta edhe për të sakrifikuar veten. Ku ishte Perëndia kur fëmijët e Tij vuanin? Riçardi mahnitej kur e mendonte. Perëndia e dinte çfarë do të thonte të shihte Birin e Tij të vuante. Në fakt, Ai e dërgoi Krishtin në botë që të çrrënjoste të gjithë vuajtjet që do të vinin prej saj. Çdo atom i jetës së tij i përkiste Perëndisë, çdo frymë dhe çdo rrahje e zemrës.

Por për të ruajtur kthjelltësinë mendore, Riçardi duhet të ndiqte një rutinë. Çdo natë në orën dhjetë, në burg binte një zile që sinjalizonte se ishte koha për të fjetur. Zilja gjithashtu shënonte fillimin e regjimit të Riçardit, një program që Riçardi e ndoqi për më shumë se dy vite në izolimin e tij në vetmi.

Rutina fillonte me një lutje që rrallëherë nuk shoqërohej me lot. Si valët e radios që udhëtojnë më qartësisht në qiellin e natës, lutjet e Riçardit dukej sikur përshkonin me një zigzage të shpejtë qelinë e tij, kalonin në korridor dhe ngjiteshin në qiell, në fronin e Perëndisë.

Pas kohës së lutjes, Riçardi predikonte ashtu siç kishte bërë si pastor përpara bashkësisë së tij. Por ndryshe nga e kaluara, predikimet e tij tashmë ishin të lira nga kushtëzimet, nga shqetësimi se çfarë do të mendonte bashkësia dhe peshkopi, nga frika e

arrestimit, e spiunëve apo tradhtisë. Riçardi predikonte qetësisht, për të mos e dëgjuar rojet, por predikimet e tij nuk ishin monologje. Ai predikonte përpara Perëndisë, engjëjve, demonëve dhe fytyrave të shpërndara në kujtesën e tij, sidomos asaj të së shoqes.

Riçardi i kushtoi shumë mendime Sabinës, duke u lutur që Perëndia t'i përçonte ato në mendjen e saj. Ai e dinte se ajo ishte nën trysni që të divorcohej prej tij. Nëse qëndronte e martuar dhe vazhdonte punën me shërbesën, komunistët do ta arrestonin, do ta torturonin dhe ndoshta edhe më keq se kaq.

Pasi mendonte për Sabinën, Riçardi përqafonte paletën e kashtës, kinse ishte djali i tij, Mihai. Një natë nuk e duroi dot më mungesën e të birit dhe u turr drejt derës së çelikut, duke përplasur grushtat në të, derisa rojat hynë dhe i dhanë një qetësues. Riçardi u zgjua të nesërmen duke u ndier i pashpresë. Mos ndoshta po e humbiste mendjen si shumë të burgosur të tjerë?

Ai solli ndërmend nënën e Jezusit duke qëndruar në këmbët e kryqit. Edhe Maria ishte ndier e pashpresë, u kujtua Riçardi. Por ajo nuk u ankua. *“Më jep forcë edhe mua, – lutej ai, – të pranoj pa u ankuar fatin e tim biri, Mihait.”* Perëndia e kishte dërguar Birin e Tij në botë, sipas Gjoni: “që kushdo që beson në të, të mos humbasë por të ketë jetë të përjetshme” (Gjoni 3:16). Ndoshta edhe Riçardi mund të bënte të njëjtën gjë.

Xhon Uesli (John Wesley) kishte deklaruar dikur se nuk kishte qenë asnjëherë i trishtuar, as edhe për një çerek ore. Duke kujtuar Ueslin, Riçardi iu bind urdhërimit të Perëndisë për të qenë i gëzuar dhe gjeti forcën të qeshte, të kërcente, të bënte shaka, madje edhe të luante shah me veten. Ai formoi gurët e shahut me bukë, pjesët e errëta kundër atyre të bardha. Ai nuk humbi asnjë lojë shahu në dy vite!

Heshtja u bë thelbësore për përkushtimin shpirtëror të Riçardit. Izolimi vetmitar u bë një vend i shenjtë, ku ai mund të shërohej dhe të lutej në praninë e Krishtit. Ai nuk mund ta shprehte me fjalë ngazëllimin e të qenit në praninë e zjarrit të Perëndisë, por

VURMBRANDËT

ndiente se po shpërthente nga gëzimi. Jezusi kishte premtuar: “Lum ju, kur njerëzit do t’ju urrejnë, do t’ju mallkojnë dhe do t’ju fyejnë, do ta shpallin emrin tuaj si të keq, për shkak të Birit të njeriut. Gëzohuni atë ditë dhe hidhuni nga gëzimi” (Luka 6:22-23). Riçardi u hodh nga gëzimi dhe kërceu në qelinë e tij, i mbushur me Frymën e Shenjtë dhe i privilegjuar që po vuan për Mbretin e tij.

Riçardi e dinte se njerëzit e Perëndisë, ashtu si larvat, duhet të duronin fshikëzën e errët para se të fluturonin drejt dritës. Fshikëza e komunizmit i kishte dhënë Riçardit një fushë misioni. Ai zgjodhi t’i donte ata që e merrnin në pyetje, jo për mënyrën si duhet të ishin, por për atë që ishin. Nëse Perëndia mundi të ndryshonte Saulin nga Tarsi, Ai mund të ndryshonte edhe rrëmbyesit më brutalë. Shumë nga rojat e Riçardit më vonë do të shpallnin besimin e tyre në Jezus Krishtin dhe do të vuanin dënime të rënda që vinin si pasojë e shpëtimit.

“Kur u torturuam prej tyre mësuam t’i donim,” tha më vonë Riçardi. “Dyert e qiellit nuk janë të mbyllura për komunistët. As drita nuk është shuar për ta.”

KAPITULLI 24

Frika në sytë e kushëririt të saj e alarmoi Sabinën. – Ai tha se vinte nga Zyra e Banesave, – i tha djaloshi, duke i treguar për vizitorin e dyshimtë që kishte kaluar aty pak më herët. – Ai foli për faktin se donte të sillte njerëz të tjerë në apartament, por jam i sigurt se në të vërtetë donte të dinte sa dalje të tjera ke përveç derës kryesore.

Sabina nxori frymën ngadalë, teksa djersa i pikonte në vetull. Ajo e dinte çfarë kuptimi kishte kjo, dhe nuk ishte gjë e mirë. Shumë shpejt e priste bastisja nga policia.

Sabina zgurdulloi sytë në çast dhe i përpëliti e hutuar, duke u përpjekur të kuptonte nga vinte zhurma e çekanit. Goditjet e forta shpërthyen derën kryesore dhe, më në fund, u qartësua nga vinte tingulli. Ajo u ngrit dhe ndjeu trazimin e gruas, që kishte pranë, një mikeshë e dashur që kishte qëndruar me familjen e vogël. Sabina picërroi sytë, tek përpiquej të shihte orën. Pesë e mëngjesit. Bastisja kishte nisur.

Ajo mund të dëgjonte zërin e kushëririt të saj, të përzier me britma të zemëruara. Shumë shpejt shkallët u mbushën me zhurmën e çizmeve që ngjiteshin drejt dhomës së Sabinës. *Nëse Riçardi do të ishte këtu, do të dinte si të përballej me policët.* Por Riçardi kishte dy vite që nuk ishte aty. Sabina dhe mikja e saj shtrënguan jorganin dhe pritën.

VURMBRANDËT

– Sabina Vurmbrand, – thirri burri me qafë të trashë, që pa pikë dyshimi ishte drejtuesi. – E dimë që fsheh armë këtu! Na trego ku janë. Tani!

Para se Sabina të mund të kundërshtonte, gjashtë burra filluan të boshatisnin dollapet dhe të hidhnin përtokë gjërat që ndodheshin nëpër sirtarë. Ata nxorën ç’kishte brenda dhe hodhën një raft me libra në dysheme. Mikesha e Sabinës u përpoq t’i mblidhte.

– Harrojini librat, – bërtiti burri. – Vishuni! – Dy gratë u veshën përpara burrave, ndërkohë që oficerët kontrolluan gjithë dhomën. – Pra, nuk do të na tregosh ku i ke fshehur armët? Do ta shkatërrojmë këtë vend!

Duke marrë guxim nga inati, por edhe qetësi nga prania e Frymës së Shenjtë, Sabina tha: – E vetmja armë që kemi në këtë shtëpi është këtu. – Ajo mori Biblën nga një grumbull mbetjesh nën këmbët e tyre.

Komandanti bërtiti: – Do të vish me ne për të bërë një deklaratë të plotë për armët!

Sabina vendosi Biblën në tavolinë dhe tha: – Ju lutem na lejoni të lutemi disa minuta. Pastaj do të vij me ju.

Ndërsa gratë luteshin, burrat ia ngulën sytë Sabinës. Pastaj Sabina përqafoi kushëririn dhe mikeshën e saj. – Vitin tjetër në Jerusalem!

Ndërsa burrat e drejtuan për tek dera, ajo rrëmbeu një kuti të vogël nga bufeja.

Burrat e shtynë Sabinën në ndenjëset e pasme të një veture të tipit Oldsmobile dhe i vendosën syze me xham të veshur. Rruga zgjati vetëm pak minuta. Burrat e tërhoqën nga makina nëpër disa shkallë si të ishte një kafshë e lidhur. Këmbët iu përplasën në një cep muri. Pastaj, një burrë i hoqi syzet dhe përplasi derën pas saj.

Sabina pa përreth dhomës së gjatë të mbushur me gra të ulura në stola e në dysHEME. Ajo pa një grua të njohur që e mbante mend nga gazetatat, një aktore filmash me veshje të rrekosura dhe shoqëruesen e një zonje të lartë nga pallati. Sabina përshtatej me këto elementë “të kalbur” të shoqërisë rumune.

Deri në mbrëmje qindra gra u dendën në dhomë. Në nder të përvjetorit të Ditës së Lirisë, siç e quanin komunistët, ata kishin mbledhur qindra rebelë nëpër qytet. Gratë ishin mbledhur nën të vetmen dritë që varej nga tavani, secila e mbështjellë në frikën e saj. Ndërsa orët kalonin, askush nuk u solli ushqim apo ujë.

“*Sa kohë do të zgjasë marrja në pyetje?*” mendonin ato me vete. Çfarë do të ndodhte me fëmijët e tyre? Mihai tashmë e kishte humbur babain, e tani i kishin marrë edhe nënën. Shtëpia e tyre dhe gjithçka tjetër do t’u konfiskohej. Sabina u lut për Mihain, i cili do të mbetej në mëshirën e mirësisë së miqve. Askush nuk ishte i sigurt.

Pranë saj, një grua u hodh dhe filloi të godiste derën. – Fëmijët e mi! Fëmijët e mi! – bërtiste ajo. Askush nuk përgjigjej.

– Do të më lirojnë, – tha aktoria. – Do ta shihni.

Dera u hap sërish dhe të burgosurat e reja i bërtisnin rojave. – Por unë nuk kam bërë asgjë të gabuar, – këmbëngulte secila prej tyre. A thua se pafajësia e tyre mund t’i shpëtonte. Dukej se gratë kishin harruar që ishte viti 1950 në një komb komunist.

Secilës prej tyre i qe thënë: “Të kërkon policia për të bërë një deklaratë.” Për disa, deklarata do të zgjaste dhjetë vite.

Sabina e kaloi natën në dhomën plot me gra. Bashkë me mëngjesin erdhi edhe zhurma e bandave prej bronzi që luanin për paradën paradoksale të Ditës së Lirisë.

“*Nëse parada po zhvillohet këtu poshtë,* – mendonte Sabina, – *duhet të jemi në qelitë e policisë në rrugën Viktoria.*”

VURMBRANDËT

Gratë e burgosura mund të dëgjonin mijëra çizme që marshonin pranë tyre dhe festuesit duke brohoritur ritmikisht parrulla ironike: “23 gushti na solli lirinë!” “Vdekje për hajdutët dhe tradhtarët në burg!” “Zinxhirët e thyer mbeten pas nesh!”

Gratë panë njëra-tjetrën të pakënaqura dhe filluan të murmurisin. Asnjëherë në historinë e Rumanisë nuk kishte pasur kaq shumë njerëz në pranga.

Më vonë, rojat u sollën të arrestuarave bukë të zezë dhe supë si lëng gështenje.

Pas darkës së varfër, gratë u shtrinë. Sabina kaloi orë të gjata në lutje dhe gjumë të çrregullt.

KAPITULLI 25

Të nesërmen një rreshter hyri në dhomë dhe filloi të thërriste emra. *Sabina Vurmbrand* ishte e para në listë.

Rojat i vunë sërish syze me xham të veshur Sabinës dhe e çuan në një furgon. Më vonë mori vesh se e kishin çuar te zyrat qendrore të policisë sekrete në “Kalea Rahovei”.

– E njeh ndonjëri nga ju këtë grua? – pyeti njëra nga rojat të burgosurat e një qelie të vogël. Askush nuk e njohte, ndaj e lejuan të rrinte me to. Rregullat komuniste kërkonin që miqtë të mos rrinin bashkë, për të shmangur rehatinë dhe atmosferën shoqërore. Gjatë fazës së marrjeve në pyetje, rojat bënë një shkëmbim të ndërlikuar të të burgosurve për të shmangur formimin e miqësive të reja. Çdo prurje e re në qeli mund të ishte një informator.

Përveç një studenteje mjekësie, shoqëria e re e Sabinës përbëhej nga gra fshatare. Një numër i paditur fshatarësh ishin ekzekutuar në gjyqet urgjente të zhvilluara në fusha, ndërsa komunistët ua zaptuan tokat. Dënimet me burg prisnin pothuajse edhe njëmijë gra të tjera.

Disa ditë më vonë, rojat e zhvendosën Sabinën në izolim. Qelia e saj tejet e vogël kishte vetëm një shtrat hekuri. Ndërsa Sabina vështroi përreth qelisë, kuptoi diçka të tmerrshme: nuk kishte kovë për të kryer nevojat personale. Ushqimi dhe ankthi i jetës në burg i shkaktuan dhimbje të vazhdueshme të zorrëve dhe Sabina mori vesh që rojat do ta lejonin të përdorte banjën vetëm një herë në shtatë apo dhjetë orë, në orën 5 të mëngjesit, 3 të pasdites dhe

VURMBRANDËT

10 të mbrëmjes. Midis këtyre orareve, Sabina ishte në mëshirë të stomakut të saj të sëmurë.

Ishte gusht, por qelia e Sabinës ishte e ftohtë dhe me lagështirë. Shufra hekuri mbulonin xhamin e vogël të dritares që ndodhej mbi kokën e saj. Ajo dridhej e mbështjellë me xhaketën e saj verore dhe me çorapet e leshit që kishte marrë kur po dilte nga shtëpia. Por ishte mirënjohëse edhe për këto shtresa të lehta.

Edhe sa kohë do të kalonte derisa ta thërrisnin? Për çfarë do ta pyesnin? Sabina kujtoi komentin e Riçardit: “Ferr është të ulesh vetëm në errësirë duke kujtuar të keqen që ke bërë.” Sabina kishte bërë shumë, dhe mendonte me vete nëse, kur të vinte momenti i marrjes në pyetje, do t’ia nxirrnin me forcë.

– Është më e trashë sot, – pëshpëriti një roje i vjetër ndërsa i çoi Sabinës racionin e përditshëm të tërshërës së zier. Ai ishte i sjellshëm me Sabinën, zakonisht ata më të vjetrit ishin kështu. Dukej se mendonin se amerikanët shumë shpejt do t’i jepnin fund vuajtjeve në Rumani. Pak e dinin se do të kalonin dekada të tëra, para se rumunët të shihnin lirinë.

Gjatë natës Sabina shtrihej duke u përpjekur të mbyllte veshët për të mos dëgjuar tingujt tmerrues përreth saj, përplasjet e dyerve të hekurta, tërheqjet e çizmeve dhe poshtërimet e vazhdueshme të rojave. Në qelitë pranë saj, dëgjonte kumbimet e metaleve, ndërsa të burgosurit zhvendoseshin për marrjen në pyetje. Çdo herë, Sabina mendonte se më pas ishte radha e saj, por kaluan disa ditë klaustrofobike para se kjo të ndodhte.

– Ktheje kurrizin! – bërtiti roja, duke hapur derën e qelisë së Sabinës dhe duke i vënë syzet me xham të veshur në sy. Një panik i verbër e pushtoi, ndërsa dy burra e tërhoqën nëpër korridoret e burgut. Majtas, djathtas, majtas, djathtas. A do ta pushkatonin? A do të vdiste pa paralajmërim në errësirë?

Më në fund ecja përfundoi. Një roje ia zhvati syzet nga sytë dhe ajo u gjend në një dhomë të madhe, e verbuar nga drita e diellit. Roja e çoi në një karrige dhe ajo u mbajt pas tavolinës së madhe prej lisi përballë saj. Sabina nguli sytë te njollat e bojës në sipërfaqen e tavolinës. Nga ana tjetër e saj ishin ulur dy agjentë sekretë, një komandant i bëshëm mesoburrë me mustaqe dhe një toger më i ri flokëverdhë, i cili kishte qenë i pranishëm në bastisjen e shtëpisë së Sabinës. Ajo pa togerin dhe kishte diçka të njohur në pamjen e tij. Kur ai buzëqeshi, Sabina u drodh. Ai dukej fiks si djaloshi që ajo kishte dashur shumë vite më parë në Paris. Ngjashmëria ishte e jashtëzakonshme.

Sabina priste që t'i lexonin akuzat kundër saj, por me durim të lodhshëm komandanti tha: – Ti e di, zonja Vurmbrand, çfarë shkelje ke kryer kundër shtetit. Tani do të shkruash për ne një deklaratë të detajuar rreth saj.

– Por çfarë të shkruaj? – pyeti Sabina. – Nuk e di përse më keni sjellë këtu.

Komandanti rrudhi ballin. – Ti e di mirë, – këmbënguli.

Në anë të tavolinës ishte një stilolaps dhe disa letra. Për t'i bërë qejfin oficerëve, Sabina shkroi disa rreshta duke deklaruar se nuk kishte asnjë ide përse e kishin arrestuar. Komandanti i hodhi një sy deklaratës, tundi kokën dhe thirri të burgosurën tjetër.

Gjatë rrugës për në qeli, roja i bërtiste dhe e shtynte Sabinën me sytë e lidhur, duke e përplasur nëpër muret prej guri. Kur hyri në qeli, pa sytë e tij që po e zhbironin përmes syrit magjik që ndodhej në derë.

– Tani do të rrish ulur e do të mendosh, derisa të shkruash atë që të kërkoi komandanti. Nëse nuk e bën, do të marrësh trajtimin.

Sabina e dinte se ç'nënkuptonte “trajtimi”. Torturë. Tallje. Ofendime. Çnderim. Ajo do të dëgjonte zëra të regjistruar që bërtisnin në qelitë aty pranë dhe zhurmat e një skuadre pushkatimi në altoparlantët e vendosur nëpër korridore. Tortura mendore për të zbutur të burgosurit për marrjen në pyetje.

VURMBRANDËT

Por tortura nuk do të ndalej vetëm te mendja. Në këto qeli, në javët dhe muajt e ardhshëm, Sabina do të shihte rezultatet e torturës fizike që të burgosurat përjetonin.

Problemi se çfarë do t'u thoshte hetuesve nuk ishte i panjohur për të. Ajo ishte përballur me të njëjtat taktika gjatë pushtimit nazist. Disa të krishterë besonin se nuk mund të gënjenin kurrë, as për të shpëtuar të tjerët, dhe vepronin në bazë të këtij besimi. “Nuk i tregohet hajdutit se ku i mban paratë në shtëpi”, mendonte Sabina. Dhe një doktor ka të drejtën të mashtrojë një të marrë që ka armë në dorë, për ta çarmatosur. Urrejtja e komunistëve ishte një marrëzi e paarsyeshme, ndaj të krishterët kishin për detyrë të hutonin ata, qëllimi i vetëm i të cilëve ishte të shkatërronin.

Mëngjesin tjetër, komandanti dhe togeri po prisnin Sabinën. Në një bllok shënimesh komandanti kishte listuar disa pyetje, të cilat i kontrollonte një nga një, ndërsa ia përplaste ashpërsisht në fytyrë pa i lënë kohë të merrte frymë. Qëllimi ishte të nxirrnin informacione që mund të përdoreshin kundër Riçardit.

– Çdo njeri e ka një pikë të dobët, – tha komandanti. Komunistët po kërkonin me ngulm pikën e dobët të Riçardit dhe Sabina e dinte se marrjet në pyetje do të ishin të pamëshirshme.

Oficerët e pyetën se çfarë i kishte thënë Riçardi kolegëve. Sabina u përgjigj se ata kishin diskutuar për fenë dhe jo për politikën.

– Zonja Vurmbrand, – tha komandanti, duke buzëqeshur, – Bibla është e mbushur me politikë. Profetët rebeluan dhe u ankuan për sundimin egjiptas. Jezusi foli kundër klasës sunduese të kohës së Tij. – Ai pa Sabinën drejt e në sy. – Nëse burri yt është i krishterë, ai duhet të ketë pikëpamje të qarta për qeverisjen.

– Burrit tim nuk i intereson politika.

Komandanti i bëri presion Sabinës, por ajo u tregua e patundur.

– Shiko, zonja Vurmbrand, – tha ai, duke shfaqur sinqeritet.
 – Jeni një grua shumë inteligjente. Nuk mund ta kuptoj sjelljen tuaj. Ti dhe yt shoq jeni hebrenj. Ne komunistët ju shpëtuam nga nazistët. Duhet të jeni mirënjohës. Duhet të jeni në anën tonë.
 – Sytë iu zvogëluan dhe zëri iu zbut. – Burri yt akuzohet për veprimtari kundërrevolucionare. Mund ta vrasin. Kolegët e tij kanë folur dhe e mbështesin akuzën e ngritur kundër tij.

Sabinës i erdhi mendja vërdallë dhe zemra iu trondit. Ai po gënjente, sigurisht, dhe priste reagimin e saj. Ajo u përpoq të mos shfaqte asnjë grimë emocioni.

Komandanti vazhdoi: – Ndoshta ata po përpiqen të shpëtojnë veten. Ndoshta *ata* janë kundërrevolucionarët e vërtetë. Nuk mund të gjykojmë nëse nuk na tregojnë gjithçka që thonin njerëzit, të cilët punonin me misionin tuaj. Gjithçka. – Ai u ndal pak para se të shtonte. – Fol, kallëzo kundërrevolucionarët e vërtetë, dhe burri yt do të lirohet që nesër.

Komandanti u kthye dhe i buzëqeshi togerit, duke e ftuar t'i bashkohej përfytyrimit fatlum të së ardhmes së Vurmbrandëve. I riu u kthye nga Sabina dhe buzëqeshi në mënyrë inkurajuese. – Mund të shkosh në shtëpi te familja jote.

Sabina u ngushëllua kur mendoi se do të kthehej te Mihai dhe te familja e dashur e kishës, por ruajti të njëjtin qëndrim. – Nuk di asgjë, – këmbënguli.

Komandanti qëndroi pa lëvizur, duke e parë Sabinën drejt e në sy me ashpërsi dhe me gojën e mbyllur. Eci drejt saj dhe ngriti grushtin. Ajo u shtrëngua tek filluan goditjet.

Pasi u kthye në qeli, Sabina u kujdes për të nxirat. Ngriti këmbët në krevatin e fortë portativ dhe ndjeu shputat që preknin hekurat e krevatit. “*I gjori Riçard,*” mendoi. “*Është shumë i gjatë dhe këmbët duhet t'i varen jashtë krevatit.*”

Çfarë po i bënin tani? Kishin kaluar dy vite pa ia parë fytyrën. Sabina donte që ai të mbijetonte, por gjithashtu donte që të rezistonte, dhe këto dëshira të kundërta ia munduan zemrën tërë natën.

VURMBRANDËT

Komandanti e vështroi Sabinën me sy të mjegulluar, por ajo dalloi gjithashtu një shkëndijë triumfi. Vargu i pyetjeve këtë herë përqendrohej tek nazistët. Cilët gjermanë njihte? Çfarë lidhje kishin Vurmbrandët me ta? A nuk e dinte se njerëzit vriteshin nëse strehonin nazistë? Përse kishte fshehur në shtëpinë e saj oficerë?

Sabina mund të thoshte me ndershmëri se nuk kishte strehuar kurrë nazistë. Për të, ata nuk ishin nazistë; ata ishin thjesht burra. Ishin njerëz në nevojë dhe Vurmbrandët u përpoqën t'i ndihmonin njësoj siç kishin ndihmuar shumë të tjerë para tyre.

– Pra, ti i mohon akuzat, – tha komandanti, me një buzëqeshje ironike. – Epo, kemi një surprizë për ty.

Ai shtypi një buton në tavolinë dhe rojat sollën një njeri që Sabina e njohu menjëherë. Stefanescu (Stefanescu) kishte jetuar me Vurmbrandët në 1945-ën, dhe dinte gjithçka që ata kishin bërë për gjermanët. Pëllëmbët e Sabinës filluan të djersinin ndërsa burri ecte përpara, duke i drejtuar sytë e frikësuar sa nga komandanti, tek togeri e pastaj tek Sabina. Ai u përtyp dhe mbylli sytë, duke e lënë jashtë botën përreth.

– Tani, Stefanescu, – tha komandanti, duke ndezur cigaren e duke i dhënë një të thithur të thellë. – Na trego si i mbajtën Vurmbrandët nazistët në shtëpinë e tyre. – Ai tundi kokën duke parë për nga Sabina. – Ti e njeh këtë grua, pa dyshim.

– Jo.

– Çfarë?

– Nuk e kam parë kurrë.

– Po gënjen!

– Jo zotëri. – Stefanescu mbylli sytë sërish dhe u shtrëngua, duke pritur të sharat. Komandanti bërtiti dhe shfreu me zemërim, fytyrën e kishte 2 cm larg asaj të Stefaneskut. Bërtiti me gjithë fuqinë që kishte ndërsa i burgosuri, i shushatur, përsëriste vazhdimisht se nuk e njihte Sabinën.

KAPITULLI 25

Komandanti u tërhoq më në fund, me sa duket i qe mbushur mendja për shkak të absurditetit të një hebreu që fshihte oficerë nazistë. Pastaj u kthye nga Sabina dhe e pyeti rreth punës së Vurmbrandëve me Ushtrinë e Kuqe. Sabina arriti të shmangte pyetjet e rrezikshme.

Më vonë, ndërsa rrinte shtrirë në qeli, iu kujtua grupi i djemve nga Ushtria e Kuqe që kishin mbushur njëherë apartamentin e tyre. Sa e jashtëzakonshme ishte thjeshtësia me të cilën e kishin dëgjuar Fjalën e Perëndisë! Ajo kujtoi një djalë që kërcente nga gëzimi nëpër kuzhinë, kur Riçardi i tha se Krishti ishte ngritur prej së vdekurish.

Ngjarjet e asaj dite e inkurajuan Sabinën. Edhe pse ishte fillikat në qeli, ajo ndjeu praninë hyjnore të Perëndisë. Ai i kishte dhënë forcën dhe mençurinë për të shmangur pyetjet në lidhje me printimin e Ungjillit në rusisht dhe marrjen e fondeve humanitare. Ndoshta më e keqja kishte kaluar.

Me një copë suvaje të rënë nga muri i qelisë, ajo vizatoi në batanijen e saj të errët një kryq të madh të bardhë.

KAPITULLI 26

Hetuesi i radhës i Sabinës ishte një burrë i shëndoshë që djersinte, një tullac me krahë leshatorë. Ndërsa kontrollonte dokumentet në dosjen kafe, Sabina qëndronte përpara tavolinës me njolla boje dhe priste. Togeri flokëverdhe merrte shënime nga një libër i trashë, dhe me raste i hidhte një vështrim dhelpëror Sabinës. Dukej se dinte diçka që ajo nuk e dinte.

Më në fund filloi marrja në pyetje. I bëri një sërë pyetjesh personale rreth familjes, miqve dhe udhëtimeve jashtë shtetit. E pyeti për kohën kur kishte qenë studente në Paris. Pyetjet ishin të ngrohta, miqësore dhe të qeta.

– Dhe tani, – tha ai, duke përdorur tonin e ulët të një qeveritari që jep udhëzime gjatë plotësimit të një formulari, – duam të shkruash historinë tënde seksuale.

Sabina ngriti sytë, duke rrudhur e hutuar ballin.

Ai i shpjegoi me durim. – Historia jote seksuale. E ke një besoj? Eksperienca jote e parë. Djali i parë me të cilin ke pasur marrëdhënie. Si të ka përkëdhelur. Si ia ke kthyer puthjet. Çfarë ndodhi më pas? A të bëri për vete pikërisht aty, dhe ku ishte ky vend? Apo kjo ndodhi me djaloshin e radhës? Na trego për përqaftimet e *tij*. Krahasoji të dy. Ose të tre. Vazhdo me të dashurit e tjerë. Duam një përshkrim të plotë... si të thuash, rast pas rasti.

Toni i tij i qetë dhe i sjellshëm ishte si një shuplakë në fytyrën e Sabinës. Togeri vështroi Sabinën, dhe lëpiu buzët me gjuhë, derisa ndaloi tek një e skuqur në cep të gojës.

– Shkruaji të gjitha. Duam çdo detaj. Jam i sigurt se ka shumë.

Sabina u përpoq të rrinte e qetë. – Nuk keni asnjë të drejtë të më bëni këto pyetje. Mund të më akuzoni se jam kundërrevolucionare apo çfarëdo tjetër, por ky nuk është një gjyq morali.

Duart leshatore të burrit goditën tavolinën. – Kjo marrje në pyetje është çfarëdo të vendosim ne se është. Fjalët përreth thonë se je një lloj shenjtoreje. Ne mendojmë ndryshe. Ne e *dimë* se është ndryshe. Tani kemi në plan të shfaqim fytyrën tënde të vërtetë – si e përdalë, – përfundoi togeri.

– Nuk do ta bëj, – tha Sabina.

– Këtë do ta shohim! – Hetuesi i shogët i bëri një mori pyetjesh të pahijshme Sabinës, një lumë sharjesh rridhte nga goja e tij. Pastaj i vuri pikën dhunës së tij verbale duke përplasur pëllëmbën mishtore në tavolinë.

Sabina ishte mbuluar në djersë. Koka i tundej vazhdimisht, teksa refuzonte të shkruante. Pas një ore ai ndaloi. Ngaqë ia kishte bërë edhe shumë grave të tjera të njëjtat pyetje, dukej se ishte mërzhitur.

– Koha është në anën tonë, – tha ai. – Burri yt tashmë ka rrëfyer se është tradhtar dhe spiun. Ndërsa ti ke marrë rrugën drejt koshit të plehrave. – Ai e shihte tërë inat, teksa Sabina dridhej.

Rojat i vendosën syzet e errëta dhe e tërhoqën rrugës për në qeli përmes korridoreve që binin era thartirë. Ia zhvatën syzet pak para se ta shtynin për në qeli dhe për herë të parë ajo pa numrin që ndodhej mbi derën e saj.

Shtatë.

Ajo ishte në qelinë numër 7. Numri i shenjtë. Numri i ditëve të krijimit. Numri i degëve të shandanit ceremonial të hebrejve. Sabina ra në shtratin e hekurt dhe u mbyt në lot. Me kalimin e kohës u qetësua. Me trup ishte shtrirë në errësirë, por shpirti i saj u ngrit përmbi muret e burgut. Ajo ishte kryqëzuar bashkë me Krishtin dhe mund të vinte koha që edhe ajo të thoshte: “U krye”. Nëse do të ndodhte, ajo donte t’u ofronte vetëm fjalë dashurie prindërve, miqve dhe vjedhësve që ishin pranë saj. Perëndia ishte me të në shtrëngimet e saj.

VURMBRANDËT

Për muaj të tërë Sabina jetoi në izolim, dhe largohej nga qelia vetëm për t'iu përgjigjur pyetjeve të pafundme nga hetues gjithnjë e më të ashpër. Ajo hante supën e yndyrshme të mesditës dhe buzëqeshte tek kujtonte ditët e para të martesës me Riçardin. Sa nazeli kishte qenë ai me ushqimin!

Çdo natë në qelinë 7, Sabina recitonte pasazhe nga Eksodi, duke i kujtuar vetes se si Perëndia kishte çliruar bijtë e Izraelit nga skllavëria e Egjiptit. Ajo e dinte se, kudo që të ishte, edhe Riçardi ishte duke bërë të njëjtën gjë. Perëndia i kishte çliruar izraelitët, dhe Ai do të çlironte edhe Vurmbrandët.

Hetuesi i shogët vazhdoi rutinën e pyetjeve të pahijshme rreth jetës seksuale të Sabinës, dhe ajo vazhdoi rutinën e saj të refuzimit të përgjigjeve. Edhe pse e dërrmuar, ajo gjeti forcën për të thënë: “Nuk do të ta tregoj atë që do të dish.” Ajo e dinte se edhe “e shkuara seksuale” më e papranueshme nuk e pengonte dikë që të bëhej një shenjtor i madh. Dhiata e Vjetër, për shembull, përshkruan Rahabin si prostitutë, por pasazhet e Dhiatës së Re i referohen asaj si një person i nderuar dhe i perëndishëm i besimit (shih Jozueu 2:1; Mateu 1:5; Hebrejve 11:31; Jakobi 2:25).

Hetuesi më në fund hoqi dorë nga këto pyetje dhe, brenda disa ditëve, Sabinën e çuan sërish në qelinë e përbashkët. Dimri po vinte dhe dhoma ishte si frigorifer. Xhaketa e saj e hollë verore dhe çorapet e leshit ishin zilia e gjithë qelisë, ndaj ajo i ndau pasuritë e saj edhe me gratë e tjera bashkëvuajtëse. Xhaketa e saj u bë batanije, fustan dhe veshje formale për marrjet në pyetje. Sabina ia ofroi çorapet e saj një vajze që mbante veshur vetëm një fustan të hollë pambuku, dhe lotët rrodhën në fytyrën e zbehtë të vajzës.

– Ti, Vurmbrand, – urdhëroi një nga rojat, duke shqiptuar me vështirësi shkronjën “W” të emrit të saj gjerman. – Vër syzet.

Marshimi i verbër nëpër korridoret me erë të keqe përfundoi në një dhomë me burra. Heshtja ra në të gjithë dhomën dhe Sabina i ndiente sytë e tyre mbi të.

– Hiqi syzet. – Dritat e forta e verbuan, por me kalimin e kohës arriti të dallonte dhomën e gjatë pa dritare me dhjetë oficerë me uniformë.

– A e di se ç’ka ndodhur me burrin tënd? – pyeti njëri. – Ulu. Nëse bashkëpunon dhe i përgjigjesh gjithë pyetjeve tona, mund të të lejojmë ta shohësh.

Sabina e besoi vërtet se mund ta bënin këtë. Ajo dhe Riçardi nuk kishin kryer asnjë krim. Ndoshta Riçardin e kishin gjykuar dhe e kishin shpallur të pafajshëm. Sa naive ishte treguar në ditët e para të burgosjes.

Duke përsëritur në mënyrë acaruese, burrat e bombarduan me pyetje rreth Riçardit dhe bashkëpunëtorëve të tyre. Disave prej pyetjeve nuk mund t’u përgjigjej e të tjerave nuk donte t’u përgjigjej. Koka iu mbingarkua dhe nervat iu tendosën deri në shpërthim.

– Nuk të lejohet të qash, – e paralajmëroi një nga rojat. – Por ajo nuk mund të pushonte. Për dy orë lotët i rrodhën në faqe.

Oficerët e kërcënuan, pastaj i ofruan lirinë. Ata i bënë premtime dhe i ofruan para.

– Çdo grua ka çmimin e saj, – tha hetuesi pa asnjë fije floku në kokë. – Ti je një grua e ndershme. Mund ta rrisësh çmimin tënd. Juda ishte i marrë që e shiti të zotin për tridhjetë copë argjendi. Mund të kishte kërkuar treqind. Na trego çfarë do. Liri për ty dhe burrin tënd? Një famulli të mirë për të? Do të kujdesemi për familjen tënde. Ju mund të jeni shumë të vlefshëm për ne. – Të vlefshëm vetëm nëse ajo do t’u jepte emrat e tradhtarëve.

Kur ai përfundoi, heshtja pushtoi dhomën.

Më në fund Sabina foli. – Faleminderit, por tashmë e kam shitur veten. Biri i Perëndisë u torturua dhe dha jetën e Tij për

VURMBRANDËT

mua. Përmes Tij unë mund të shkoj në qiell. A mund të më ofrosh një çmim më të lartë se ky?

Përvjetori i martesës së Vurmbrandëve, 23 tetori, erdhi dhe iku, e shumë shpejt vjeshta u kthye në dimër. Sabina mendonte për Mihain. Ai gjithmonë ftohej shpejt. Kur t'i hiqte mbulesat e krevatit natën, kush do ta mbulonte? Njëqind dyshime dhe ankthe kalonin nëpër mendjen e Sabinës çdo ditë.

Në nëntor, drejtori i burgut u shfaq personalisht në qeli. Ai i tha një grupi të vogël grash që të bëheshin gati për t'u larguar për dhjetë minuta. Nuk lejohej asnjë pyetje. Sabina pa shqetësimin në fytyrat e të burgosurave. Mblodhën ato pak gjëra që kishin, e prisnin që ose t'i lironin, ose t'i pushkatonin.

Vite më vonë Sabina zbuloi se, në fakt, e kishin akuzuar në një raport të Xhorxh Borusë (Gorge Boru), toger i Sigurisë: "Se si shërbëtore e kishës ungjillore luterane në rrugën 'Olteni', numër 45, ajo zhvillonte veprimtari armiqësore kundër qeverisë komuniste, punonte kundër regjimit komunist dhe luftonte idetë marksiste." Akuzat i drejtoheshin edhe besimit të saj, duke vënë në dukje se ajo u kërkonte anëtarëve të kishës që të luteshin për ata që ishin në burg. "Ajo është fanatike në besimin e saj. Është shumë bindëse dhe ka influencë të madhe."

Pa gjiq, ajo ishte dënuar me njëzet e katër muaj punë të rëndë në kampin e punës. Kur kjo kohë përfundoi, u shtua një dënim i ri. Ajo ishte një nga mijëra të burgosur të klasifikuar si rezidentë "administrativë" të kampeve të internimit, puna e të cilëve ishte thelbësore për ekonominë komuniste. Nëpër gazeta, qeveria përgëzohej sepse kishte krijuar vende pune; nuk thuhej asgjë për arrestimet dhe burgosjet. Shteti bënte ç'të donte dhe publikonte ç'të donte.

KAPITULLI 26

Kampet ishin ngritur nëpër gjithë vendin, dhe “sabotuesit” që nuk arrinin të përmbushnin normat komuniste: ciganët, kriminelët, priftërinjtë, prostitutat, të pasurit, shkonin atje për “riedukim”. Të burgosurit nga mosha dymbëdhjetë deri mbi shtatëdhjetë vjeç përbënin popullsinë e përhershme të më shumë se dyqind mijë burrash, grash dhe fëmijësh. Me vendosjen e këtij modeli, “Rindërtimi Socialist” u shpërnda nga vendet sovjetike nëpër botë. Rumania u bë shembull i një vendi që kishte zgjidhur në mënyrë të suksesshme problemet e papunësisë.

Përpara se Sabina të bëhej pjesë e kësaj zgjidhjeje të suksesshme, e çuan në një burg tranzitor, “Jilava”, burgu më i frikshëm në të gjithë vendin.

KAPITULLI 27

Një sërë tingujsh të zbehtë trokitjesh erdhën nga muri i qelisë së Riçardit në “Kalea Rahovei”. Në fillim mendoi mos ishte thjesht imagjinata e tij, por trokitjet vazhduan. Shumë shpejt zbuloi se një i burgosur i ri kishte ardhur në qelinë përbri tij dhe po përpiquej të komunikonte me kode. Një trokitje ishte *A*, dy trokitje *B*, e kështu me radhë.

– Kush je ti? – germëzoi ngadalë i panjohuri.

– Një pastor, – u përgjigj me trokitje Riçardi.

Rraskapitëse dhe me një ngadalësi acaruese, biseda mes tyre zgjati për orë me radhë.

– A je i krishterë? – e pyeti Riçardi.

Kaloi një minutë, e ndjekur nga trokitje: “Nuk e konsideroj veten të tillë.”

Riçardi mësoi se miku i tij i ri ishte një inxhinier radioje pesëdhjetë e dy vjeçar që priste gjyqin për kryerjen e një veprë penale. Ishte martuar me një jobesimtare, kishte braktisur besimin e krishterë dhe ishte thellësisht i dëshpëruar. Çdo natë Riçardi e ngushëllonte përmes një sistemi të ri komunikimi. Një trokitje përfaqësonte pesë shkronjat e para të alfabetit, dy trokitje pesëshen e dytë, e kështu me radhë. Pra, shkronja *B* ishte një trokitje e shoqëruar nga një pushim dhe pastaj dy trokitje të tjera; shkronja *F* ishte dy trokitje e shoqëruar nga një pushim dhe pastaj një trokitje. Edhe ky kod i përmirësuar nuk e kënaqi fqinjin e Riçardit. Inxhinieri i radios njihte kodin mors dhe ia mësoi shkronjat një nga një Riçardit derisa ai i përvetësoi të gjitha.

Një natë, burri i tha: “Do të doja të rrëfeja mëkatet e mia.” Përmes trokitjeve të ndërprera, ai u çlirua nga barra që i rëndonte në zemër, duke filluar nga rasti kur kishte goditur me shkelm një djalë hebre, kur ishte shtatë vjeç. Një mori mëkatesh të tjera u rrëfyer pas këtij. Si përgjigje, Riçardi e ngushëloi me vargje nga Bibla, të cilat ia gëzonin zemrën. Dy të burgosurit ndanë me njëri-tjetrin histori nga koha e lirisë, bënin shaka, madje luanin edhe shah bashkë, duke treguar me trokitje lëvizjet dhe pozicionet e figurave të shahut të formuara me copat e bukës.

Kur rojat dëgjuan trokitjet midis dy qelive e transferuan Riçardin në një qeli tjetër. Por Riçardi kishte nxënë një gjuhë të re dhe ia mësoi kodin çdo të burgosuri të ri që kishte pranë. Sa më shumë e lëviznin rojat Riçardin nëpër qelitë e burgut, aq më shumë njerëzve ua mësonte aftësinë e re. Pa kaluar shumë kohë, pjesa më e madhe e të burgosurve në izolim kishin mësuar të komuniknin me njëri-tjetrin.

Rrëfimet që Riçardi dëgjonte përmes mureve prej betoni shpesh fillonin me fjalët: “Kur isha djalosh...” ose “Kur isha në shkollë...” Izolimi nxorri në pah mëkatet e largëta e të harruara të së kaluarës. Mendjet e rënduara nga faji për fjalët që u kishin thënë baballarëve, nënave, vëllezërve dhe motrave, i rizgjuan të burgosurit dhe i bënë të kishin turp nga vetja. Fytyrat e miqve të vrarë, bashkëshorteve të tradhtuara dhe fëmijëve të rrahur u shfaqën para tyre, duke akuzuar çdo të burgosur për sjellje moskokëçarëse. Për njëfarë kohe, nuk mbeti asgjë pa thënë.

Një mëngjes, Riçardi u zgjua dhe zbuloi se ishte e Premtja e Mirë. Me një gozhdë që gjeti në banjë, gdhendi emrin *JEZUS* në murin e qelisë së tij. Ndoshta do të ngushëllonte të burgosurin e radhës që do ta shihte.

– E ke hak kutinë me gozhda, – i tha roja Riçardit, teksa e shihte ta bënte këtë veprim.

KAPITULLI 28

Riçardi u pengua në korridor, ndërsa roja e shtyu brenda një kutie. Hapësira brenda saj ishte vetëm 50 centimetra, e mbushur rreth e rrotull me gozhdë që nuk e lejonin të burgosurin të lëvizte. Kur roja përplasi derën, disa rreze të vogla drite depërtuan në errësirë përmes vrimave të ajrimit. Riçardi u mbështet mbrapa, por u shpua nga gozhdët. Bëri para, por sërish u shpua. Në panik dhe në pamundësi për të lëvizur, ai u përpëliti nga dhimbja e gozhdëve që i depërtonin në krah dhe kraharor. Nëse rrinte sus, mund të shmangte depërtimin e tyre.

Disa orë më vonë, roja hapi derën e dollapit. I copëtuar e i paafte për të qëndruar në këmbë, Riçardi u shemb përtokë. Një pushim i shkurtër dhe e hodhën prapë brenda. Herë-herë i dukej sikur po mbytej në errësirë. U përpoq ta ngushëllonte veten me fjalët e mbretit David: “Edhe sikur të ecja në luginën e hijes së vdekjes, nuk do të kisha frikë nga asgjë e keqe, sepse ti je me mua; shkopi yt dhe thupra jote janë ato që më japin zemër” (Psalmi 23:4).

Por Riçardi kishte ngecur. As nuk mund të lëkundej në errësirë, e jo më të ecte. Mbylli sytë dhe imagjinoi shpellat greke në malin Athos. Të mbledhur së bashku në malin e gdhendur, murgjit e krishterë që jetonin atje shkruan një lutje që ishte parashikuar të përkonte me rrahjet e zemrës: “Zoti. Jezus. Krisht. Bir. I. Perëndisë. Ki. Mëshirë. Për. Mua.” Riçardi i përsëriti këto fjalë për orë të tëra. Pas njëfarë kohe, mendja e lejoi zemrën ta përsëriste lutjen pa u menduar, ndërkohë që trupi duronte torturën.

Riçardi kaloi dy ditë në atë dollap, para se një doktor të kërkonte ta nxirrnin prej aty. Për shkak të mungesës së dritës së diellit dhe kequshqyerjes, Riçardit nuk i qenë rritur më flokët. Thonjtë i kishte të butë e të thatë. Ai kishte qenë tridhjetë e nëntë vjeç dhe i pashëm kur rojat e rrëmbyen në rrugët e Bukureshtit. Por tani, ndërsa shihte veten në një copëz pasqyre që gjeti në banjë, nuk e njihte njeriun e plakur që kishte përballë. Riçardi ishte një i huaj në trupin e tij, një skelet i njeriut që kishte qenë më parë. A do ta njihte familja? Gota e vogël në cep të qelisë ishte e vetmja gjë që i kujtonte se nuk ishte në ferr. Nuk ka ujë në ferr.

Çdo natë kishte halucinacione. Bankete të mëdha shfaqeshin para tij. Sabina i sillte një pjatë plot me salçiçe të tymosura, vakti i tij i preferuar. Mund të ndiente shijen e çdo kafshate të kripur, ndërsa hapte dhe mbyllte nofullat nga kënaqësia.

Befas muret u zgjeruan duke nxjerrë në shesh një librari gjigande. Miliona libra qëndronin mbi kokën e tij. Me kënaqësi të madhe vërejti që kishte novela, libra poezie, biografi dhe disa gazeta shkencore. Pastaj libraria u zhduk. Në vend të saj, u shfaqën mijëra fytyra, që e shihnin dhe prisnin me padurim fjalimin e tij, dhe që më vonë e duartrokitën.

Riçardi pati edhe vegime më të zymta. Ai ishte dëshmitar i veprave të tmerrshme të dhunës dhe gjakderdhjes. I pa rojat tek gjymtonin të burgosurit e shumë tortura të tjera të patregueshme. Shpesh rrinte zgjuar, i mbuluar nga djersët që i shkaktonin fantazitë seksuale dhe ëndrrat erotike që e torturonin. Ashtu si Shën Antoni në shkretëtirë, ai shihte gra që përpiqeshin ta joshnin me trupat e tyre të zhveshur. As nuk kujtonte më si ishte të bënte dashuri me Sabinën. Vetmia, e shoqëruar me simptomat e pakontrollueshme të tuberkulozit, ia shtuan urinë seksuale. Sa më shumë përpiquej t'i largonte, aq më të forta bëheshin vegimet. Riçardi pothuajse filloi të mendonte se e meritonte torturën që po kalonte. Me dëshira të paplotësuara e i munduar nga faji, ai i klithi Perëndisë për çlirim.

VURMBRANDËT

Perëndia iu përgjigj lutjes së tij dhe, me kalimin e kohës, Riçardi hartoi një strategji për largimin e halucinacioneve. Ai duhet t'i shihte si pushtues të palës armike, si tundime, e jo si mëkat. Në vend që të fajësonte veten për vegimet, ai u armatos me zërin e arsyes. Perëndia i kishte dhënë Riçardit intelekt brilant. Përgjatë kohës së burgosjes, ai krijoi një total prej njëqind mijë fjalësh, të përfshira në treqind poema. Kur e rrihnin, drogonin dhe në momentet e pagjumësisë, i harronte të gjitha. Por pasi u lirua, filloi t'i kujtonte të gjitha dhe t'i hidhte në letër.

Shumë shpejt Riçardi zhvilloi aftësinë e bllokimit të disa pjesëve të trurit përgjatë marrjeve në pyetje. Në këtë mënyrë, nuk kishte përse të shqetësohej se mos kallëzonte emrat dhe adresat e miqve. Sepse, në të vërtetë, nuk i kujtonte dot. Njësoj si doktorët që i përdorin viruset për të luftuar viruset e tjera, Riçardi mësoi t'i mposhte kundërshtarët me mjetet e tyre të sulmit. Shigjetat e të ligut i ktheheshin mbrapsht Armikut.

Ditë pas dite, Riçardi i mposhti halucinacionet, duke ia nënshtruar intelektit të tij. Ai nuk i lejoi mendimet mëkatore që të pushtonin qelinë e tij dhe u mbështet me gjithë zemër në premtimin e Perëndisë: “Asnjë armë e sajuar kundër teje nuk do të ketë sukses” (Isaia 54:17).

KAPITULLI 29

Në vitin 1951, pas tre vitesh izolimi, Riçardi filloi ta humbiste shpresën se mund të shihte sërish të shoqen dhe të birin. Ai solli ndërmend një burrë që e njihte personalisht, i cili u burgos duke lënë pas një grua të sëmurë dhe gjashtë fëmijë. Në prag të vdekjes nga uria dhe në pamundësi për të zënë një vend pune, dy vajzat e mëdha, shtatëmbëdhjetë dhe nëntëmbëdhjetë vjeçare, u bënë prostituta për të siguruar të ardhura për familjen. Vëllai i vogël, kur pa se motrat e mëdha po shisnin trupin, luajti mendsh dhe e çuan në një azil për të sëmurë mendorë. Pasi babai u lirua nga burgu, pa familjen që vuante dhe iu përgjërua Zotit: “Më kthe në burg. Nuk mund ta duroj dot këtë.”

Riçardi lutej shpesh për atë familje, duke pyetur veten përse të krishterët në vendet e tjera nuk ndërhynin për të mbështetur vëllezërit dhe motrat e tyre që vuanin nën mizorinë e komunizmit. Historitë e të burgosurve të tjerë si pastor Floresku (Florescu) ia zgjeruan lutjet. Minj që po ngordhnin urie hidheshin në qelinë e Floreskut përmes një tubi, kafshimet e të cilëve nuk e linin të flinte dhe e detyronin të vetëmbrohej gjatë gjithë kohës. Gjithashtu, rojat e detyruan Floreskun të qëndronte në këmbë dy javë, duke e shpuar me hekura të skuqur flakë dhe duke ia çarë trupin me thika.

Në pamundësi për të nxjerrë prej tij emrat e kontakteve të shërbesës, hetuesit rrëmbyen djalin katërmëdhjetëvjeçar të Floreskut, Aleksandrin, dhe e rrahën në sy të të atit. Floresku nuk duronte dot më.

“Aleksandër, duhet t’u them atë që duan!” tha ai. “Nuk i duroj dot më rrahjet e tua!”

“Baba, – iu përgjigj djali, – mos ma bëj këtë padrejtësi, që të kem një baba tradhtar. Ji i fortë!”

Hetuesit, të tërbuar nga rezistenca e hekurt e adoleshentit, e rrahën Aleksandrin për vdekje, dhe gjakun e tij e shpërndanë nëpër qelinë e të atit.

Riçardi kishte dëgjuar edhe mizori të tjera, si ajo e një vajze, që e kishin kapur duke i folur fëmijëve për Krishtin dhe duke shpërndarë Bibla për kishën e nëndheshme. Komunistët e kishin pikasur, por nuk e arrestuan deri në ditën e dasmës.

Disa javë më vonë, kur ceremonia sapo kishte filluar, dera e kishës u hap dhe policia sekrete vërshoi brenda. Rojat iu afruan nuses së veshur me të bardha. Pa hezituari ajo zgjati duart për t’i vënë prangat. Shkëmbeu një shikim të fundit me dhëndrin, puthi zinxhirët që kishte në duar dhe tha: “Falënderoj Dhëndrin tim qiellor për këtë bizhuteri që ma ka dhënë në ditën e dasmës. E falënderoj që jam e denjë për të vuajtur për Të.”

Policët e morën nusen nga altari në mes të të qarave dhe përgjërimeve të miqve dhe familjarëve. E shpunë në një qeli burgu ku, në natën e dasmës, rojat komuniste e përdhunuan. Pesë vite më vonë, e rikthyen në krahët e dhëndrit të saj, tashmë një grua e shkatërruar, që dukej tridhjetë vite më e vjetër. Kjo ishte më e pakta që mund të bënte për Krishtin, e kish siguruar të shoqin.

Abuzimi që përjetonin gratë gjatë komunizmit, ia kalonte ku e ku asaj që burrat duhej të vuanin. Riçardi mendonte për Sabinën trupvogël, duke u lutur e shpresuar që mos të arrestohej e mos të torturohej kurrë.

Në dimër, Riçardin e detyronin të mbante pranga me gozhdë që i shponin kyçet e duarve. Për shkak të të ftohtit, duart i dridheshin në mënyrë të pavullnetshme, duke ia shpuar mishin e duke e bërë të pamundur që të rrinte pa lëvizur. Ai shihte të krishterë që vareshin në litarë nga tavani, të rrahur aq keq sa trupat e tyre të

rrënuar tundeshin nëpër dhomë, ndërsa dridheshin nga dhimbja. Rojat digjinin aq shumë cigare në trupat e të burgosurve, saqë lëkura me kalimin e kohës u kalbej.

Gjatë verës, rojat e detyronin Riçardin të ulej gjysmë i zhveshur në një ngrirës plot me akull. Gishtërinjtë i mpiheshin, pastaj gjymtyrët, derisa më në fund busti e humbiste ngrohtësinë për ta mbajtur të vetëdijshëm. Kur doktori thoshte se ishte pothuajse i vdekur, rojat e hiqnin, e mbulonin me batanije dhe prisnin sa të ngrohej. Duheshin disa minuta që ai të ndalonte së dridhuri, por kur stabilizohej, e hidhnin sërish në kutinë e akullit. Kjo ndodhte vazhdimisht gjatë kohës kur hetuesi i bërtiste Riçardit që të rrëfente sekretet.

“Ne jemi djalli!” bërtisnin torturuesit.

Një hetues i kallëzoi një sekret Riçardit: “Nuk mund të bësh omëletë pa thyer lëvozhgat e vezëve.”

Riçardi ishte i vetëdijshëm që fuqitë po e linin. Gjatë kohës së burgosjes në “Kalea Rahovei”, rojat i thyen katër vertebra dhe shumë kocka të tjera. Lëkurën e kishte të çarë, të copëtuar dhe të prerë nga goditjet e vazhdueshme me thika. Në indet muskulore kishte tetëmbëdhjetë vrima nga djegiet. Kequshqyerja dhe mungesa e gjumit i shkatërruan imunitetin. Pneumonia u shndërrua në një kërcënim të vazhdueshëm. Çdo ditë në muzg, Riçardi qëndronte shtrirë gjysmë i vdekur në qeli, duke mbledhur atë pak forcë që mundej për torturën që e priste në agim.

Megjithatë, edhe në pafuqinë e tij, ai provoi një shërim që nuk e kishte ndier kurrë më parë. Në çdo ndërveprim me rojat, ndiente që zemërimi dhe urrejtja largoheshin nga trupi i tij. Në njëfarë mënyre, vuajtja po prodhonte keqardhje. Ndryshe nga të burgosurit e tjerë që flisnin me përbuzje për hetuesit e tyre, Riçardi filloi t'i donte. Ai kuptoi se Perëndia nuk do ta gjykonte nisur nga sa shumë tortura mund të duronte, por nga dashuria për torturuesit e tij.

Riçardi mendonte se komunistët nuk duheshin fajësuar për krimet e tyre. Pas gjithçkaje qëndronte djalli. Komunizmi ishte

arma e satanit kundër kishës. Riçardi praktikonte fjalët e Palit: “Lufta jonë nuk është kundër mishit dhe gjakut, por kundër principatave, kundër pushteteve, kundër sunduesve të botës së errësirës të kësaj epoke, kundër frymërave të mbrapshta në vendet qiellore” (Efesianëve 6:12).

Së pari, komunizmi nuk ishte një lëvizje politike. Ishte një lëvizje shpirtërore, një e keqe që ishte ngritur në Evropë me qëllim për të shkatërruar veprën e Perëndisë në botë. Hetuesit ishin thjesht aktorë në një dramë më të madhe. Riçardit i vinte keq që kishte qenë një prej këtyre aktorëve, por për shkak se Krishti i kishte falur mëkatet e *tij*, edhe pse ishin të tmerrshme, ai tani kishte lirinë të falte mëkatet e kujtdo, edhe ato të armiqve të tij. Nëse komunistët nuk kishin lënë vend për Jezusin në zemrat e tyre, edhe Riçardi nuk do t'i linte vend satanit në zemrën e tij.

Historitë e vuajtjeve nga burgu i afërt i Piteshtit e vunë në provë vendimin e Riçardit. Të krishterët në atë burg lidheshin në kryqe në tokë, ndërsa qindra të burgosur ua lëshonin jashtëqitjet në fytyrë. Pastaj, në një kremtim gazmor, rojat ngrinin kryqet që t'i shihnin të gjithë, duke u tallur: “Shiheni Krishtin tuaj! Sa i bukur është! Çfarë arome sjell nga qielli!”

Një prift ishte çmendur nga torturat. Çdo të dielë rojat e detyronin të shenjtëronte jashtëqitje dhe urinë njerëzore dhe t'ua shërbente të burgosurve të tjerë si buka e vera e Darkës së Zotit. Pasi të tjerët e villnin substancën e shenjtëruar, të krishterët duhet të hanin atë që ishte në tokë.

Në mes të kësaj errësire, filluan të ngriheshin heronjtë. Milan Haimoviçi ishte një nga këta heronj, një pastor që me dëshirë duroi rrahjet edhe për të burgosurit e tjerë. Duke qenë se rojat nuk i dinin të gjithë emrat e të burgosurve në burgun e mbushur plot, Haimoviçi dilte vullnetar kur thirrej një emër dhe rrihej me kamxhik deri në njëzet e pesë herë në çdo seancë. Kështu, pastori fitoi respektin e të burgosurve të tjerë dhe dha shembullin e Krishtit, duke sakrifikuar veten për të shpëtuar të tjerët.

Komunistët kuptuan se keqtrajtimi fizik nxiste rrëfimet. Por ata zbuluan gjithashtu përfitimet e shpëlarjes së trurit. Rumania ishte vendi i parë komunist në Evropë që perfeksionoi artin e riedukimit përmes shpëlarjes së trurit. Të burgosurit që braktisnin besimet e tyre dhe tradhtonin miqtë shpërbleheshin me racione shtesë, dhe disa prej tyre bëheshin drejtues të marrjeve në pyetje. Qëllimi kryesor ishte të bindnin të burgosurit të torturonin të burgosur të tjerë.

Një projekt riedukimi kishte nisur në dhjetor të vitit 1949 nga shefi i policisë sekrete të Rumanisë, Aleksandër Nikolski (Alexandru Nikolski), dhe një i burgosur që ishte arrestuar ngaqë kishte ndihmuar në organizimin e Gardës së Kuqe para dhjetë vitesh, Euxhen Turkani (Eugen Turcanu). Pas burgosjes së Turkanit, ai kryesoi projektin e Organizatës së të Burgosurve me Bindje Komuniste (Organization of Prisoners with Communist Beliefs). Pesëmbëdhjetë të burgosur u zgjodhën për eksperimentin. Nëse secili do të përfundonte me sukses të katër fazat, do të shpërblehej dhe do të gradohej.¹

Faza e parë ishte “demaskimi i jashtëm”, gjatë së cilës i burgosuri duhej të vërtetonte besnikërinë e tij ndaj komunizmit, duke rrëfyer fajet e duke tradhtuar miqtë jashtë burgut. Faza e dytë, “demaskimi i brendshëm”, kërkonte që i burgosuri të tradhtonte të burgosurit e tjerë, që e kishin ndihmuar pas arrestimit. “Demaskimi publik moral” kërkonte që çdo i burgosur të mallkonte gjithçka kishte të shenjtë. Duhet të hiqte dorë nga gruaja apo e dashura, nga anëtarët e familjes dhe nga të afërmit. Pas plotësimit të këtyre tre fazave, e katërta dhe e fundit do të vërtetonte përfundimisht besnikërinë e tij. I burgosuri do të përpiquej të bindte mikun e tij të ngushtë që të kalonte këto faza, duke e torturuar me duart e tij.

¹ Ky informacion mbi riedukimin vjen nga Stéphane Courtois et al., *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*, trans. Jonathan Murphy and Mark Kramer (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), 420-21.

VURMBRANDËT

Reputacioni i Turkanit ishte në diskutim, dhe ai përdori çdo mjet të mundshëm për të motivuar të rekrutuarit e tij, që të përmbushnin me sukses të katër fazat. Duke ditur se disa nga të burgosurit e tij ishin të krishterë, ai përdhosi ritualet e tyre. I pagëzonte në kova me urinë dhe jashtëqitje. Organizonte mesha gjatë Javës së Shenjtë dhe i detyronte të burgosurit të visheshin si djemtë e koreve dhe si priftërinj me veshje të bëra me fekale. Ata interpretonin skena pornografike gjatë liturgjive dhe e quanin Virgjërëshën Mari “e Përdala e Madhe”. Për tre vite me radhë, Turkani pati sukses me eksperimentet e tij. Metodatat e tij u shpërndanë nëpër Rumani dhe shërbyen si model për burgjet e tjera që eksperimentonin me programet e riedukimit.

Shtatëmbëdhjetë orë çdo ditë, e kjo zgjati për muaj e vite, Riçardi detyrohej të ulej i vetëm në një dhomë duke dëgjuar një kasetë të regjistruar që përsëriste vazhdimisht mesazhe propaganduese komuniste: “Komunizmi është i mirë! Komunizmi është i mirë! Krishterimi është marrëzi! Krishterimi është marrëzi! Hiq dorë! Hiq dorë!”

Dobishmëria e kësaj teknike torture qëndronte tek përsëritja. Fillimisht, pas një ose dy ditësh, mendja i rezistonte lehtësisht propagandës. Por kur ditët ktheheshin në javë e muaj, truri fillonte të mësohej me deklaratat. Fjalët bëheshin si miq, që e mbronin të burgosurin nga abuzime fizike edhe më të rënda.

Riçardi e njihte fuqinë që kishin fjalët mbi mendjen. Ai kishte kaluar vite duke mësuar përmendsh e duke përsëritur vargjet nga Shkrimi. Pasi kishte dëgjuar për vite me radhë e në mënyrë të vazhdueshme sloganet komuniste, ai zbuloi një armë shumë më të fuqishme sesa shpëlarja e trurit: shpëlarja e *zembrës*. Koka i bindet gjithmonë zembrës, dhe nëse Jezu Krishti ka pastruar zembrën, patjetër që edhe truri do ta ndjekë. “Sepse goja e njërit flet nga mbushëllia e zembrës” (Luka 6:45).

KAPITULLI 30

Pas vitit të fundit në izolim, Riçardi ishte shumë shëndetlig për t'u torturuar. Gjaku që nxirrte vazhdimisht kur pështynte e shqetësoi doktorin, që e shihte fshehurazi përmes vrimës së çelësit të derës së qelisë. Riçardi nuk do të ishte më i dobishëm për komunistët nëse vdiste. “Ne nuk jemi vrasës si nazistët,” mburrej hetuesi që e merrte në pyetje. “Ne duam që të jetosh, dhe të vuash.”

Atë natë Riçardin e nxorën nga birucat e ndërtesës në ajër të pastër. Ai e kishte harruar pamjen e hënës dhe të yjeve. Ajri i pastër ishte diçka e rrallë për mushkëritë e tij, por mori frymë thellë ndërsa e futën në ambulancë. Madje, arriti t'i hidhte një vështrim të shpejtë shtëpisë së tij, ndërsa makina lëvizte nëpër qytet. “*Mos po më çojnë që të vdes në shtëpi?*” mendonte me vete.

Kur makina ndaloi në spitalin e burgut, Riçardin e ngritën peshë nëpër shkallë drejt një qelie. Një roje hyri në dhomë dhe e vështroi me dyshim. Ai e pyeti Riçardin se ç'kishte bërë për të merituar burgun.

– Jam pastor dhe bir i Perëndisë, – tha Riçardi.

Roja u përkul dhe pëshpëriti: – Lëvduar qoftë Zoti! Unë jam një nga ushtarët e Jezusit! – Ai i tregoi Riçardit se i qe bashkuar Ushtrisë së Zotit, një degë e kishës ortodokse që kishte qindra e mijëra anëtarë. Emrin e kishte Takiki (Tachici). Edhe pse rrezikonte ta dëgjonin, roja shkëmbeu vargje biblike me Riçardin. Pasojat e zbulimit të tij ishin fatale. Roje të tjera si Takiki ishin burgosur e torturuar për më shumë se dymbëdhjetë vite, vetëm sepse i kishin dhënë një mollë një të burgosuri.

I dobët e i pafuqishëm, Riçardi u shtri përtokë, duke ia ngulur sytë dritares së vogël në mur. Për herë të parë në kaq shumë kohë mund të shihte qiellin e kaltër. Ajo ngjyrë ishte fshirë tërësisht nga kujtesa e tij. Edhe jeshilja. Bari rrëzëllente plot shkëlqim dhe gjallëri. Një tingull i çuditshëm e zuri në befasi, cicërima e zogjve. Ai i tregoi Takikit për Martin Luterin, i cili, kur shëtiste midis pyjeve, u thoshte zogjve: “Mirëmëngjes teologë, ju zgjoheni dhe këndonin, kurse unë, një i marrë i vjetër, di më pak se ju dhe shqetësohem për gjithçka, në vend që t’i besoj kujdesit të Atit qiellor.”

I rraskapitur aq sa s’mund të përshkruhet, Riçardi ra në gjumë të thellë. Por një zë e zgjoi shpejt.

– Unë jam Leonte Filipescu (Leonte Filipescu). Po ti kush je?

Riçardi u mundua ta dëgjonte shokun e qelisë përmes murit. Ishte një nga socialistët e parë në Rumani.

– Luftoje sëmundjen, – i tha burri. – Mos u dorëzo! Do të jemi të gjithë të lirë pas dy javësh.

– Nga e di ti? – e pyeti Riçardi.

– Amerikanët po i kthejnë komunistët në Kore. Do të jenë këtu brenda dy javësh.

Riçardi hezitoi. – Edhe nëse nuk hasin kundërshti, me siguri do t’u duhen më shumë se dy javë që të mbërrijnë në Rumani, apo jo?

– Nuk ka mundësi! – tha Filipescu. – Distanca nuk është asgjë për ta. Ata kanë avionë supersonikë.

Për një moment Riçardi e besoi, por pastaj u kthye në realitet kur rojat hynë në qelinë e tij. Ishte vendosur një gjyq. Një grua dhe katër burra ishin ulur si gjyqtarë në anën tjetër të tavolinës ku qëndronte Riçardi. – Të është caktuar një avokat mbrojtës, – i tha kryetari i gjykatës. – Ai ka hequr dorë nga e drejta jote për të thirrur dëshmitarë. Mund të ulesh.

Prokurori u hodh në sulm, duke deklaruar se Riçardi ishte një spiun imperialist për misionet e kishës skandinave dhe Këshillit Botëror të Kishave, se ai mbështeste idetë antikomuniste dhe se i kishte fshehur kundërshtitë e tij nën maskën e fesë. Në gjendje

KAPITULLI 30

klapie për shkak të temperaturës, Riçardi ndjeu pickimin e një gjilpëre që i depërtoi në lëkurë.

Avokati mbrojtës ishte i padobishëm kundër valëve të njëpasnjëshme të akuzave. – A ke ndonjë gjë për të thënë? – e pyeti kryetari.

Riçardi përmendi të vetmen mbrojtje që i erdhi në mendje. – Unë e dua Perëndinë.

Gjyqi dhjetëminutësh mbaroi dhe Riçardin e dënuan me njëzet vite punë të rëndë.

KAPITULLI 31

Dy ditë pas gjyqit të Riçardit, Takiki u përkul pranë shtratit të tij dhe pëshpëriti: – Do të largohesh. Perëndia qoftë me ty!

Rojat hynë në qelinë e Riçardit, ia lidhën kyçet me zinxhirë që peshonin 22 kg dhe e shoqëruan drejt daljes kryesore. Një furgon me dyzet të burgosur ndaloi para tyre, dhe Riçardin e ngritën dhe e lanë në shoqërinë e tyre. Një vajzë nga bashkësia e tij qëndronte aty pranë dhe qante.

– Nuk më mban mend? – e pyeti ajo.

Riçardi e mbante mend mirë vajzën dhe e dëgjoi teksa mbytej në lot duke treguar historinë e saj të trishtë. Pas arrestimit, ajo kishte filluar të vidhte ushqime dhe sende të tjera.

– Më vjen shumë turp, – tha ajo duke lotuar.

– Edhe unë jam mëkatar, – i pohoi Riçardi, – shpëtuar prej hirit të Perëndisë. Beso te Krishti dhe mëkatet e tua do të falen.

Ajo u përkul për t'i puthur dorën Riçardit, duke i premtuar se kur të lirohej do t'i tregonte Sabinës se e kishte parë.

Nga furgoni të burgosurit u zhvendosën në një tren me destinacion Tîrgul-Oknan (Tîrgul-Ocna), një sanatorium për të burgosurit e diagnostikuar me tuberkuloz. Udhëtimi 321 km i gjatë zgjati një ditë e një natë. Riçardin e çuan në një ndërtesë të madhe në periferi të qytetit ku një i krishterë me emrin Dr. Aldea e ekzaminoi.

– Edhe unë jam i burgosur, – tha ai, – por më lejojnë të punoj si doktor.

“Vetëm një mjek, – mendonte Riçardi, – për një sanatorium plot me pacientë të sëmurë me tuberkuloz?”

– Nuk do të gënjej, – i tha doktori. – Nuk mund të bëjmë asgjë. Mund të të kenë mbetur edhe dy javë jetë. Përpiku të hash atë që të japin, edhe pse nuk është e mirë.

Pas pak ditësh, dy të burgosur vdiqën. Riçardi dëgjoi një pacient tjetër që i përgjerohej doktorit: – Të betohem që jam më mirë, doktor, – belbëzonte ai me sa fuqi kishte. – Nuk kam më temperaturë, e di. Dëgjo, të lutem! Sot volla gjak vetëm një herë. Mos i lejo të më çojnë në dhomën 4!

– Dhoma 4? – tha Riçardi i habitur, duke ngritur zërin.

– Atje të çojnë kur nuk ke më shpresë, – i shpjegoi burri që i sillte supën e hollë.

Riçardi u përpoq të surbte lëngun, por e villte sa e fuste në gojë. Kur nuk ia dolën ta ushqenin dot, doktori i dha lajmin e trishtë. – Më vjen keq, por ata ngulin këmbë, – i tha Riçardit. – Do të të çojnë te dhoma 4.

Rojat e çuan Riçardin në një dhomë mjaft të madhe me dymbëdhjetë shtretër të ngjeshur rreth disa tavolinave. Dritaret ishin të rrethuara me hekura, por përmes tyre shihej një ngastër toke e mbjellë me perime, rrethuar nga mure e tela me gjemba. Frika e ngjitjes së sëmundjes nuk e lejonte Riçardin dhe pacientët e tjerë në dhomën 4 të kishin kontakt të drejtpërdrejtë me rojat. Meqenëse asnjëri prej tyre nuk pritej të dilte i gjallë nga ajo dhomë, kriminelët u çonin ushqime te dera, më së shumti lakër, fasule dhe qull elbi.

Ndërsa të burgosurve të tjerë u lejohej të punonin jashtë në kopsht, Riçardi i kaloi tridhjetë e një muajt e ardhshëm në Dhomën e Vdekjes, duke u endur mes botëve. Hera-herës binte në koma e zgjohej duke u mbytur në gjakun e vet. Ulçerat nga të qëndruarit shtrirë iu përhapën në të gjithë kurrizin duke mbledhur qelb. Disa të burgosur në dhomë e konsideronin Riçardin të vdekur dhe bënin kryqin kur kalonin pranë shtratit të tij. Disa të tjerë e ndihmonin

pastorin për t'i lehtësuar agoninë, duke ia kthyer përmbys trupin dyzet herë natë për natë, duke ia lëvizur gjymtyrët me shpresën për ta rehatuar sadopak.

Brenda dy javëve, katër burrat që ishin karantinuar me Riçardin vdiqën. Dhjetra të tjerë do t'i nënshtroheshin sëmundjes dhe shumë shpejt shtretërit do të ziheshin nga të burgosur të tjerë.

Tuberkulozi vazhdonte të përparonte konsiderueshëm në trupin e Riçardit. Me kraharorin e enjtur dhe një si gurgullimë që dilte prej tij, Riçardi luftonte vazhdimisht me lëngjet që mbushnin mushkëritë e tij. Dikur, mbreti David tha: “Mua nuk më ndan nga vdekja veçse një hap” (1 e Samuelit 20:3), dhe Riçardi pothuajse e kishte hedhur shumë herë atë hap. Kur mbyllte sytë, nuk ia kishte idenë nëse do t'i hapte sërish në këtë botë apo në tjetrën.

– Ah sikur të kishim disa ilaçe bashkëkohore, – tha doktor Aldea, ndërsa këqyrte në mënyrë të vazhdueshme simptomat e Riçardit. Ishin hapur fjalë se amerikanët kishin zbuluar një mjekim të ri për tuberkulozin të quajtur streptomycinë, por komunistët e vunë në dyshim vërtetësinë e këtij lajmi, duke e konsideruar si pjesë të propagandës perëndimore.

Mrekullisht, shëndeti i Riçardit u përmirësua. Për habinë e doktorit, mendja e pacientit të tij u kthjellua, temperatura ra dhe mushkëritë filluan t'i shëroheshin. Riçardi nisi të hante sërish dhe të fliste për besimin e tij me entuziazëm të pazakontë. Çdo javë vdekja vinte në dhomën 4 për të rrëmbyer një viktimë tjetër, por asnjë nga të burgosurit nuk vdiq ateist. Riçardi ishte bërë pastori i tyre provizor, duke ndihmuar edhe mosbesuesit më të patundur të pajtoheshin me Perëndinë para se të jepnin frymën e fundit. Vdekja i dha mundësinë Riçardit të krijonte një bashkësi të re: një grigjë vrasësish, hajdutësh, mëkatarësh e fashistësh. Secili prej tyre rroku një shpresë që komunizmi nuk mund t'ia dhuronte.

Për një farë kohe, shtrati i Riçardit ndodhej midis një burri të quajtur Vasileску (Vasilescu), një kriminel sipas të drejtës zakonore, të cilin e kishin caktuar mbi një grup priftërinjsh të

skllavëruar në një kamp përqendrimi në kanalin e Danubit, dhe njërit prej kryemurgjve që ai kishte torturuar. Tani, në dhomën 4, të dy këta burra po vdisnin.

Tuberkulozi i shkatërroi mushkëritë e të riut Vasilesku, dhe një natë u zgjua duke marrë frymë me ngulç. – Pastor, do të vdes! – dënesi ai. – Të përgjërohëm, lutu për mua! – Ai dremiti me hope gjatë gjithë natës, duke u zgjuar vazhdimisht dhe duke pohuar me lot në sy: – Unë besoj tek Perëndia!

Në agim kryemurgu Isku (Isçu) thirri dy të burgosur pranë shtratit të tij. – Më ngrini!

– Nuk je në gjendje të lëvizësh, – e kundërshtuan ata.

– Na lejo ne ta bëjmë për ty, – thanë të tjerë.

– Më ngrini!

Dhe kështu, e ngritën.

– Tek shtrati i Vasileskut, – i urdhëroi ai.

Kryemurgu qëndroi i ulur pranë djaloshit që e kishte torturuar dhe me butësi vendosi dorën në krahun e tij. – Mos u shqetëso, – i tha ai butësisht. – Je i ri. Ti nuk e dije se çfarë po bëje. – Pastaj i fshiu djersën nga balli me një leckë. – Të fal me gjithë zemër, dhe kështu do të bënin edhe të krishterët e tjerë. Në qiell ka një vend edhe për ty. – Kryemurgu Isku dëgjoi rrëfimin e Vasileskut dhe i dha darkën e Zotit para se ta kthenin te shtrati i tij.

Atë natë edhe kryemurgu, edhe Vasilesku vdiqën.

KAPITULLI 32

Burgu i Jilavës ishte një fortesë e shekullit të nëntëmbëdhjetë, me një labirint qelish thellë nën tokë. Rrethuar nga një hendek me ujë, burgu plot lagështirë, me një kapacitet të paramenduar prej gjashtëqind të burgosurish, tashmë mbante tremijë syresh. Jilava ishte e njohur për Sabinën. E kishte vizituar dy herë këtë burg: një herë me një vajzë që kërkonte një mikun e vet të burgosur dhe një herë tjetër në kërkim të Riçardit. Të dyja herët Sabina ishte larguar prej aty pa marrë asnjë informacion. Tani ishte vetë e burgosur.

Furgoni nga zyrat qendrore të policisë sekrete devijoi papritur dhe Sabina me të burgosurat e tjera bërtitën nga frika. Makina ndaloi dhe gratë qëndruan në pritje.

Më në fund, u dha urdhri: – Hiqini syzet!

Sabina vështroi rreth e rrotull bodrumit të gjerë të nëndheshëm. Muret reflektonin lagështinë dhe rojat femra të veshura me uniformë bënin ecejake poshtë e përprjetë. Një grua trupmadhe me muskuj e flokë të kuqe i bërtiste grupit dhe i drejtonte për te kolegja e saj, një nëpunëse me një defter në dorë.

– Të gjithë artikujt e panevojshëm të veshmbathjeve, – bërtiti rreshterja Aspra, – depozitohen këtu pas hyrjes në këtë ndërtesë.

Rojat i morën Sabinës xhakëtën verore dhe këtë veprim e shënuan në defter. Sabinës iu kujtua një bisedë që kishte bërë me dy vajza studente disa javë më parë në qelinë që shërbente si qendër e marrjes në pyetje. “Perëndia të ndihmoftë nëse të ndodh ndonjëherë të provosh qelinë 4 në Jilava,” kishte pëshpëritur më e madhja nga të dyja.

Ndërsa grupi i Sabinës i afrohej një dere të rëndë me shufra hekuri, ajo dëgjoi fjalët të cilave u druhej: – Ky grup tek qelia 4!

Brenda qelisë, dy radhë të gjata me krevatë marinari të bërë me dru ishin rreshtuar përgjatë mureve. Në mes të dhomës ishte një korridor i ngushtë dhe një llambë me dritë të zbehtë varej në tavan. Dritarja e vetme ishte lyer me bojë dhe ishte izoluar me hekura, dhe qelia e paajrosur kutërbonte nga i nxehti dhe era e keqe. Dhjetëra sy nga krevatët e marinarit u ngulën te Sabina.

– Unë jam Viorica, shefja e dhomës. Jepini krevatin në fund.

Sabina shkoi drejt cepit më të errët të dhomës, aty ku ndodhej kova e përbashkët për nevojat personale, një kovë që e përdornin pesëdhjetë gra, shumica me probleme me zorrët. Kova qëndronte pranë një kanali të hapur. Trupat vareshin nëpër shtrate, me shenjat e torturave në gjymtyrë e kraharor.

Në mëngjesin e parë në Jilava, Sabina dëgjoi dikë duke kënduar një himn. Një pjesë e mirë e popullsisë së burgut përbëhej nga murgesha dhe rojat i përçmonin këngët e tyre.

– A ju lejohet të këndonit? – e pyeti Sabina njëren prej murgeshave më vonë.

– Na lejohet të këndojmë, – u përgjigj motër Veronika, – dhe atyre u lejohet të na rrahin.

Në orën 11 të paradites, Sabina u bashkua me të burgosurat e tjera, duke mbajtur radhën për supë. Çdonjëra merrte një garuzhde me lëng të nxehtë dhe një fetë buke të zezë. Pasi punonjësja e ngarkuar me shpërndarjen e supës largohej nga qelia, shpërthente zemërimi për padrejtësitë në sasinë e racioneve, e salla buçiste nga ulërimat e forta, derisa rojat turrehin brenda me shkopinj ndër duar.

Rreshterja Aspra bërtiti: – Ju kemi trajtuar shumë mirë! Por nëse vazhdoni kështu, nesër do të vdisni urie!

VURMBRANDËT

Në dysheme kishte pëllgje të vegjël me supën e pështyrë dhe lotë që binin poshtë nga krevatët e marinarit. Sapo rojat u larguan, kaosi u rikthye.

– As sot, as nesër nuk do të hani më ushqim! – ulëriti Aspra.

Vajza ngjitur me Sabinën e ciku në krah. – E gjora ti. Nuk hëngre fare.

– S’ka problem, nuk dukej shumë e ngrënshme.

– Për shkak të karrotave të kalbura, – tha vajza, Elena, duke rrudhur hundën. – Sektori shtetëror i perimeve shkarkoi tre tonë këtu. Askush nuk do t’i blinte, as për derrat. Ndërsa ne kemi javë që ushqehemi me to.

Një grua trupmadhe, autoritare e këqyri me vëmendje Sabinën. – Po ti kush je? Përse je këtu? – e pyeti ajo. – Nuk ke thënë asnjë fjalë që kur ke ardhur. – Gratë përreth saj panë me kureshtje, ndërsa gruaja hijerëndë e vështroi me inat nga shtrati i saj.

Sabina u tregoi emrin dhe u tha se ishte gruaja e një pastori.

– Fetare, ë? A di ndonjë histori nga Bibla? – e pyeti një grua nga fshati me flokët e thinjur.

– Aman, të lutem na trego diçka! – vërshuan zërat e tjerë. – Mërzitemi shumë këtu.

Gruaja me pamje mashkullore u bë edhe më armiqësore. – Do ta kthesh këtë vend në famulli! – Pastaj u largua e inatosur, duke shfryrë.

– Mos ia vër re Elsa Gavriloiut, – tha Elena. – Është anëtare e vjetër partie. – Edhe në qelinë e errët, Sabina mund t’i shquante sytë plot shkëlqim të Elenës. – Ajo është gjithmonë shumë mirënjohëse që ka mundësi të shqyrtojë gabimet e saj ideologjike në institutin riedukues të Jilavës!

Për t’ua ngritur pak humorin grave të pangrëna, Sabina u tregoi historinë e Jozefit dhe vëllezërve të tij, duke u kujtuar se rrota e jetës mund të ndryshojë drejtim edhe kur gjithçka duket e pashpresë. Një grup grash dëgjonte, ndërsa pjesa tjetër e

qelisë murmurisnin dhe përpëliteshin si bletët në zgjua. Sabina pa flokëkuqen Viorica që po e vështronte.

– Ki kujdes, – i pëshpëriti ajo. – Nëse Aspra të dëgjon duke folur për Perëndinë, do të kemi telashe.

Mëngjesin tjetër Viorica u shfaq në korridorin e ngushtë midis krevateve. – Më në fund e gjeta se kush je! – Ajo drejtoi gishtin nga Sabina, e cila ngriu dhe e vështroi ngultas. – E dija që e kisha të dëgjuar emrin tënd. Ndaj pyeta veten: “*Ku e kam dëgjuar këtë emër?*”

Gratë e tjera ia ngulën sytë Sabinës, ndërsa ajo rrinte e ulur në shtratin e saj, duke pritur gjykimin.

– Po! – tha Viorica si triumfatore. – Ajo është predikuese, gruaja e pastor Vurmbrandit!

Shefja e dhomës shpjegoi me krenari se si xhaxhai i saj ishte në krye të një kishe ortodokse në Bukuresht dhe kishte dëgjuar fjalimin e Riçardit në Kongresin e Kulteve. – I vetmi mes katër mijë njerëzve që u ngrit dhe foli si njeri i Perëndisë, – tha Viorica. – E dini që pas kësaj e pushuan nga puna ministrin e kulteve? – Ajo u kthye nga Sabina. – Kam qenë në kishën tuaj. Shërbesa m'u duk shumë e këndshme.

Sabina u bë heroína e momentit dhe Viorica i gjeti një shtrat më të mirë, 3 m larg kovës së nevojave personale.

Për mëngjes Sabina mori pjatën e parë me *qull*, misër të zier në ujë, dhe vështroi përreth për diçka me të cilën ta hante.

– Na dashka lugë! – u tall zonja Gavriloiu. – Lëpije!

Sabina u përpoq të hante qullin e hollë që mbante erë mbeturinash nga pjata e cekët prej kallaji, por i rrëshqiste në mjekër. Ta lëpinte i dukej shumë kafshërore, ndaj hoqi dorë nga *qulli* i mëngjesit. Megjithatë, më vonë iu kujtua Gideoni, gjenerali në Bibël, të cilit

VURMBRANDËT

Perëndia i kishte thënë të mbante në ushtrinë e tij vetëm ata që e lëpinin ujin “ashtu siç e lëpin qeni” (Gjyqtarët 7:5). Edhe Jezusi e kishte përlur veten plotësisht. Nëse ata mund t'i praninin këto poshtëtime, edhe Sabina mund ta bënte. Kur erdhi vakti tjetër, Sabina e lëpiu ushqimin. Edhe pse e lanin pjatën me gjuhë, gratë me zor merrnin aq kalori sa për të mbajtur frymën gjallë.

Mosushqyerja ishte politika zyrtare e komunistëve. I bënte të burgosurit të pafuqishëm dhe kështu shkaktonin më pak telashe. Njëkohësisht, kjo iu siguronte komunistëve vullnetarë të zellshëm për kampet e punës në këmbim të premtimeve për ushqim më të bollshëm.

Sabina dhe të krishtera të tjera mblidheshin rëndom rreth shtretërve të murgeshave, duke kënduar këngë të qeta dhe duke u kujdesur për të burgosurat e tjera në qeli. Pjesa më e madhe e grave ishin ortodokse dhe ato nga fshati që ishin analfabete kishin frikë se mos vdisnin pa ritet e fundit që kryente prifti. Murgeshat u thonin përmendsh fjalët e shërbesës së funeralit atyre që ishin në grahamat e fundit duke u ofruar atë pak shpresë që mundeshin.

– Vëre në punë përvojën tënde me grupin e grave, – i tha zonja Stupineu, aleatja më e afërt e Elenës, Sabinës. – Na ruaj nga grindjet.

Zonja Stupineu ishte një grua e gjatë, e hijshme, që kishte qenë një vejushë e pasur derisa komunistët i morën gjithçka. Tashmë në varfëri, asaj iu desh të shiste qirinj dhe të pastronte kishën ku më parë kishte qenë një dhuruese zemërgjerë. Zonja Stupineu ishte tradhtuar nga një seminarist francez, të cilin e kishte mirëpritur në kishë. I mbushur me informacione për historitë e përndjekjeve fetare të gruas, spiuni i policisë sekrete e kishte raportuar. Tashmë dyzet e gjashtë vjeçe, pas një viti në Jilava, flokët i kishte plotësisht të bardha.

Jilava ishte një vend padrejtësish dhe terrori. Zëvendësuesja e rreshteres Aspra, Korporal Gjeorgjesku, ishte një vajzë e ngathët, kokëtrashë, me fytyrë të sheshtë dhe zë të njëtrajtshëm, që mblidhte gratë për ushtrimet. – Kur t’ju them të dilni jashtë, asnjë të mos mbesë e fundit. Dilni jashtë të gjitha bashkë! – Pesëdhjetë gra nuk mund ta përdornin derën njëkohësisht, por Gjeorgjesku nuk e pranonte logjikën. – Kur t’ju jap një urdhër, binduni. – Gratë në moshë dhe ato që ishin të pamundura përfundonin gjithmonë duke u rrahur prej saj.

– A nuk e di se ç’është mëshira? – i foli duke qarë Sabina. – Në Bibël është shkruar se ata që nuk tregojnë mëshirë do të përballen me Perëndinë në fund! (shih Jakobi 2:13).

– Jo, nuk e di – tha Gjeorgjesku me ton të ashpër. – Dhe nuk dua ta di.

Sabina ishte mësuar me njerëz që donin dhe urrenin, por këto gra të pagdhendura veshur me uniformë ishin kthyer në kukulla. Nëse ju jepnin urdhër të rrihnin, nuk e bënë dy fjalën. Ato kishin mbaruar shkollat e policisë të sigurimit, ku u ishte rrënjësuar bindja e verbër. Shumica ishin fshatare që nuk kishin pasur asnjëherë diçka më të këndshme se uniformat e reja apo aq të shtrenjta sa revolet që mbanin në brez. Ato sundonin Rumaninë dhe Rumania ishte bota e tyre.

Kujtime nga torturat e kapluan qelinë 4 në Jilava, dhe shqetësimi i një gruaje të vetme ndezi kujtimet e gjithë qelisë. Për orë të tëra gratë qanin e bërtisnin, duke jehuar horrorin që kishin përjetuar vazhdimisht. Sabina e luftoi çmendurinë me lutje.

“Zot, – tha ajo, – nëse më ke dhënë ndopak ndikim midis këtyre grave, më jep edhe mençurinë për të fituar shpirtrat e tyre për Ty.”

Mundësia iu paraqit mëngjesin tjetër.

VURMBRANDËT

Sabina u përball me Elsa Gavriloiun, anëtarin e vjetër të partisë. – Fillo edhe njëherë të predikosh këtu dhe do ta godas derën derisa të vijnë rojat – e kërcënoi ajo.

– Elsa, a beson ende tek partia jote? – e pyeti Sabina.

– Sigurisht, – nënqeshi ajo. – Nuk kanë ndryshuar bindjet e mia. Arrestimi im ishte thjesht një gabim.

– As arrestimi im nuk ma ka ndryshuar besimin, – tha Sabina.

– Në fakt, tani është më i fortë. Dua t’u tregoj njerëzve për mikun që gjejnë tek Jezusi.

– Do të dënosh gjithë qelinë, – e paralajmëroi Elsa. – Nuk kam ndërmend të vuaj për ty dhe Zotin tënd. Nuk të ka ndihmuar shumë gjithsesi.

– Më fol pak, – i tha Sabina, – për këtë Zotin që nuk të pëlqen.

Elsa përshkroi një fanatik që ndrydhte shkencën dhe i zhvaste para proletariatit, duke i përdorur fondet e vjedhura për t’u dhënë komisione kishave.

– Ai që ti e quan Perëndi është me siguri shumë i pashpirt, – tha Sabina. – Perëndia që dua unë është tërësisht ndryshe. Ai u bë pjesë e varfërisë së punëtorëve. U soll midis të shtypurve. Ushqeu të uriturit dhe shëroi të sëmurët. Ai predikon dashurinë. Ai vdiq për ne.

– Dashuri! – tha Elsa me zë të çjerrë. – Ç’e mirë vjen prej saj? Unë jam gjithë urrejtje. Sikur ta dije sa i urrej ata shokë të pabesë që më futën këtu; shpresoj të digjen në ferr! Unë dhashë gjithë jetën time për partinë, dhe ja çfarë më bëjnë. – Ajo uli kokën dhe një lot i rrodhi nga syri. – Të lutem? Fali ata, Atë? – tha ajo me zemërim. – Unë nuk e pranoj faljen, është gënjeshtër.

Elsa filloi të qante. – Gjithsesi është njësoj. Edhe nëse vijnë amerikanët, do të më varin. Nëse qëndrojnë komunistët, do të mbetem në burg. Falje! – Lotët i rrodhën në faqe.

Pas njëfarë kohe u ngrit dhe fshihi fytyrën gri me cepin e fundit.

– Sabina Vurmbrand, – tha ajo, ndërsa sytë iu zmadhuan, – je

tinëzare. Unë të them të mos predikosh më, dhe brenda pesë minutave më predikon mua.

Mbipopullimi në Jilava u bë keq e më keq. Qelia 4 kishte hapësirë për tridhjetë vetë, por deri në Krishtlindje ishin bërë tetëdhjetë. Sabina vazhdoi të predikonte ungjillin me të burgosurat e tjera dhe të jepte mësimë frëngjishteje dhe gjermanishteje, duke shkruar në pluhurin insektmbytës DDT me një ashkël. Mikeshat e saj vuajtën shumë, dhe mjaft prej tyre vdiqën. Thashethemet për përparimin e amerikanëve qarkullonin në qeli, megjithatë shpresa nuk u bë kurrë realitet. Por ndoshta në qelinë 4, të mbërthyer nga vuajtjet, po krijoheshin shenjtorët e ardhshëm.

Korporal Gjeorgjesku mbërriti një mëngjes me një copë letër. – Të gjithë emrat në listë duhet të bëhen gati për t'u zhvendosur menjëherë! – Emrat u lexuan, por nuk u dha asnjë shpjegim për nisjen e tyre. Shumë pak besonin akoma se mund të ktheheshin në shtëpi, megjithatë asgjë nuk mund të ishte më keq se Jilava.

Sabina priti, ditë pas dite, që t'i thërrisnin emrin. Në 6 janar 1951, në ditëlindjen e dymbëdhjetë të Mihait, erdhi edhe çasti i saj. Në orën 8 të mëngjesit, ajo ishte jashtë në të ftohtin e ashpër, duke pritur furgonin që shumë shpejt i çoi të burgosurat në Gença (Ghencea), një kamp tranzit pranë Bukureshtit. Pas kaq shumë muajsh nëntokë, Sabina shijoi pamjen e kthjellët të qiellit të natës.

– Të lirë? – thirri duke qarë një vajzë truphollë me sy të errët, ndërsa dëgjonte murmuritjet plot shpresë të të ardhurave të reja. – Ç'ëndërr! – Ajo vështroi ngultas Sabinën. – Kjo është pikënisja drejt kanalit.

Në një stacion pranë Bukureshtit, gratë hipën në një tren drejt kanalit të Danubit. Më në fund do të mund të punonin në ambjent të jashtëm. Dhe më në fund do të kishin mjaftueshëm ushqim. Pas disa orësh, treni u ndal dhe Sabina u rrëzua, e lodhur dhe plot

VURMBRANDËT

dhimbje. Një tabelë në shesh shkruante CERNAVODA, emri i një fshati të vogël pranë Danubit. Kampi ishte shumë kilometra larg dhe ata filluan të marshonin nëpër natën pus dimërore.

Sabina nuk e kishte idenë se çfarë horroresh e prisnin në kanalin e Danubit.

KAPITULLI 33

Sytë e Sabinës u zgurdulluan dhe zemra i rrahu fort, teksa u hodh në dërrasat e dyshemesë së kasolles së burgut ku do të flinte.

– Bishël! – bërtiti gruaja pranë saj. – M’u hodh në shtrat!

Sabina dëgjoi disa lëvizje dhe gërvima në errësirë, dhe menjëherë e njohu aromën e shpifur të kafshës. Minj!

Nata e saj e parë në Cernavoda qe e mundimshme. Kur arriti në kampin e burgut, mësoi se në kanal, oficerët shpesh u jepnin leje të burgosurave për të takuar të afërmit. Me shpresën se më në fund do të takonte Mihain, në mendjen që nuk i ra në qetësi deri në orët e para të mëngjesit dhe me minjtë e zhurmshëm që i ndërprisnin edhe ato pak minuta që arrinte të flinte, tashmë Sabina shpresonte se do të gjente pak pushim e do të mund të lante rrobat që qelbeshin erë.

Por pushimi nuk jepej nga Docile Rina, e burgosura me një të kaluar të gjatë kriminale që ishte zgjedhur për të sunduar të gjithë sektorin e femrave në kamp. – Të gjitha të sapoardhurat të mbliiden jashtë për të vizituar banjat! – bërtiti ajo.

Sabina u rreshtua me gratë e tjera dhe filluan të marshonin nëpër baltën e ngrirë, dhe rojat e armatosura ruanin rreshtat me të burgosurat. Në banjo u zhvesh.

Të burgosurat politike të Cernavodës ishin zonja të sërës së lartë e të arsimuara dhe vajza të reja me bindje socialiste, por kampi i burgut kishte edhe kriminelë, edhe disa prostituta. Tani, nën vështrimin vigjilent të rojave, prostitutat klithnin e vikatnin, dhe gjeste të pahijshme kryheshin zhdërvjellët nga masivi i trupave

VURMBRANDËT

të zhveshur. Rojat qeshnin dhe përplasnin këmbët me çizme. Duke kukurisur, Rina u tha të nxitonin.

E dërrmuar, e uritur dhe e turpëruar, Sabina ndjeu botën t'i rrotullohej. Fytyra iu përplas në dyshe-menë e lagur prej betoni dhe gjithçka iu err. Gratë e morën në krahë, e kthyen te kasollja e burgut dhe e shtrinë në shtrat. Dikush i hodhi një xhakëtë dhe një fund si thes me vija gri e të bardha, që ngjanin pis. Sabina veshi me shumë mundim rrobat e reja, ndërsa në kokë ndiente goditje të vazhdueshme për shkak të përplasjes në dyshe-menë e fortë të banjës.

Me flokët e errët e me bukurinë judease, pamja e re e Sabinës tërhoqi vështrime kureshtare nga të burgosurat e tjera. Të burgosurat e elitës politike e dinin se Sabina nuk dukej si një prej tyre dhe hamendësuan se ajo duhej të ishte cigane. Që nga ai moment e tutje në Cernavoda, Sabina u mor për cigane.

Të nesërmen, herët në mëngjes, të burgosurat u përgatitën të marshonin nga kampi drejt kanalit të Danubit. Një erë e hidhur frynte nëpër fusha nga Deti i Zi, e depërtonte në rrobat e holla të të burgosurave. Rojat e veshur me pallto të ngrohta dimri rrihnin gratë që guxonin të dridheshin.

Rreshtat e grave iu bashkuan një grupi burrash. – Po nxjerrim jashtë dymijë kriminelë dhe kundërrevolucionarë! – bërtiti roja kryesore, ndërsa grupi shkonte drejt kullave të hekurta të vrojtimit. – Rreshtat e të burgosurve marshonin nëpër gjithë distancën si një bishë e madhe, një qenie me një jetë të vetën. Sabina mendoi për paraardhësit e saj në Egjipt që kishin punuar për faraonin.

Danubi, lumi i dytë më i gjatë në Evropë, rridhte përmes shteteve të mbërthyera nën sundimin e hekurt komunist. Të burgosurit politikë dhe kriminelët nëpër kampet e punës detyroheshin të bënin gjurmime në kanalin që bashkonte Danubin me Detin e Zi. Të burgosurit që nuk arrinin të përmbushnin normën ditore të punës i

priste ndëshkimi dhe uria. Shumë filluan të hanin qenë, gjarpërinj, minj, madje dhe bar për të plotësuar vaktet e varfëra. Trupi i imët i Sabinës nuk ishte në gjendje të gjermonte baltën e ngrirë dhe të hidhte gurët e rëndë në ujë. Gurët e dhëmbëzuar i çanin gishtat e saj të vegjël, të cilët ënjteshin dhe pulsonin nga dhimbja. Ëndrrat me aspirina dhe qetësim të dhimbjeve e torturonin gjatë natës. Projekti quhej “Kanali i Vdekjes” për një arsye.

Të burgosurit e Cernavodës po ndërtonin një argjinaturë përgjatë kanalit. Gratë mbushnin karrocet e dorës me dhe, pastaj burrat i shtynin për 182 metra përpara se të vraponin bashkë me to në të tatëpjetën e thiktë të murit të digës. Pasi mbushi karrocet e para, Sabinës filluan t’i merreshin këmbët, ndërkohë që përpiquej të ngrinte lopatën e rëndë me dhe te karroca.

Shefi i brigadës së të burgosurve mbikëqyrte çdo grup punëtorësh, vendoste normën e ditës së punës dhe kontrollonte ecurinë e saj. Nëse, pas përpjekjeve të shumta, grupi arrinte të përmbushte normën, shefi e rriste ditën tjetër. Nëse dështonin, ndëshkoheshin.

– Jepi! Zgjohuni! – jehonte zëri i Rinës nga 10 m larg. – A doni të kaloni një natë në kutinë me gozhdë?

Kutia me gozhdë ishte togfjalëshi që të ngrinte gjakun. Riçardi kishte kaluar dy ditë në kutinë me gozhda, që i përngjante arkivolit, në burgun e “Kalea Rahoveit”. Ky ishte një ndëshkim i zakonshëm në kampet pranë kanalit, ku pas një dite pune skajshmërisht të rëndë, për të burgosurit kjo ishte torturë e jashtëzakonshme. Të nesërmen i burgosuri duhej të kthehej prapë në punë, këtë herë më i lodhur dhe më i prirur për t’u mbyllur sërish në kutinë me gozhdë për mungesë shpejtësie gjatë punës.

Në drekë të burgosurve u jepnin një gjysmë buke dhe pak supë e tërshërë. Ishte më mirë krahasuar me qullin e varfër të Jilavës, por sërish ishte shumë pak për ta barazuar me kaloritë që nevojiteshin për të punuar në kanal.

Pas dreke, punëtorët gjërmonin edhe katër orë të tjera. Kur binte drita, rreshti i gjatë riformohej për t’u rikthyer në kamp. Të

VURMBRANDËT

burgosurit e rrethuar rrëzoheshin dhe ata që ishin paksa më të fortë i ngrinin para se t'i shihnin rojat. Era e ftohtë dukej se nuk do të pushonte kurrë.

– Po rikthejmë dymijë banditë! – bërtiste roja kryesore, teksa arrinin pranë portës. – Fllad freskues! – tha një tjetër me gëzim, ndërsa mbështillej në ngrohtësinë e palltos së trashë.

Sabina e ndiente të ftohtin deri në palcën e kockave të saj të holla. Duart dhe këmbët e çara rrihnin nga dhimbja, po aq sa edhe koka e muskujt. Të nesërmen e kishte zënë një e ftohur e tmerrshme.

Qelitë e burgut të Cernavodës ishin plot me kriminelë të pandjeshëm e të thyer, e Sabina përpiquej të gjente mënyra për t'i sfiduar e inkurajuar zemrat e tyre të ngurtësuara, duke përdorur historitë e Shkrimit.

– Një burrë i shquar e nisi jetën si mashtrues, – i tha një gruaje. – Ky ishte Mateu. Por kur njohu Zotin, u prek dhe u mahnit aq shumë nga mirësia e Tij sa që la çdo gjë dhe u bë dishepulli Mate (shih Mateu 9:9). – Ajo shihte gratë me radhë dhe zemra i dhimbte nga trishtimi që lexohej në sytë e tyre. – Një hajdut u bë shenjtor, i falur e i dashur anembanë botës deri më sot. Një martir i kishës, autor i ungjillit që lexohet në çdo cep të globit.

Disa gra talleshin, të tjera kërkonin të dëgjonin më shumë.

Hendeku midis krimineleve dhe të burgosurave politike nuk kapërcehej shpesh. E gjendur mes dy grupeve, Sabina ishte një cigane e krishterë judease, që u fliste me dashuri krimineleve më të mëdha dhe qortonte mëkatin e zonjave të shoqërisë së lartë. Duke qenë se e bënte kaq natyrshëm, kjo shkaktoi ngrysje vetullash tek të dyja grupet.

Jo të gjithë njerëzit me të cilët Sabina fliste ishin aty me të. Shpesh ajo imagjinonte biseda me Riçardin, sidomos gjatë viteve

të tij në izolim, dhe ajo ndiente përgjigjet që ai i kthente. Të ndarë për vite të tëra, Vurmbrandët ende ecnin si të ishin një.

Sabina pyeti këdo që punonte në kanal nëse kishin dëgjuar ndonjë gjë për burrin e saj, duke iu trembur lajmeve të këqija, por e dëshpëruar për të mësuar ç'kishte ngjarë me të. Askush nuk dinte gjë. Pastaj tre gra erdhën nga Vakareshti, një burg në të cilin ishin dërguar shumë të sëmurë.

– Sa herë që flet për Perëndinë, – i tha njëra prej grave Sabinës, – më kujtohet Vakareshti. Isha atje për një periudhë të shkurtër, por edhe atje kishim një predikues.

Sabinës filloi t'i rrihte zemra fort ndërsa dëgjonte.

– Po prisnim në radhë për të shkuar në banjë, – vazhdoi gruaja – kur dëgjuam një burrë të fliste pas një dere të mbyllur të një qelie izolimi. Ai po thoshte: “Duaje Jezusin dhe beso në mirësinë e Perëndisë”. Mbetëm shumë të habitura. Të gjithë në burg pyesnin kush ishte, por nuk e morëm vesh kurrë. Tani që kishte takuar Sabinën ishte e sigurt se burri qe Riçardi. Dukej i sëmurë për vdekje dhe disa ditë më vonë, kishte ndalur së predikuari. Ajo kishte dëgjuar se ai kishte vdekur.

Kur u kthye në kasollen e saj, gjatë një momenti vetmie, Sabina u ul duke qarë në shtratin e hekurt. Lotët i rridhnin në faqe dhe dhimbja ia ndau zemrën më dysh. Por në mes të pikëllimit, lindi shpresa. Ajo vazhdoi të lutej, duke i kërkuar Zotit t'i shtonte vite jete dhe t'i jepte shëndet burrit që i kishte shërbyer Atij me besnikëri, edhe në qelinë e izolimit.

Shumë shpejt lotët iu thanë ndërsa priste ditën që Mihai mund të vinte ta vizitonte në Cernavodë. Rojat ndanë disa kartolina që të burgosurat t'u shkruanin ftesa familjarëve të tyre. Ndërsa lutej që kartolinat të mos ishin një kurth që të burgosurit t'ia zbulonin emrat e të afërmve të tyre policisë sekrete, Sabina i shkroi Mihait.

Të dielën e vizitës, Sabina u zgjua para se të agonte. Akulli kishte mbuluar xhamat e dritares dhe ajo priste me padurim ardhjen e mëngjesit.

Më në fund zbardhi, dhe Sabina nxitoi të dilte jashtë, duke shpresuar të shihte vizitorët që prisnin në ndërtesën e largët pranë hyrjes kryesore. Ndërsa picërronte sytë dhe mbulonte fytyrën nga dielli që po lindte, dalloj Mihain. Ishte aty, i gjatë e i hollë, veshur me rroba të leckosura. Sabina njohu edhe burrin në krah të tij: ishte pastori i kishës së tyre. Ajo u përpoq t'u tërhiqte vëmendjen duke lëvizur duart, por ata nuk mund ta shihnin midis gjithë grave të tjera që ishin rreshtuar për të takuar të dashurit e tyre.

Papritur pas shpinës së saj plasi një sherr. Rina ishte në mes tyre, duke ulëritur në mënyrë triumfuese. Kishte aq shumë prej tyre që nuk kishin përmbushur normën e punës gjatë javëve të fundit, saqë vizita u anulua.

Mihai dhe pastori kishin udhëtuar gjithë natën nga Bukureshti, duke shpenzuar paratë që u duheshin sa më s'ka, për hiçmosgjë. Nuk mundën të flisnin me Sabinën, madje as t'i linin ushqimet dhe rrobat që kishin sjellë.

Grupi i vogël i vizitorëve, rreth tridhjetë persona gjithsej, priti gjithë ditën te porta me shpresën se komandantja do të ndryshonte mendje. Por kjo nuk ndodhi, dhe në mbrëmje të gjithë u larguan.

Por të burgosurit mund të shkruanin sërish. Disa të diela më vonë, Mihai mori sërish rrugën për në Cernavoda. Këtë herë nuk pati dënime, por vizitat u kryen sipas rendit alfabetik. Nuk kishte shumë shpresë që roja të arrinte te "Vurmbrand" në kohë. Të burgosurat përreth Sabinës i jepnin rroba njëra-tjetrës për të qenë më të paraqitshme për vizitat. Ato përsërisnin fjalët që do t'u thonin familjarëve. Duhet të përfitonin sa më shumë nga vizita pesëmbëdhjetë minutëshe, edhe pse do të ishin nëntë metra larg, dhe rojat do të dëgjonin çdo bisedë.

Më në fund, kur koha e vizitave gati po mbaronte, u thirr emri i Sabinës. Kur pa të birin, harroi që ishte një e burgosur, harroi

si dukej, harroi ku ishte dhe thjesht e përqafoi me shikim. Sa i dobët ishte, dhe sa serioz! Ajo e vështroi ngultas me dashuri, po ashtu edhe ai, dhe sa hap e mbyll sytë kishin kaluar pesëmbëdhjetë minuta. Ata zor se folën, por gjatë fundit të vizitës dhe nga largësia prej 9 metrash që e ndanin të ëmën nga i biri, Sabina tha: – Mihai, beso në Jezusin me gjithë zemër! – Si mijëra djem dhe vajza të tjera, Mihai kishte mbetur pa mbështetje, dhe komunistët përfitonin nga kjo.

Sabina nuk kishte si ta dinte, por fjalët e saj hodhën rrënjë. Ato lëshuan filiza tek Mihai ashtu si një pemë që rritet nga një farë e vogël dhe e mbushën me guxim për të qëndruar pranë Krishtit.

Roja e kapi Sabinën nga shpatulla dhe e çoi në kasollen e saj. Për orë të tëra Sabina nuk arrinte të fliste: kujtimi i çmuar i të birit ishte si balsam për shpirtin e saj të lodhur e të vrarë.

KAPITULLI 34

Kur Sabina ishte e vogël, e urrente natën. Tani mezi e priste, sepse ishte i vetmi çlirim nga puna e padurueshme në kanalin e Danubit. Megjithatë, kur binte nata, nuk mbyllte dot sy. Ulej e lutej për gratë në kasollen dhe kampin e saj, por edhe për miliona të burgosur në botën komuniste, pa harruar edhe të krishterët që flinin qetësisht në perëndim, ata që ajo mendonte se luteshin për të burgosurit rumunë.

Çdo të dielë në Cernavoda mbaheshin leksione të natyrës doktrinare. Në një sallë mbledhjesh, punëtorët e rraskapitur mblidheshin për të dëgjuar fjalë fyese ndaj Perëndisë. – Jashtë, të gjithë janë komunistë tashmë, – e nisi fjalën shefja e dhomës. – Vetëm ti ngul këmbë në këtë fe qesharake, por e kemi në plan të të edukojmë rrënjësisht. Partia është në pushtet tani, dhe ajo i di më mirë gjërat. Ju nuk jeni në *burg*, nuk dua as ta dëgjoj atë fjalë! Jeni në një institut riedukimi. Ju po ndërtoni lumturinë tuaj! Po punoni për brezat e ardhshëm! Dhe duke i tejkaluar normat e punës çdo ditë, mund të shpejtoni lirim tuaj si qytetarë të rehabilituar.

Pas këtyre leksioneve mbahej një koncert propagandistik, me këngëtare kabaresh dhe aktore joprofesioniste që këndonin këngë të cilat i thurrnin lavde komunizmit. Një grua gjermane, që dikur kishte qenë e kolme dhe e bukur, ndërsa tani trupi i saj thatanik reflektonte jetën e burgut, duartrokiste me patos dhe këndonte aq sa i ngjirej zëri në notat e larta. Oficerët e ulur në rreshtat e parë shpërthenin në të qeshura. Ç'mund të ishte më zbavitëse se një “*fräulein*” e fishkur që bëhej qesharake? Në faqe i rridhnin lotët ndërsa dridhej e këndonte.

Pak veta i rezistuan maskaradës. Por edhe ato që ia dolën mbanë nuk ishin tërësisht të paprekura nga orët e mbarsjes doktrinare. Disa nga gjepurat që flisnin rojat u mbeteshin në mendje.

Sabina nuk pranonte të duartrokiste në leksione. – Hë pra, bëj sikur të pëlqejnë, çfarë rëndësie ka? – e nxisnin të burgosurat e tjera. – A ia vlen të të rrahin për kaq? – Por kur Sabina dëgjonte të talleshin me Perëndinë dhe ta mbulonin diellin me shoshë, nuk mund të bënte sehir. Ajo u rras midis njerëzve që qëndronin në fund të sallës. Por nuk ia mbathi.

– Më kanë informuar se nuk ke duartrokitur gjatë leksionit dhe mësimi të riedukimit këtë mbasdite, Vurmbrand, – tha komandantja, duke e vështruar fytyrëngrysur Sabinën nën kapelen me strehë të uniformës. – Të gjitha sjelljet e tua këtu kanë treguar se je një forcë kundërrevolucionare, e pabindur ndaj riedukimit të nevojshëm. – Ajo lëpiu buzët. – Jemi përpjekur të tregohemi të mirë me ty. Por tani do të përdoren metoda të tjera.

Në vend që ta rikthenin në kasollen e saj atë natë, Sabinën e çuan drejt kutisë me gozhdë. Dera e hekurt kishte disa vrima për qarkullimin e ajrit, dhe rojat kalonin një pjatë të vogël me ushqim përmes një hapësire poshtë derës. Në kanalën e Danubit, rojat e shijonin çdo mundësi që kishin për ta futur një të burgosur në kutinë me gozhdë.

Pas disa orësh, Sabinës po i përcëllonin këmbët. Sa herë i lëvizte, thumbat e hekurt e shponin në pjesët anësore të trupit. “*Sa orë do të më mbajnë këtu?*” mendonte me vete. Ajo e dinte se disa njerëz kishin lojtur nga mendtë për shkak të këtyre kutive torturash, sepse e kishin lejuar tmerrin t’i mposhtte. Po ajo a do të mund të shpëtonte?

Disa pika uji pikonin mbi kuti dhe ajo vendosi të përqendrohej tek ato që koha t’i kalonte më shpejt. Nisi t’i numëronte, një

VURMBRANDËT

për Perëndinë, dy për pllakat e Ligiit, tre për Trinitetin. Arrinte deri tek pesëmbëdhjeta ose gjashtëmbëdhjeta, para se të rifillonte numërimin. Me kalimin e kohës, ndërsa dëshpërimi u bë kërcënim për mposhtjen e saj, ajo filloi të thërriste me zë: “Një! Dy! Tre! Katër! Një! Dy! Tre! Katër!” Shumë shpejt fjalët u bënë të pakuptueshme. Nga pështjellimi mendja e saj ra në gjendje amullie, dhe, pavarësisht se mundimi ishte zbehur në errësirë, shpirti i saj vazhdonte të fliste me Perëndinë. Pas një ose dy orësh, erdhi në vete, e çlodhur. Sabina kishte shpëtuar, nuk ishte çmendur.

Pas daljes së Sabinës nga kutia me gozhda, Kolonel Alboni vizitoi kampet e kanalit, duke ecur përreth Cernavodës dhe duke i parë me përbuzje gratë që ishin aq të zbehta sa dukeshin si fantazma. Ndërsa po largohej, një cigane iu afrua. Ajo ishte takuar fshehurazi me një toger të policisë sekrete dhe tani ishte shtatzënë.

Raporti i Albonit nxiti një hetim nga zyrtarët e Bukureshtit, dhe u mor vendimi për ta zhvendosur gruan nga Cernavoda në një kamp pune larg meshkujve. Shumë shpejt Sabina do të prezantohej me kampin “Kilometri 4”.

Nga mëngjesi në mbrëmje, të burgosurat e kampit “K4” ngarkuan gurë të rëndë në një maune që do të kalonte lumin me anije për t'i shkarkuar në anën tjetër. Ishte e pamundur që kjo të bëhej pa u lagur, prandaj pak minuta pasi niste puna të gjithë ishin qullë. Era e akullt frynte nga fusha e Baraganit dhe rrobat e Sabinës ngrinin e bëheshin gurë. Gurët i gërricnin kyçet dhe i gjakosnin thonjtë. Ajo pyeste veten nëse do të ishte më në gjendje të qëndronte drejt.

Në mbrëmje të burgosurat ktheheshin në kasollen e tyre dhe flinin me rroba të lagura. Sa shumë dëshironte Sabina disa rreze

dielli! Ajo ishte e dobët si skelet dhe furia e erës së akullt dukej se depërtonte plotësisht në trupin e saj.

Në orën 11 të natës, dera e kasolles u hap furishëm dhe gjashtë roja hynë brenda. – Çohuni! Kontroll nga komandanti!

Gratë të shastisura brofën në këmbë nga batanijet gri, duke u dridhur e me frikën që u lexohej në sytë e lodhur. Këmbadoras u përpoqën të merrnin gjërat e tyre. Ndoshta po i zhvendosnin!

– Gra! – njoftoi komandantja, ndërsa çizmet e llustruara pasqyronin dritën që vinte nga sipër. – Dua që të gjitha ato që flasin gjuhë të huaj të bëjnë një hap para. – Shumë gra dolën përpara, përfshirë Sabinën, përfaqësuese të ditëve tashmë të perënduara të borgjezisë. Një rojë shënoi emrat e tyre.

Për orë të tëra gratë hamendësuan qëllimin e zgjimit në mes të natës. – Dashkan përkthyes, ja si qenka puna! – tha një grua. – Amerikanët po vijnë! Po ashtu edhe francezët!

Të burgosurat kriminele po shpërthenin nga xhelozia kur mendonin punët e rehatshme që i prisnin të burgosurat e privileguara.

Ndërsa po çapitej për në punë përmes fushës të nesërmen në mëngjes, Sabina ëndërronte për perspektivat e reja. *“Të jetë e vërtetë vallë?”* mendonte me vete. *“Thua të punoj si përkthyes në një zyrë të ngrohtë, larg kësaj ere të padurueshme? Të ketë ndodhur ndonjë trazirë ndërkombëtare?”* Gurorja gumëzhinte nga bisedat entuziaste.

Sabina punoi atë ditë pranë një gruaje hebreje, trupvogël, të quajtur Xhesika (Jessica). Duke u ruajtur nga rojat, gruaia shpjegoi ç’kishte ndodhur në kasollen e saj gjatë natës.

– Ndodh në çdo kasolle dhe në çdo kamp, – tha Xhesika. – Ndonjëherë vijnë e pyesin kush është i huaj. Dhe gjermanët e rumunët nxitojnë t’u japin emrat e tyre jorumunë, duke menduar se do t’i lejojnë të emigrojnë. – Xhesika ngriti një gur të madh

VURMBRANDËT

dhe e hodhi mbi maune. – Por kjo nuk ka fare kuptim. E bëjnë vetëm që të vuajmë më shumë.

Pa kaluar shumë kohë, Sabina e kuptoi se gruaja kishte të drejtë. Ishte thjesht një torturë tjetër për t'i rraskapitur mendërisht e për t'iu sosur vullnetin.

Midis të torturuarit dhe torturuesit mund të lindte një marrëdhënie dashuri-urrejtje. Rojat rrihnin dhe tallnin të burgosurat, dhe këto të fundit, ndonëse trupat i kishin të mavijosur nga dajaku, shpesh i thërrisnin torturueset e tyre me emra përkëdhelës. Rojat e reja ishin instruktuar se të gjitha të burgosurat ishin “bandite” dhe ua përsërisnin një më dy epitetet e tyre të vrazhda pa e menduar gjatë. Sabina mësoi të kishte kujdes nga vajzat pa sy në ballë që nuk ishin më shumë se njëzet vjeç. Ato mund të ishin më brutale se burrat... për aq kohë sa ishin nën efektin e shpëlarjes së trurit.

Por pastaj rojat e reja i zhvendosën te kanali dhe, për muaj e vite me radhë, jetuan pranë të burgosurave. Marshonin shumë kilometra drejt guroreve. Qëndronin pranë grave ndërsa ato punonin. Ndonjëherë edhe flisnin me to. Pasi kaloi pak kohë, kuptuan se nuk kishin të bënin vetëm me “parazitë” dhe “banditë”, por më së shumti me gra të thjeshta fshatare si ato që kishin në familjet e tyre. Anëmbanë Rumanisë, tokat dhe bagëtitë po iu merreshin pronarëve për të zbatuar projektin e kolektivizmit, dhe rojat filluan të dyshonin kur morën vesh se të afërmit e tyre po vdisnin urie dhe po arrestoheshin. Ato e humbën krenarinë e punës që bënin dhe besimin tek partia e tyre. Kjo revoltë në ngritje kundër pasojave të komunizmit solli një ndryshim të mrekullueshëm te disa nga rojat.

Nina, një roje faqekuqe që ishte sjellë mirë me Sabinën në të shkuarën, dalloj moshën e re të disa prej të burgosurave në kampin e punës skllavëruese. – Ajo është thjesht fëmijë! – tha për njërën

prej tyre. – Ata më thanë se do të merresha me hajdutë dhe vrasës, por ajo është kaq e re! – Nina u sillte ushqim fshehurazi të burgosurave dhe merrte mesazhe për t'ua çuar të afërmit të tyre jashtë. Besimi i saj tek komunizmi kishte filluar të lëkundej.

Sabina nisi të fliste me Ninën, duke depërtuar përtej qesëndive në lidhje me fenë. Kur ajo fliste për Jezusin, Nina tallej. – Epo ne komunistët jemi miq të ngushtë me Krishtin! Nëse ka parajsë dhe Krishti është gjykatës, ne do të jemi më të favorizuarit nga të gjithë. Burri yt është pastor? – e pyeti ajo Sabinën. – Sa njerëz mendon se ka sjellë te Krishti? Njëzet e katër ndoshta? Apo ndoshta disa qindra? – nënqeshi ajo. – Ne komunistët sigurohemi që çdo vit Krishti të ketë mijëra klientë që vdesin me emrin e Tij ndër buzë. Po ia mbushim plot parajsën; Ai duhet të jetë mirënjohës.

Sabina i duroi përçmimet e Ninës dhe i tregoi për Saulin nga Tarsi, urreja e të cilit kundër krishterimit hodhi gjithashtu themelet për Palin e ardhshëm, dhe i tregoi se Bibla thotë që kur mëkati është i madh, hiri tepron edhe më shumë (shih Veprat 9; Romakëve 5:20).

Më vonë Nina u bë e krishterë dhe nuk ishte diçka që mund të fshihej lehtë. Një tradhtar mund të punojë pa u zbuluar për njëzet vite, sepse e keqja është ngado dhe ai mund të fshihet pas saj. Nën çdo gur është një buburrec tjetër. Por mirësia është një flutur e rrallë që i bie në sy edhe më të pandjeshmëve. Askujt nuk i shpëton, dhe disa do të duan ta vrasin.

Diku mes vitit 1951, Nina u zhduk nga kampi “K4”.

– Mos e merr kaq keq, – i tha Sabina mikes së saj, që mendonte se veprimet e saj kishin vënë në rrezik sigurinë e Ninës. – Ajo e bëri me gjithë zemër. Do të ketë gëzim shumë herë më të madh si e burgosur nga ç'kishte si roje.

Vuajtja do t'i jepte Ninës autoritet të madh për të folur me të tjerët. Po sikur të vdiste në burg? Do të ishte për një qëllim të mirë, i kujtoi Sabina mikeve të saj. Dhe Perëndia nuk lë pa

VURMBRANDËT

shpërblyer as edhe një gotë ujë që i jepet dikujt që po vuan. Ai do ta shpërblente edhe Ninën, sepse ata që vdesin për besimin e tyre lënë pas trashëgiminë më të madhe, duke ndikuar botën për mirë.

KAPITULLI 35

Rojat meshkuj e shoqëronin rreshtin e të burgosurave vajtje-ardhje për në kamp. Këta ishin të vetmit meshkuj, që ato shihnin. Sabina punonte qetësisht në brigjet e Danubit, ndërkohë që gratë përreth saj e mbysnin heshtjen me shaka të pista.

– Piteri i ka duart si gorillë! Le më gjithë ato qime të zeza në kurriz. Jam e sigurt se ashtu është nga koka te këmbët... megjithatë, nuk e ka parë njeri!

– Ka gra që e kanë parë! – tha njëra nga prostitutat, ndërsa dhëmbi i florinjte i shkëlqeu në dritën e diellit.

– Megjithatë, e di ndonjëra çfarë i tërheq te ne? – pyeti një grua tjetër.

– Nuk e imagjinoj dot! A të vjen në mendje ndonjë krijesë më pak tërheqëse dhe më pak ndjellëse se ne? Jam e sigurt që të gjitha qelbemi erë! – Të qeshura të mëdha shpërthyen përreth Sabinës.

– Shenjtorja jonë e vogël nuk i pëlqen bisedat e pista! – tha prostituta.

Rojat, që pinin duhan e rrinin ndërsa gratë punonin, talleshin me Sabinën. Ajo nuk e imagjinonte dot ç'pasoja do të kishin bisedat e atyre grave më vonë atë ditë.

– Rreshtohuni! Rreshtohuni! – bërtisnin rojat. – Gratë marshonin drejt një pike grumbullimi ku priste kamioni. Rruga plot baltë kalonte përgjatë lumit.

Sabina vuri re se Piteri ia kishte ngulur sytë. Një nënqeshje e shëmtuar ia zvogëlonte shikimin. I bëri shenjë burrit që kishte pranë, dhe zgjati këmbën përpara që Sabina të pengohet e të binte në baltë. Rojat femra shpërthyen në të qeshura. Një dorë u zgjat dhe e kapi. Sabina bërtiste teksa rrëshqiste nëpër baltë, kurse Piteri e shtrëngonte fort.

– Ajo për të cilën ke nevojë tani, zonjusha ime, – tha ai, – është një dush.

Sabina bërtiste, ndërkohë që Piteri ia shtrëngonte kyçet e dobëta. – Hidhe në Danub! – bërtiti dikush. – Një rojë tjetër kapi kyçet plot baltë të Sabinës dhe e ngriti në ajër. Të burgosurat e dërrmuara shihnin skenën, ndërkohë që rojat e çonin trupin drejt ujit të akullt. Të dielave rojat kënaqeshin duke hedhur të burgosurat në ujin e acartë, dhe pastaj i nxirrnin e talleshin me format e tyre të ekspozuara.

Pranvera kishte zëvendësuar dimrin e ashpër rumun, por copa të errëta akulli ende lundronin në Danub. Pas një lëkundjeje, burrat e lëshuan dhe Sabina u shtrëngua fort, ndërsa ujërat e ngrirë afroheshin.

Rrezet e diellit depërtonin ujin, teksa Sabina merrte frymë me gulç. Ajo kishte rënë mbi gurët e brigjeve të cekta të lumit e ishte në mëshirë të rrymës. Ndërsa përpiquej të lëvizte mes gurëve të mprehtë, uji i ngrirë ia merrte frymën. Sa më shumë lëvizte, aq më shumë lëndohej. Përpjekjet për t'u ngritur ishin të padobishme, sepse çdo herë mposhtej nga rryma e Danubit.

Një rojë qëndronte mbi të, e buzëqeshte kërcënueshëm duke u tallur me përpjekjet e saj për të dalë nga uji i ngrirë. – Hë pra, ku është Zoti yt tani?

Rojat nuk mund të ktheheshin në kamp me më pak të burgosur, kështu që dy duart u zgjatën dhe e kapën, por edhe vetë roja rrëshqiti te gurët. E trullosur dhe marrament, Sabina u shtri pothuajse e pajetë në breg. Valët e sëmundjes vinin e iknin, dhe

ajo nuk e kuptonte nëse zhurma e ujit që rridhte i përkiste kësaj bote apo tjetrës.

Roja vazhdonte me talljet. – Përse nuk të shpëtoi Ai?

Sabina ngriti sytë nga toka e ngrirë. – Ai më shpëtoi. Prej duarve të tua jam akoma gjallë.

– Ajo është mirë. Ngrihu! – e ndërpreu një rojë tjetër. – Fillo të lëvizësh ose do të ngrish.

Gruaja e re e ngriti Sabinën në këmbë dhe Sabina shtrydhi fundin e mbushur me ujë. Ndërsa çalonte për t'u kthyer në rresht me të burgosurat e tjera, ato e përshëndetën me vështirime keqardhjeje. Dhimbje therëse përhapeshin nga brinjët e saj. Vite më vonë doktorët do të konfirmonin ekzistencën e dy frakturave të patrajtura. Sabina e dinte se Perëndia e kishte shëruar.

– Tani je më mirë, – tha Piteri. – S'ka gjë më të mirë se një dush i ftohtë.

Rrobat ishin ngjitur në trupin e Sabinës që dridhej. Gurët i kishin çarë lëkurën e duarve dhe të këmbëve. Dhimbja ishte e padurueshme, ndërsa ajo i shtrëngonte krahët pas vetes për t'u ngrohur.

Kur grupi u kthye në kamp, Sabina shtrydhi rrobat e bëra qull me duart e gjakosura dhe kontrollloi pjesët e dëmtuara të trupit. Atë natë ajo fjeti shumë pak, duke u rrotulluar vazhdimisht brenda pak minutave, sepse nuk arrinte të gjente një pozicion të rehatshëm për të pushuar.

Mëngjesin tjetër Sabina nuk mund t'i ngrinte duart më lart se mesi. E nxira e madhe në brinjë dukej si harta shumëngjyrëshe e Afrikës. Ajo i tregoi trupin e dërrmuar “doktor” Krecenaut dhe priti vendimin të cilit i druhej.

– Gati për punë!

KAPITULLI 36

Me mbërritjen e pranverës, kampi “K4” filloi të shkrinte nga bora. Të burgosurave nuk iu lejohej të hanin fijet e reja të barit që kishin mbirë përgjatë rrugës me gurë, por kur rojat nuk i shikonin, ata suleshin mbi to si bagëtitë. Mishi i gjallë i bretkosave ishte një tjetër delikatesë dhe njëherë të burgosurat luftuan me një mace të egër për të provuar një gjarpër të majmë bari me ngjyrë të gjelbër. Mungesa e vitaminave pllakosi kampin. Diarreja, skorbuti dhe infeksionet i dëmtuan rëndë punëtorët. Ulçera me diametër deri në katër inç u formuan në këmbët dhe shputat e tyre, duke përhapur kështu helme në trup dhe duke shteruar atë pak energji që u mbetej.

Por ndërsa ditët pranverore filluan të zgjateshin, qielli përtej Danubit mbushej me perëndime të arta në të purpurt. Marshimi për në punë u kthye në gëzim. Filiza të rinj hithrash dhe majdanozi si margaritar filluan të mbinin nga kanali, duke përhapur një aromë bari të njomë. Pemët guxuan të nxirrnin gjethe të reja të shndritshme. Ajri qetësues ndikoi tek gratë dhe ndërsa gjithçka tjetër ndryshoi: drita, gjethet, bari, dielli, edhe ato filluan të ndryshojnë. Krahast luleve të vogla filluan të lulëzojnë edhe miqësi të reja.

Me kaq shumë sekte të ndryshme fetare midis të burgosurave, secila prej tyre kishte argumentet e veta. Por tani egërsia e ditëve të mëparshme pothuajse ishte larguar. Një kuptim i ri ishte shfaqur midis grave. Jashtë, ato nuk mund të ekzistonin pa zënka. Por këtu në kampin “K4” ato ndanin një strehë, një kovë-banjo, gjithçka. Ato ishin motra.

Pranvera shumë shpejt u bë verë dhe të burgosurat tani punonin të trulllosura dhe duke u çapitur nën diellin përvëlues. Orët kalonin ngadalë në fushën e gjerë. Frymëmarrja u gërryente fytin dhe gjuhët u ngjiteshin pas qiellzës. Ato prashisnin dheun për orë të tëra, lëviznin si makineri që mund të kryejnë vetëm një veprim.

Një grua pëshpëriti: – Do të më bjerë të fikët, nëse nuk pi ujë shpejt.

Një tjetër iu përgjigj: – Duro. Përndryshe do të godasin.

Dielli ngjitej më lart dhe Sabina solli ndër mend imazhin e vogël, fytyrëhollë, të përbotur të të birit. Sa e sa lutje të dëshpëruara ishin thënë nga nënat në kanal?

Tani mesdita kishte kaluar, dhe të burgosurat nuk kishin asgjë për të ngrënë apo për të pirë qysh prej mëngjesit. Mizat ishin grumbulluar tek banjot e improvizuara në cep të rrugës.

Një karrocë që tërhiqej nga kuaj u shfaq në horizont, eci përpara dhe pastaj u kthye pas. – Është karroca me ushqime! – rënkoi një grua.

“Ujë! Ne duam ujë!” Të burgosurat u grumbulluan rreth karrocës dhe me zemërim filluan të hidhin veglat e tyre. Karroca e ushqimeve mbërriti, por shoferi i frikësuar kërcëu i shkujdesur mbi një shkëmb. Ai tërhoqi kapistallin e gabuar dhe kali devijoi, duke e kthyer karrocën në një anë. Rojat bërtitën, duke u përpjekur të drejtonin karrocën dhe kali ngriti lart dy këmbët e përparme.

Kanistrat u derdhën. Pesëdhjetë paund makarona të ziera ranë përtokë, duke krijuar një grumbull të lagësht. Gratë të xhindosura ngritën karrocën dhe u sulën mbi ushqimin aq të dëshiruar. Ato e rrëmbyen me grushta nga dheu dhe e futën menjëherë në gojë. Të tjerët vëzhgonin të tmerruar spektaklin.

Atë ditë nuk erdhi ujë. Ndërsa Sabina punonte, një vel errësire lëvizi para syve të saj. Gjuha i dukej gjigande ndërsa kujtonte fjalët

VURMBRANDËT

e Jezusit në kryq: “Kam etje.” Me siguri që Jezusi e kuptonte torturën e saj.

Në kampin “K4”, Sabina kujdesej si për anën shpirtërore, ashtu edhe për atë fizike të motrave të saj. Ajo u mjekonte plagët kur rriheshin dhe mbante barrat e tyre kur nuk mund të hidhnin dot një hap tjetër.

Fjala për predikimet e saj arriti deri në rangjet më të larta dhe Sabina u thirr para zëvendëskomandantes të kampit, një grua fytyrëkuqe, me parakrahë me muskuj dhe dhëmbë të mëdhenj. – Ti u ke folur për Zotin të burgosurave, – nënqeshi ajo. – Duhet ta qepësh!

Sabina u përgjigj se asgjë nuk mund ta ndalonte, dhe gruaja ngriti një grusht për ta goditur. Pastaj ndaloi. – Përse po buzëqesh? – e pyeti.

– Po buzëqesh për shkak të asaj që shoh në sytë e tu, – tha Sabina.

– Dhe çfarë sheh?

– Vetën time. Kushdo që i afrohet një personi tjetër mund të shohi veten e tij tek ai person. Edhe unë kam qenë natyrë impulsive, – shpjegoi Sabina. – Zemërohesha dhe hidhesha direkt në veprim, derisa mësova se çfarë do të thotë të duash, të sakrifikosh veten për të vërtetën. Që atëherë, duart e mia nuk mblidhen më grusht.

Zëvendëskomandantja e uli dorën poshtë.

– Nëse do të shikoje në sytë e mi, – vazhdoi Sabina, – ti do ta shihje veten ashtu siç Perëndia mund të të bëjë ty.

Gruaja qëndronte si gur para Sabinës. – Largohu, – pëshpëriti ajo.

Sabina vazhdoi të dëshmonte për Krishtin në mes të të burgosurave dhe që nga ajo ditë, zëvendëskomandantja nuk ndërhyri më.

Koha ndaloi për gratë në kampin “K4”. Skllavëria ishte gjithë jeta e tyre, kanali e gjithë bota e tyre. Ato ishin të rraskapitura nga pranimi i pashpresë i fatit të tyre. Madje edhe lajmet nga jashtë kampit të burgut nuk ndryshonin kurrë: uri, mungesë, shtypje dhe shpresa që nuk shuhej se amerikanët do të vinin dhe do të çlironin skllëvërit.

Nivelet e punës ranë ndërsa dëshpërimi rritej, dhe rojat luanin lojra mizore me mendjet e grave.

Në një takim ata zgjodhën njëzet gra nga radhët. – Ju keni qenë punëtoret më të mira, – u thanë. – Për këtë, do të liroheni.

Komandanti mbajti një fjalim lamtumire dhe ato njëzet gra u ngarkuan në pjesën e mbrapme të një kamioni, duke mbajtur në dorë copa të çmuara buke dhe duke valëvitur flamuj të kuq.

Dhjetë milje më tej, në kampin tjetër të punës, kamioni ndaloi dhe gratë iu kthyen sërish punës.

Shpejt Sabina u zhvendos nga kampi “K4” mepërmes vendit në një tren tejet të mbingarkuar dhe mbytës. Të burgosurat afër saj diskutonin zgjedhjen e presidentit amerikan dhe se si do të ndikonte rezultati në Rumani. Ato ishin të sigurta se Ajzenhauer (Eisenhower) do t’i shpëtonte të gjithë.

Ngazëllimi i dha udhë klaustrofobisë, dhe treni i tejmbushur me gra të sëmura u bë i padurueshëm. Gjatë një ndalese, brenda u hodh një çantë me racione ushqimore, ndërsa për pjesën tjetër të udhëtimit gati njëjavor, nuk iu dha më asnjë ushqim. Bisedat kaluan tek Stalini.

– Jam e sigurt se ai nuk do të qëndrojë në pushtet përgjithmonë, – spekuloi një grua ngjitur me Sabinën, – por çfarë e shtyn një njeri të kthehet në një demon të tillë?

VURMBRANDËT

– Shpesh rrethanat, – u përgjigj Sabina. – Ato nuk shpjegojnë gjithçka, por flasin shumë. – Ajo u zhvendos në kutinë metalike pa ajër, duke kërkuar ndonjë pamje qetësuese. Pastaj, shpjegoi atë që kishte ndër mend.

Jozef Stalin ishte një fëmijë i paligjshëm. Disa thonë që i ati ishte oficer policie dhe e ëma kishte punuar si shërbyese në shtëpinë e oficerit, ku, si përfundim, ngeli shtatzanë. Njerku i Stalinit ishte një pijanec që e dinte se fëmija nuk ishte i tij dhe e rrihte pa mëshirë. Stalini hyri në një shkollë teologjike ortodokse ku studentët ishin më shumë të burgosur sesa studentë. Sabina mund ta kuptonte se si ishin formuar revolucionarët.

Ndërsa dita u kthye në natë, treni u lëkund teksa ndaloi.

– Jashtë! Të gjithë jashtë! – bërtitën rojat.

Dyert e trenit rrëshqitën duke u hapur dhe gratë pulitën sytë të pështjelluara. Ishte ky vendi ku si përfundim do të masakroheshin? Duke qarë dhe ulëritur ato ranë mbi binarë.

– Rreshtohuni! Qëndroni afër rreshterit!

Pas një ore kaosi, gratë ishin grumbulluar në fushat anash binarëve. Ato marshuan në mes të errësirës, të shtyra nga kërcënimet dhe goditjet e rojave. Udhëtimi u duk se zgjati për disa orë.

Shumë shpejt u shfaqën në largësi muret e larta të një burgu të ri, hije të gjata të një mërzitje të përhirtë nën shkëlqimin e llampave elektrike. Kolona e të burgosurave kaloi përmes portës së rëndë prej çeliku dhe druri në rreshta të çuditshëm prej pesë personash. Murmuritjet rrodhën përmes oborrit: ky ishte “Tirgusori”.

Pse këtu? Pse në “Tirgusor”? Ishte një ndërtesë e sigurisë së lartë ku mbaheshin vrasës të dhunshëm. Ky burg ishte i famshëm në Rumani. Çfarë do të thoshte kjo?

– Kjo do të thotë që ata nuk kanë më burgje të tjerë, – deklaroi një grua.

Në Tirgusor, Sabina u caktua në repartin e rrobaqepsisë. Në atë burg ishin kriminelët më të mëdhenj të vendit: vrasës, abuzues seksual, mashtrues, dhe sadistë, disa krejtësisht të marrë. Gruaja që punonte në makinën qepëse ngjitur me Sabinën kishte therrur një doktor me një palë gërshërë, dhe Sabina dukej nervoze ndërsa gruaja priste copën.

Sabina mësoi se gjenerali Ajzenhauer ishte zgjedhur presidenti i Shteteve të Bashkuara dhe dëgjoi se disa udhëheqës komunistë ishin përmbysur dhe spastruar nga partia. A mos vallë ishte ky fillimi i lirisë?

Thashethemet shumë shpejt u përhapën në Rumani, duke gjetur rrugën për në Tirgusor përmes një dëshmitari që kishte qenë në kampin “K4”: kanali i Danubit do të braktisej. Thashethemet ishin bërë fakte dhe të burgosurit e Tirgusorit kishin mësuar se inxhinierët e kanalit do të trajtoheshin si kriminelë pasi kishin vjedhur fondet e shtetit. I njëjti mendim qarkulloi në mendjen e çdo gruaje: *“Çfarë dobie do të kishin tani ata dhjetëra mijëra të burgosur? A do të lihemi të lirë?”*

Javët kalonin dhe të burgosurit numëroheshin dy herë në ditë. Pak roja dinin të numëronin dhe më pak akoma mund të mblidhnin rreshtat e parë me ata të fundit. Kjo detyrë merrte orë të tëra. Pastaj vinte kontrolli i qelive.

Një ditë, megjithatë, numërimi kaloi me një shpejtësi të habitshme dhe menjëherë u dëgjua thirrja ogurzezë: “Mblidhni gjërat tuaja!” Të burgosurat e “Tirgusorit” do të zhvendoseshin sërish.

Me kamionë të hapur ato u transportuan në fermën kolektive “Ferma Rozi” (Rosie), ku puna e tyre tani konsistonte në mbulimin me baltë të degëve të hardhive, në mënyrë që t’i mbrojnë nga i ftohti. Ishte shumë vonë për t’i mbrojtur vreshtat, por askush nuk donte t’ia dinte. Hambari i dikurshëm i Evropës po përballej me urinë.

Një mëngjes, ndërsa punonte në fusha, Sabina u rrëzua dhe fill pas kësaj u çua në spitalin e burgut të Vakareshit. Ajo e njihte

VURMBRANDËT

mjaft mirë burgun. Riçardi kishte predikuar atje në të shkuarën, dhe Sabina kishte shkuar për Krishtlindje për të dekoruar një pemë. Tani ajo flinte në betonin e zhveshur të një qelie të izoluar, shoqëruesja e saj e vetme ishte një kovë e pistë në cep.

Mëngjesin tjetër ajo pa përmes dritares së qelisë së saj disa të burgosur meshkuj që po bënë ushtrime. Kur kaluan afër dritares, ajo i pyeti nëse kishin dëgjuar ndonjë gjë për Riçard Vurmbrandin. Dy burrat e parë mohuan me kokë, por i treti u përgjigj: – Vurmbrandin? Pastorin? – Më në fund dikush e njihte burrin e saj!

Burri ndaloi hapin jashtë qelisë së Sabinës. – Unë e kam takuar atë, – pëshpëriti ai. – Nuk bëhem pishman për dhjetë vitet e mia në burg. Ato kanë qenë me vlerë sepse pastori më afroi tek Krishti, dhe tani po takoj gruan e tij! – Ky burrë e njihte Riçardin nga Tirlul-Okna, por nuk e dinte nëse Riçardi kishte mbijetuar. – E vendosën tek qelia e atyre që ishin të pashpresë, – tha burri. – Ai nuk reshte së foluri për Krishtin.

Sabina nuk e dinte nëse Riçardi ishte ende gjallë, por ajo e dinte që ndërsa ishte në burg, ai kishte vazhduar të ishte Riçardi, duke lartësuar Krishtin dhe duke fituar shpirta.

Një doktor i sjellshëm më në fund e vizitoi Sabinën, dhe trajtoi skorbutin e saj me ushqim më të mirë dhe injeksione. Plagët dhe koret në trupin e saj filluan të shërohen dhe koliti e diarreja ndaluan. Madje edhe shikimi i Sabinës u bë më i mprehtë. Një mbrëmje, zyrtari politik mbikëqyrës dhe kolegët e tij me uniformë erdhën në dhomën e spitalit. – Nëse do të kishte spitale kaq të mirë sa ky këtu, – pyeti ai, – kush do të kishte nevojë për Zotin?

– Togër, – e nisi fjalën Sabina, – për aq kohë sa ka njerëz në tokë, kemi nevojë për Zotin dhe kemi nevojë për Jezusin që jep jetë dhe shëndet.

I tërbuar, burri i bërtiti Sabinës, por ajo nuk ndaloi.

KAPITULLI 36

– Kushdo që jeton në një shtëpi e di që është ndërtuar nga një arkitekt, ashtu si kushdo që merr pjesë në një banket e di që është për gatitur nga një kuzhinier. Të gjithë ne jemi të ftuar në banketin e kësaj bote, që është i mbushur me gjëra të mrekullueshme, dhe ne e dimë se Ai që e ka për gatitur është Zoti.

Togeri qeshi mbyturazi, u tall dhe u largua, duke përplasur derën pas tij. Ditën tjetër një roje i tha Sabinës të paketonte gjërat. Ajo do të kthehej tek “Ferma Rozi”, ferma e derrave.

KAPITULLI 37

– Nata është e errët para lindjes së diellit, – tha Riçardi, – duke parë me dhembshuri toger Bukarin (Bucar).

Togeri kishte ethe dhe po vdiste, i zhytur në fajin e krimeve të së shkuarës. Duke mos vepruar sipas urdhrave, Bukari kishte vrarë një numër të madh judenjsh, duke përfshirë gra dhe djem të rinj.

– Dua të rrëfhem para të gjithëve, – tha ai. – Kam mëkatuar kaq shumë. Nuk mund të vdes i qetë.

– Ti nuk je më ai vrasësi, – e qetësoi Riçardi. – Një njeri mund të lindë sërish.

Mëngjesin tjetër gjendja e Bukarit u bë më kritike. Disa minuta para se të vdiste, ai tha: – Nuk të tregova gjithçka dje. Kisha frikë.

Togeri rrëfeu se kishte qëlluar fëmijë në krahët e nënave. Kur i mbaronin municionet, i godiste bebet për vdekje me pjesën prej druri të pushkës. Ai dëftoi histori të tjera të tmerrshme duke pranuar etjen e tij për gjak dhe nevojën për falje. Pastaj rrëmbeu kryqin rreth qafës dhe ra në gjumë.

Riçardi vërejti se frymëmarrja e togerit po bëhej më e çrregullt dhe më e vështirë. Vijat e ashpra rreth gojës së tij, gdhendur nga vitet e brutalitetit, u shtendosën. Ai pranoi Jezu Krishtin si Shpëtimtarin e tij dhe u largua në paqe.

Një profesor i urtë i quajtur Popi i hoqi sytë nga trupi i Bukarit dhe tha: – Nuk arrij ta kuptoj se si kaq shumë ateistë të betuar në fund janë kthyer në besimtarë.

Riçardi pohoi me kokë. – Dikur, jetoja afër një hekurudhe, por ditën asnjëherë nuk i vija re trenat, sepse qyteti ishte i zhurmshëm.

Ama gjatë natës e dëgjoja mjaft qartë fërshëllimën e tyre. – Ai u rehatua në shtrat dhe vazhdoi: – Kështu edhe zhurma e jetës mund të na bëjë të shurdhër ndaj zërit të qetë të ndërgjegjes. Pikërisht kur vdekja afrohet në heshtjen e burgut ku nuk ka çorientime, njerëzit dëgjojnë zërin që nuk e kanë dëgjuar kurrë më parë.

Popi u bë shoku më i ngushtë i Riçardit. Gjatë natës ata shkëmbenin histori dhe shaka pa fund. Dy burrat ndanin dashurinë për letërsinë, kulturën, idetë dhe filozofinë. Popi e ndihmonte Riçardin të lahej dhe të vishej.

– Ku është Perëndia? – pyeti Popi. – Përse nuk na ndihmon?

Riçardi i tregoi historinë e një vajze, e cila i bëri të njëjtën pyetje një pastori tjetër pasi kishte humbur të atin. Vajza tha: “Ku është krahu mbrojtës i Zotit, për të cilin ti pastor predikon?”

– Dhe çfarë i tha pastori? – pyeti Popi.

– Ai i tha: “Është në supet e tua, në trajtën e krahëve të nënës tënde.”

Riçardi shpjegoi sesi Krishti nuk i kishte braktisur ata edhe në burg. Doktorët e krishterë përfaqësonin Zotin. Duke rrezikuar torturat, ata fusnin ilaçe fshehurazi në qeli për të burgosurit. Krishti prezantohej nga pastorët që në mënyrë jo egoiste shërbenin një ungjill shërimi për të sëmurët dhe për ata që ishin duke vdekur. Madje edhe ata që tregonin histori reflektonin dorën hyjnore në përpjekjet e tyre për ta mbajtur shpresën dhe imagjinatën gjallë.

Pashka agoi në dhomën 4 me një forcë të pazakontë. Shërbesa e Riçardit i kishte kthyer ateistët në të krishterë, vrasësit në shërbëtorë dhe të burgosurit në predikues. Atë mëngjes, një i burgosur futi fshehurazi një pako dhe ia dha Valeriu Gafenkut (Valeriu Gafencu), një ushtari fashist.

– Hape! – i bërtiti dikush.

Gafenku hapi pakon, duke zbuluar dy kuba sheqeri. Të burgosurit nuk mund t'i besonin syve. Kishin kaluar vite që kur kishin parë për herë të fundit substancën e bardhë kaq të lakmuar. Trupat e tyre ishin dëmtuar nga kequshqyerja, duke dëshiruar edhe më të voglën shije të ëmbëlsisë së sheqerit. Të gjithë shikonin Gafenkun, ndërsa ai ishte duke vendosur se çfarë të bënte me dhuratën e tij të Pashkës. Ai e mbështolli sërish sheqerin në letrën e vet dhe e vendosi pranë shtratit të tij.

– Nuk do ta ha ende, – tha ai. – Dikush mund të bëhet më keq se unë gjatë ditës.

Disa ditë më vonë, koka e Riçardit po pulsonte nga temperatura. U bë aq i zbehtë, saqë s'mund të qëndronte dot ulur. Bashkëvuajtësit e kaluan sheqerin nga shtrati në shtrat derisa arriti tek ai.

– Është dhuratë, – tha Gafenku.

Riçardi mendoi për një moment t'i hante. Gjithçka brenda trupit të tij digjej nga dëshira për të ngrënë kubat e parezistueshëm, por ai refuzoi. Disa ditë më vonë, ia dha sheqerin Soterisit (Soteris), një komunisti grek të moshuar, që ishte në buzë të varrit. Soterisi kishte mbërritur në Rumani në fund të luftës civile greke dhe, edhe pse ishte arrestuar si frikacak në luftë, ai gjithmonë kishte shfrytëzuar mundësinë të mburrej për aktet e tij heroike. Në malin Athos, ku murgjit nuk kishin parë gra për dy mijë vjet, Soterisi kishte sjellë një grup me vajza të reja.

“Duhet t'i kishit parë sesi vraponin ata djem”, kishte thirrur me mendjelehtësi dhe krenari.

Ndërsa vdekja i afrohej, Soterisi iu lut Zotit ta shpëtonte. Riçardi e drejtoi atë ateist të mëparshëm brutal në përjetësi me pëshpëritje të dashurisë së Zotit dhe falje.

Për dy vjet të burgosurit i kaluan kubat e sheqerit nga njëri tek tjetri, ku secili prej tyre e dorëzonte paketën tek dikush tjetër në një gjendje më të mjerueshme. Asnjë burrë nuk ishte aq egoist saqë t'i përpinte kokrrizat e bardha dhe të çmuara.

Dhoma 4 i siguroi Riçardit pak çlodhje. Por, kur programi i riedukimit erdhi në Tirgul-Okna, torturat rifilluan, madje edhe u përshkallëzuan. Një vizitë e shkurtër nga Formaxhu (Formagiu) i burgut famëkeq të Piteshtit dërgonte valë frike tek të burgosurit. Formaxhu kishte si synim të inauguronte metodat e tij tek sanatoriumi i qetë në mal dhe askush nuk ishte i sigurt.

Një grup i ri instruktorësh komunistë, të zgjedhur me kujdes për ashpërsinë e tyre, u zhvendosën në burg. Dikur ata kishin qenë vetë të burgosur para se të vërtetonin besnikërinë e tyre ndaj komunizmit duke torturuar bashkëvuajtësit e tjerë. Drejtori i burgut u kishte dhënë leje instruktorëve të rinj të tallnin dhe të rrihnin pacientët me tuberkuloz sa herë që të dëshironin. Çdo shpresë për t'u shpëtuar torturave u zvogëlua. Për çdo pesëdhjetë të burgosur, kishte dhjetë deri në njëzet instruktorë të specializuar.

Doktorët mbikëqyrnin me kujdes sesionet më agresive të torturave, duke i injektuar të burgosurve një serum të veçantë për të rritur tolerancën e dhimbjeve dhe për t'i rezistuar brutalitetit. Çmenduria përfshiu tej për tej burgun. Riçardi dhe miqtë e tij u rrahën lakuriq me kamxhikë, dhe u lanë të shtrirë mbi gurët e dyshemesë së ftohtë, duke u hedhur kova me ujë akull të ftohtë. Trauma në trupat e tyre gati u pushoi zemrat dhe acaroi sëmundjet e tyre.

Kur u hiqeshin racionet e ushqimeve, vdekja nga uria bëhej diçka e zakonshme. Rojat ia lidhnin duart pas shpine Riçardit dhe e detyronin të hante plehra të prishura, të cilat zakonisht u jepeshin derrave.

Një nga të burgosurit më të rinj në dhomën 4, një prift katolik, ndau me të tjerët kohën e tij në burgun e Piteshtit, ku e kishin hedhur në një gropë ujërash të zeza dhe e kishin detyruar të kryente meshën atje.

— A u binde? — e pyeti Riçardi.

Prifti filloi të qante. — Unë vuajta më shumë se Jezu Krishti.

VURMBRANDËT

Me sistemin e riedukimit në gjendje të plotë pune, të burgosurit zbuluan sektrete të fshehura më parë nga hetuesit. Gratë, miqtë, prindërit dhe pastorët u tradhëtuan. Me mijëra u arrestuan për shkak të rrëfimeve të të burgosurve.

U rrit gjithashtu përqindja e vetëvrasjeve midis të burgosurve. Në burgun “Gerla” aty afër, të burgosurit duhet të gjenin mënyra krijuese për të vrarë veten. Disa kërcenin nga shkallët e larta dhe përfundonin poshtë në dysheme. Të tjerë copëtonin fytin me tela me gjemba ose me xhama. Nëse një i burgosur arrinte të mbledhte forcat, mund ta përplaste kafkën në muret me çimento të qelisë. Të tjerët vdisnin ngaqë pinin ilaçe për pastrim. Një prift ortodoks, që nuk mund t’i duronte dot metodat e tjera, e vrau veten duke u hedhur nga krevati marinar. Iu deshën disa hedhje për t’ia dalë mbanë.

Riçardi dëgjoi mizori të tjera nga Badara, i burgosuri i fundit që iu bashkua dhomës 4. Ai ishte një fermer i moshuar, i goditur dhe djegur kohët e fundit gjatë marrjes në pyetje. Badara i mallkoi komunistët dhe u betua të hakmerrej kundra tyre. Ai e përshkroi hetuesin e tij të fundit si një bandit veçanërisht mizor. – Vetëm mos më rëntë në dorë ai njeri, – tha, – do ta rrjep të gjallë. – Ai i tregoi Riçardit se lutja e tij e përditshme ishte kjo: “Në emër të Atit, Birit, dhe Frymës së Shenjtë, Zot shkatërroji komunistët dhe bëji ata të vuajnë. Lëndoji, derrat!”

– Pse i ke thënë këto gjëra? – pyeti Riçardi. – Këto fjalë nuk priten nga një i krishterë.

Badara besonte në ferr, sepse donte që komunistët ta kalonin përjetësinë duke u përvëluar në zjarr. – I them sepse Zoti nuk do të lejojë të hyjë në parajsë asnjë që nuk mallkon ata bastardë!

– Ne nuk mund t’i japim udhë urrejtjes, – tha Riçardi. – Këta burra si Borisi janë thyer nën një presion të tmerrshëm.

Borisi, një nga burrat më të përbuzur në burg, kishte qenë një hetues i egër që kishte rrahur Dr. Aldean për shkak se i kishte

rezistuar metodave të tij sadiste. Supet dhe shpatullat e doktorit ishin mbuluar me çibanë nga prerjet e thella të Borisit.

Ndërsa programi i riedukimit shkaktoi rritje të fërkimeve, falja u kthye në një detyrë më sfiduese. Të burgosurit po ekzekutoheshin ditë për ditë. Kudo qarkullonin fjalë për protesta dhe kryengritje, sidomos midis të burgosurve të famshëm, që ishin mësuar me dhënien e urdhreve para arrestimit të tyre. A mund të sjellë liri një rebelim i organizuar? Në dhomën 4 u hap një debat. A duhet të merrnin pjesë pacientët me tuberkuloz në kryengritje apo të kthenin faqen tjetër siç urdhëroi Jezusi? (shih Mt.5:39).

“Jezusi zakonisht portretizohet si zemërbutë dhe i qetë”, reflektoi Riçardi. “Por Ai ishte edhe një luftëtar. Ai i dëboi tregtarët nga tempulli me kamxhik.”

Pas shumë diskutimesh, Riçardi vendosi të ndihmonte rebelët në kryengritjen e tyre dhe bindi edhe të tjerë të bashkoheshin me të.

Një mundësi u shfaq në 1 maj. Rreth orës 5:00 pasdite, në ditën e punëtorëve, të burgosurit u transportuan në stadiumin e futbollit në qendër të Tirgul-Oknas për të parë një ndeshje. Për disa kjo ishte hera e parë jashtë mureve të burgut.

Pa kaluar shumë kohë pas fillimit të ndeshjes, në largësi u dëgjua tingulli i thyerjes së një dritareje, duke sinjalizuar fillimin e kryengritjes. Stadiumi papritur shpërtheu, ndërsa të burgosurit iu sulën rojave. Ata që ishin të fortë mjaftueshëm për të luftuar kërcyen drejt torturuesve të tyre. Më pas u bë një rrëmujë e madhe kur rojat filluan të godisnin të burgosurit me shkopinjtë prej druri, duke vrarë shumë vetë për shkak të goditjeve mizore.

Loja ndaloi ndërsa qytetarët ia mbathën nga stadiumi dhe u derdhën në rrugë. Për disa të burgosur që mbetën në sanatorium, u paraqit një mundësi shpëtimi. Duke përfutur plotësisht nga çorientimi i rojave, ata prenë damarët me objekte të forta.

Kur rojat fituan kontrollin mbi të burgosurit, ata u lëshuan me brutalitet mbi drejtuesit e grupit. Doktorët u udhëzuan që të

VURMBRANDËT

mos i jepnin ndihmë mjekësore askujt në burg. Rebelimi dështoi, por lajmet për revoltën u përhapën me shpejtësi. Anëmbanë Rumanisë, kryengritjet rrënjosën frikë midis rojave dhe frymëzim midis të burgosurve.

KAPITULLI 38

Një gjilpërë e hollë shpoi kraharorin e Riçardit, duke kaluar përmes brinjëve të tij dhe depërtoi në mushkëritë e shkatërruara. Procedura relativisht pa dhimbje për të trajtuar pneumotoraksin¹ zgjati vetëm dy minuta dhe premntonte të fuste oksigjen në mushkëritë e Riçardit të mbushura me lëngje. Ai u zgjua mëngjesin tjetër i habitur sesa lehtësisht mund të merrte frymë.

Dimri solli stuhi të rënda në Tirlul-Okna, dimri më i ftohtë i regjistruar në qytet për qindra vite. Një metër e tetëdhjetë centimetra dëborë mbuloi kopshtin me perime jashtë dritares së ngrirë të dhomës 4. Pa rroba shtesë, Riçardi dridhej në shtrat. Kujtimet që e fusnin në dhoma frigoriferike shkonin e vinin në mendjen e tij. I ftohti i papritur reduktoi edhe racionet ushqimore për të burgosurit. Buka u kthye në një luks të harruar. Riçardi përpiqej të konsumonte karrotat e kalbura të zhytura në pjatën me supë.

Zënkat e zakonshme, sharjet dhe të qeshurat i hapën udhë trishtimit nostalgjik ndërsa të burgosurit përpiqeshin të festonin natën e Krishtlindjes. Riçardi filloi të mbajë një predikim të shkurtër, por dhëmbët që dridheshin i bënë fjalët e tij të pakuptueshme. Gjymtyrët e tij, të ngrira dhe të mpira, u bënë të padobishme. Ai habitej sesi zemra vazhdonte të pomponte gjakun në pjesët e tjera të trupit të tij që rënkonte nga dhimbjet.

¹ Një pneumotoraks është një mushkëri e bllokuar, që shkaktohet nga grumbullimi i ajrit midis mushkërive dhe murit të kraharorit. Ajri shtyp mushkëritë, duke shkaktuar bllokimin e tyre. Shih "Pneumothorax," Mayo Clinic, August 4, 2017, www.mayoclinic.org/diseases-conditions/pneumothorax/home/ovc-20179880.

VURMBRANDËT

Një djalosh i quajtur Aristar vazhdoi predikimin e Krishtlindjes atje ku e la Riçardi. Si një fermer i ri, ai nuk kishte bërë asnjë lloj trajnimi universitar, por foli aq natyrshëm për lindjen e Krishtit sikur të kishte lindur në hangarin e tij.

Brenda pak javësh Aristari do të vdiste, por në vigjiljen e Krishtlindjes fjalët e tij, të forta dhe elokumente, shkaktuan lotë në sytë e të gjithë atyre që po e dëgjonin. Shumë shpejt dikush në dhomë filloi të këndoje një këngë Krishtlindjeje. Zëri filloi ngadalë dhe pastaj gradualisht u rrit ndërsa kalonte mbi shtretërit e pacientëve me tuberkuloz. Melodia, mrekullisht, u bë më e fortë dhe i kujtoi Riçardit dimrat e lumtur rreth zjarrit që kalonte dikur me Sabinën dhe Mihain. Tingulli jehonte poshtë në korridor dhe të gjithë ndaluan aktivitetet e tyre për të dëgjuar. Madje dhe rojat të mbledhur rreth një sobe të ngrohtë në dhomën e tyre nuk e ndërprejnë këngën.

Në shkurt, Riçardi dhe miqtë e tij gërmuan një varr të cekët për Aristarin në dëborën e thellë. Toka në kopshtin e burgut ishte e fortë si çelik. Kur u kthyen në dhomën 4, përshëndetën personin që kishte zënë vendin e Aristarit, një muzikant i quajtur Avram Radonoviç (Avram Radonovici).

Para arrestimit, Avrami kishte punuar si kritik muzike në Bukuresht. Ai e hijeshoi dhomën e të vdekurit me pasazhe të gjata të Bahut, Bet’hovenit dhe Moxartit, të cilat i riprodhonte me gojë. Simfonia e tingujve bënte rikoshetë në mure duke kënaqur çdo të burgosur. Tuberkulozi i kishte prekur shtyllën kurrizore Avramit dhe allçia e përhirtë që i mbështillte bustin e pengonte të këndonte me zë të lartë.

Një ditë muzikanti i habiti të gjithë në dhomë kur nga allçia nxori një libër të vogël e të bërë copë e çikë.

– Ku e gjetet? – e pyeti Riçardi. Për vite të tëra nuk kishte parë libër me sy.

– Është ungjilli i Gjonit, – tha Avrami. – U përpoqa ta fshihja mes allçisë kur policia erdhi të më merrte. E do të ta jap hua?

Riçardi e mori ungjillin si të ishte një zog me krahë të thyera. Faqet e tij të brishta ishin më të çmuara për të sesa çdo ilaç. Ai i ktheu një nga një fletët, i mahnitur dhe i gjallëruar nga përmbajtja e tij. Sytë i shkonin kuturu tek pasazhet që nuk i kishte parë qysh se ishte burgosur.

Ndëshkimi për kapjen me Bibël në dorë ia vlente edhe për pak sekonda lexim. Riçardi nuk donte t'ia dinte edhe nëse e ekzekutonin. Ai po mbante në duar burimin e jetës, dhe pasi mori një pije që të kënaqte shpirtin, e kaloi librin rreth e rrotull dhomës.

Javët që pasuan kaluan duke folur për ungjillin. Të burgosurit mësuan përmendsh paragrafët, të hipnotizuar nga thjeshtësia e tij. Disa veta u konvertuan, përfshirë edhe profesor Popin, i cili kishte disa rezerva.

– Jam përpjekur të lutem, – tha ai, – por përveç recitimit të disa formulave ortodokse që kam mësuar në moshën djaloshare dhe favoreve që kërkon i Plotfuqishmi, për të cilat nuk kam pretendime, s'kam shumë për të thënë. Fjalët e mia fluturojnë lart, por mendimet qëndrojnë poshtë.

Riçardi ndau një sekret me profesorin. – Më pëlqen të mendoj se Jezusi qëndron afër meje dhe se unë mund t'i flas Atij ashtu siç të flas ty.

Popi nuk ishte mësuar me biseda rastësore me Zotin dhe dëgjonte me kuriozitet ndërsa Riçardi vazhdonte.

– Njerëzit që e takuan Jezusin në Nazaret dhe Betlehem nuk i recituan lutje. Ata i thanë atë që kishin në zemër, dhe kështu duhet të bëjmë dhe ne.

Me vetëm një frazë Riçardi kishte shembur barrierën e fundit që e mbante Popin larg besimit. Ai e dorëzoi veten me gjithë zemër tek Krishti dhe tha: –Kur të pashë në fillim, kisha parandjenjën se ti kishe diçka për të më dhënë. – Profesori tani ia ktheu nderin. – Të kam mbajtur sekret diçka që nga kthimi

VURMBRANDËT

im në Tirlul-Okna. Dr. Aldea mendoil se mund të ishte shokuese për ty në gjendjen që ishte.

Riçardi u ul në cep të krevatit, me sytë e ngulur tek profesori.

– Gruaja jote tani është në burg, dhe ajo ka qenë duke punuar në kanal.

KAPITULLI 39

Zemra e Riçardit u zhyt në dëshpërim. Ai e dinte se kampet e punës përgjatë kanalit të Danubit ishin famëkeqe për abuzimin me gratë. Një komandant i quajtur Kormos kishte përdhunuar tridhjetë të burgosura. Më vonë edhe ai u dënua me burg, nën akuzën “dëmtim i prestigjit të regjimit”.

– Ajo ka qenë shumë sëmurë, por do të jetojë, – tha profesor Popi. – Ajo e di që je i sigurt.

Riçardi i dëgjoi fjalët e profesorit, i paaftë për të kontrolluar veten. Një i burgosur nga spitali burg i Vakareshtit, ku Riçardi kishte kaluar një muaj pas izolimit vetmitar, kishte folur me Sabinën në spital. – Ata i thanë sat shoqeje se ti duhet të kishe vdekur në 1950-ën, – vazhdoi Popi. – Por ajo tha jo; ajo besonte se ti ishe i gjallë pavarësisht fakteve.

Për ditë të tëra Riçardi refuzoi të hante. Sabina ishte nën autoritetin e kryekolonel Albonit tek “Poarta Alba”, një nga kampet e punës përgjatë Danubit. Riçardi u përpoq të imagjinonte sesa e frikësuar duhet të ketë qenë Sabina dhe mendimet e tij shpejt u kthyen në turp. Ishte faji *i tij* që u martua me të, që e prezantoi me Krishtin, që u bë pastor, dhe që punonte në kishën e nëndheshme. Nëse do të kishte zgjedhur një karrierë më ndryshe, nusja e tij e dashur do të ishte e sigurt. “*Po im bir?*” Riçardi ra në një nivel dëshpërimi që kishte vite që nuk e ndjente.

At Surojani e vuri re gjendjen e keqe të Riçardit dhe i tha: – Për të buzëqeshur duhen shtatëmbëdhjetë muskuj, ndërsa për t’u vrenjtur dyzet e tre!

Riçardi ishte mahnitur me at Surojanin që kur e kishte parë për herë të parë në oborrin e burgut me mjekrën e tij të gjatë dhe të bardhë që valvitej në erë. Një aureolë shenjtërie dhe autoriteti mbushte çdo dhomë ku ai hynte. Ai nuk e përshendeste asnjëherë një të burgosur me fjalët “Përshëndetje” ose “Mirëmëngjes”, por me urdhërimin biblik “Gëzohuni”.

Surojani kishte më tepër arsye për t’u pikëlluar sesa Riçardi apo të burgosur të tjerë. Burri i vajzës së tij të gjymtuar ishte burgosur. Një vajzë tjetër ishte dënuar me njëzet vite torture. Djali i tij i krishterë kishte vdekur në burg, dhe djali tjetër, që e urrente Krishtin, e kishte kaluar jetën në rebelim kundër besimit. Të gjithë nipërit dhe mbesat e tij kishin mbetur jetimë.

– Ti ke kaluar kaq shumë fatkeqësi, – i tha Riçardi. – Si ia del që je vazhdimisht i gëzuar?

– Epo, është mëkat i rëndë të mos gëzohesh, – iu përgjigj Surojani. – Ka gjithmonë një arsye të mirë për t’u gëzuar. Ka një Zot në qiell dhe në zemër. – Ai e pa me butësi Riçardin. – Çdo ditë që ti nuk gëzohesh është një ditë e humbur, biri im! Ti nuk ke për ta pasur më atë ditë.

Riçardi e dinte që fjalët e burrit të urtë ishin të vërteta. Në fakt ai kishte ngushëlluar të burgosur të tjerë me të njëjtën këshillë. Por pas lajmit të arrestimit të Sabinës, Riçardi kishte harruar të gëzohej. Si mund të kujdesej për të tjerët ndërkohë që ai vetë qëndronte aq larg përqafimit të Bariut?

Me inkurajimin e at Surojanit të ngulitur në mendje, Riçardi u lut për herë të parë pas disa ditësh. Ai falënderoi Zotin që i kishte shpëtuar jetën Sabinës dhe ishte i sigurt se do ta shihte sërish, qoftë në këtë jetë apo në tjetrën. Ai u gëzua që Zoti i kishte krijuar mundësi ta ndante besimin e tij me të tjerët.

Para arrestimit të Riçardit, për të mbledhur bashkësinë duhej të binin këmbanat e kishës. Ndërsa tani, në hapësirën e ngushtë të qelisë së burgut, ai kishte audiencë të menjëhershme. Në vend që të predikonte një apo dy herë në javë, ai mund të fliste për

ungjillin çdo minutë të ditës, dhe jo vetëm me fjalë. E gjithë jeta e Riçardit, ashtu si e at Surojanit do të shndërrohej në një mesazh që ai mund ta predikonte me një denduri e një pasion të ringjallur.

Ndërsa dielli perëndonte në burgun e Tirgul-Oknas në 1953-in, Riçardi vuante nga një dhimbje dhëmbi që i kalonte dallgë-dallgë nëpër të gjithë nofullën. Ecejakjet rreth e rrotull dhomës dukej sikur ia lehtësonin dhimbjen, por pesëdhjetë paund hekur rëndonin në kyçet e këmbëve të tij. Rrahjet dhe kequshqyerja kishin bërë të vetën, ashtu si ethet, rënia në peshë, ftohjet dhe kollitjet me gjak. Mjekimet mungonin dhe doktorët, njësoj si dentistët e kishin të vështirë të vinin pas kryengritjes.

Rojat i lejonin të burgosurit në Tirgul-Okna të merrnin pako mujore nga shtëpia. Riçardi shkroi disa kërkesa drejtuar Dr. Filonit, ish mjekut të tij që jetonte në Bukuresht. Në kartolinat që iu kishin dhënë, ai i kërkonte ushqim dhe cigare. Edhe pse e kishte zët duhanin, Riçardi e dinte se ai do të shërbente si ngushëllim për bashkëvuajtësit e tjerë.

Një herë, Riçardi shkroi një kërkesë të çuditshme në një kartolinë. Ai iu lut doktorit të tij të dëshifronte frazën: “Rrobat e vjetra të Dr. Filonit”.

Doktori i familjes nuk ishte aq i gjatë sa Riçardi dhe rrobat e tij nuk do t'i hynin në punë askujt në burg. Por streptomocina e Dr. Filonit, ilaçi i ri premtues nga Amerika, mbartte fuqinë për të trajtuar tuberkulozin e Riçardit.

Për dy vite e gjysmë, Riçardi kishte luftuar me tuberkulozin. Ai ishte i vetmi i burgosur i dhomës 4 që nuk kishte vdekur. Me dhjetëra burra që ai njihte u dorëzuan para simptomave të sëmundjes kërcënuese.

Pothuaj një muaj pasi Riçardi kishte dërguar kartolinën e koduar, mori një pako me njëqind gramë streptomocinë, e mjaftueshme

VURMBRANDËT

për të trajtuar tuberkulozin e një personi. Njëloj si me kubat e sheqerit, në vend që ta merrte ilaçin për vete, ai i kërkoi gjeneral Stavrati, një i burgosur i krishterë dhe ish anëtar i ushtrisë rumune, ta përdorte barin e çuditshëm tek rastet më urgjente në “Dhomën e Vdekjes”.

Një roje fashist i quajtur Sultaniuk ishte afër vdekjes. Stavrati i hodhi Riçardit një vështrim që shprehte pakënaqësi. – Do ishte më mirë ta merrje për vete atë ilaç, – i tha. Por e pamundur që Riçardi të bindej.

Sultaniuku refuzoi ta merrte ilaçin, duke e ditur që atë ia ofroi një i krishterë antikomunist. Për ta bindur do të nevojiteshin taktika të zgjuara, dhe me gjasë një miqësi e re.

KAPITULLI 40

Koha që Sabina kaloi në fermën e derrave “Ferma Rozi” ishte periudha më e vështirë e burgosjes së saj. Ushqimi ishte në nivelet e vdekjes nga uria, dhe çdo mëngjes në orën pesë, gratë çoheshin nga shtrati, duke mbajtur të njëjtat rrecka të ndotura me të cilat kishin rënë në shtrat një natë më parë. Stalla ishte e mbushur me fëlliqësi në trajtë të lëngët deri tek kyçet e këmbëve, dhe një aromë e pështirë, që të shkaktonte të vjella, sundonte mbi gjithë vendin. Sabina dhe gratë e tjera e mbushnin barkun me lendet që hanin derrat.

Nga “Ferma Rozi”, Sabina u transferua në Gença, një kamp tranzitor nga i cili ishte nisur për në kanal më shumë se dy vite më parë.

“Ç’turma grash!”, i pëshpërisnin njëra-tjetrës të burgosurat. “Ky vend është më plot se kurrë. Çfarë po ndodh?”

Qindra gra nga kampet rreth e rrotull Rumanisë mbushën kasollet e Genças. Ose zyrtarët po planifikonin ndonjë sistem të ri e të madh pune për skllevërit, ose ... asnjëra nuk guxonte t’i jepte zë shpresës. Ato kishin kaluar përmes shumë vështirësive dhe shpesh ishin mashtruar.

Megjithatë, në ditën e dytë, u përhap një thashethemnajë: në zyrat e Genças, dhjetë burra nga shtabi i përgjithshëm i sigurisë po punonin me dosjet. Dosjet! A mos vallë kjo do të thoshte liri?

Rojat filluan t’i merrnin gratë në pyetje në zyrat e kampit. Seancat e pyetjeve ishin njëlloj me ato, që të burgosurat kishin përjetuar në të shkuarën, por këtë herë hetuesit ishin më të

sjellshëm. Pa mbaruar muaji, grupe të vogla grash filluan të largohen nga Gença.

Si përfundim, edhe Sabinës i erdhi radha për t'u marrë në pyetje. Majori në anën tjetër të tavolinës ishte trupmadh dhe ngjyrën e lëkurës e kishte si të një bebeje. Duart e tij ishin si salçice të vogla të trasha, dhe ndërsa fliste, vazhdonte të pastronte objektet që ndodheshin në tavolinë.

Për të burgosurat për shkak të besimit ishin rezervuar disa pyetje të veçanta. – Në këtë vend, zonja Vurmbrand, ju duhet ta dini se unë jam më i fuqishëm se Zoti. Të paktën, deri tani, Ai nuk ka bërë asnjë ndërhyrje në këtë zyrë. – Dy ndihmësat e tij buzëqeshën me admirim. – Por a e ke pranuar ti këtë? A ke parë përtej petkut të fesë? A e ke kuptuar se në një shoqëri komuniste, Zoti është i tepërt? Që ti nuk ke nevojë më për të? Nëse ndonjë ditë bën vaki të dalësh prej këtej, do të habitesh nga arritjet e viteve të fundit. Dhe ne jemi vetëm në fillim!

Shiritat me shkëlqim të artë në spaletat e tij u shkundën ndërsa ai riorganizoi një dosje të mbushur me letra.

Sabina mbajti pak frymën dhe u përgjigj: – E shoh që je i fuqishëm. Dhe, me shumë mundësi, aty ke letra dhe dokumente për mua që nuk i kam parë kurrë e që mund të vendosin për fatin tim. Por edhe Perëndia mban shënim, dhe as unë, as ti nuk do të kishim jetë pa Të. Kështu që, pavarësisht nëse Ai më mban këtu ose më lë të lirë, unë do ta pranoj atë si më të mirën për mua.

Majori përplasi të dy grushtet mbi tavolinë. – Mosmirënjohëse, zonja Vurmbrand, mosmirënjohëse! Më vjen keq që pësimi nuk të është bërë mësim, por unë do të shkruaj një raport për këtë. – Ai bërtiti kinse i zemëruar edhe për disa minuta.

Por tre ditë më vonë, emri i Sabinës u lexua me zë të lartë. Autoritete më të larta se majori po vendosnin në të vërtetë për të ardhmen e saj.

Pas një kohe të shkurtër, ajo u gjend duke pritur në oborrin e mbuluar nga bora me ato pak plaçka të mbështjella në një bohçe.

Kishte edhe të tjerë që prisnin. Por edhe tani, gratë nuk ishin plotësisht të sigurta që do të liroheshin. Vetëm kur marshuan përtej portës me tela me gjemba që tingëllonin dhe po qëndronin duke u dridhur në rrugë, roja filloi procesin e gjatë të dorëzimit të copave të letrës.

Në ajrin e acartë të natës, Sabina dëgjoi emrin e saj. “Vurmbrand, Sabina, lindur në Çernauti, në 1913-ën, banuese në...”

Ajo mori dokumentin që vendoste lirimin e saj. “Certifikatë lirimi” ishte titulli, por jashtë ishte shumë errësirë për të lexuar. Sabina dhe të tjerët u vendosën përgjyshi mbi një kamion dhe u çuan pak milje larg Genças, në periferi të Bukureshtit.

Sabina zbriti nga kamioni dhe eci me bohçen e saj të pistë dhe me erë të keqe përmes periferisë. Për herë të parë në pothuajse tre vjet, ajo pa njerëz që nxitonin për në shtëpi pas pune dhe blinin ushqime për familjet e tyre.

Nëse shtëpia ekzistonte ende, nëse ndonjë gjë ekzistonte akoma, ajo do të ishte së shpejti atje. Mihai do të ishte katërmëdhjetë vjeç tani. Sa do të kish ndryshuar?

Dritat shkëlqyese dhe era mbyhtëse kishin mpirë ndjenjat e Sabinës ndërsa ajo kërkonte për ndalesën e tramvajit me numër 7. – A do të ishte dikush aq i sjellshëm sa të më paguante biletën? – pyeti grumbullin me njerëz. – Dhjetëra njerëz menjëherë ofruan para. Mesa duket, kushdo kishte një mik apo një kushëri në burg.

Ndërsa tramvaji po kalonte afër rrugës “Viktoria”, kujtime të trishta pushtuan mendjen e Sabinës për stacionin e policisë ku e kishin mbajtur për herë të parë. Asgjë s’kishte ndryshuar. Portretet gjigande të katër gjenive njerëzorë: Marks, Engels, Lenini dhe Stalini, ende shikonin turmat që ecnin me hapa të rëndë përmes borës së shkrirë.

Ajo zbriti nga tramvaji afër një blloku të njohur ndërtesash dhe ngjiti shkallët e njëres prej tyre. Një mikeshë e hapi derën. – Sabina! – Ajo vendosi dorën në gojën e saj dhe u zmbraps e

VURMBRANDËT

shokuar. – A është e mundur? – Të dy gratë u përqafuluan dhe sytë e Sabinës u mbushën me lot.

Dikush vrapoi për të marrë Mihain. Zemra e Sabinës u duk sikur ndaloi kur e pa atë të dilte nga dera. Ai ishte i gjatë, i zbehtë dhe krejtësisht i dobët. Një djalë i ri tashmë.

Ndërsa nënë e bir u përqafuluan, lotët filluan të rridhnin në faqet e Sabinës. Mihai ia fshiu me duart e tij.

– Mos qaj shumë, nënë, – i tha.

Në atë moment u duk sikur të gjitha telashet e Sabinës morën fund. Ajo nuk kishte pse të qante më.

KAPITULLI 41

Në Bukuresht, menjëherë pas lirit të saj në 1953-in, Sabina e çoi Mihain në Çismixhiu (Cismigiu), parkun më të madh të qytetit. Ishte një ditë pranverore, hyjnore madje. Edhe zymbylat po zgjoheshin nga dremitja e tyre dimërore. Më në fund, pas shumë vitesh lutje dhe burgosje, Sabina dhe i biri ishin bashkuar sërish.

Por ajo nuk e njihte më Mihain. Ai ishte katërmbëdhjetë vjeç dhe me tipare burrërore. Ajo e drejtoi përmes barit të butë në shtegun ku ata kishin shëtitur kur ai ishte fëmijë. “*A i beson ende Perëndisë?*” e pyeti veten.

Sabina e mbante mend birin e saj të dashur kur ai ishte vetëm pesë vjeç, një ungjilltar i etur qysh atëherë. Në moshën 7-vjeçare ai solli tek Krishti një profesor, i cili u bë anëtar i bashkësisë së tyre. Që prej asaj kohe, jeta e Mihait ishte mbushur me trauma. A kishin arritur komunistët, që arrestuan Riçardin dhe Sabinën, ta largonin birin e tyre, Mihain, nga besimi? Propaganda antikrishterimit kishte vërshuar në shkolla dhe shpesh ia kishte dalë mbanë të konvertonte nxënësit që besonin.

Sabina i tregoi atij për vitet e burgosjes. Ajo i tregoi sesi rojat e kishin detyruar të punonte buzë kanalit të Danubit dhe se sa shumë i kishte munguar ai. Ajo nuk e kishte hequr të birin nga mendja dhe nga lutjet për asnjë ditë të vetme.

Pastaj Mihai e befasoi Sabinën me fjalët: – Nuk mund ta kritikojmë natyrën për faktin që ka edhe ditë, edhe natë, edhe dritë, edhe errësirë. Kështu që e pranoj ligësinë e njerëzve. Por le të përpiqemi të mos i quajmë shtazë.

Sabina u gëzua nga ky koment. Mihai nuk ishte lëkundur nga besimi. Në fakt, ai nuk i duronte dot komunistët dhe injektimin e doktrinës së tyre të rremë.

Por Mihai kishte një gjykim të shëndoshë. Zoti ka krijuar edhe diellin edhe hënën, njerin për të sunduar ditën dhe tjetrin për të mbikëqyrur natën. Zoti madje e quajti natën të mirë. Po si ishte e mundur që një adoleshent t'i përgjigjej urrejtjes me kaq maturi? Shumë të rritur nuk mund t'i falnin apo t'u ofronin mëshirë armiqve të tyre. Sabina u mahnit ndërsa shihte që Mihai ia kishte dalë mbanë atje ku të tjerët kishin dështuar. Qëndrueshmëria e tij e çudit, dhe në zërin e tij ajo zbuloi gjurmë të dashurisë dhe mirësisë së të atit.

Duke ecur poshtë pemëve frutore që kishin shpërthyer në lulëzim, Mihai tha: – Nënë, ti, po ashtu edhe babai keni zgjedhur rrugën e kryqit si mënyrën më të mirë për t'i shërbyer Zotit. Nuk e di nëse edhe unë do të bëja të njëjtën zgjedhje. Ndihej më pranë Zotit në një vend si ky. Diku ku ka bukuri. Ku nuk ka vuajtje dhe turp.

Fëmijët e vegjël shpesh ngushëllohen nga gëzime të vogla dhe Mihai nuk bënte përjashtim. Zoti e kishte mbushur jetën e re të Mihait me kënaqësi të vogla. Nuk kushton asgjë, i kujtoi të ëmës, të shohësh zambakët që Zoti ka krijuar.

Mihai e pyeti: – Përse të mos qëndrosh në kopësht, t'iu marrësh erë luleve dhe ta duash Zotin kësisoj?

– Ti e di që kur Jezusi u kryqëzua, – i tha Sabina, – aty pranë ndodhej një kopësht. Çfarë do të bëje nëse do të ishe në një kopësht dhe do të dëgjoje britmat e një burri të pafajshëm që kryqëzohet? Burgjet e Vakareshtit dhe Xhilavas nuk janë larg që këtu. Ndërsa ne shohim lulet, atje torturohen njerëz, madje dhe në ministrinë e brendshme poshtë rrugës.

– A ishte e vështirë për ty, nënë? – e pyeti Mihai.

Sabina i ktheu një përgjigje që në të ritë e saj nuk do ta kishte besuar. – Mihai, ne jemi hebrenj, dhe jemi bij të Perëndisë. Ajo

që na mundonte më shumë nuk ishte aspekti fizik. Por fakti se na kishin vënë të punonim për një botë të gënjeshtert, duke na larguar kështu nga ajo shpirtërorja. Historia e kanalit tregon sesa zhgënjyese mund të jetë puna fizike, nëse Zoti nuk është pas saj.

Mihai pohoi duke tundur kokën ndërsa Sabina vazhdoi: – Në fund kanali doli një filluskë sapuni. Kështu ndodhi edhe me perandorinë romake, republikat greke, shtetin e parë hebre, qytetërimet e lashta egjiptase dhe kineze. Tani edhe perandorisë britanike po i vjen fundi. Të gjitha bëjnë pjesë në botën e iluzioneve.

Fjalët nuk duket se kishin rëndësi pas kësaj. Nënë e bir e shijuan pjesën e mbetur të shëtitjes në shoqërinë e heshtjes, të ribashkuar pasi e kishin humbur shpresën për ta parë sërish njëri-tjetrin.

Vonë atë mbrëmje, Mihai shkoi në dhomën e Sabinës me një libër në dorë: “Historia e jetës së Kejtos” nga Plutarku. Ai i lexoi të ëmës për tiranin e lig Sulla, i cili kishte një pallat të madh që nuk shërbente për asgjë tjetër veçse si vend ekzekutimi. Shumë torturoheshin dhe vriteshin brenda mureve të tij. Mihai i shpjegoi se edhe Kejto ishte katërmëdhjetë vjeç.

Kur Kejto pa kokat e drejtuesve të shquar që nxirreshin jashtë pallatit, ai pyeti se përse askush nuk e vriste Sullën. Mësuesi i tij iu përgjigj se njerëzit e kishin frikë tiranin më shumë se e urrenin.

Pastaj Kejto tha: “Më jep një shpatë dhe unë do ta vras atë njeri dhe do çliroj vendin tim.”

Mihai mbylli librin dhe i tha Sabinës: – Është e vërtetë. Unë ndihem pak a shumë si Kejto. Do të doja ta shijoja jetën, por ndonjëherë pyes veten se përse kaq shumë të rinj nuk bëjnë diçka. Edhe vetëm një djalë si unë mund ta çlirojë vendin nga një tiran. Për këtë bën fjalë i gjithë Testamenti i Vjetër. A nuk është nga Perëndia?

Sabina u mendua për një moment. – Nuk do të sillte asnjë dobi në rrethanat moderne, – vërejti ajo. – Dhe nuk do të ishte

VURMBRANDËT

rruga më e mirë. Ne duhet të përpiqemi të vrasim *tiraninë* dhe jo tiranin. Ne duhet të urrejmë mëkatin, por të duam mëkatarin.

– Nënë, – ia ktheu Mihai, – po kjo do të ishte gjëja më e vështirë.

Sabina pohoi me kokë dhe i dha puthjen e natës së mirë të birit.
Kjo do të ishte gjëja më e vështirë.

KAPITULLI 42

Pothuajse një javë pas lirit, Sabina u zgjua nga tingujt e këmbanave që binin në Bukuresht. Në fillim tingulli erdhi nga kulla e katedrales të Shën Spiridhonit dhe më tej nga kishat aty rrotull. Me sa duket, të gjithë manastirët mesjetarë në qytet kumbuan së bashku në një muzikë të këndshme vajtimi.

Josif Stalini kishte vdekur. Ishte 5 marsi i vitit 1953, dhe Sabina doli jashtë në dritën e ngrohtë të diellit. Edhe pse dimri kishte qenë më i keqi i tridhjetë viteve të fundit, ajri vetëtinte nga një shpresë e sapogjetur. Vagonët e tramvajit, që zakonisht ulërinin nëpër shina, fishkëllenin nëpër qoshe si të ishin pjesë e një parku lojërash. Pavarësisht se grumbullimet publike ishin të ndaluara nga policia, të gjithë ndërprejnë atë që ishin duke bërë dhe vërshuan në sheshin e tregut për të zbuluar se kush kishte vdekur.

Sabina eci përgjatë rrugës “Viktoria”, kureshtare për njerëzit që kalonin pranë saj. Çdo dyqan, shkollë, dhe fabrikë kishte mbyllur dyert për lajmërimin e rëndësishëm që papritur kumboi nga autoparlantët e palëvizshëm:

“Të dashur shokë dhe miq! Punëtorë të republikës popullore të Rumanisë! Presidiumi i Këshillit Suprem të BRSS-së njofton me keqardhje të madhe partinë dhe të gjithë punëtorët rumunë se kryetari i këshillit të ministrave të BRSS-së dhe sekretari i Komitetit Qendror të Partisë Komuniste, Josif Visarionoviç Stalin, vdiq pas një sëmundjeje të rëndë.”

Auditori lëshoi një gulçim të dëgjueshëm.

“Jeta e udhëheqësit të zgjuar dhe mësuesit të njerëzve, shokut të Leninit dhe dishepullit të tij besnik, përfundoi.”

Muzikë funebre u dëgjua nga autoparlanti, por për Sabinën ky ishte tingulli i një jete të re. Për herë të parë pas një kohe të gjatë, ndjeu një dallgë çlirimi. Transmetimi vazhdoi, duke informuar popullatën se shërbesat fetare do të shënonin fundin e njeriut që kishte harxhuar aq shumë kohë dhe energji duke shkatërruar besimin e krishterë.

Vite më vonë, vajza e tij, Svetlana¹, do të ritregonte detaje nga dita e fundit mbi tokë e atit të saj, Stalinin. Ajo tha se ai pati një vdekje të tmerrshme. Atij iu mor fryma ngadalë ndërsa hemoragjia në tru iu përhap dhe shtypi pjesët që kontrollonin frymëmarrjen. Gjatë dymbëdhjetë orëve të fundit të jetës, frymëmarrja iu bë më e rëndë, buzët iu nxinë, dhe gradualisht iu mor fryma derisa vdiq. Në momentet para se të vdiste, hapi sytë dhe hodhi një vështrim të tmerrshëm, plot zemëratë, e të frikshëm tek zyrtarët e qeverisë, anëtarët e familjes, miqtë dhe mjekët profesionistë që kishin mbushur dhomën. Pastaj befas, ngriti dorën e majtë me një gjest kërcënues, dhe dukej sikur tregoi me gisht diçka sipër tij, thuajse do nxirrte një mallkim mbi të gjithë ata që ishin në dhomë. Një çast më vonë, vdiq.

Nëse Stalini do ta kishte përkushtuar gjithë jetën e vet për të shkruar emrat e të krishterëve që kishte vrarë, ateisti nuk do të kishte arritur ta përfundonte listën.

Kur Mihai mbërriti nga shkolla në shtëpi, e gjeti Sabinën në papafingo duke dëgjuar transmetimet e radiove të huaja për vdekjen e Stalinin. Mihai i tregoi kopjen e një gazete që e kishte marrë rrugës nga shkolla për në shtëpi. “Scintea”, gazeta e vetme e Bukureshtit, kishte botuar elegji me disa faqe dhe raporte të shkëlqyera për trashëgiminë e Stalinin. Banderolat, që vareshin në çdo kafe dhe kinema, e kishin shoqëruar Mihain gjatë gjithë rrugës së tij përmes qytetit.

¹ Svetlana Alliluyeva, *Twenty Letters to a Friend: A Memoir*, trans. Priscilla Johnson McMillan (New York: Harper Perennial, 2016), 10.

Një nga stacionet transmetoi edhe një pjesë nga Isaia 14, që përshkruante rrënimin e perandorisë babilonase që dikur kishte robëruar hebrenjtë: *“Ashtu si mbaroi shtypësi, tagrambledhja e arit ka mbaruar.”* (v.4).

– Çfarë mendon për të? – e pyeti Mihai.

– Unë nuk mendoj ashtu, – tha Sabina. – Në momentet e fundit të jetës së një njeriu, ndërsa sheh vdekjen para tij, ndryshime të mëdha mund të ndodhin. Fatkeqësisht, për Stalinin ato ndryshime nuk duket se ndodhën në shtratin e vdekjes.

Sabina nuk ishte e trishtuar që Stalini kishte vdekur. Një epokë e re po agonte në Rumani. Më në fund, kampeve të punës me sklevër, torturave dhe shumë të këqijave të tjera që regjimi dogmatik i kishte bërë me anë të forcës, po u vinte fundi. Jo shumë kohë pas vdekjes së Stalinit, shteti vendosi t'i zhvendoste prioritetet nga ndërtimi me punë vullnetare si kanali tek prodhimi i mallrave të konsumit, që premtonin të ngrinin standardin e jetës në Rumani. Sabina e shihte veten si hebrenjtë që ishin kthyer nga skllavëria në Jeruzalem. Ndërsa lexoi elegjinë e fundit të “Scintea”, Mihai e dëgjoi të ëmën të pëshpëriste lutjen e Pashkës: “Ne ishim sklevër të faraonit në Egjipt dhe Zoti me një dorë të fuqishme na çliroi.”

Më 18 korrik 1953, pas katër vitesh torture ndërtimi dhe vetëm me një të shtatën e punës së përfunduar, projekti i kanalit të Danubit u ndërpre. Fjalët që ajo kishte dëgjuar në Tirgusor kishin dalë të vërteta. Sipërmarrja kishte premtuar të tregonte forcën komuniste, por kostoja në njerëz kishte qenë tronditëse. Sabina e dinte që kazermat ishin mbyllur përkohësisht. Barërat e këqija kishin pushtuar kasollet e rrënuara dhe gjarpërinjtë, të cilët dikur të burgosurit i gjuanin për ushqim, tani rrëshqisnin në betonin e çarë. Për ata dhjetëra mijëra burra dhe gra të skllavëruar në brigjet e kanalit, puna kishte qenë e kotë. Mijëra jetë kishin humbur dhe mijëra familje kishin përjetuar mizori të patolerueshme më kot.

Inxhinierët rumunë besonin se projekti do të dështonte gjithsesi. Nuk do të kishte kurrë mjaftueshëm ujë vaditës për të justifikuar

VURMBRANDËT

ndërtimin. Kryeinxhinierët dhe arkitektët e projektit u arrestuan. Dy nga projektuesit u qëlluan direkt në vend. Rreth tridhjetë të tjerë u burgosën me njëzet e pesë vite burg secili. Njëzet e tre vite më vonë, punimet në kanal do të rifillonin, jo me forcë krahu, por me makineritë më të fundit të shkencës.

Dikur edhe Babilonia, krenohej se do të krijonte sisteme vaditëse që do të mbështesnin kopshtet e famshme të varura, një mrekulli të botës që hebrenjtë mund ta kishin parë. Por ashtu siç ndodhi shkatërrimi i Babilonisë nga persianët, Deti i Zi litoi territor mbi kanalin dhe fshi u çdo gjurmë të ndërtimit të tij.

KAPITULLI 43

Sabinës i dukej vetja si një grua që ishte ngjallur nga të vdekurit.

“Ah, vetëm sikur të dilja që këtu, – kishte ëndërruar Sabina në burg, – pa atëherë do të isha e lumtur vetëm me bukë dhe ujë sa të kisha jetë.”

Pas pothuaj tre vitesh poshtërimi, urie të skajshme dhe pune të stërmundimshme, ëndrra e saj u bë realitet. Sabina po i gëzohej lirisë së saj. Më në fund brinjët e saj të thyera dhe gishttrinjtë e gjakosur mund të shëroheshin. Nuk kishte më roja si Piteri që ta hidhnin në ujin e akullt të lumit. E ardhmja dukej e ndritur sërish, por ajo nuk mund t'i shihte hijet që qëndronin pezull në horizont.

– Ku e ke kartën e punës? – ulëriu nëpunësi në zyrën e qeverisë.

Sabina kishte pritur katër orë në radhë. – Po unë jam një ish-e burgosur, – tha ajo.

– S'të ndihmoj dot, – u përgjigj burri. – Pa kartën dhe numrin e punës, nuk ka triska ushqimesh.

Sabina u largua nga zyra, pa e ditur se si do ta siguronte vaktin e radhës.

Vuajtjet e saj nuk u ndërprejnë pasi shpëtoi nga brigjet e kanalit të vdekjes. Komunistët i kishin konfiskuar shtëpinë në rrugën “Olteni”, në lagjen historike “Vakareshi” të Bukureshtit. Pas qëndrimit në radhë të gjata dhe mbushjes së formularëve të panumërt, ajo dhe Mihai u lejuan të zhvendoseshin në papafingon e shtëpisë së tyre të mëparshme të pa izoluar mirë termikisht. Verërat e nxehta dhe dimrat e hidhur vunë në provë izolimin termik të saj. Njollat e kërpudhave nxinin tavanin dhe shtretërit

me susta që lëkundeshin e bënin gjumin të vështirë. Jashtë dritares së vetme, një mur prej tullash pengonte pamjen e tyre. Nuk kishin ujë të rrjedhshëm dhe as banjo.

Ish-të burgosurit si Sabina ishin të detyruar të jetonin në dhoma të shkatërruara, me batanije të teripsura për t'i mbajtur ngrohtë. Ushqimi dhe energjia elektrike ishin të pakta dhe plaçkat e vyera të familjes shiteshin në këmbim të nevojave bazë. Një nga mikeshat e Sabinës shiti gjithçka që kishte: enë kuzhine, çarçafë, qilima dhe libra, për të blerë ilaçe për babanë e saj të sëmurë.

Një lumë miqsh e vizituan Sabinën, duke u përpjekur të merrnin vesh prej saj informacion për të afërmit e tyre të burgosur.

– Sabina, ki kujdes se çfarë u tregon njerëzve, – iu përgjërua një mikeshë. – Ka informatorë *kudo*!

Xhaneta, një bashkëpunëtore e kishës së nëndheshme, shumë shpejt qëndroi në të njëjtin divan me Sabinën. Marieta, një grua e re epileptike, u bashkua me to në papafingon e mbushur me njerëz.

Kur mbërriti në fillim Marieta, rrathët e zinj të syve i kishte po aq të errët sa edhe palltoja e saj. Ajo i dhuroi Sabinës dhe Mihait një kuti të vogël që kishte brenda dy ëmbëlsira, dhe një gatim të veçantë për të cilin kishte pritur në radhë dy orë për ta blerë.

– Sa rehat që je këtu! – i kishte thënë Marieta, duke nuhatur patatet që skuqeshin në sobë. Së bashku kishin ndarë atë vakt të pakët.

– Epo, Marieta, ky nuk është as apartament. Është vetëm një dhomë e vjetër magazinimi, që dikur ne mbanim hedhurinat kur jetonim poshtë – i tha Sabina. – Por nëse të pëlqen mund të përpiqemi të fusim ngucur këtu edhe një shtrat tjetër. Jam e sigurt se mund të gjejmë ndonjë dyshek diku.

Tridhjetë vite më vonë, rruga “Olteni” do të rrafshohej. Monumete kulturore dhe fetare shekullore do të rrafshoheshin për t’u bërë vend ndërtesave dhe apartamenteve qeveritare. Por për momentin, Sabina dhe i biri jetonin me miqtë e tyre në papafingon e vogël pas Perdes së Hekurt.

KAPITULLI 44

Kur Riçardi mori vesh për lirimin e Sabinës, shpirti i tij u ripërtëri, dhe misioni i tij parësor u bë që të fitonte Sultaniukun. I vendosur të sakrifikonte edhe shëndetin e vet, duke i dhënë streptomycinën e tij këtij njeriu, Riçardi filloi një bisedë me shokun e tij të qelisë, Josifin, një djalosh tetëmbëdhjetëvjeçar, me zemër të mirë, i cili ishte arrestuar nga policia sekrete ndërkohë që përpiqej të shkonte tek motra në Gjermani. I akuzuar se ishte peng i politikës, Josifi u torturua rëndë dhe u dënua me punë fizike në kanalin e Danubit, jo larg Sabinës, ku ai u sëmur edhe nga tuberkulozi. Fytyrën e tij rinore e kishte deformuar një ulçër.

– Unë e urrej Zotin! – pështyu Josifi. – Nëse vazhdon të flasësh, do të thërras rojat. Më lër të qetë!

Riçardi pyeste veten se mos Josifi ishte ndonjë informator sekret që e kishin dërguar për ta spiunuar. Kur hetuesit nuk arrinin të nxirrnin informacionin e duhur nga të burgosurit, në qeli dërgoheshin spiunë. Josifi mund të ishte një spiun. Por Sultaniuku ishte në rrezik për jetën. Ia vlente barra qiranë ta merrje rrezikun ndër sy.

Riçardi iu lut Josifit t'i thoshte Sultaniukut se një simpatizant fashist kishte siguruar streptomycinën për të. Riçardi iu përбетua Sultaniukut, duke ngulur këmbë se ilaçi nuk i përkiste atij. Për shkak të rrezikut të vdekjes, fashisti më në fund pranoi ilaçin pluhur dhe brenda pak ditësh shëndeti i tij u ripërtëri plotësisht.

– Streptomicina në të vërtetë nuk është e imja, por e Zotit, – i shpjegoi Riçardi më vonë Josifit. – E dorëzova në duart e Perëndisë qysh në momentin që erdhi.

Një prift katolik i burgosur dëgjoi bisedën dhe vuri në dyshim etikën e Riçardit. – Kur komunistët të të marrin në pyetje, z. Vurmbrand, a nuk mendon se duhet të thuash të vërtetën?

– Sigurisht që jo, – tha Riçardi. – Nuk jam i shqetësuar të them gjënë e parë që më vjen në mend, për aq kohë sa i çorienton ata që po përpiqen të fusin në kurth miqtë e mi. A duhet t’u jap këtyre njerëzve informacionin që mund ta përdorin për të sulmuar kishën? Unë jam një shërbëtor i Zotit. Këtu fjala e shëmtuar *gënjeshtrë* përdoret për diçka që instikti na tregon se është e drejtë. Unë e respektoj të vërtetën, po “do të gënjeja” për të shpëtuar një mik.

– Po çfarë quan gënjeshtrë, atëherë? – e pyeti Josifi.

– E pse pret një përkufizim prej meje? Vetë ndërgjegjia jote, nëse drejtohet nga Fryma e Shenjtë, do të tregojë ty në çdo situatë të jetës se çfarë të thuash dhe çfarë të lësh pa thënë. Ti nuk mendon se betimi që i bëre Sultaniukut për streptomycinën ishte një gënjeshtrë, apo jo?

– Oh jo, – tha Josifi. Një buzëqeshje u përhap në fytyrën e tij. – Ajo ishte një vepër dashurie.

Riçardi pa një zbutje të hidhësisë së Josifit dhe e pyeti: – Pse thua që e urren Perëndinë?

– Pse? – tha Josifi. – Më thuaj ti i pari, se pse Zoti e krijoi mikrobin e tuberkulozit.

– Mund ta shpjegoj, – tha Riçardi, – nëse do të më dëgjosh me qetësi.

Josifi mbështeti kokën tek dora e tij. – Do të dëgjoj gjithë natën nëse arrin ta shpjegosh.

– Një bakterie jeton dhe bën fermentimin e brumit, – tha Riçardi. – Një tjetër jeton dhe dëmton mushkëritë e një fëmije. Asnjë nga mikrobet nuk e di se çfarë shkakton, por njëri më pëlqen, ndërsa tjetrin e urrej. Pra, gjërat nuk janë as të mira dhe as të këqija në vetvete; ne i etiketojmë ato ashtu si na leverdis. Ne duam që i gjithë universi të na përshtatet, por ne jemi një pjesë

pa fundësisht e vogël e tij. Ajo që e quajmë e keqe, shpesh është thjesht një e mirë e papërfunduar.

– Sa për mua, unë kam nevojë për prova, – tha Josifi.

– Një burrë i quajtur Jozef jetoi katër mijë vjet më parë. Vëllezërit e shitën si skllav dhe ai vuajti shumë padrejtësi të tjera në Egjipt. Pastaj u bë i pari i vendit dhe ishte në gjendje të shpëtonte tokën e të parëve dhe vëllezërit e tij mosmirënjohës që të mos vdisnin nga uria. Pra, edhe ti si Jozefi, derisa të arrish fundin e historisë, nuk ke për ta ditur kurrë se ajo që ka ndodhur deri tani ka qenë e mirë apo e keqe.

– Po ata që nuk jetojnë e nuk e shijojnë dot më lirinë? – e pyeti Josifi.

– Llazari vdiq në varfëri dhe sëmundje, por në një shembëllturi Jezusi thotë se ëngjëjt e morën atë në bekim të përjetshëm [shih Luka 16:20-22]. Pas vdekjes, të gjithëve na pret një dëmshpërblim. Vetëm kur të shohim fundin e gjithçkaje mund të shpresojmë të kuptojmë.

Disa javë më vonë, Josifi mori vesh se do të lirohej nga burgu. Planet e tij për një të ardhme në Amerikë do të varehin nga zotërimi i gjuhës angleze dhe Riçardi premtoi ta ndihmonte. Por Josifi pyeste veten nëse fytyra e tij, e shpërfytyruar nga tuberkulozi, do të ishte pengesë për mundësitë e tij të punësimit.

Riçardi e inkurajoi mikun e tij të ri: – Shkrimtari rus Nikolai Ostrovski ishte i verbër, i paralizuar dhe aq i varfër sa që iu desh ta shkruante novelën e tij në një letër paketuuese. Shileri (Schiller), Shopeni (Chopin) dhe Kitsi (Keats) ishin me tuberkuloz si ne. Burra të shquar shpesh kanë qenë të sëmurë.

– Pastor, – i tha Josifi pasi u mendua ca, – nëse Jezusi është si ty, atëherë edhe unë e dua atë.

Roja që hyri në qelinë e Riçardit e urdhëroi të vishej para se ta çonte me pranga teposhtë korridorit në një sallë të madhe. Atje e priste një vizitor.

Përmes shufrave të hekurit të një dritareje, Riçardi arriti të shquante një pamje të shpejtë të një portreti të njohur, por të dobët.

“Im bir! Të jetë vërtet ai?”

Riçardi kishte kaluar vite të tëra duke imagjinuar se çfarë do t'i thoshte Mihait nëse do ta shihte sërish një ditë. Atij i kujtohej fare mirë kur Sabina i tha lajmin e shtatëzanisë së saj dhe sesi çifti i ri kërceu nga gëzimi për t'i uruar mirëseardhjen në jetë djalit të tyre të parëlindur. “Çfarë do të mendonte Mihai për babanë e tij? A do ta njihte, vallë?”

Rojat qëndruan në secilin nga cepat e dhomës, duke vëzhguar bisedën nga afër. Por për Riçardin, çdo gjë u zhduk: muret, dritaret, hetuesit që përgjonin për informacione. Sa për Riçardin, në atë dhomë ishin vetëm dy njerëz: një baba me flokë të rrallë dhe biri i tij i dashur.

Riçardi po shikonte me habi në sytë e Mihait. Djali kishte qenë nëntë vjeç kur Riçardi ishte arrestuar. Tani, gjashtë vjet më vonë, i biri ishte bërë burrë dhe këtë e dëshmonin mjaft mirë mustaqet e tij të sapodala.

– Mami thotë që edhe nëse vdes në burg, nuk mund ke pse trishtohesh, sepse të gjithë do të takohemi në parajsë.

– Si është ajo? – e pyeti Riçardi. – A keni ushqim të mjaftueshëm në shtëpi?

– Gati-gati e ka marrë veten prapë, – tha ai. – Kemi ushqim. *Ati* ynë është shumë i pasur.

Mihai e bombardoi bisedën me vargje nga Bibla, duke zbuluar pak informacion për Sabinën në mënyrë që rojat të mos merrnin vesh shumë gjëra për të. Shpirti i Riçardit mori krahë kur dëgjoi sesi Zoti e kishte mbrojtur familjen e tij. Ndryshe nga gratë e qindra të burgosurve të tjerë, Sabina nuk kishte bërë kërkesë për

KAPITULLI 44

divorc. Lajmet e mira ishin një ilaç më i fuqishëm se streptomicina. Pavarësisht sesa vite errësire e prisnin, Riçardi mund ta duronte kontrollin e hekurt të komunizmit, duke e ditur që e shoqja dhe i biri ishin më në fund të sigurt.

KAPITULLI 45

Pak nga pak, Sabina e mori veten. Megjithatë, sa herë që merrte frymë thellë vazhdonte të ndjente dhembje shpuese nga brinjët e saj të thyera. Doktorët, të mahnitur që Sabina u kishte mbijetuar torturave, e kishin siguruar se dhimbja do të ishte e përkohshme dhe do të qetësohej në muajt pasardhës.

Ndërsa Sabina po ecte një mëngjes përgjatë rrugës “Olteni”, një burrë i shkurtër, i rreckosur dhe me flokë të rrallë, i kaloi afër. Ai ia nguli sytë me qëllim para se ta cekte lehtazi. Sabina nuk e vrau shumë mendjen për atë veprim, derisa futi dorën në xhep pak minuta më vonë dhe nxori një letër të palosur.

“Duhet të ma ketë futur ai në xhep!” mendoi. Sabina e nxori letrën në dritë dhe lexoi këto fjalë: “Kështu që ditën në të cilën Zoti do t’i japë prehje lodhjes sate, shqetësimit tënd nga skllavëria e rëndë së cilës i ishe nënshtruar,” (Isaia 14:3).

“Të ishte ëngjëll vallë ai burrë?”

Sabina nuk kishte nga ta dinte, por ajo ndjeu dashurinë që buronte nga letra. Kudo që hidhte sytë, ndjente dorën mëshirëplotë të Zotit. Bukureshti ishte kthyer në një bekim që ajo s’e kishte provuar kurrë më parë. Fytyrat e njerëzve që ndeshte në rrugët e tij i përçonin valë lumturie në gjithë trupin. Lufta nuk kishte mbaruar ende, por as inkurajimi që Zoti vazhdonte t’i dërgonte nga anëtarët e kishës së nëndheshme.

Vetëm vite më vonë, Sabina do ta kuptonte emrin e rezistencës së krishterë me të cilën ishte bashkuar. Nën zgjedhën e hekurt të komunizmit, kisha e nëndheshme nuk kishte një emër të

përcaktuar. Nuk mburrej dot me katedrale të larta apo kisha të ndërtuara në shpella. Pastorët e saj nuk vishnin rroba të fisme ose veshje të bukura. Në fakt, ata nuk mund të identifikoheshin dot as nga titujt, as nga mësimet teologjike që dikur i shpallnin hapur. Anëtarët e kishës së nëndheshme nuk iu bindeshin ligjeve komuniste dhe kjo ishte e vetmja gjë që i dallonte. Ata ishin ndjekës të Krishtit, që i kryenin detyrat me druajtje ndaj Zotit dhe duke iu bindur Shkrimeve të Shenjta. As më shumë, as më pak.

Kisha e nëndheshme ka ekzistuar gjithmonë. Përgjatë gjithë historisë së kishës, Perëndia ka ngritur nga dheu shumë të krishterë që nuk mund të adhuronin lirisht ose pa frikën e dënimit. Në epoka të panumërta, besimtarët kanë rrezikuar jetën për t'u takuar në zgavra të fshehta në tokë për të adhuruar të vetmin Krisht të vërtetë dhe të gjallë.

Sabina e dinte se për aq kohë sa të ekzistonin qeveritë mizore, do të ekzistonin edhe kishat e nëndheshme. Pas lirimit, ajo e kaloi kohën duke dëshmuar për hirin e Perëndisë në jetën e saj. Atyre që ishin të frikësuar, ajo u shpjegonte sesi të krishterët ishin me të vërtetë të lirë, banorë të një qyteti ku Perëndia ishte ndërtuesi dhe arkitekti i tij. Transmetimi i kësaj të vërtete tek njerëzit u kthye në shërbesën kryesore të Sabinës dhe vitet e burgosjes vetëm sa i shtonin besueshmërinë mesazhit të saj.

Disa nga miqtë e shmangnin Sabinën. Të frikësuar se mos humbisnin punët, ata nuk guxonin t'i afroheshin banesës së saj. Të tjerë e mohonin krejtësisht. Kur autoritetet i pyesnin për Sabinën, ata thoshin se nuk e njihnin fare.

Njëherë, Sabina kaloi afër universitetit ku kishte studiuar dhe pa një profesor që njihnte. Sabina e përshëndeti, ndërkohë që një nga kolegët e profesorit po kalonte aty pranë. Profesori e ndërpreu dhe i tha: “Po më ngatërroni, zonjë. Unë nuk ju njoh.” Ai ktheu kokën në anën tjetër i turpëruar, i paafte për ta parë në sy.

Dy pastorë të rinj luteranë drejtonin tani kishën e Vurmbrandëve. Ata ishin përpjekur t'i mësonin besimtarët sa më mirë që mundeshin,

por mësimi i tyre ishte farkëtuar në libra dhe jo në burg. Ata mund të kishin njohuri të shumta nga epokat e mëparshme, por kur vinte puna për ta zbatuar atë njohuri në Rumaninë komuniste, e kishin të vështirë.

Në kontrast të fortë me këta dy pastorë, Sabina ngjallte ndjenja nderimi tek besimtarët e kishës. Ndonjëherë, numri i madh i njerëzve që e vizitonin për udhëheqje frymërore e bënte të ndihej në siklet. Sabina e hapi vazhdimisht derën për të inkurajuar qindra shpirtra të trazuar që kishin nevojë për këshillë, ngushëllim dhe lutje.

Në të gjithë Rumaninë, të krishterët i drejtonin sytë nga njerëz si Sabina, që kishin vuajtur shumë për besimin e tyre. Ashtu si në ditët e kishës së hershme, etërit dhe nënat e përndjekura u ngritën në pedestal. Disa i adhuronin si heronj dhe shenjtorë. Çdo fjalë që dilte nga buzët e Sabinës interpretohej si e vërteta e ungjillit. Por ajo i rezistoi famës dhe idhujtarisë dhe i frenonte ata që e lartësonin, duke u kujtuar se ishte thjesht një shërbëtoreshë e Krishtit.

Sabina e dinte, nuk janë martirët ata që farkëtojnë të vërtetën. Por është e vërteta ajo që prodhon martirë.

– Nënë, e mbarova shkollën, – tha Mihai. – Ai ishte kthyer herët një ditë në shtëpi dhe sytë i shkëlqenin nga besimi dhe vendosmëria.

– Çfarë do të thuash me ‘mbarova’? – e pyeti Sabina.

– Nuk do të kthehem më.

Sabina nuk po kuptonte asgjë. – Por ti duhet të vazhdosh studimet.

– Jo atje! – ia ktheu Mihai.

Ai i shpjegoi Sabinës se Lëvizja Rinore Komuniste e kishte zgjedhur kandidat nderi, një nder i rezervuar vetëm për nxënësit më të mirë. Por, për të pranuar titullin, Mihai duhet të vendoste shaminë e pionerit. Ai e kishte refuzuar.

- Nuk do ta vë shaminë e pionerit, – i kishte thënë mësueses.
- Ajo është simbol i partisë që po mban babain tim në burg.

Mësuesja, ndonëse ishte hebreje, kishte frikë se do të humbiste punën dhe e qortoi Mihain para se ta dërgonte në shtëpi atë ditë. Sabina e dinte që Mihai kishte nevojë për t'u arsimuar dhe e inkurajoi të kthehej në shkollë ditën tjetër.

Shumica e mësuesve, sidomos mësuesit hebrenj, e urrenin punën e tyre, sepse ata nuk mund të mësonin dot lirisht lëndën e tyre. Komunistët detyronin çdo mësues në vend që të fuste idetë komuniste në planin mësimor. Por Sabina e dinte që Rumania nuk ishte me të vërtetë një vend komunist. Ai ishte një vend i shtypur nga komunistët.

Ditën tjetër, mësuesja e Mihait e mirëpriti sërish në klasë. Ajo ishte e përgatitur për të vuajtur pasojat. Ajo i dha Mihait një përqafim të ngrohtë dhe, që nga ai moment, ai u bë nxënësi më i mbrojtur në shkollën e tij. Mësuesit e tjerë e dinin që Mihai ishte djali i një të burgosuri politik dhe e respektonin kurajon e tij. Herë pas here, ai ngrihej në mes të klasës për të diskutuar kundra propagandës ateiste. Duke qenë vetëm një adoleshent, jo gjithmonë mund të ishte bindës, por gjithësesi ai ishte atje për të mbrojtur besimin e tij.

“Teze Eliza” e kishte birësuar jo zyrtarisht Mihain kur Sabina ishte burgosur. “Ti do të jesh mami im tani,” i kishte thënë Mihai Elizës.

Ajo ishte kujdesur për djalin e Sabinës që kur ai ishte njëmbëdhjetë vjeç. Ajo punonte si kreu i një departamenti të rëndësishëm mësimor, para se të zbulonte pozicionin asaj, kur refuzoi të bashkohej me partinë komuniste. Tani Eliza kishte arritur të siguronte jetesën duke dhënë mësim gjuhën frënge dhe duke ndihmuar nxënësi si Mihai të përgatiteshin për provimet.

Kur një çift i moshuar mësoi për gjendjen e saj të vështirë, udhëtuan për dy ditë me radhë, pa e marrë vesh kush, që t'i jepnin

asaj një shumë të madhe parash. Çdo gjë e vogël ishte ndihmë. Një grua e quajtur znj. Mihailoviçi rrezikoi jetën e vet madje, duke udhëtuar qindra milje nga fshati i saj në Bukuresht për t'i dhënë gjithçka që kishte, një çantë plot me patate, për të ndihmuar Elizën që të rriste Mihain. Kur policia e mori vesh, e rrahu aq keq gruan e moshuar, saqë ajo s'e mori kurrë veten nga plagët.

Varfëria nuk e pengoi Elizën që ta bënte Mihain pjesëtar të familjes së saj, ndonëse kujdesej gjithashtu edhe për babain e saj të moshuar. Të tre jetonin në një dhomë të vogël, dhe Eliza shpenzonte çdo qindarkë që fitonte për të siguruar nevojat bazë.

Ajo kujdesej edhe për fëmijë të tjerë pa të drejta, prindërit e të cilëve ishin vrarë ose burgosur. Guximi dhe trimëria e saj shpëtuan shumë fëmijë që do të kishin jetuar rrugëve, do të ishin të uritur dhe, me shumë gjasa, do të kishin vdekur nga kushtet e vështira atmosferike.

Për shkak të Elizës, Mihai mund të përshëndeste nënën e tij pas lirimt nga burgu me fjalët që Sabina nuk do t'i harronte kurrë: “Nënë, jam me ty dhe e dua Zotin.”

Por shkolla ishte e vështirë për Mihain. Mësuesit e fusnin propagandën ateiste në çdo lëndë, nga shkenca deri tek letërsia, e madje edhe matematika. Fëmijëve u bëhej shpëlarje truti përditë nga filmat komunistë. Leksionet vinin në lojë krishterimin. Çdo librari shkollorë kishte një kënd të quajtur “qoshja e paperëndishme”, që përmbante libra, të mbushur me piktura me ngjyra që paraqisnin priftërinj dhe pastorë të zënë në imoralitet dhe që silleshin keq.

Sabina e ndihmoi Mihain të luftonte propagandën, së cilës i nënshtrohej në shkollë. Dikur, ajo kishte qenë vetë ateiste, ndaj dinte sesi të përballej me shpëlarjen e trurit të Mihait. Riçardi e kishte ndihmuar Sabinën që të kapërcente dyshimet e saj.

Njëherë, Riçardi i kishte thënë se askush nuk kërkon prova që natyra ekziston, ajo gjendet rreth e rrotull nesh. Në të njëjtën mënyrë, qeniet shpirtërore janë të ndërgjegjshme për realitetet e

fshehura që janë po aq reale, të vërteta dhe dëshmuere sa çdo gjë e përjetuar në botën natyrore.

Fryma e Shenjtë, për shembull, nuk mund të shihet me sy njerëzor. Por asnjë i krishterë që është i mbushur me Frymën nuk dyshon në ekzistencën e Tij. Jezusi e krahasoi Frymën me erën, duke thënë: “Era fryn ku të dojë dhe ti ia dëgjon zërin, por ti nuk e di nga vjen as ku po shkon; kështu është edhe çdo njëri që ka lindur nga Fryma” (Gjon.3:8).

Sabina nuk mund ta shihte erën, por nuk mund ta mohonte efektin e saj. Në të njëjtën mënyrë, ajo shpresonte të rrënjoste besimin tek Mihai që ai të shihte të padukshmen. Të ndiente fuqinë e besimit të tij, një besim që të mund ta mbante të patundur, kur stuhia e fortë e erës të përplasej tek ai.

“Kisha ka një anë njerëzore, ashtu siç ka edhe një anë hyjore,” i kishte thënë Sabina Mihait pas një dite veçanërisht të vështirë në shkollë. “Fuqia e Zotit manifestohet në mëkatën e një të krishteri përmes pendimit dhe faljes.”

Vurmbrandët kishin njohur shumë pastorë që kishin bërë mëkate të mëdha, por Sabina i tha Mihait se literatura komuniste në shkollën e tij nuk tregonte asnjëherë për fajin dhe keqardhjen që pastorët kishin ndjerë më pas. “Ata tregojnë vetëm pjesën e mëkatit,” kishte thënë ajo. “Kushdo mund të gabojë. Pikërisht kur pendohemi, hiri i Zotit shkëlqen me të vërtetë.”

Një ditë mësuesit e Mihait i thanë klasës se mbreti David ishte vrasës dhe shkelës kurore. Mihai erdhi nga shkolla në shtëpi dhe pyeti: – Pse mbreti David donte që të martohej me gruan e Uriahut?

– Bibla nuk na e fsheh të vërtetën, – tha Sabina. – Ajo na tregon për burra që mund të mëkatojnë dhe bëjnë gabime. Por kur ti i lexon vetë ato histori, e sheh se komunistët po gënjejnë dhe shqetësojnë të vërtetën.

Çdo nënë e krishterë luftonte të njëjtën betejë si Sabina. Komunizmi fitonte territor në mëngjes në mendjen e fëmijëve dhe në darkë nënat e merrnin mbrapsht atë territor. Marksistët i kishin

VURMBRANDËT

të gjitha armët: mësuesit, literaturën, filmat dhe radion. Por Mihai kishte një armë më të fuqishme se të gjitha ato, një krishterim të modeluar ditë për ditë nga nëna e tij. Teoritë dhe filozofitë mund të hidhen poshtë, por askush nuk mund të ftojë mbi fuqinë e një gruaje që lutet.

Sabina ashtu si nënat e tjera të krishtera mësoi të bëhej po aq e egër, sa çdo luftëtar në fushën e betejës evropiane. Nëse nuk ia dilnin dot të regjistroheshin për ta luftuar armikun në vijën e parë të frontit, ato do të bënin gjithçka për ta përmbysur suksesin e tij në shtëpi.

Edhe pse e përndjekur, kisha e nëndheshme nuk e harroi kurrë detyrën e saj për të mbrojtur fëmijët që ishin jetimë.

Disa anëtarë të kishës u larguan nga Bukureshti, duke patur frikë se mund të ktheheshin në informatorë të policisë sekrete. Gjithsesi, të tjerë u tërhoqën nga presioni. Tundimi për të tradhëtuar të krishterët e tjerë u bë aq i fortë në Bukuresht, sa që në disa raste Sabina kishte hapur derën e saj ndaj një të krishteri që donte të rrëfente krimet e tij apo të saj duke kërkuar falje.

– Na kanë zënë në grackë, – i tha një grua Sabinës. – Ne e duam Zotin, të duam ty dhe Mihain, por nuk mund t'i rezitojmë dot të gjitha kërcënimeve dhe ngacmimeve.

Sabina e dëgjoi gruan që rrëfeu: – Im shoq do të humbasë punën ose do ta burgosin. Ne duhet të raportojmë këdo që shkon në kishë dhe se çfarë thotë. Do të përpiqemi t'u themi vetëm ato gjëra që nuk do të të dëmtojnë, por ti duhet të kesh kujdes!

Komunistët sollën ndarje në shtëpi, duke i kthyer anëtarët e familjes kundër njëri-tjetrit. Nëse shteti nuk kishte sukses me fëmijët që kallëzonin prindërit, gjithmonë mund të gjendej një fqinj, një koleg apo një mik që mund t'i tradhëtonte. Policia sekrete mblodhi shumë informacion mbi çdo detaj të jetës së Sabinës:

ushqimin që blinte, çfarë gatuante, ku shkonte, në cilat rrugë kalonte, dhe cilët njerëz takonte gjatë javës. Policia merrte në pyetje vajzat për djemtë me të cilët shoqëroheshin. Çdo e dhënë regjistrohej dhe i përcillej zyrave të policisë sekrete me shpresën e kapjes dhe burgosjes së të krishterëve.

Fshehtësia u bë mbrojtja më e madhe e kishës. Çdo aktivitet, nga larja e rrobave e deri tek bisedat rastësore, duhej të përshtatej enkas. Informatorët ishin kudo. Ata ishin të krishterë që mbanin shaminë e pionerit të komunizmit. Disa madje që kishin edhe pozicione të respektueshme në nivelet më të larta të shtetit, shpesh udhëtonin larg punëve të tyre, në fshatra të largët për t'u martuar nga ndonjë pastor ose për të pagëzuar bijtë apo bijat e tyre nga një anëtar i kishës së nëndheshme.

Sabina foli me qindra informatorë në papafingon e saj. Ajo gjithmonë u thoshte: "Provoni të pendoheni sinqerisht, duke na treguar se çfarë keni rrëfyer për ne. Na tregoni emrat e oficerëve nga të cilët keni marrë urdhra. Na tregoni se kur dhe ku takoheshit."

Lajmet që Sabina arrinte të merrte nga informatorët e penduar shpëtuan shumë jetë dhe parandaluan qindra arrestime. Ajo madje krijoi një organizatë të fshehtë që kishte për qëllim parandalimin e gjurmimit të të krishterëve nga policia sekrete. Me ndihmën e anëtarëve të tjerë të kishës së nëndheshme, Sabina spiunoi policë sekretë, vrojtoi aktivitetet e tyre, dhe paralajmëroi familjet e krishtera para se të ishte shumë vonë. Ajo drejtoi planin për të ndjekur policët në rrugë duke u bërë foto me kamera ndërkohë që studionte me kujdes kontaktet e tyre.

Të zbuloje informatorë kryesorë ishte e rrezikshme, por Sabina e ndoqi kolonel Shirkanun, i cili drejtonte operacionet e policisë kundër kishës, po aq sa e ndoqi ai atë. Çdo ditë Sabina largohej nga shtëpia, atëherë kur largohej edhe ai, duke e spiunuar pa u lodhur dhe duke llogaritur modelet e sjelljes së tij. Përfundimisht, pasi zbuloi një rrjet të gjerë të miqësive të tij, metodat origjinale të Sabinës u shpërblyen dhe shumë pastorë dhe familje, që do të merreshin në

VURMBRANDËT

pyetje, u kursyen. Sabina besonte se kisha e nëndheshme duhet të mbrohej me çdo kusht, madje edhe nëse do t'u duhej të kalonin në sulm, për të gjurmuar informatorët një e nga një.

Mihai u bë një spiun ideal. I ri dhe vështirë për t'u zbuluar, ai i mbante sytë dhe veshët hapur, duke vëzhguar vendndodhjen e informatorëve dhe duke i raportuar ata tek e ëma. Përveç mbijetesës së betejave të tij normale të zhvillimit si adoleshent, Mihai ndihmoi për të forcuar kishën e nëndheshme dhe inkurajoi shumë vetë.

Por Mihai dhe Sabina e dinin që çdo hap i gabuar, qoftë ai i vogël apo i madh, mund të çonte në burgosjen e tyre, ose akoma më keq.

KAPITULLI 46

Mihai u kthye nga shkolla në shtëpi me një buzëqeshje në fytyrë. Sabina e vuri re dhe Mihai i tregoi të ëmës këtë barcaletë:

– Hitleri, Napoleoni dhe Aleksandri i Madh morën një ditë pushim në ferr për të parë paradën në “Sheshin e Kuq” në Moskë. Hitleri, duke vënë re rreshtin e gjatë të tankeve që lëviznin, tha: “Sikur ta dija që ushtria e kuqe do të ishte kaq e fuqishme, nuk do ta kisha sulmuar kurrë Rusinë.” Aleksandri i Madh ia priti: “Nëse do të kisha një ushtri si kjo, do të kisha mundur botën.” Pastaj Napoleoni, që po studionte me kujdes një gazetë ruse, tha: “Ah sikur të kisha vetëm një gazetë aq të bindur sa ‘Pravda’, bota nuk do të kishte dëgjuar kurrë për Vaterlonë (Waterloo).”

Sabina e dinte që ai nuk e kishte dëgjuar këtë barcaletë nga mësuesit, por kjo shaka e bëri të buzëqeshte. Djali i saj 15-vjeçar kishte arritur fundin e edukimit në shkollën fillore dhe nuk mund të shkonte më tej. Fëmijët e të burgosurve politikë nuk lejoheshin me ligj të ndiqnin studime akademike të mëtejshme, dhe Mihai papritur kishte kohë të lirë boll.

Një nga miqtë e vjetër të të atit e kishte dëgjuar Mihain të luante në piano dhe i kishte ofruar një punë për të akorduar pianot.

“Unë kontrolloj instrumentat në Teatrin e Operas së Shtetit,” i kishte thënë ai. “Kam nevojë për një çirak me gishta të hollë dhe me një vesh të mirë.”

Mihai i kishte të dyja. Por që ta fitonte këtë punë, duhet të plotësonte një pyetësor me gjashtëmbëdhjetë faqe. Ai duhet të shkruante adresat e dy fqinjëve në çdo rrugë ku kishte jetuar.

Akorduesi e paralajmëroi: “Sigurohu që ata të dinë çfarë të thonë nëse policia sekrete shkon tek ata.”

Një nga pyetjet ishte: “A është arrestuar ndonjëherë babai yt?” Mihai u mendua për një moment dhe shkroi përgjigjen e tij: “Jo.” Pastaj pëshpëriti me vete: “Në fakt, babai im u *rrëmbye* në rrugë, e të thuash të drejtën ky nuk është arrestim.”

Mihai punoi për akorduesin e pianove për një rrogë prej 8 paundësh në muaj, një shumë e mirë për familjen e tij të varfër. Ai madje mori edhe triskën e racioneve të ushqimit, kështu që mund të blinte bukë dhe gjëra të tjera në dyqanin e lagjes. Pas disa muajsh mësimi të këtij zanati, Mihai zhvilloi një vesh të shkëlqyer dhe mund të identifikonte cilësinë e një tingulli shumë shpejt pa u përpjekur shumë. Aftësitë e tij e habitën aq shumë mikun e të atit, saqë ai i tha Sabinës: “Mihai është shumë më i mirë se mua në këtë zanat, dhe unë kam dyzet vjet që e bëj këtë punë.”

Tetëmbëdhjetë muaj më vonë, Mihai e humbi punën. Dikush kishte informuar autoritetet se ai ishte djali i një të burgosuri politik, dhe akorduesi i pianove nuk kishte zgjidhje tjetër, por veç ta pushonte. Megjithatë, Mihai ishte bërë aq i talentuar për të riparuar instrumenta muzikorë saqë e krijoi klientelën e tij midis muzikantëve në Bukuresht dhe vazhdoi të fitonte para për familjen e tij.

Sabina gjithashtu bënte punë të rastësishme për të mbështetur familjen. Në fillim erdhi sipërmarrja e saj në kooperativën për rritjen e kribave të mëndafshit, një njoftim që Marieta e kishte lexuar në një revistë. Reklama thoshte: “Rritja e kribave të mëndafshit në shtëpi. Shtojini të ardhurat tuaja dhe ndihmoni në ndërtimin e socializmit.”

Mihai nuk mund të bënte gjë tjetër veçse të qeshte. – Marieta e imagjinon veten me një fustan mbrëmjeje prej mëndafshi, i gjithi i bërë prej kribave të mëndafshit të rritur në shtëpi.

– Nuk bëj shaka, – i kishte thënë Marieta, pasi e kishte dëgjuar shumë herë këtë bisedë. – Mëndafshi vlen shumë para!

Mihai kishte rrëmbyer revistën dhe i kishte thënë: – Po, por ti duhet të çosh gjithçka që prodhon në kooperativën e shtetit. Sa mendon se do të japin *ata* për të? Gjithsesi ku mund t'i vendosim krimbat? Nëse mendon se do të ha vaktet e mia afër një kutie me krimba të pisët mëndafshi në mes të tavolinës, gabohesh.

Të gjithë qeshën.

– Ti mund t'i mbash ato poshtë krevatit tënd, – sugjeroi Sabina.

– Poshtë krevatit *tënd*! – përsëriti Mihai.

E megjithatë, Vurmbrandët filluan të korrnin krimbat e mëndafshit në tryezën e tyre të kuzhinës. Mihai lexoi udhëzimet me zë të lartë: – Kur krimbi i mëndafshit është gati të kthehet në një molë, ai e mbështjell veten në një si fshikëz të bërë me lëndë nga trupi i vet. – Ai ndaloj për një moment dhe i hodhi sytë nga Sabina. – Do të bëje mirë të kishe kujdes, nënë. Një ditë, ti mund të heqësh kapakun dhe ato të fluturojnë. – Mihai lexoi edhe pjesën e mbetur të fletushkës: – Kur fshikëza të jetë zhveshur, ajo do të nxjerrë një mëndafsh të gjatë rreth qindra metra. Kjo do të jetë pak e vështirë këtu apo jo? – vazhdoi Mihai.

Sabina e mbajti larvën e krimbit të mëndafshit në një kuti kartoni me vrima për të hyrë ajri nga sipër. Secili prej krimbave gri ishte tre inç i gjatë dhe ushqehet me gjethet e manit që Mihai i mbledhte nga varrezat aty afër. Pasi ngopeshin mirë derisa arrinin një masë të habitshme, krimbat transformoheshin në fshikëza të bëra nga filli i tyre i mëndafshit. Si përfundim, Sabina e zgjidhte mëndafshin për ta shitur. Pas njëqind fshikëzave, ajo e çonte mëndafshin e saj në fabrikë.

Për të gjithë punën e saj, Sabina mori një pagë që mjaftonte sa për dy ditë ushqim.

KAPITULLI 47

Pas punës me krimbat e mëndafshit, Sabina vendosi t'i kthehej industrisë së prodhimit si qepjes dhe thurjes. Paratë që Mihai fitoi gjatë akordimit të pianove plotësuan të ardhurat e familjes dhe Vurmbrandët ishin të aftë të shmangnin konfiskimin e apartamentit të tyre.

Festivali Ndërkombëtar i të Rinjve po afrohej me shpejtësi dhe adoleshentët komunistë nga të gjitha anët e botës do të mbledheshin në Bukuresht. Gjithsesi, tre muaj para se të fillonte kjo ngjarje, kishte mungesë ushqimi. Dyqanet u zbrazën nga mallrat dhe radhë të gjata njerëzish të uritur u përhapën në rrugë. Pas një pritjeje të gjatë, Sabina ishte me fat që mundi të gjente një pako gjalp të vogël dhe pak gramë miell.

Kur filloi festivali, dyqanet u furnizuan me produkte të freskëta. Tre javë me ushqime speciale, mish ekzotik, dhe perime mbushën çdo tavolinë në qytet. Rumunët nuk kishin ngrënë kaq mirë që para se të fillonte lufta.

– Pashë kuti me hurma arabie në ushqimore! – bërtiti Mihai.
– Kishte edhe çokollata të mbështjella me letër prej ari!

Sabina e lejoi Mihain të hante ushqimet më të zgjedhura sepse ajo e dinte që s'kishte për të zgjatur shumë. Kur përfundoi festivali, pasuan muaj të tërë mungese ushqimesh. Vetëm se këtë herë, zia e bukës ishte shumë më e madhe se më parë. Bukureshti i kishte harxhuar rezervat me shpresën e mashtrimit të vizitorëve të huaj që do të mendonin se rumunët hanin në atë mënyrë çdo ditë. Asgjë nuk mund të ishte më larg së vërtetës.

Familje të ndershme filluan të vjedhin ushqime për të mbajtur fëmijët gjallë. Punëtorët e fabrikës ngelën javë të tëra pa u paguar. Bukureshti u rikthye në burimin e zbrazët të zakonshëm: një qytet plot me gënjeshtra dhe spiunë.

Kur një numër i madh pastorësh të kishës së nëndheshme u arrestuan, përgjegjësia e plotë e lëvizjes ra mbi gratë e tyre. Ashtu si Sabina, dhjetëra gra u bënë drejtuese autodidakte, duke kërkuar të merrnin sa më shumë të mundnin mësim teologjike që të çonin përpara punën e burrave të tyre. Gratë mësuuan edhe të predikojnë dhe të drejtojnë shërbesat e adhurimit. Nga çdo cep i Rumanisë, gratë e pastoreve të arrestuar mblidheshin në Bukuresht për të kërkuar këshilla apo për të fituar sado pak trajnim pastoral. Gratë fshihnin literaturën e krishterë nën fustanet e tyre. Më pas, kur ishin vetëm dhe larg syve të njerëzve, ato mësonin përmendësh përmbajtjen dhe shpesh recitonin predikimet.

Që të binte komunizmi, nevojitej çdo ushtar i krishterë, qoftë burrë apo grua. Nëse nuk do të kishte burra që do ta mbanin lart pishtarin e së vërtetës, atëherë gratë e tyre do të zinin vendin e tyre. Drita e ungjillit duhet të shkëlqente gjithmonë.

Çdo i krishterë e dinte sinjalin. Një qiri do të shfaqej në një dritare aty pranë. Pastaj të krishterët do të ngjisnin shkallët me vrap, do të trokisnin në mënyrë të fshehtë dhe do të hynin në hapësirat e vogla. Në qilar dhe në papafingot e mykura, kisha e nëndheshme do të takohej për të adhuruar, për të kënduar dhe për të predikuar. Edhe flakët e llampave e kishin të vështirë të merrnin frymë në hapësirën e ngjeshur ku të krishterët ishin të detyruar të adhuronin. E megjithatë, asnjë vend, sado i errët apo i neveritshëm, nuk ishte shumë i paretatshëm. Jezusi ishte Drita e Botës dhe Sabina e dinte që Ai mund të shkëlqente edhe në mes të errësirës së bodrumit.

Persekutimi i kishës vazhdoi të shkrinte pengesat që dikur ndanin denominacionet. Nën kërcënimin e torturës, nuk kishte rëndësi se në cilën traditë bëje pjesë: katolike, ortodokse, luterane apo metodiste. Njerëzit e Perëndisë zbuluan se urat ishin më të forta sesa muret që dikur i ndanin. Nën regjimin komunist, krishterimi rumun iu rikthye mënyrës së dikurshme të praktikimit të besimit, në shekujt e parë pas Krishtit.

Kur Sabina takoi pastor Grekun, taktikat e saj kundër komunistëve ndryshuan. Greku bënte pjesë në kishën e krishterë të sponsorizuar nga shteti, kishë që e aprovonte dhe mbikëqyrte qeveria. Autoritetet i kishin dhënë licensë sepse e dinin mëkatën e tij sekret: ai pinte alkool.

Priftërinjtë që pinin shumë bëheshin shembuj të përkryer të gabimeve të krishterimit në sytë e komunistëve. Fotot e tyre shpesh shfaqeshin në publik dhe në librat që shpërndaheshin në shkollë. E megjithatë, ajo që komunistët nuk dinin ishte se Greku konsumonte alkool vetëm që të shkonte mirë me ta. Vesi i tij ishte virtyti i tij, dhe ai kurrë nuk hodhi dyshime mbi axhendën e tij të vërtetë: për të ndihmuar kishën e nëndheshme.

Pastor Greku u bë mbështetja dhe inkurajimi kryesor i Sabinës. Puna e tij kapërcente çdo kufi të vendosur nga shteti. Greku e mësoi Sabinën sesi të përshtaste taktikat e Leninit për infiltrimin në organizatat rivale. Komunistët kishin pasur sukses në infiltrimin në shkollat e pastorëve dhe priftërinjve, por tani rolet ishin këmbyer. Kisha do të fuste të infiltruarit e saj.

– Krishti e quajti tempullin, një shpellë kusarësh (shih Mat. 21:3), – shpjegoi pastor Greku, – por apostujt me qëllim punuan atje pas vdekjes dhe ringjalljes së Tij. Rrethana të çuditshme kërkojnë veprime të pazakonta.

Sabina ishte në mëdyshje. – Por shumë nga vëllezërit dhe motrat tona do të hezitojnë për shkaqe morali, – tha ajo. – Nëse ata do të hyjnë në organizatat komuniste, do t’u kërkohej të bëjnë gjëra që janë të gabuara. Njerëzit që vijnë nga kisha

zakonisht janë të prirur që të zbulohen. Ata do të përjashtohen brenda muajit.

– Disa prej tyre mund të jenë aktorë të mirë, – tundi kokën pastori. – Të rinjtë do ta kenë më të lehtë. S'ka pse të jetë problem për ta hyrja në rininë komuniste. Dhe prej andej në ushtri. Dhe më tej në policinë sekrete e pastaj në parti.

Sabina pa urtësi në taktikën e tij dhe filloi të listonte anëtarët e kishës që do ta ndihmonin. Ajo ndau me mendje çdo vullnetar të zellshëm në dy kategori. Shumica prej tyre nuk do të ishin në gjendje të luanin lojën e spiunit. Mashtrimi ishte shumë i madh. Misioni ishte shumë i vështirë.

Sabina mund të zgjidhte vetëm një dorë njerëzish për t'i infiltruar në sistem. Ata duhet të ishin të besuar. Misioni i tyre mund të shkaktonte arrestimin, madje edhe vrasjen e tyre. Nëse ata e pranonin sfidën, duhet të depërtonin thellë në territorin armik, atje ku kisha e nëndheshme nuk mund t'i mbronte. Tradhëtia nuk lejohej sepse në zinxhir ishin shumë jetë. Vetëm një nga njëqind anëtarët e kishës e dinte për misionin e fshehtë të Sabinës.

Në një bisedë me Sabinën një mbrëmje në shtëpinë e saj, pastor Greku shprehu dyshimet e tij nëse prindërit do të miratonin vendosjen në një rrezik kaq të madh të jetës së fëmijëve të tyre.

Por Sabina i tha: – Kur isha në shkollë, na tregonin për të madhin mbretin Stefan. Njëherë ai ishte plagosur dhe erdhi në portat e kështjellës së tij. E ëma e pyeti: “Kush është aty?” Ai iu përgjigj: “Jam yt bir, Stefani.” Pastaj ajo ia ktheu: “Ti nuk mund të jesh im bir. Ai nuk e lë fushën e betejës ndërkohë që ushtria e tij është ende atje. Ai qëndron dhe lufton. Unë nuk njoh djalë tjetër.”

Sabina njihte shumë nëna që ishin të gatshme të sakrifikonin edhe bijtë e tyre në mënyrë që mbretëria e Perëndisë të ecte përpara.

– Ato duhet të jenë nëna të përkushtuara, – tha Greku i habitur.

– E di si ndihen, – ia ktheu Sabina. – Nëse komunistët do të më provonin tani se Riçardi kishte vdekur në burg, nuk do të isha vetëm e trishtuar. Do të isha edhe krenare. Kjo lloj fryme po

VURMBRANDËT

përhapet dita-ditës. Nëse dikush mund të jetë krenar për të birin që jep jetën për vendin e tij, sa më shumë krenar do të ishte dikush për birin e tij që flijohet për Jezus Krishtin?

Greku u inkurajua tek dëgjonte këtë deklaratë të guximshme. – Vdekja të paktën është një proces i shpejtë, – tha ai. – Ka edhe vuajtje të tjera.

Xhaneta ndërhyri në bisedë: – Po, ka shumë vuajtje. Dhe ndoshta mund të jetë një gjë më e madhe të sakrifikosh integritetin e dikujt në këtë çështje, sesa të sakrifikosh lirinë, ose ndoshta edhe vetë jetën.

Pastori u ngrit për të ikur, por i hodhi një vështrim të fundit dy grave guximtare dhe tha: – Sa kureshtar do të isha të jetoja në një botë ku askush nuk është thirrur për të hequr dorë nga asnjë nga këto gjëra.

KAPITULLI 48

Një ditë mikesha e Marietës, Trudi, vizitoi Sabinën. Trudi, një tetëmbëdhjetëvjeçare, e qetë dhe inteligjente, kishte flokë të zezë të dendur dhe sy kaf magjepsës që tërhiqnin vëmendjen e kujtudo në dhomë.

– Në burg, – i tha Sabina Trudit, – para se të na rrihnin, rojet na thoshin: “Doje të bëheshe martire, vuaj tani!” Dhe ne vuanim. Por edhe në kohët më të këqija, kishim një gëzim për shkak se e dinim se po vuanim për Jezusin, si të krishterët e hershëm.

Trudi dëgjonte me vëmendje.

– Po, tani ka diçka që shkon përtej kësaj, – vazhdoi Sabina. – Dhe ti, Trudi mund të na ndihmosh këtu.

Trudi nuk kishte frikë të rrezikonte jetën e saj për Perëndinë. Ajo kishte një trup të hijshëm, me gjymtyrë të forta, dhe mënyra sesi sillej e bindi Sabinën që vajza e re nuk do të thyhej lehtë. Për vite me radhë, si vajza e madhe e shtëpisë, ajo ishte kujdesur për familjen e saj të madhe dhe të sëmurë dhe ishte e njohur për shpirtin e saj të dhembshur dhe të guximshëm.

Sabina i shpjegoi se kisha e nëndheshme kishte nevojë për vajza që të bashkoheshin me rininë komuniste. – Tani ka dalë diçka e re, – i tha ajo. – Mund të jetë një mundësi e shkëlqyer.

Sytë e Trudit shkëlqyen nga gëzimi.

– Një kolonel i quajtur Shirkanu që punonte për policinë sekrete kishte pyetur rreshterin e tij nëse njihte ndonjë vajzë për të ndihmuar në shtëpi. Ata kanë një shtëpi të madhe në një nga lagjet më të mira të qytetit. Gruaja e tij dukej tepër ekstravagante

dhe budallaqe, por mjaft e sjellshme. Nëse do të aplikojë për këtë vend pune përmes zyrës së tyre të veçantë të punësimit, ti mund të zbulojë shumë gjëra që do të na ndihmonin.

Trudi nuk tha asgjë, por dëgjoi me interes.

– Ata nuk do të dyshonin fare, – tha Sabina. – Rreshteri i kishte kërkuar të shoqes të pyeste miqtë e saj dhe një prej tyre vjen në shërbesën tonë. Askush nuk e di që ajo është e krishterë.

– Çfarë duhet të bëj?

– Në fillim asgjë. Ambjentohu me shtëpinë. Njih të gjithë personat që janë aty. Kam vënë re që njerëzve u pëlqen të tregojnë hallet. Zonja Tomaziu, pikërisht dje po të tregonte venat me varçe.

Trudi e peshoi për një minutë këtë mundësi dhe pastaj me vendosmëri të patundur e pranoi misionin që iu propozua.

Trudi pati sukses në infiltrimin e saj në shtëpinë e kolonel Shirkanut. Kishin kaluar muaj nga punësimi i saj si shërbyese shtëpie, dhe Sabina kishte filluar të shqetësohej për sigurinë e saj. Në atë kohë, erdhi një mesazh urgjent tek zonja Landauer, një mësuese, që transmetonte informata.

Trudi kishte mësuar se Shirkanu kishte përmendur emrin e një pastori informator që vinte shpesh në takime. *A na kishte tradhëtuar ai?* Sabina nuk e dinte. Pastori e vizitoi Sabinën dhe i shpjegoi sesi autoritetet e kishin kërcënuar atë me burgim të gjatë dhe sesi shëndeti i tij i ligësht e kishte detyruar të bashkëpunonte me Shirkanun. I turpëruar, pastori u largua nga Bukureshti, për të mos u kthyer më.

Trudi i dëftoi edhe emrin e një studenteje që ndoshta mund të ishte një informatore. Kur Sabina e pyeti, vajza e mohoi akuzën. Pastaj Sabina vendosi duart e saj tek duart e vajzës dhe i tha: – Të lutem tregohu e sigurtë. Ne e dimë presionin e fortë që ata mund të kenë ushtruar tek ty. Shumë njerëz më parë, me vullnetin e tyre të

lirë, na kanë thënë se si ishin detyruar të jepnin informata. Ti u ke një borxh miqve të tu të vërtetë për t'u treguar atë që ka ndodhur.

Studentja filloi të lotonte dhe ra në gjunjë.

– Isha duke ecur rrugës, – shpjegoi ajo, – kur një makinë ndaloi dhe dy burra më thanë: “Jemi policë. Eja me ne.” Ata nuk më çuan asgjëkundi, thjesht më bënë xhiro me makinë për orë të tëra. Ata vazhdonin të më thoshin që duhet t'u raportoja çdo javë për gjithçka që thuhej dhe bëhej në shtëpinë tuaj dhe në kishë. Nëse nuk veproja si më thanë, atëherë gjëra të tmerrshme do t'i ndodhnin familjes time.

Ajo u betua që nuk kishte raportuar ndonjë gjë që do të dëmtonte kishën e nëndheshme, por Sabina kishte dyshimet e saj.

Trudi vazhdoi të siguronte informacion të besueshëm dhe në kohë, por akti i saj më spektakolar i rezistencës erdhi papritur kur ajo e ktheu shtëpinë e kolonelit në një strehim për të krishterët që Shirkanu ndiqte.

Trudi e informoi Sabinën se Shirkanu kishte filluar të shijonte privilegjet e pozitës së tij të re në hierarkinë komuniste dhe shpesh udhëtonte me pushime në bregdet ose në mal. Para se ai të largohej, e vendosi Trudin në ngarkim të shtëpisë. Zonja Shirkanu madje e nderoi Trudin duke e quajtur atë “thesari im i vogël”.

Trudi i shkroi Sabinës: “Pse të mos bëjmë një takim këtu në shtëpinë e Shirkanut? Ata janë larguar për disa ditë dhe kjo është një shtëpi e madhe me disa dalje. Askush nuk ka për të dyshuar.”

Sabina nuk mund të ishte më e lumtur se kaq me këtë lajm. Mbi të gjitha, kush do të dyshonte për takimet e të krishterëve në shtëpinë e njeriut që kërkonte shkatërrimin e tyre?

Sabina dhe gjashtë drejtues të kishës së nëndheshme u shfaqën plot ankth në derën e shtëpisë së kolonelit. Trudi përshëndeti miqtë e saj sikur të ishte pronarja e vendit. Ambjentet e veçanta ishin të panjohura për drejtuesit e krishterë, por shtëpia shërbeu si një ndryshim nga vendet e parehatshme ku ata ishin mësuar të takoheshin.

VURMBRANDËT

Sa herë që Shirkanu largohej për pushime, Trudi bëhej spiune dhe mbante shërbesat më të mëdha të adhurimit në Bukuresht në shtëpinë e armikut të saj.

KAPITULLI 49

Sabina e ruante si thesar Biblën që Riçardi i kishte dhënë në 1938-ën, vitin e kthimit të saj në besim. Pas çdo faqeje kishte një faqe bosh për ta inkurajuar që të mbante shënime, gjë që ajo e kishte bërë për shumë vite. Në këto faqe ajo kishte shënuar mendimet, lutjet, komentet dhe përvojat e saj. Ishte një lloj ditari, një libër që përkujtonte pikat kryesore të progresit shpirtëror. Shënimet e saj ishin në një gjuhë të koduar që t'i parandalonte autoritetet ta lexonin, nëse Bibla zbulohej.

Në takimet e lutjes, Sabina shpesh pyetej për kohën që kishte kaluar në burg. Në fillim, kujtimet ishin shumë të tmerrshme për t'i ritreguar, por Mihai e ndihmoi të ëmën të reflektonte mbi përjetimet e saj. Ajo i tregoi atij sesi e kishin rrahur rojet, si e kishin detyruar të hante bar dhe gjarpërinj, si e kishin hedhur në lumin Danub, dhe si e kishin detyruar të mbante gurë aq të rëndë sa kockat e saj ndiheshin si plumb i farkëtuar.

Mihai e kishte pyetur: “Si mund t'i duroje të gjitha këto pa hequr dorë dhe pa e mohuar Krishtin?”

Sabina iu përgjigj duke thënë se në gjuhën hebreje, ngjarjet e së ardhmes shpesh përshkruhen në kohën e shkuar, gjë që do të thotë se një veprim ka përfunduar dhe është kryer tashmë në të shkuarën. Ajo shpjegoi sesi tek Isaia 53, ardhja e shumëpritur e Mesias ishte parathënë në këtë mënyrë. Torturat e Mesias përshkruhen në të shkuarën, jo në të ardhmen, edhe pse Isaia e shkroi këtë profeci shtatëqind vjet para lindjes së Krishtit. Kur Jezusi lexoi profecinë gjatë shërbesës së Tij publike, Ai do ta kishte vënë re këtë kohë

foljore. Vuajtjet e Tij kishin filluar tashmë në të shkuarën, por gjithashtu shtriheshin para Tij edhe në të ardhmen.

Sabina kujtoi: “Pikërisht kështu ndihesha në mes të vuajtjeve. Gëzimi është dhurata e përfjetshme e shpirtit të krishterë. Unë isha në një vend qiellor nga i cili askush nuk mund të më lëvizte. Ku ishin vuajtjet përmes të cilave kalova? Ato i përkisnin të shkuarës. Kisha jetuar në vuajtje shumë kohë më parë, ndërkohë realiteti aktual ishte vetëm një kënaqësi në afërsinë e Zotit.”

Një ditë Sabina po shfletonte me nostalgji çdo faqe të Biblës, duke lexuar shënimet që kishte shkruar për Riçardin. Ajo pothuajse mund t'i ndjente lutjet dhe prezencën e tij në dhomë. Ajo imagjinonte trupin e tij të gjatë, të përkulur mbi të duke e puthur, dhe gati dëgjoi edhe fjalët e tij inkurajuese. Për pjesën e mbetur të jetës së saj, Sabina do ta mbante këtë libër të shenjtë dhe të copëtuar që zotëronte, si një katalog të qartë të gjithçkaje që Zoti i kishte mësuar.

Biblat nuk ishin të zakonshme në kishën e nëndheshme. Anëtarët e bashkësisë mblidheshin në papafingon e Sabinës për të dëgjuar atë tek lexonte nga faqet e Shkrimit të Shenjtë. Për shkak të rritjes së popullaritetit të Sabinës, shkuarja në takime të fshehta u bë më e rrezikshme. Ajo rrallë largohej nga lagjia pa vënë re një burrë që e vëzhgonte apo e ndiqte atë.

Por Mihai nuk kishte popullaritetin e së ëmës dhe mund të shkonte fare lehtë në takimet e hapura apo të fshehura. Shumë nga këto shërbesa organizoheshin si festa në dukje. Deri në tridhjetë njerëz mbërrinin në apartamentin e dikujt, përshëndesnin zhurmshëm njëri-tjetrin para se të fillonin të luanin muzikë me zë të lartë që kushdo që kalonte të mos mendonte dy herë për natyrën e festës.

Më vonë, pasi mbaronte kërcimi, ndalonte edhe muzika dhe një nga të rinjtë do të fliste për ungjillin. Bëheshin lutje për ata që ishin në burg, pastaj edhe disa këngë të zhurmshme për fqinjët dhe më tej më shumë adhurim. Këto shërbesa vazhduan për muaj,

ndonjëherë të maskuara si festa ditëlindjesh, festime përvjetorësh, ose edhe piknikë. Gramafoni i lëvizshëm mund të udhëtonte kudo, madje edhe në zonat më të thella të fshatrave në Rumani për ekskursione të dielave dhe për takime lutjeje. Vëzhguesit do të përgatisnin rrugën dhe do të jepnin paralajmërime.

Çdo detaj i shërbesave të adhurimit ishte i planifikuar: një kohë e saktë, një vend specifik, dhe një fjalëkalim sekret. Rreziku i bënte shërbesat më intensive. Adoleshentët guximtarë i ndiqnin shërbesat duke rrezikuar veten. Për shumë prej tyre, do të ishte hera e fundit që i shihnin familjarët. Melodia e çdo himni këndohej me bindje të jashtëzakonshme. Fjalët e çdo predikimi ishin me peshë, sepse ato vinin nga një predikues që mund të mos kishte mundësinë të predikonte sërish.

KAPITULLI 50

Disa muaj pas lirit të Sabinës, një zyrtar nga ministria e brendshme vizitoi papafingon e saj. Ai ishte një burrë i shëndoshë, me një zë të thellë dhe të lartë e me ato pak flokë të zeza që i kishte të ndara me vijë në mes. Në dorë mbante një çantë të fryrë që dukej sikur do të shpërthente.

– A je nënë? – e pyeti burri.

– Po jam, – iu përgjigj Sabina.

– Atëherë çfarë lloj nëne je? A nuk të intereson aspak fëmija yt? A nuk do t'i japësh atij arsimimin më të mirë në mënyrë që ai të marrë punën më të paguar?

Sabina sigurisht që e donte këtë.

– Atëherë pse nuk e ndryshon emrin? – e pyeti ai. – Si guxon ta quash veten nënë!

Burri foli me një ton të fryrë për disa minuta, por Sabina rrinte ulur në heshtje. Sa më pak të fliste ajo, aq më shpejt do të nxirrte ai arsyen e ardhjes së tij.

– Ç'vlerë ka, – vazhdoi ai, – të qëndrosh e lidhur me burrin tënd? Riçardi është një kundërrevolucionar dhe ti nuk do ta shohësh më kurrë atë.

Sabina e lejoi zyrtarin të thoshte atë për të cilën kishte ardhur, dhe i rezistoi tundimit për ta ndërprerë. Ai tha se një grua e re, inteligjente si ajo mund të divorcohej lehtësisht nga një armik politik i shtetit dhe nëse nuk e bënte këtë menjëherë, ajo me siguri mund ta bënte këtë gjë edhe më vonë.

– Për sa kohë mendon se do të qëndrosh kundra shtetit, në këtë mosbindje të verbër dhe të marrë? – bërtiti ai. – Ajo për të cilën ke nevojë është një burrë tjetër dhe një baba për fëmijët e tu.

Sabina donte të bërtiste: “Si guxon të m’i thuash këto gjëra këtu në shtëpinë time!” Por vetëkontrolli i siguroi një mbrojtje më të fuqishme.

– Unë nuk u martova me burrin tim vetëm për kohët e bukura, – tha Sabina me qetësi. – Ne u bashkuam përgjithmonë dhe çfarëdo që mund të ndodhë, nuk do të divorcohem prej tij.

Për më shumë se tridhjetë minuta, burri e kritikoi dhe e lajkatoi Sabinën, derisa më në fund hoqi dorë, ngriti duart në ajër dhe zbriti poshtë shkallëve.

– Herët ose vonë, ti do të vish tek ne, – tha ai. – Të gjithëve kështu u ndodh.

Burri kishte të drejtë. Sabina njihte shumë gra që ishin divorcuar nga burrat e tyre për shkak të presionit. Komunistët ishin bërë mjeshtra për të ndarë familjet, duke vendosur një stres të jashtëzakonshëm në lidhjen më të thellë të dashurisë, dashurinë midis burrit dhe gruas. Hetuesit e dinin se çfarë pasojash sillnin lajmet shkatërruese të divorcit tek të burgosurit, dhe sesi shpesh shkatërrojnë rezistencën e fundit që mund të kishin. Rrëfime të panumërta, tradhëti dhe arrestime ndodhnin pas lajmit që gratë kishin braktisur burrat e tyre.

Divorci i kishte detyruar gratë e krishtera të përfshiheshin në stilin komunist të jetesës. Gratë, duke shpresuar se do të harronin burrat e tyre, ishin më të dobëta përballë injektimit doktrinar. Shumë gra i kthyen shpinën bashkëshortëve. Disa madje i dhanë edhe fëmijët për birësim.

Nevojitej vetëm një fjalë për të divorcuar burrin: “po”. Mjaftonte që një grua të thoshte “po”, dhe atëherë zyrtarët do të merreshin me të gjitha dokumentet, do të sistemonin gjithçka dhe do të siguronin bursa të menjëhershme për familjen e saj. Pak ditë

më vonë, rojat informonin burrin: “Gruaja jote ka vendosur të divorcohet prej teje.”

“E kush do t’ia dijë për mua tani?” do të mendonte i burgosuri. *“Jam një budalla që nuk dorëzohem dhe të firmos gjithçka të pakuptimtë që ata duan dhe të shkoj i lirë.”*

Por për ata të burgosur që firmosnin rrëlimet e tyre, lirimi zgjaste me vite. Deri atëherë gratë e tyre ishin martuar me një burrë komunist dhe kishin lindur fëmijë të cilët ishin rritur në një shtëpi komuniste. Sabina njihje shumë familje që ishin shkatërruar në këtë mënyrë.

Në burg, Sabina kishte dëgjuar gra që thoshin: “Sa budallaçkë kam qenë, që jam grindur me tim shoq për asgjë. Sa grua e mirë dhe e dashur do të jem, nëse do të dal ndonjëherë prej këtu!”

Por pas lirit, mendimi i tyre shpesh ndryshonte: *“Përse të mos ndahem nga ai? Ai mund të qëndrojë në burg për të gjithë jetën! Si do t’i ushqej fëmijët pa triskat e racionit? Si mund të gjej një punë?”*

Shumë gra u bindën të divorcoheshin. Por Sabina kishte thënë “po” njëherë në dasmën e saj, dhe nuk do ta thoshte sërish.

Sabina tani ishte një grua dyzet e tre vjeçare, e vetme duke rritur një djalë adoleshent që kishte nevojë më shumë se kurrë për një baba. Shëndeti i saj ishte përmirësuar në mënyrë të dukshme, dhe bukuria që ajo dikur shihte në pasqyrë më në fund ishte rikthyer. Vitet kishin kaluar pa dëgjuar asnjë fjalë nga Riçardi. *Të jetë gjallë apo ka vdekur?* Vitet po fluturonin me shpejtësi rrufeje dhe Sabina ndihej e cenueshme nga tundimi.

Cenueshmëria e saj u vu në provë me mbërritjen e një burri të quajtur Pal. Një i krishterë hebre, në të dyzetat, Pali ishte një beqar muskuloz dhe simpatik që jetonte në një dhomë me prindërit e tij të moshuar. Me mirësi dhe butësi ai e bënte Sabinën për të

qeshur, ashtu si dhe Riçardi. Mihai e pëlqente shumë atë, dhe disa herë Pali e çonte në kinema dhe e ndihmonte me detyrat e shtëpisë.

“Ja ku ishte dikush që një grua mund ta donte dhe t’i besonte,” mendoi Sabina. Ajo e mposhti këtë mendim shumë herë, por kur një ditë ai i kapi dorën ndërsa po bisedonin, nuk mundi të rrinte dot pa parë thellë në sytë e tij. Brenda saj shpërtheu një mall. E kaluara, me gjithë tundimet dhe shthurjet e saj, papritur u bë sërish e gjallë.

Fatmirësisht pastor Greku e vuri re interesin e këtij burri dhe foli me Sabinën për të.

– Ti e di se sa shumë të dua dhe të vlerësoj, – tha ai, – dhe çfarëdo të ketë ndodhur, kjo gjë nuk ndryshon.

Pastori foli me emocione të pazakonta. – Të kam njohur ty dhe Riçardin për shumë vite. Dhe shpresoj që ta dish se pavarësisht nëse mëkaton ose jo, pavarësisht nëse e humb besimin apo e ruan, unë prapëseprapë të kam përzemër, sepse e di se kush je, dhe se veprimet e tua nuk të përcaktojnë ty.

Sabina e kuptoi se ku do të shkonte kjo bisedë.

– Ndaj, më fal nëse pyes, – tha Greku, – por a ka diçka midis teje dhe Palit?

Sabina qëndroi në heshtje.

– Mos mendo se unë nuk kam pasur sprovë të tilla, – tha ai.
– Të lutem përgjigju pyetjes time.

– Ai është i dashuruar me mua, – u përgjigj Sabina.

– Po ti, a je e dashuruar me të?

– Nuk e di, – tha ajo. – Ndoshta. – Ajo mund ta ndiente skuqjen e fytyrës së saj nga turpi.

Pastori ndaloi dhe pastaj tha: – Më kujtohet diçka që thoshte Riçardi: “Asnjë pasion nuk reziston para arsyes.” Nëse nuk nxitohesh, nëse i jep vetes kohë për të menduar, atëherë do të kuptosh të gjithë dëmin që mund t’i shkaktosh tët shoqi, por edhe Mihait.

Sabina i mbante mend ato fjalë.

VURMBRANDËT

Greku e mbylli duke thënë: – Dua që të marrësh një vendim të vështirë, më të vështirin. Mos e tako më këtë burrë.

Sabina e dinte që pastori kishte të drejtë. Ajo e shmangu Palin për disa javë, derisa ai hoqi dorë nga sjelljet e tij.

Më vonë, Sabina mësoi se pastor Greku kishte folur edhe me Palin, duke i kujtuar atij vuajtjet e Riçardit në burg. Sabina u përul në dhomën e saj dhe iu lut Zotit ta falte për dobësinë e saj.

Përgjatë katërmëdhjetë viteve të burgimit të Riçardit, tundime të tjera u shfaqën. Ato e ndihmuan Sabinën ta vendoste veten në vendin e Riçardit, duke kujtuar betejat me të cilat ai vetë përballej. Sabina ishte gati të dorëzohej para disa burrave që ranë në dashuri me të, ndërsa e kaluara e saj imorale e përfshinte dhe tundohej që të kthehej tek jeta e saj e mëparshme.

Por ajo i kishte thënë “po” Riçardit, derisa vdekja t’i ndante. Dhe Zoti do t’i jepte forcë për t’u thënë “jo” burrave të tjerë.

KAPITULLI 51

Në qershor të vitit 1955, Riçardit iu komunikua se do të transferohej në një burg tjetër. Dhoma 4 nuk arriti dot që t'ia merrte jetën dhe të burgosur të tjerë me tuberkuloz kishin nevojë për shtratin e tij për të vdekur.

– Ti nuk je në gjendje të lëvizësh, por s'kemi ç'të bëjmë, – tha Dr. Aldea. – Kujdesu për veten dhe nëse shtie në dorë më streptomycinë, mos ua jep të tjerëve!

Në mes të shumë lotëve, Riçardi i tha mirupafshim profesor Popit. – E di që do takohemi sërish, – i premtoi Riçardi. – Jam i sigurt.

Kur roja thirri emrin e Riçardit, ai u bashkua me një grup të burgosurish jashtë, një grup i çuditshëm burrash me kokat tullë dhe rroba të arnuara. Ata më të dobët nuk mund të ecnin dhe hasnin vështirësi për t'iu bindur urdhrave të tyre të marshimit për të formuar një vijë të drejtë. Më pas, një farkëtar filloi të prangoste kyçet e këmbëve të tyre me një zinxhir të gjatë, një e nga një.

Oficeri i burgut qëndronte mbi shpatullat e farkëtarit dhe, kur arriti tek Riçardi, i tha: – Ah, Vasil Xheorxhesku! Me siguri që ti ke diçka për të thënë për vendosjen e prangave?

– Po, toger, – iu përgjigj Riçardi. – Mund të përgjigjem me një këngë.

Oficeri mbërtheu duart pas shpinës dhe buzëqeshi. – Oh të lutem! Jam i sigurt që të gjithë do të dëshironin ta dëgjonin.

Riçardi shpërtheu në muzikalitet, duke kënduar rreshtat e parë të himnit të republikës. – Zinxhirët e thyer kanë mbetur pas nesh...

– Të burgosurit e tjerë të habitur me qëndrueshmërinë e Riçardit, ia ngulën sytë togerit, duke pyetur veten sesi do të reagohte ai.

Kur farkëtari përfundoi goditjen e zinxhirit në vend, Riçardi i tha togerit: – Ju komunistët pretendoni se zinxhirët e thyer janë pas, por ky regjim ka vënë më shumë njerëz nën zinxhirë se çdo regjim tjetër.

Transporti mbërriti para se togeri të mund të përgjigjej. Riçardi dhe të burgosurit e tjerë hipën në një tren, ku do të qëndronin për orë të tëra para se rrotat të fillonin të lëviznin.

Ajri i freskët i pranverës u fut në vagon përmes vrimave të vogla të dritareve të trenit. Riçardi u shtri në njërin anë, duke vështruar pyjet dhe malet përgjatë udhëtimit dyqind milje të gjatë. Gjatë dy ditëve pasuese, thashethemet filluan të përhapeshin midis të burgosurve. Ku po dërgoheshin?

Kur ata vunë re muret e burgut famëkeq “Krajova”, gjithçka u bë e qartë. Ndërsa treni ndaloi, dyert e vagonave u hapën. Rojat u hoqën zinxhirët të burgosurve dhe i futën në grupe të vogla në oborr. Nga një qeli mbrapa mureve shpërthyen thirrjet: “Nuk ka vend këtu! Ne tashmë po mbytemi!”

Një roje e futi Riçardin në një dhomë me dritë të zbehtë. Duart e shtrira përpara, i rrëshqitën padashur mbi një të burgosur gjysmë të zhveshur, ndërsa dera u përplas pas tij. Shikimi i Riçardit u qartësua ngadalë ndërsa dhjetëra skelete të djersitura u shfaqën. Shumë ishin të grumbulluar bashkë në rreshtat e shtretërve marinarë që ishin rreshtuar në brendësi të dhomës. Të tjerë ishin ulur në dysheme, mbështetur pas murit, duke marrë frymë me gulç. Riçardit gati sa nuk i ra të fikët nga era e keqe, por arriti t’u tregonte se ishte pastor.

Për dy muaj agonie, Riçardi qëndroi në këtë qeli. Rojat e lejonin të largohej vetëm për të transportuar kazanët e banjove në gropën e ujërave të zeza në pyjet aty pranë. Ai e ndante krevatin e marinarit me Nasimin, një musliman që e kishte dëgjuar atë të fliste në Kongresin e Kulteve në vitin 1945.

– Sa mirë që ta njoha zërin në errësirë, – tha Nasimi. – Se nga pamja nuk do të të kisha njohur.

Me Nasimin u bënë miq menjëherë, dhe së bashku i kaluan netët mbytëse duke diskutuar për fenë dhe për politikën. Riçardi e inkurajonte mikun e tij të dobët të konsumonte çdo lloj supe që u sillnin rojat, megjithë erën e neveritshme dhe të theksuar të lakrave të kalbura dhe të mbeturinave.

– Si mund ta hash atë? – e pyeti Nasimi.

Riçardi e mbushi gojën me lëngun e shpifur dhe e kapërceu duke thënë: – Kujtoj miqtë në Amerikë, që po hanë pula në hell dhe falënderoj Zotin me ta, ndërsa marr lugën e parë të supës. Pastaj, gëzohem me miqtë në Angli që ndoshta po hanë biftek viçi. Dhe pastaj ha edhe një lugë tjetër. Pra, duke kujtuar këto vende miqësore, unë gëzohem me ata që gëzohen, dhe mbaj frymën gjallë.

Të burgosur si Nasimi vinin dhe shkonin, por ajri mbytës brenda qelisë mbeti i pandryshueshëm. Diskutimet për ushqimet mund të zgjasnin gjatë gjithë natës. Një i burgosur i ri i quajtur gjeneral Kalesku (Calescu), ish-kreu i drejtësisë ushtarake, tregoi kujtime që ta çonin gojën lëng si: peshq të zhytur mirë në salcë shafрани, tartuf, bukë të thekur të ngrohtë me gjalp të freskët nga Normandia. Ai tregonte histori të verërave ekzotike Bërgëndi (Burgundy) dhe Hok (Hock), shampanjës pafund dhe purove më të mira në botë. Të burgosurve u shkonte goja lëng, sa herë që ai përshkruante ushqime të tilla luksi.

Kalesku ia bëri me shenjë Riçardit: – Të pëlqen rosa, apo jo pastor? Apo pak *pulë e marinuar me verë e kërpuhda*?

Riçardit i pëlqente vërtet. Por edhe një pjatë më e thjeshtë do të kënaqte qiellzën e tij: pulë e mbushur me banane, patate dhe reçel luleshtrydheje. Kur qelia mbushej me pjatat nostalgjike që të burgosurit i mbanin mend, roja fuste në dhomë kazanin e zakonshëm me supën e kalbur. Riçardi nuk i kishte futur kurrë në gojë “ushqimet” e pashijshme në jetën e tij.

VURMBRANDËT

Ndryshimi i vetëm i menusë i zuri të burgosurit në befasi. Një ditë rojet sollën një enë me supë me qepë të shoqëruara nga një tigan me mish *për të qenë*, pure patatesh të bardha dhe karrota të freskëta. Secili nga burrat mori dy panine buke dhe një shportë me mollë. Parajsa vetë shpërtheu në zemrat dhe gojët e çdo të burgosuri. Më vonë, Riçardi mësoi se një delegacion i grave demokratike të perëndimit nga Britania, Franca dhe Shtetet e Bashkuara kishte ardhur për vizitë në burg. Gratë u kthyen në shtëpi për të raportuar sesa mirë ushqeheshin të burgosurit në burgun “Krajova”.

Riçardi e dinte që, komunizmi ose do të shkatërronte Perëndimin ose do të shkatërrohej prej tij. Fjalët e Presidentit Ajzenhauer i dhanë shpresë: “Më duhet të mbërthej vetëm kopsën e fundit në uniformën time, dhe robërit e Evropës Lindore do të jenë të lirë!”

Një pyetje e ngutshme vërtitej shpesh në mendjen e Riçardit: *“A janë të krishterët në Perëndim duke u lutur për vëllezërit dhe motrat e tyre në burg?”* Riçardi besonte se ata luteshin.

Një natë ai i shpjegoi Nasimit: — Nëse filloj të bëj një vrimë në një varkë ku jemi të dy dhe të them: ‘Mos ndërhy; kjo është ana ime e varkës,’ a do të bije dakord?

Nasimi tundi kokën.

— Jo! Vrima në anën time do ta përmbyste të gjithë varkën! — tha Riçardi.

E njëjta gjë vlente dhe për kishën në mbarë botën. Ashtu si apostulli Pal tha: “Dhe nëse vuan një gjymtyrë, të gjitha gjymtyrët vuajnë; kurse po të nderohet një gjymtyrë, të gjitha gjymtyrët gëzohen bashkë me të.” (1 Kor. 12:26). Por Riçardi shpresonte se pastorët, misionarët dhe kishat në Perëndim po ndërgjegjësonin të tjerët për vuajtjet e shenjtoreve nën perden e hekurt të komunizmit mizor.

– Gëzohem me ata në Perëndim, – tha ai, – duke menduar për shtëpitë e tyre të rehatshme dhe librat që kanë, pushimet që mund të planifikojnë, muzikën që dëgjojnë, dhe dashurinë që kanë për gratë dhe fëmijët. Dhe më kujtohet pjesa e dytë e këtij vargu, nga letra drejtuar Romakëve. ‘Qani me ata që qajnë’ (Rom.12:15). Jam i sigurt se në Perëndim disa mijëra njerëz mendojnë për ne dhe përpiqen të na ndihmojnë me lutjet e tyre.

Riçardi kishte vendosur të gëzohej me kishën e Perëndimit me shpresën se ata po vuanin dhe po qanin me të.

Pas lirimit të Riçardit nga burgu “Krajova” dy muaj më vonë, një rrjet trenash e transportuan atë në një sërë burgjesh nëpër të gjithë Rumaninë. Udhëtimet dukeshin të pafundme për shkak të zinxhirëve prej pesëdhjetë paundësh, skeleteve me mjekra të parruara, dhe shpërthimit herë pas here të dritës që ndriçonte pjesën e brendshme skëterrë të vagonit. Ndonjëherë thirrjet e një të burgosuri të sapoarrestuar e nxirrnin Riçardin nga gjendja e kllapisë, por shumicën e kohës ai ishte në një gjendje makthi gjysmë të vetëdijshëm, dhe në pamundësi për të dalluar njërin burg nga tjetri.

Ndërsa treni i afrohej burgut në Porta Alba, një bandit i poshtër i quajtur Kalapod e qëlloi Riçardin në shpinë dhe thirri: – Ky pra është shenjtori që pëlqen hajdutët dhe grabitësit!

– Zoti Kalapod, – tha Riçardi, – Jezusi nuk e kishte problem ta krahasonte veten me një hajdut kur fliste për kthimin e Tij (shih Mateu 24:43-44).

Kalapodi u ngërdhesh nga neveria.

– Ashtu si njerëzit që ti ke grabitur nuk kishin nga ta dinin që ti do të vije, – tha Riçardi, – kështu edhe Jezusi një natë do të vijë për shpirtin tënd, dhe ti nuk do të jesh gati.

Treni kaloi pranë mbetjeve të kampit të punës ku Sabina kishte qenë e detyruar të punonte. Riçardi e dinte se ajo ishte e sigurt,

duke jetuar diku në Bukuresht, por ai nuk e kishte parë të shqen prej tetë vitesh. Megjithatë, asnjë ditë nuk kishte kaluar pa e sjellë në mend fytyrën e saj.

Pesëdhjetë të burgosur ishin futur në kasollet primitive të Porta Albas. Kazerma të rrënuara dhe copa toke të mbjella me perime rrethonin muret e saj. “*Sabina do t’i ketë parë këto,*” imagjinoi Riçardi. Por momentet kalimtare të melankolisë, ashtu si kujtimet në venitje e sipër të familjes së tij, u ndërprejnë edhe njëherë kur rojat e rikthyen Riçardin përsëri në tren për ta çuar në një burg tjetër.

Radhën e kishte burgu i tmerrshëm “Gerla”, një vrimë ferri e vendosur thellë në malet e Transilvanisë. Për shkak se tuberkulozi i Riçardit përkeqësohej nga dita në ditë, rojat e veçuan në një grup qelish që disa i quajtën “spitali”. Doktoresha e tij, një grua e gjatë dhe e brishtë e quajtur Marina, sapo kishte mbaruar shkollën e mjekësisë. “Gerla” ishte vendi i parë i punës për të, dhe ajo përpiquej fort të mos e jepte veten nga pamja e tmerrshme e pacientëve të saj që vdisnin. Edukimi që Marina kishte marrë nuk e kishte përgatitur për holokaustin e urisë dhe mizorinë që i panë sytë.

– Ti ke nevojë për ushqim të mirë dhe shumë ajër të freskët, – i tha ndërsa e vizitonte Riçardin.

Ai qeshi, edhe pse lotët u grumbulluan në sytë e saj. – Por a nuk di se ku jemi, doktoreshë Marina?

Doktoresha lëvizi nga sikleti. – Kjo është ajo që kam mësuar në shkollën e mjekësisë.

Disa ditë më vonë, ajo u përball me oficerët e rangut të lartë jashtë galarisë. Ajo u tha: – Shokë, këta burra nuk janë dënuar me vdekje. Shteti më paguan t’i mbaj të gjallë, ashtu siç ju paguan ju t’i mbani të sigurt. Ju kërkoj vetëm kushtet që do të më lejojnë mua të bëj punën time.

– Pra, ti qenke në anën e të dënuarve që kanë shkelur ligjin! – ia ktheu një oficer.

– Ata mund të jenë të tillë për ju, – tha Marina, – por për mua janë pacientë.

Brenda pak vitesh, doktoresha e re, që punoi përtej fuqive të saj, u sëmur nga ethet reumatike dhe vdiq.

Në vitin 1956 rojat e çuan Riçardin në një korridor të madh, ku ai qëndroi pas një tavoline në pritje të një vizitori. Ai e mbante mend vizitën e Mihait vite më parë, në një korridor të ngjashëm në Tirgul-Okna. Një samit shumëkombësh në Gjenevë të Zvicrës i kishte shtyrë burgjet rumune t'i lejonin të burgosurit të takonin të afërmit e tyre. Shumë të burgosur nuk kishin familjarë për t'i vizituar.

Riçardi ishte i shqetësuar, por gjithnjë e më i ngazëllyer. Fytyra iu çelit nga gëzimi sa më s'ka kur pa se kë kishte përballë.

Sabina. Të gjitha barnat në farmaci nuk mund ta kuronin atë si prania e të shoqes. Njëzet roje i rrethonin, gati për të mbajtur vesh bisedat në tryezën e vogël të drunjtë.

Burgosja ia kishte shtuar hijeshinë Sabinës me kalimin e viteve. Buzëqeshja rinore që Riçardi mbante mend ishte bërë aq e përmbajtur sa ai nuk e priste. Ajo dukej e qetë, me duart e vendosura njëra mbi tjetrën.

– A jeni mirë në shtëpi? – e pyeti Riçardi, duke shtrënguar tavolinën.

– Po, jemi mirë, – tha ajo. – Falemnderit Zotit.

Një roje e ndërpreu Sabinën: – Nuk lejohet ta përmendësh Zotin këtu.

– A është ende gjallë ime më? – pyeti Riçardi.

Sabina tundi kokën. – Lavdi Zotit, ajo është gjallë.

Roja bërtiti më shumë: – Të thashë që nuk lejohet ta përmendësh Zotin!

– Si je me shëndet? – e pyeti ajo.

Riçardi u përpoq të fshihte kollën e tij të zakonitë. – Po më mbajnë në spitalin e burgut.

Komandati e ndërpreu: – Nuk lejohet të tregosh se ku rri.

VURMBRANDËT

– Po, për gjyqin tim, – vazhdoi Riçardi, – a ka shpresë për ndonjë apelim?

– Nuk lejohet të diskutosh për gjyqin, – tha roja.

Pas ndërprerjeve pa fund, Riçardi më në fund tha: – Shko në shtëpi, e dashur Sabina. Ata nuk do të na lënë të flasim.

Sabina buzëqeshi dhe u ngrit në këmbë ndërsa rojat e larguan Riçardin. Duke e kthyer kokën anash, i hodhi edhe një vështrim të fundit të shoqes, një kujtim që do ta mbante gjallë për muajt që do të pasonin.

KAPITULLI 52

Në qershor të vitit 1956, Riçardi u largua nga “Gerla” në drejtim të “Vakareshtit”, burgut të fundit në periferi të Bukureshtit, ku u arrestua për herë të parë. Tuberkulozi, tani më i përkeqësuar se kurrë ndonjëherë, e mundonte Riçardin gjatë natës duke e mbuluar me djersë të ftohta dhe kollë me gjak. Humbja e peshës dhe plagët nga tetë vite e gjysmë burgim ia kishin shkatërruar trupin. Ai ishte rrahur, e kishin lënë pa ngrënë, e kishin fshikulluar, shkëlmuar dhe torturuar pa pushim, por nuk i kishte tradhëtuar miqtë, familjen apo Shpëtimtarin e tij.

Riçardi predikoi dy mesazhe për të burgosurit e shqetësuar në burgun e Bukureshtit, duke i udhëzuar: “Durim, durim edhe më shumë durim.”

Duke i dëgjuar disa herë këto fjalë, rojat e tërhoqën mënjanë Riçardin për ta marrë në pyetje.

– Ti po u thua të jenë më të duruar dhe se amerikanët do të vijnë dhe do t’i lirojnë! – tha polici. – Ti po u thua se komunistët nuk do të vazhdojnë të sundojnë! Këto janë dokrra kundërrevolucionare!

Një javë më vonë, rojat u shfaqën në qelinë e Riçardit dhe i thanë: – Do të merresh në pyetje menjëherë! Lëviz! Hajde, jepi! Makina po pret.

Makina?

Riçardi u fut nëpër korridorin e njohur dhe doli në oborrin e kopshtit të burgut. Por nuk kishte asnjë makinë, vetëm një nëpunës që i dha Riçardit një copë letër. Ai e mori në duar dhe pasi

e shqyrtoi, gati sa nuk ra përtokë nga tronditja. Ishte një urdhër gjykate që jepte hollësira për lirimin e Riçardit.

– Por unë kam bërë vetëm tetë vite e gjysmë, – tha pa e menduar gjatë Riçardi, – dhe dënimi im është njëzet vjet.

– Duhet të largohesh menjëherë. Ky urdhër vjen nga gjykata e lartë.

– Por kam pothuajse edhe dymbëdhjetë vjet për të shërbyer, – tha Riçardi.

Roja u acarua: – Mos debato! Dil përjashta!

– Por shih në ç’gjendje jam! – Riçardi tregoi këmishën gri të shqyer dhe pantallonat e arnuara. – Polici i parë që do të më shohë do të më arrestojë.

– Ne nuk kemi rroba të të japim! – bërtiti roja. – Largohu!

Qiejt e ngrohtë të qershorit tërhoqën vëmendjen e Riçardit dhe ai u nis. Porta e çeliktë u përplas pas tij. Riçardi nuk donte t’i braktiste shokët e tjerë të burgut, por *ai ishte i lirë*.

“Perëndi, – u lut me zë të lartë, – më ndihmo të mos gëzohem më shumë ngase jam i lirë, sesa për faktin që Ti ishe me mua në burg.”

Insektet gumëzhinin në veshët e tij ndërsa ecte i vetëm nëpër rrugicat e parrahura dhe në rrugën e gjatë e të bardhë që shtrihej midis fushave të gjelbërta. Lopët mezi e ngritën kokën për të vënë re skeletin që po kalonte aty pranë.

Për tre milje, Riçardi i tërhoqi zvarrë këmbët fuqireshtur përmes barit të gjatë, pyjeve dhe botës bimore. Ai u ndal për të admiruar lulet që kishin shpërthyer në lulëzim pa u shqetësuar nga gjembat e tyre. “*Më pëlqejnë më shumë ato lulet.*” Rrobat e Riçardit, një koleksion i pistë dhe i zyrtë, i ishin ngjitur pas trupit të djersitur. Por ai nuk i kishte zët leckurinat që mbante veshur. Ato ishin të çmuara për të, sepse dëshmonin vitet e hirit dhe kujdesit të mahnitshëm të Zotit.

Një çift i moshuar e pa Riçardin dhe iu afrua.

Burri e pyeti: –Prej *andej* vjen?

Riçardi pohoi me kokë, ndërsa burri i dha një monedhë.

– Më thuaj ku banon, – i tha Riçardi, – që të t'i kthej mbrapsht lekët.

– Jo, jo, mbaji, – iu lut burri.

Ndërsa Riçardi vazhdoi të ecte, një grua e krishterë ndaloi të fliste me të. Riçardi i rrëfeu se ishte pastor dhe të dy u ulën në anë të rrugës për të folur për modelin që Krishti skaliti me anë të veprave të Tij. Pastaj, ajo futi dorën në xhep dhe nxori një monedhë.

– Për udhëtimin me tramvaj, – i tha.

– Por tashmë e kam një monedhë, – tha Riçardi.

– Merre për hir të Zotit tonë, atëherë.

Kur Riçardi arriti në periferinë e Bukureshtit, njerëzit e rrethuan, duke e pyetur nëse kishte informacion për anëtarët e familjes që kishin në burg. Ai këmbënguli të paguante biletën e tramvajit, por shoferi refuzoi. Ndërsa Riçardi hipi në vagon si njeri i lirë, disa pasagjerë i liruan vendet.

Riçardi vështroi me bisht të syrit një shportë me luleshtrydhe në prehërin e një gruaje që ishte ulur pranë tij.

– S'ke provuar për këtë vit? – e pyeti ajo.

– Jo, që prej tetë vitesh, – iu përgjigj Riçardi.

– Atëherë, forca merr disa! – Gruaja i dha një grusht me fruta të shijshme dhe ai i hëngri si fëmijë, një nga një.

Kur tramvaji iu afrua shtëpisë së Riçardit, ai doli i gëzuar dhe u nis për tek dera e përparme. Ishte një ndjesi e çuditshme të qëndroje para një dera pa roje ose hetues që të shtynin nga pas. *Çfarë do të mendojë familja ime për mua, kur të më shohë kështu?* Riçardi mori frymë thellë, zgjati dorën të kapte dorezën dhe hapi derën për herë të parë pas pothuaj një dekade.

– Babi! – thirri një zë. – Mihai u turr me vrap në krahët e Riçardit. Ai ishte shtatëmbëdhjetë vjeç dhe shumë më i fortë se Riçardi, që pothuajse ra përtokë nga përqaftimi i zjarhtë.

Sabina u bashkua me ta dhe e rroku për qafe Riçardin. Ai e kishte harruar ndjesinë e prekjes së saj. Lumturia e pamasë mbushi familjen ndërsa festonin ribashkimin e tyre.

VURMBRANDËT

– Para se të uthemi, – tha Riçardi, – më duhet të them diçka. Sabina e mbajti pranë.

– Mos mendoni se kam ardhur nga mjerimi në lumturi! Kam ardhur nga gëzimi i të qenit me Krishtin në burg tek gëzimi i të qenit me Të në familjen time. Nuk po vij nga të huajt tek familja ime, por nga familja ime në burg tek familja ime në shtëpi.

Sabina ngashëreu ndërsa Riçardi e mbajti ndër duar fytyrën e saj të dobët.

– Tani, nëse do, – i tha duke buzëqeshur, – mund të më uthësh.

Vëllezërit e motrat e tyre besimtarë, nga të gjithë cepat e Bukureshtit, telefonuan Sabinën për të dëgjuar lajmin e gëzueshëm. Mysafirët shfaqeshin vazhdimisht në papafingon e tyre me dy dhoma të vogla. Kur Riçardi kalonte përmes dyqaneve dhe rrugëve jashtë, kushdo që e shihte donte ta ndihmonte. Ai dhe Sabina kaluan pranë bareve dhe klubeve të natës që kishin frekuentuar dikur, duke falënderuar Zotin që ishte bërë pjesë e jetës së tyre.

Mjekët që vizitonin Riçardin nuk mund ta besonin që ai kishte mbijetuar tetë vite e gjysmë pa trajtimin e duhur mjekësor. Mushkëritë shfaqnin shenja të betejave të tij me tuberkulozin. Doktorët i dhanë shtretërit më të mirë në spital, një vendpushimi plot diell dhe me dritare. Për të shmangur vëmendjen e policisë sekrete, Riçardi lëvizte nga spitali në spital ndërkohë që shëndeti i tij përmirësohej në mënyrë të qëndrueshme.

Ai nuk kishte para që t'i blinte Sabinës diçka për njëzet vjetorin e martesës së tyre, kështu që i shkroi poema dashurie në një bllok shënimesh të veçantë që arriti të gjente. Për Sabinën mjaftonte që ta kishte sërish bashkëshortin në krahët e saj.

– Babi, – i tha njëherë Mihai, – ti ke kaluar kaq shumë sprova. Dua të di se çfarë ke mësuar nga të gjitha vuajtjet që ke përjetuar.

Riçardi i hodhi krahun mbi supe të birit dhe iu përgjigj: – Mihai, gati e kam harruar Biblën gjatë gjithë kësaj kohe. Por katër gjëra ishin gjithmonë në mendjen time. Së pari, ka një Perëndi. Së dyti, Krishti është Shpëtimtari ynë. Së treti, ka jetë të përjetshme. Dhe së katërti, dashuria është rruga më e mirë.

– Kjo ishte gjithçka që doja të dija, – tha Mihai.

Gjatë burgosjes së prindërve, hidhërimi dhe izolimi ishin kthyer në shoqëruesit e Mihait ndërsa përpiquej të mbijetonte. Në moshën trembëdhjetëvjeçare, ai kishte marrë hua ca para për të vizituar të ëmën në kampin e punës së detyruar në kanal. Ai i tregoi Riçardit për vizitën, duke kujtuar rrobat e pista të së ëmës dhe fytyrën e saj të njollësuar nga lotët. Sabina i kishte bërë titull atij përmes dy grupeve me shufra hekuri: “Mihai, beso tek Jezusi me gjithë zemër!”

“Nënë, nëse ti vazhdon të besosh, duke qenë në një vend të tillë, – ia kishte kthyer Mihai me zë të lartë, – atëherë edhe unë duhet të besoj.”

Katër muaj pas lirimit të Riçardit, Mihai filloi një shkollë të vogël teologjike në Sibiu me shpresën se mund të bëhej misionar në Indi. Ai i kalonte ditët duke bërë kërkime në librarinë e shkëlqyer të shkollës, duke mësuar nga profesorët e tij dhe duke shkruar një tezë për Uilliam Buth (William Booth), themeluesin e “Ushtresë së shpëtimit”, dhe Çarls Spërzhën (Charles Spurgeon), predikuesin më të famshëm baptist në të gjithë botën viktoriane.

Riçardi binte për të fjetur në shtratin prej druri që Sabina e kishte marrë hua nga komshinjtë. Ajo e puthte duke i uruar natën e mirë dhe duke e mbuluar me shtroja të pastra dhe të buta. Riçardi kishte nevojë për pushim dhe qetësi, por gjumi i prishej përherë. Ish i burgosuri vështronte ngultas tavanin me sytë e zbrazët. Mungesa e dhimbjes ishte e prekshme. Nuk kishte të bërë titull nga të burgosur të tjerë, nuk kishte supë karrotash të kalbura, nuk kishte kërcënime nga hetuesit dhe as tortura. Për habinë dhe kënaqësinë e Riçardit, ai mund të ndizte dhe të fikte dritën. Po kështu, në vend që të përdorte kovën e zakonshme

VURMBRANDËT

në cep të dhomës, tani mund të përdorte një banjo moderne. Në bodrum, mund të lante edhe duart madje nën rrjedhën e ftohtë dhe të freskët të ujit.

Në pamundësi për të fjetur, Riçardi hapte Biblën, Biblën *e plotë*. Ungjilli i Gjonit i kishte dhënë forcë në burg, por tani dëshironte të rifreskonte kujtesën me Testamentin e Vjetër. Problemi qëndronte se ai kishte harruar rendin e librave. Reshti së kërkuari librin e Danielit dhe në vend të tij kaloi tek letra e tretë drejtuar Gjonit: “Nuk kam gëzim më të madh nga ky: të dëgjoj se bijtë e mi ecin në të vërtetën” (v. 4). Riçardi u ngrit nga shtrati dhe u drejtua nga dhoma e Mihait, ashtu siç kishte ëndërruar me qindra herë kur ishte në burg. Por këtë herë, Mihai ishte me të vërtetë aty.

Në vitin 1956, shenjat e zhveshjes së kombit nga ndikimi i Stalinit sollën shpresë në vend. Pasardhësi i Stalinit, Nikita Hrushovi, e denoncoi Stalinin në kongresin e njëzetë të partisë komuniste dhe uli shumë praninë e ushtrisë dhe policisë sekrete në Rumani. Ai i hapi udhën marrëveshjeve tregëtare me bizneset perëndimore dhe liroi qindra të burgosur politikë si Riçardi. Por frika e tradhëtisë nga ndjekësit dhe të konvertuarit e rremë ekzistonte ende. Një rrjet i besuar miqsh u bë mbrojtja më e mirë kundër rrëmbimit.

Për dy vite e gjysmë, Riçardi rifilloi punën në kishën e nëndheshme, edhe pse policia ia hoqi licensën e predikimit. Pasojat e shërbesës pa identifikimin e duhur mund të jenë shkatërruese. Nëse kapej, policia mund ta fuste sërish në burg.

Por Riçardi nuk mund të dekurajohej. Perëndia e kishte thirrur për të qenë pastor, me ose pa aprovimin e qeverisë. Riçardi e shfrytëzonte lirinë e sapogjetur, shpesh duke u larguar nga shtëpia pa thënë se ku po shkonte. Në këtë mënyrë, nëse policia rrëmbente Mihain apo Sabinën, ata nuk do të kishin informacion për të fshehur.

Riçardi i vazhdoi këto aktivitete me mbështetjen e së shoqes, pavarësisht rrezikut dhe frikës së vazhdueshme. Ai mbajti shërbesa fshehurazi, shpesh në papafingo, bodrume dhe apartamente larg qendrës së qytetit. Grupe të fshehta të krishterësh mblidheshin pa u vënë re për të dëgjuar dëshminë e tij: një dëshmi guximi, kurajoje dhe qëndrueshmërie. Riçardi madje tregoi edhe shenjat e plagëve si dëshmi të historive që kish përjetuar, si dhe drejtoi të krishterët e mbledhur në mënyrë të paligjshme në këndimin e himneve. Kur fqinjët dyshonin dhe ngrinin pyetje, ai thoshte se ata po festonin një ditëlindje. Një familje e veçantë me tre apo katër anëtarë festonte tridhjetë e pesë “ditëlindje” në një vit.

Shërbesat e adhurimit i kujtonin Riçardit ato shërbesa në kishën e hershme, ku të krishterët që vuanin nga përndjekja e Neronit, Diokletianit apo perandorëve të tjerë romakë, zbrisnin thellë në katakombe ose në shpella për të adhuruar. Përndjekja i lidhi bashkë besimtarët e të gjitha denominacioneve. Armiku i tyre ishte më i madh se ndryshimet që i ndanin. Nëse babai i hershëm i kishës, Tertuliani kishte të drejtë kur thoshte se gjaku i martirëve është fara e kishës, atëherë Rumania, ashtu si Roma, u bë një kopësht me të krishterë të rinj të konvertuar.

Meqenëse kisha e kishte të pamundur të takohet në ambiente të mbyllura, Riçardi drejtonte shërbesa adhurimi edhe jashtë në fushat përreth. Atij i pëlqente të predikonte në ajrin e freskët. Qielli kthehej në katedralen e tij dhe shpesh kumbonin këngë zogjsh. Temjani për Riçardin ishte aroma e luleve. Ndërsa qirinjtë ishin yjet. Pasi shërbesat mbaronin, ai zhdukej në errësirë si fantazmë, duke u mbështetur në mbrojtjen e miqve të tij.

Mihai me dashuri e quante të atin: “predikuesi fantazmë”.

KAPITULLI 53

Nën regjimin komunist, studentët rumunë nuk mund të lexonin veprat e autorëve të krishterë dhe ato të shkrimtarëve grekë si Platoni dhe Aristoteli. Filozofët si Emanuel Kant, madje edhe veprat brilante të Albert Ajnshtajn nuk mund të bliheshin. Shumë studentë universiteti vinin tek Riçardi për ta pyetur se si të përparonin në dijet e tyre. Një nga këta studentë që vazhdonte për teologji në Universitetin e Kluzhit (Cluj) kërkoi këshillën e Riçardit në lidhje me një tezë që po shkruante.

– Cila është tema? – e pyeti Riçardi.

– Historia e këngëve liturgjike në kishën luterane, – u përgjigj studentin.

Riçardi, që e kishte për krenari të ishte luteran, e qortoi studentin e ri të teologjisë sepse nuk ishte përgatitur sa duhet për përndjekjen që ai vetë do të përjetonte së shpejti. – Duhet ta nisësh, – i tha, – duke shkruar se ne nuk duhet t’ia mbushim trutë e kokës të rinjve me fakte historike pa vlerë, ndërkohë që nesër ata mund të përballen me vdekjen për shkak të besimit të tyre.

– Atëherë çfarë duhet të studioj? – e pyeti i riu.

– Si të bëhem gati për flijimin dhe martirizimin. – Riçardi i tregoi studentit shenjat e plagëve dhe tragjeditë e tmerrshme që kishte përjetuar pas hekurave. Pastorët që jetojnë nën regjimin komunist duhet të jenë të përgatitur të vdesin. Riçardi u përqendrua në fillim tek këto mësimë të rëndësishme para se të kalonte tek çështjet dytësore me interes për hulumtimin e studentit.

– Mësuesi ynë i teologjisë thotë se Zoti dha tre zbulesa, – i tha një tjetër student Riçardit. – E para ishte zbulesa që iu dha Moisiut. E dyta ishte ajo e Krishtit. Dhe e treta ajo e Karl Marksit.

Riçardi i kishte dëgjuar këto dokrra edhe më herët, por tani refuzonte të dëgjonte marrëzi të tilla. Ai pranoi të udhëtonte drejt Universitetit të Kluzhit dhe të predikonte në katedralen e tij antike. Studentët e përhapën lajmin për predikimin e ardhshëm, por nuk mund t'i qarkullonin publikimet e Riçardit, pasi shkrimet e tij ishin të ndaluara. Kushdo që kapej duke lexuar materiale ilegale mund të arrestohej.

Shumë vite më parë, Riçardi i kishte premtuar një të burgosuri se do të mbështeste anëtarët e “Ushtrisë së Zotit”, një degë ortodokse e krishterë që ishte nën presionin e policisë sekrete. Riçardi vendosi të takonte një zyrtar të lartë që e njihte, i njohur si Patriarku Justinian Marina, duke besuar se ai mund ta ndihmonte.

Marina zgjodhi me kujdes një vend publik për ta takuar Riçardin dhe të dy burrat ecën përmes kopshtit të pallatit të Marinës, larg mikrofonave dhe veshëve të nëpunësve.

– Ti je një patriark, – filloi Riçardi. – Njerëzit vijnë tek ti për t'i strehuar në shtëpi dhe pensione, dhe kudo që shkon duhet të predikosh apo këndosh. Kështu që mendova se edhe unë duhet të vij për të kënduar tek ti.

Riçardi ishte i sigurt që Marina nuk e priste këtë dhe tha: – Kjo është një këngë e ‘Ushtrisë së Zotit’, që e mësova në burg. – Dhe pas kësaj filloi të këndonte.

Pasi mbaroi melodinë, Riçardi iu lut Marinës që të bënte diçka për të ndihmuar anëtarët e “Ushtrisë së Zotit”, duke thënë: – Ata nuk mund të rrinë në burg përgjithmonë, vetëm sepse bëjnë pjesë në një sekt të caktuar.

VURMBRANDËT

Marina premtoi se do të përpiqej, por Riçardi e ndjeu se partriarku ishte larguar nga Zoti. Marina shtoi se në fakt duart i kishte të lidhura. Ai nuk mund të bënte shumë gjëra sidomos me Justin Moiseskun (Iustin Moisescu), metropolitanin e Iasit, që vëzhgonte çdo lëvizje të tij. Nëse Marina do të dilte nga rreshti, atëherë Moisesku do të bëhej patriarku i ri, gjë e cila do ta dëmtonte shumë kishën.

Riçardi më vonë zbuloi se sekretari i Marinës kishte përgjuar bisedën dhe e kishte raportuar.

– Pra, Vurmbbrandi të tha të vije, apo jo? – i tha Moisesku Marinës. – Ka ardhur koha që ai të kthehet sërish në burg.

Riçardi udhëtoi drejt Universitetit të Kluzhit për të mbajtur predikimin, dhe lajmi për vizitën e tij u përhap gjerësisht. Kjo u raportua menjëherë në polici, duke paralajmëruar se Riçardi kishte si synim të denonconte marksizmin dhe të nxiste një kryengritje midis studentëve nën maskën e një leksioni mbi filozofinë e krishterë. Një pastor baptist iu afrua Riçardit pak para se të predikonte dhe me krenari i pohoi se e kishte raportuar tek autoritetet.

Lajmi nuk e tronditi Riçardin, i cili përgjatë viteve kishte njohur shumë tradhtarë të tillë. Në Rumani ekzistonin katër lloje pastorësh. Së pari, kishte nga ata që ishin në burg dhe torturoheshin për të zbuluar emrat dhe adresat e të krishterëve. Së dyti, kishte pastorë të cilët në mënyrë pasive i ishin bindur policisë dhe kishin dorëzuar informacione pa u burgosur. Kategoria e tretë përbëhej nga pastorë që kishin filluar ta pëlqenin raportimin e të krishterëve dhe shpesh shpërbleheshin për informacionin që jepnin. Dhe së fundi, ekzistonin ata si Riçardi, që refuzonin të dorëzoheshin edhe pasi u kishin hequr të drejtën për të predikuar dhe i kishin provuar në shpinën e vet torturat.

Tradhtari baptist ia kishte dorëzuar emrin e Riçardit një spiuni fanatik të quajtur Rugojanu, i cili veproi menjëherë sipas informacionit. Ai u krenua me nuhatjen e kundërrevolucionarëve si Riçardi dhe u ul në rreshtat e parë të katedrales për të dëgjuar leksionin.

Pesëdhjetë studentë dhe disa profesorë morën pjesë në ngjarjen e mbasdites. Fillimisht, Riçardi tërhoqi vëmendjen e tyre tek etika e dilemës darviniane. Nëse Rumania komuniste i refuzonte të gjitha idetë perëndimore, atëherë pse Universiteti i Kluzhit iu mësonte studentëve teoritë e evolucionit të zbuluara nga ky anglez?

Rugojanu u përkul para në karrigen e tij, duke ndjekur argumentin e Riçardit: “Nëse beson se je krijuar nga Zoti, atëherë ti do të përpiqesh të bëhesh i ngjashëm me Të; nëse preferon të besosh që ke ardhur nga një fis majmunësh, atëherë ekziston rreziku që të kthehesh në një kafshë.”

Leksionet e Riçardit të së hënës dhe së martës në katedrale patën një pjesëmarrje edhe më të madhe studentësh. Të premtën, përballë Riçardit ishin fytyrat e një mijë njerëzve, të të gjithë universitetit. Ai e dinte se shumë prej tyre ishin dashamirës ndaj besimit të tij, por kishin frikë nga pasojat. Ai u tregoi historinë e një pastori që ishte martirizuar në duart e fashistëve. Pastori kishte thënë: “Ju ia paraqisni trupin si sakrificë Zotit, kur ia dorëzoni të gjithë atyre që duan t’ju rrahin dhe t’ju tallin. Jezusi, duke e ditur që kryqëzimi i tij ishte afër, tha: ‘Koha ime është afër’ (Mat. 26:18). Edhe ne duhet ta konsiderojmë vuajtjen si një përgjegjësi që na është dhënë nga Perëndia.”

Nëse një gjilpërë me kokë do të kishte rënë në dyshe me në atë moment, atëherë çdo person në katedrale do ta kishte dëgjuar tringëllimën e saj. Riçardi vështroi me vëmendje publikun, veçanërisht Rugojanun që ishte i zënë duke mbajtur shënime.

– Mos e lejon vuajtjen t’ju zërë në befasi! – vazhdoi Riçardi.
– Meditoni shpesh për këtë. Adoptoni cilësitë e Krishtit dhe shenjtoreve të Tij në jetën tuaj.

Pastaj tregoi historinë e një drejtuesi të krishterë që kishte vuajtur nën përndjekjen romake të kishës së hershme. Ky i krishterë i uritur i tha të shoqes se kishte gjetur një ilaç tepër të çmuar për dhimbjen: “Kam zbuluar një çaj që është i mirë kundra të gjitha vuajtjeve dhe hidhërimeve. Ai përmban shtatë barëra, dhe tani do të t’i rendis një nga një.”

Pjesëmarrësit po dëgjonin me vëmendje ndërsa Riçardi përshkruante shtatë barërat mjekësore.

“Bari i parë quhet kënaqësi: të kënaqesh me gjithçka që ke. Unë mund të dridhem nën këto petka të rreckosura, ndërsa brej një kore buke, por sa më keq do të ishte sikur perandori të më kishte hedhur lakuriq në një birucë e të mos kisha asgjë për të ngrënë!

“Bari i dytë quhet mendja e shëndoshë. Si të gëzohem, si të shqetësohem, në burg do të jem gjithsesi, atëherë përse duhet të vuaj?

“Bari i tretë është kujtimi i mëkateve të shkuara: numërojini dhe supozoni se çdo mëkat meriton një ditë në burg, e mandej llogarisni sesa kohë do të kaloni pas hekurave. Nuk jeni dënuar rëndë!

“I katërti është mendimi për mundimet që Krishti mbarti me gëzim për ne. Nëse i vetmi njeri që kishte mundësi të zgjidhte fatin e Tij mbi tokë, zgjodhi dhimbjen, e imagjinoni se çfarë vlere të madhe duhet të ketë parë në të! Pra, kjo na tregon se kur vuajtja mbartet me qetësi dhe gëzim, ajo sjell shpengim.

“Bari i pestë është njohuria se Perëndia na e ka dhënë vuajtjen si një at’ jo për të na dëmtuar, por për të na pastruar dhe shenjtëruar. Vuajtja përmes së cilës kalojmë ka për qëllim të na pastrojë dhe të na përgatisë për qiellin.

“Bari i gjashtë është njohuria se asnjë vuajtje nuk mund ta dëmtojë një jetë të krishterë. Nëse kënaqësitë e mishit janë të gjitha ato që ekzistojnë, atëherë dhimbja dhe burgu i japin fund qëllimit të një njeriu në jetë. Por nëse thelbi i jetës është e vërteta, kjo është diçka që asnjë qeli burgu nuk mund ta

ndryshojë. Burgu nuk më ndalon të dua; shufrat e hekurit nuk mund ta pengojnë besimin. Nëse këto ideale përbëjnë jetën time, unë mund të jem i qetë kudo.

“Bari i fundit në recetë është shpresa. Rrota e jetës mund të fusë në burg mjekun e perandorit, por ajo rrotullohet. Ajo mund të më çojë në një pallat dhe madje të më vendosë në fron.”

Riçardi hezitoi për një moment të shkurtër, duke i hedhur sytë nga shënimet e tij tek auditori. Pastaj tha: – Kam pirë fuçi të tëra nga ky çaj qyshkuri dhe mund t’ua rekomandoj të gjithëve. Është i mirë.

Ndërsa Riçardi po shkonte drejt fundit të fjalimit, Rugojanu u ngrit në këmbë dhe marshoi përmes korridorit të katedrales pa e kthyer aspak kokën pas. Riçardi u tërhoq nga foltorja, ndërsa turma shpërtheu në një kakofoni bisedash. Shumica e studentëve duartrokitën dhe filluan të shtynin turmat për të shtrënguar dorën e Riçardit. Pas fjalimit, Riçardi i telefonoi Sabinës duke i treguar për predikimin. Ajo u gëzua, por kishte frikë pasojat e pashmangshme.

Të nesërmen peshkopi e thirri Riçardin në zyrat e tij. Papritur Rugojanu mbiu nga hiçi në mes të dhomës dhe duke i ngulur sytë Riçardit tha: – Ah ti! Çfarë justifikimi do të nxjerrësh tani? Një lumë tradhtish; i dëgjova vetë!

Riçardi e pyeti se cila pjesë e predikimit nuk i kishte pëlqyer spiunit. Rugojanu kishte probleme me *çdo* pjesë; por veçanërisht me shtatë barërat për vuajtjen.

– Po, ç’të keqe kishte çaji im i shkretë? – pyeti Riçardi. – Cili nga barërat nuk të pëlqeu?

Rugojanut iu skuqën faqet nga nxehtësia. – Ti u the atyre se rrota rrotullohet gjatë gjithë kohës, – shtoi ai. – Por në këtë shkrim kundërrevolucionar, ti gabohesh. Rrota nuk do të rrotullohet, miku im. Komunizmi është këtu përgjithmonë!

VURMBRANDËT

– Nuk e përmenda komunizmin, – iu përgjigj Riçardi. – Unë thashë vetëm që rrota e jetës vazhdon të rrotullohet.

– Jo, jo, jo! Ti e kishe fjalën që komunizmi do të binte dhe të gjithë e kuptuan atë që the. As mos të të shkojë ndërmend se kjo ka gjasa të ndodhë!

Rugojanu lëshoi akuza të mëtejshme se Riçardi kishte helmuar studentët e rinj me sulme të kamufluara kundër qeverisë. Pastaj, pak para se të dilte nga dera, iu kthye peshkopit dhe i zemëruar i bërtiti: – Sigurohu që ai të mos predikojë më kurrë. Vurmbrandi ka mbaruar! Vurmbrandi ka mbaruar! Vurmbrandi ka mbaruar!

Ndërsa dilte nga ndërtesa, një makinë që po kalonte aty pranë devijoi në trotuar për të shmangur goditjen e një qeni dhe u përplas me Rugojanun, duke e përplasur pas murit. Me urrejtjen që ende i lexohej në buzë, Rugojanu vdiq në vend.

KAPITULLI 54

Historia e fjalëve të fundit të Rugojanit u përhap në të gjithë Rumaninë. Riçardi nuk mund të mbante më një profil të ulët. Në janar të vitit 1959, një grua i tha Sabinës se qindra predikime të Riçardit ishin fotokopjuar dhe qarkullonin dorë më dorë. Policia bastisi shtëpinë e gruas dhe konfiskoi literaturën ilegale.

Sabina parashikoi valën e re të terrorit në kishë. Në korrikun e vitit të kaluar ishin miratuar një sërë ligjesh, akoma më të ashpra se më parë. Edhe shkeljet e lehta dënoheshin me vdekje. Me mijëra kriminelë të rinj dhe të krishterë u arrestuan dhe u dërguan “tek kallamishtet” për të pastruar kënetat që ishin në krah të deltës së Danubit. Në kryqëzatën e tij shtatëvjeçare për të zhdukur çdo gjurmë besëtytnie në Rumani, Hrushovi urdhëroi policinë të mbyllte përkohësisht kishat ose t'i shndërronte në klube komunistësh, muzeume ose hambar drithi.

Papafingoja e vogël e Riçardit dhe Sabinës ishte bërë kati zero për kishën e nëndheshme. Çdo mbrëmje, para darkës, Riçardi lutej: “Zot, nëse njeh ndonjë të burgosur, të cilin mund ta ndihmoj më dërgo sërish në burg.”

Sabina e mbyllte me një “Amen” hezitues.

Lutjet e Vurmbrandëve morën përgjigje ditë më vonë, të mërkurën e 15 janarit.

Në orën 1:00 të mëngjesit, policia sekrete shpërtheu derën e Vurmbrandëve dhe hapi dritat.

– Ti je Riçard Vurmbrandi? Shko në dhomën tjetër. Dhe qëndro atje! – Riçardi dhe Sabina panë se si dhjetëra roja hapën dollapët

dhe sirtarët e tyre, duke tërhequr në mënyrë të çrregullt letrat dhe duke rrëmbyer dokumentet. Ata konfiskuan edhe bllokun e vogël të shënimeve që Riçardi ia kishte dhënë së shoqes për 20-vjetorin e martesës.

– Ju lutem mos e merrni atë, – tha Sabina. – Është diçka personale, një dhuratë. Nuk ka asnjë vlerë për ju.

Duke e injoruar kërkesën, kapiteni përgjegjës për bastisjen e ndau Riçardin nga e shoqja, i vuri prangat dhe e çoi në dhomën tjetër.

– Nuk të vjen turp të trajtosh njerëz të pafajshëm në këtë mënyrë? – e pyeti Riçardi. Ai u zgjat të përqafoje Sabinën, por polici ia mbërtheu krahët dhe ia mbajti poshtë. – Do të largohem nga kjo shtëpi pa asnjë kundërshtim, vetëm nëse më lejoni të përqafoj gruan time, – kërkoi ai.

– Lejojeni, – tha kapiteni.

Riçardi u gjunjëzua në dysheme me të shoqen dhe u lut ndërkohë që policia i rrethonte. Pastaj ata filluan të këndojnë: “Themeli i vetëm i kishës është Jezus Krishti, Zoti i saj ...”

Pas pak, kapiteni, me lotët që i rrodhën faqeve, e vendosi butësisht dorën mbi supin e Riçardit dhe i pëshpëriti: – Duhet të ikim. Ora është pothuajse pesë.

– Jepi gjithë dashurinë time Mihait dhe pastorit që më denoncoi, – tha Riçardi ndërkohë që policët e drejtuan tatëpjetë shkallëve e mandej jashtë, ku e futën në një furgon.

– Riçard! Riçard! – ulëriu Sabina, duke ndjekur pas furgonin derisa u zhduk përtej qoshes. Ajo u shemb përtokë në rrugën e akullt, pa frymë dhe zemërthyer. “Zot, – u lut ajo, – në duart e tua e dorëzoj burrin tim. Nuk mund të bëj dot asgjë, por Ti mund të kalosh përmes dyerve të mbyllura. Ti mund të vendosësh engjëj rreth tij. Ti mund të ma kthesh atë sërish!”

Pesë vite e gjysmë më vonë, Zoti do t’i përgjigjej lutjes së Sabinës.

KAPITULLI 55

Eliza e priste Mihain në parkun e vogël afër Universitetit të Sibiut. Ajo e dinte që do t'i thyhej zemra kur të mësonte se i ati ishte arrestuar sërish. Lajmi do të vinte në rrezik studimet e tij dhe, me shumë gjasa, do të çonte në dëbimin e tij, nëse jo më keq. Nëse kjo do të ndodhte, nuk do të ishte hera e parë. Mihai ishte përjashtuar dhe detyruar të ndryshonte shkolla shumë herë, duke e pasur të vështirë të arsimohej. Një dridhje përshkroi shtyllën kurrizore të Elizës ndërkohë që priste në të ftohtin e hidhur, duke shpresuar se Mihai do të kalonte aty. Në muzg, ai erdhi dhe mësoi lajmin e hidhur.

— E dija që do të ndodhte një ditë, — tha ai. — Thuaji nënës që do të shkoj në shtëpi menjëherë. Ata mund ta marrin edhe atë.

— Po studimet e tua? — tha Eliza. — Ti ke punuar për pothuajse tre vjet...

— Ç'rëndësi ka kjo? — e ndërpreu Mihai. — Ndonjëherë pastorët me diplomë janë ata që tradhtojnë dhe shkatërrojnë atë që kanë ndërtuar peshkatarët e vërtetë të njerëzve. Më mirë pa diplomë. Le që shumë shpejt do më flakin tej gjithsesi, kur ta shohin të arsyeshme.

Kur Eliza dhe Mihai u kthyen në Bukuresht, ata e gjetën Sabinën zemërthyer dhe të tronditur.

Ditë më vonë ata dëgjuan një trokitje. Sabina hapi derën dhe pa një nëpunës të rraskapitur që qëndronte në prag. Ai i dha një copë letre ku shkruhej: “Vurmbrand, R., i lindur në 1909 ... u dënua me njëzet e pesë vite burg.”

Sabina mbylli derën dhe shpërtheu në lot. Dy zyrtarë nga zyra e taksave u paraqitën të nesërmen për të konfiskuar çdo gjë me vlerë në papafingo, duke lënë vetëm shtretërit, tavolinën dhe dy karrige. Në vitet që pasuan zyrtarët do të ktheheshin sërish, çdo herë duke i rënë në qafë Sabinës për para që ajo nuk i kishte ose që nuk mund t'i fitonte dot. Ajo e kalonte kohën sa duke punuar me kishën e nëndheshme, aq edhe duke u vërtitur nga njëra ndërtesë qeveritare në tjetrën, duke iu lutur burrave me uniformë t'ia hiqnin gjobën e madhe që kishte ardhur si rrjedhim i burgosjes së Riçardit. Nëse Sabina nuk mund ta paguante dot qeverinë, ajo do ta humbiste shtëpinë.

Për të siguruar të ardhurat, Sabina gjeti një makinë qepëse të vjetër, e cila funksiononte vetëm gjysmën e kohës. Gjilpërat ishin të dobëta dhe shpesh thyheshin. Me çorapet dhe pulovrat që shiste në të zezë, mund të fitonte mjaftueshëm para për qiranë, në mënyrë që qeveria të mos ia konfiskonte papafingon. Ishte e paligjshme të prodhoje dhe shpërndaje mallra të paautorizuar, e megjithatë miqtë e Sabinës shisnin rroba në portat e fabrikës, në tregun e rrobave të përdorura, në stacionin e autobusit dhe kudo tjetër ku mbledheshin turma njerëzish.

Një ditë, ndërsa ishte ulur në makinën e saj qepëse, një e trokitur ogurzezë ndërpreu punën e Sabinës.

– Shoqja Sabina Vurmbrand?

Sabina hapi derën dhe pa një burrë me mushama të errët.

– Po, unë jam zonja Vurmbrand, – u përgjigj ajo.

– Nesër në mëngjes në orën nëntë, duhet të raportoni në ministrinë e punëve të brendshme. Do t'u tregoni këtë kartë rojave dhe do të pyesni për sallën që tregohet aty. – Ai i hodhi një vështrim të ftohtë Sabinës dhe u kthye për t'u larguar.

E bindur se dikush e kishte tradhëtuar, Sabina paketoi një qese me kinkalerira dhe rroba të ngrohta dhe i tha “mirupafshim” familjes së saj, duke e ditur se mund të ishte hera e fundit që i shihte.

Mëngjesin tjetër ajo hyri në zyrën si shpellë të mbushur me sekretare tërheqëse. Një tapet me ngjyra dekoronte dyshten dhe portretet e Leninit vareshin në mure. Sabina iu afrua një tavoline me madhësinë e një pianoje të madhe, ku qëndronte ulur një burrë i rrumbullakosur, i veshur me rroba civile. Sabina hamendësoi se ai mund të ishte rreth të dyzetave.

— Uluni, shoqja Vurmbrand, — tha ai, duke treguar me dorë një kolltuk. — Ju kërkua të vinit këtu sepse jemi të interesuar për rastin tuaj. Më tregoni pak për vete dhe për familjen tuaj.

Sabina hezitoi.

— Mos u shqetësoni; asgjë nuk del jashtë këtyre mureve. — Burri shfletoi disa letra. — Ju keni një djalë, Mihain? Si po shkojnë studimet e tij?

Sabina më në fund e kuptoi. Ajo e dinte që kjo ishte një përpjekje tjetër për ta bindur të divorcohej nga Riçardi. Presioni kishte dështuar, kështu që komunistët do provonin mirësjelljen. Burri u mbështet përsëri në karrigen e tij i sigurtë.

— E dua tim shoq, — tha ajo. — Çfarëdo që të ndodhë, do qëndroj e martuar me të. Ne jemi bashkuar përgjithmonë.

— Epo tani, — tha ai, — më lejon t'ju bëj një propozim të vogël. Ju doni që fëmija juaj të përfundojë shkollimin. Doni të ushtroni të drejtën për të punuar dhe për të jetuar jetën tuaj. Ju mund t'i keni të gjitha këto shumë thjesht. Vetëm më jepni kartën tuaj të identitetit. Dhe brenda dyzet e tetë orëve, ne do t'ju kthejmë të miratuar në emrin tuaj. Harroji fjalët e mëdha si *divorci*. Ky është thjesht një formalitet që shteti kërkon nga ju. A nuk është gjëja më e mençur që duhet të bëni?

Sabina nuk lëvizi nga e saja.

Pastaj ai tha: — Sigurisht, nëse nuk bashkëpunon, atëherë ka mënyra të tjera. Kur duam diçka ne e arrijmë atë patjetër.

— Imagjinoni pak sikur një ditë *ju* të jeni në burg ashtu si shumë nëpunës të tjerë, — shpërtheu Sabina. — A do të dëshironit që grua juaj të divorcohej nga ju?

VURMBRANDËT

Ai shpërtheu: – E ke idenë se ku je dhe se kush jam unë? Si guxon të më bësh pyetje?

Ai hodhi lapsin e tij në vatrën e zjarrit. – Dil jashtë! – ulëriti. – Dhe mos harro atë që të thashë! Kuptove?

Sabina rrëmbeu çantën dhe u largua. Ajo e kuptonte mjaft mirë, por ajo e dinte që edhe ai e kishte kuptuar. Udhëheqësit komunistë shpesh ishin po aq të frikësuar sa të krishterët nga burgjet. Kjo ishte hera e fundit që Sabinës iu bë presion. Në vend të presionit, asaj i thanë që Riçardi kishte vdekur.

Një natë në derën e saj erdhën disa djem të rinj. Ata pretenduan se ishin ish të burgosur dhe po luanin pjesën. Provokatorët e përshkruan Riçardin, por ata nuk mund ta shikonin Sabinën në sy.

– I gjori pastor Vurmbrandi, – tha njëri prej tyre. – Ne nuk e dimë saktësisht se çfarë i ndodhi. Atij i ra fare humori ditët e fundit. Nuk donte të fliste me asnjë.

– Çfarë po përpiqeni të më thoni? – tha Sabina. – Që ai ka kryer vetëvrasje?

– Nuk jemi të sigurt për këtë. Por dimë që e nxorrën nga burgu i “Gerlës” të kapur nga këmbët. Dhe kush mund ta fajësojë nëse e ka kryer një veprim të tillë?

Sabina mund t’i vinte re fare lehtë gënjeshttrat. – Ju lutem largohuni tani, – tha ajo.

– I gjori pastor Vurmbrandi, – përsëriti njëri nga burrat. – Ai ishte një shenjtor i vërtetë. Të gjithë kështu thoshin. Ne duam të themi, zonja Vurmbrand, se sa keq na vjen ...

– Ju lutem largohuni, – këmbënguli ajo, duke e ndërprerë.

Ashtu siç e priste Mihai, Universiteti i Sibiut e përjashtoi për faktin se refuzoi të pajtohej me mësimet komuniste. Ai zbuloi se fakulteti dhe shokët e tij studentë dinin gjithçka për punën e tij në kishën e nëndheshme. Fakulteti mbante dosje për studentët e krishterë, dhe Mihai kishte frikë se në kishën e tyre mund të ishin infiltruar spiunë.

Një ditë ai tha: – Nënë, më vjen keq ta them, por ti je shumë zemërbutë.

Sabina e vështroi e hutuar.

– Ti lejon gjithëfarëloj njerëzish të vijnë në apartamentin tonë. Mjafton të thonë vetëm ‘Lavdi Zotit!’ dhe ti i lë të futen. Por duhet të jemi të ashpër me këta informatorë.

Sabina u përpoq të argumentonte, por Mihai e qetësoi: – Nënë, kam frikë se ata do të të arrestojnë sërish. Edhe mua. Ata e dinë se jam gjer në fyt i përfshirë me punën tënde sekrete. – Mihai kishte parasysh këtu edhe sigurinë e njerëzve të tjerë. – E kam fjalën edhe për ata djem që kam njohur në Sibiu, që janë marrë dy herë në javë në pyetje dhe janë rrahur derisa të premtonin se do të informonin. Të gjithë ata janë në burg tani, ndoshta edhe duke u rrahur për vdekje.

Sabina mendoi për Elizën, aq të ëmbël dhe të butë. Eliza e kishte përkushtuar të gjithë jetën, duke u kujdesur për fëmijët e të burgosurve politikë. Për shkak të lidhjeve të saj me kishën e nëndheshme, policia sekrete e vuri në shënjestër dhe e arrestoi. Hetuesit u përpoqën të nxirrnin informacione, por kur dështuan, rojat e rrahën derisa e lanë pa ndjenja, i thyen disa kocka, dhe i shkelmuan dhëmbët e saj të përparmë me çizmet e tyre me kornizë çeliku. Për tetë vitet që pasuan, Eliza duroi tortura të pashpjegueshme me fjalë, por ajo nuk e tradhëtoi kurrë Sabinën, Mihain dhe të tjerët që ajo kishte mbrojtur.

Sabina e imagjinonte trupin e Elizës tek tërhiqej nga nyjet dhe kyçet në një këmbalec derisa ulërimat dilnin nga buzët e saj.

VURMBRANDËT

Policët po bëheshin më agresivë, duke shkatërruar disa kisha të nëndheshme dhe duke arrestuar drejtuesit. Mihai kishte të drejtë. Informatorët duhet të mbaheshin larg.

KAPITULLI 56

Pasi u mor në pyetje, Riçardi u ngarkua në një kamion. Kur kamioni, më në fund, ndaloi, dyert u hapën. Riçardit iu bë zemra copë kur pa të tatëpjetën. Ai e njihte mirë, sepse të çonte në burgun e tmerrshëm të “Jilavës”.

Dikush bërtiti: “Nxirrini!” Disa roja që tundnin shkopinj dhe që u vinte fryma era alkool i rrahën të burgosurit jashtë kamionit. Pastaj, rojat u hodhën uniforma gri, para se t’u rruanin kokat dhe mjekrat. Gjysmë lakuriq dhe i gjakosur, Riçardi hyri në një qeli të madhe dhe u ul në dyshtemenë e akullt.

Disa orë më vonë, një roje bërtiti: “Të gjithë priftërinjtë jashtë.” Riçardi mund të dëgjonte të qeshura dhe ngërdheshje nga jashtë ndërsa ai dhe pastorët e tjerë dolën nga dhoma. Rojat i përplasën shkopinjtë e tyre me gjithë forcën mbi të burgosurit ndërsa ata ecnin dhe Riçardi bëri ç’ishte e mundur për të mbrojtur kokën. Rojat i shkelën dhe i pështynë pa mëshirë të burgosurit që ranë përtokë.

Tridhjetë minuta më vonë, rojat përsëri i thirrën të gjithë priftërinjtë të dilnin jashtë, por askush nuk lëvizi. Rojat u sulën në qeli, duke i gjuajtur egërsisht burrat me shkopinj. Riçardi u përpoq të ngushëllonte ata që po vuanin rreth e rrotull tij. Një burrë, kryemurg ortodoks, i quajtur Miron Kristesku (Miron Cristescu), ishte mbledhur kruspull në cep të qelisë. Riçardi e kishte takuar vite më parë, ndërsa priste të shihte eprorin e tij, patriarkun ortodoks, dhe kishte ndarë me Kristeskun telashet e veta.

– Vëlla, – i kishte thënë Kristesku, duke i vendosur duart mbi supet e Riçardit, – Krishti do të vijë sërish; këtë shpresojmë.

VURMBRANDËT

– Kristesku kishte punuar pa u lodhur për të shpëtuar kishën ortodokse nga shndërrimi në gur shahu të shtetit, por nuk ia kishte dalë mbanë.

Tani, nga buzët e Kristeskut dilte gjak. Rojat ia kishin goditur gojën me çizmet e tyre të rënda dhe ai po qante me dënësë, duke prekur dhëmbët e thyer që ishin pozicionuar diku tjetër tek mishrat e dhëmbëve. Buza tej mase e enjtur dhe koka e rruar bënin që ai thuajse të mos njihej.

– Ja ku jam, si gjithë të tjerët, – tha Kristesku. – E kisha gabim që përpiqesha. Duhet të kisha rezistuar që nga fillimi.

– Mos i lejo këto lloj mendimesh të të trishtojnë kaq shumë, – ndryshoi temë Riçardi.

– Vëlla Vurmbrand, – tha ai, – unë njoh vetëm një trishtim, trishtimin e dështimit.

Nëse Kristesku do t'i kishte shprehur ato fjalë gjatë një predikimi, do të kishin qenë të bukura, por ndërsa gjendej i ulur në qeli, i gjakosur dhe pa dhëmbë, ato zbuluan madhështinë e atij njeriu.

Burgimi i dytë i Riçardit ishte më i ashpër se i pari. Për shkak se rojat e kishin ndaluar predikimin, të burgosurit që kapeshin në flagrancë rriheshin brutalisht. Riçardi dhe disa pastorë të tjerë i pranuan pasojat e predikimit; sa herë do të predikonin, nga pas do të vinte rrahja me grushta.

Shpesh një nga vëllezërit do të fillonte të predikonte një mesazh dhe m'u në mes të mesazhit, rojat do të shfaqeshin në qeli, do ta çonin predikuesin në “dhomën e rrahjeve”, dhe do ta kthenin sërish të rrahur e të gjakosur. Pas pak minutash, ai do ta merrte veten, do të shtrinte uniformën e tij gri dhe do të thoshte: “Tani vëllezër, ku e lashë, kur më ndërprejnë?”

Riçardi kishte dëgjuar për një të krishterë, të quajtur Greku, në burgun e “Gerlës”, që ishte rrahur për vdekje ngaqë predikonte.

Për javë të tëra rojat abuzonin me të, duke ia gjuajtur këmbët me shkopinj gome. Disa minuta më pas, ata e godisnin përsëri. Ata e goditën në testikuj dhe më pas doktori i injektoi një serum për ta rikthyer në jetë. Disa orë më vonë, pasi iu kthye forca, një roje i quajtur Rek, filloi ta rrihte sërish derisa në fund vdiq.

Reku i përkiste Komitetit Qendror të partisë komuniste. Pak para se të vdiste Greku, ai bërtiti: “E di, *unë jam Zoti*. Unë kam fuqinë e jetës dhe të vdekjes mbi ty. Ai që është në qiell nuk vendos dot të të mbajë gjallë apo jo. Çdo gjë varet nga *unë*. Po desha, ta fal jetën. Po desha, të vras. *Unë jam Zoti!*”

Me ato pak forca që i kishin mbetur, Greku i tha: “Ti nuk je krijuar për të qenë një torturues, një njeri që vret. Ti je krijuar të bëhesh si Perëndia, me jetën e Hyjnisë në zemrën tënde.”

Jo shumë kohë pas vdekjes së Grekut, Reku u bë ndjekës i Krishtit.

Riçardi meditoi mbi të vetmin mësim të madh ose përfitim që mund të vinte nga rrahja: *fryma është padroni i trupit*. Trupi i tij ndjente dhimbjen e torturave, por shpirti i tij përjetonte një paqe që tejkalonte çdo kuptim. Rojat mund t’ia dëmtonin trupin, por ata nuk mund t’ia dobësonin kurrë shpirtin.

Një fetë buke dhe supë e thartuar: kaq qe i gjithë ushqimi që Riçardi dhe të burgosurit e tjerë hanin përgjatë javës. Edhe pse kishin racione të pakta, ata i jepnin një të dhjetën e ushqimit të burgosurve më të dobët dhe më të dëshpëruar.

Të burgosurit e krishterë që ishin dënuar me ekzekutim lejoheshin t’i shihnin gratë e tyre për herë të fundit. “Dije se unë po vdes duke i dashur ata që do të më vrasin,” u thoshin sipas mënyrës së tyre. “Dëshira ime e fundit është që edhe ti t’i duash. Mos mbaj hidhërim në zemër ngase të vranë të dashurin e zemrës. Ne do ta shohim sërish njëri-tjetrin në qiell.”

VURMBRANDËT

Rojat që kishin qenë dëshmitarë të këtyre bisedave shpesh ktheheshin në të krishterë.

Riçardi qe dëshmitar i martirizimit të dhjetëra pastorëve trima. Aktet e mbinatyrshme të guximit u bënë të zakonshme. Bukuria e minutave të tyre të fundit vezullonte përkundrejt mureve gri të çimentos dhe uniformave të burgut.

Para se të burgosej, Riçardi e donte Krishtin në çdo rrahje zemre. Por gjatë burgosjes së tij të dytë, ai ra në dashuri me kishën e nëndheshme po aq shumë.

Disa ditë më vonë, Riçardin e hipën në një tren për në Gerla, qytetin e Transilvanisë ku ai ishte burgosur tre vite më parë. Nga dritarja e burgut, Riçardi mund të shihte trekëmbëshat, ku ishin varur të burgosurit në shekullin e tetëmbëdhjetë. Komunistët preferonin një formë më efikase ekzekutimi: një plumb pas kokës.

Dhjetë mijë të burgosur mbushnin godinat barbare që ishin projektuar për të mbajtur vetëm dy mijë njerëz. Gjatë verës së kaluar, rojat gozhduan dritaret me grila që të rrinin të mbyllura. Pa dritë dhe ajër të pastër shpërtheu një trazirë. Të burgosurit u grumbulluan si një barrikadë të lidhur me njëri-tjetrin, por rojat shpërthyen dyert. Ushtarët marshuan dhe qindra të burgosur u plagosën dhe u vranë. Dënimi për trazirën vazhdonte të vlente ende edhe kur Riçardi u transferua në Gerla. Racionet ushqimore ishin reduktuar deri në pikën e vdekjes nga uria, dhe shumë të burgosur, përfshirë këtu edhe Riçardin, përfundimisht do të zhvendoseshin në burgje të tjera.

Kur Riçardi arriti për herë të parë në Gerla, ishte i detyruar të futej në një kazermë të gjatë, me dritë të zbehtë, që kishte vetëm pesëdhjetë shtretër marinari për njëqind burra. Krevatët ishin të përbashkët, por gjumi ishte i pamundur në mes të gërrhimave. Era e keqe nga kovat e tejmbushura të banjës të shkaktonte të përzjera.

Vizita të papritura të sigurimit ndërprisnin atë pak pushim që Riçardi shijonte. Të fshikulluar dhe të qëlluar me çizme me thumba, të burgosurit ishin të detyruar të shtriheshin në radhë për t'u numëruar. Ndërsa roja bënte apelin, ai shkelte mbi duart dhe kurrizin e njeriut, emrin e të cilit shënonte.

Një minimum prej njëzet e pesë kamzhikësh u bë dënimi edhe për thyerjen më të vogël të rregullave. Madje dhe me doktorin atypari, shumë burra vdisnin. Çdonjëri prej tyre e njihte mirë dhimbjen e fshikullimit, disa madje duronin njëzet e pesë kamxhikë disa herë në javë. Pasi provuan një shumëllojshmëri instrumentesh torture, Riçardi dhe miqtë e tij ishin të mendimit se kamxhikët të dhimbnin më shumë sesa thuprat apo shkopinj të gomës. Çdo kamxhik digjte si zjarr në brinjët dhe shtyllën e tyre kurrizore. Sistemi nervor shpesh mbingarkohej, duke bërë që i burgosuri të humbiste ndjenjat nga dhimbja. Tortura ndikonte në mënyrë të dukshme edhe tek rojat. Të dehur nga një përzjerje gjaku dhe fuqie, ata e humbisnin kontrollin deri në çmenduri.

Çdo ditë Riçardi mbartte kovat e banjës nga kazerma tek e vetmja banjo me shkarkues që ndodhej më poshtë. Ai qëndronte në radhë të gjatë, duke pritur të zbrazte brendinë e kovave në kullues. Ai përpiquej të ishte sa më i kujdesshëm, por ujërat e zeza shpesh ia ndotnin duart dhe rrobat.

Varrezat e burgut të “Roza Sandor” zinin një vend të rëndësishëm në mendjen e çdo të burgosuri. Pamja e gurëve gri të varreve përmes dritares e kujtonte Riçardin se po plakej. Ai nuk mund t'i shpëtonte vdekjes, vetëm mund ta shtynte. Shumë nga të burgosurit e humbnin sensin e kohës kur qëndronin me dekada në burg. Ora në portën kryesore të burgut “Gerla” kishte ngelur, akrepat e saj nuk lëviznin më që prej gjashtë vitesh. Në mungesë të pasqyrave, të burgosurit mbeteshin në të njëjtën moshë në mendjet e tyre ashtu siç kishin qenë ditën e arrestimit të tyre. Shumë ëndërronin për gratë siç i kishin pasur dikur, dhe jo për ato gra me shumë probleme që do të takonin pasi të liroheshin.

VURMBRANDËT

Major Dorabantu ishte një burrë i shëndoshë, me fytyrë të kuqe, që shërbente si kryekomandant në burgun e “Gerlës”. Kur fliste për një kohë të gjatë për një gjë apo një tjetër, Dorabantu shpesh e fuste dorën në një çantë për të nxjerrë një panine me salcë hudhre ose mollë.

Riçardi qëndronte përpara komandantit, duke parë burrin që hante në mënyrë të pakontrolluar. Dy gjërat e vetme që Dorabantu nuk urrente ishin ushqimi dhe tingulli i zërit të vet.

– Pra, Vurmbrand! – tha ai, duke e zhdukur nga faqja e dheut një kafshatë torte. – Murg, hë?

– Jam pastor, – iu përgjigj Riçardi.

– Pastorë, priftërinj, murgj! Të gjithë janë njëlloj për mua. Zhvasni të varfërit për të ndërtuar çerdhen tuaj. E di! – Dorabantu u egërsua ndërsa tregoi historinë e fëmijërisë së tij dhe sesi, kur i ishte afruar shumë një manastiri rumun, murgjit e kishin rrahur brutalisht.

Një shkëndijë doli nga sytë e komandantit. – A keni parë ndonjë prift që gjuan me tytën e një arme gjahu drejt një fëmijë të uritur, Vurmbrand?

Në heshtje, Riçardi ndjeu që zemra po i nxehej nga zemërimi.

– Është një pamje mjaft e shenjtë! – tha Dorabantu.

Komandanti nuk ishte i vetmi karakter i ashpër që Riçardi hasi. Shokët e tij të qelisë ishin vrasës, hajdutë dhe kriminelë që vuanin dënime të përgjeshme. Ata që kishin masakruar hebrenjtë ishin më armiqësorët ndaj Riçardit dhe një ditë e zunë në një cep.

– Të thamë ta mbyllje gojën! – e kërcënoi një nga udhëheqësit.

Dikush e shtyu Riçardin, ndërsa një tjetër e shkeli. Ai ra me fytyrë përtokë dhe mori dhe një goditje të dhunshme në brinjë. Të tjerët ishin gati të bashkoheshin me sulmin kur rojat hynë nxitimthi në dhomë. Agresorët u shpërndanë në krevatët e tyre.

Nga zhurma në korridore, Dorabantu dëgjoi për sulmin. Një nga rojat e kishte njohur Riçardin si personin më të gjatë në dhomë, por në gjysëm errësirë, ai nuk mund t'i identifikonte agresorët.

– Vurmbrand, kush e bëri këtë? – kërkoi Dorabantu.

Riçardi refuzoi të përgjigjej.

– Përse nuk m'i tregon? – pyeti komandanti.

Riçardi, duke u kujdesur për çarjen në buzën e tij të poshtme, tha: – Si i krishterë, i dua dhe i fal armiqtë e mi. Nuk i denoncoj.

– Atëherë ti je një idiot! – bërtiti Dorabantu.

Riçardi ra dakord. – Këtu ke të drejtë. Kushdo që nuk është i krishterë me gjithë zemër është idiot.

– Ti po më quan idiot?

– Nuk e thashë këtë, – tha Riçardi. – Thjesht doja të thosha që *unë* nuk jam aq i mirë saç duhet të jetë një i krishterë.

– Merreni, – urdhëroi Dorabantu. – Tridhjetë fshikullima! Murg i çmendur.

Goja e Riçardit dridhej ndërsa rojat e çuan larg për ta fshikulluar.

KAPITULLI 57

Floresku, një hajdut gjysmë-rom, tërhoqi një stol druri dhe u ul të fliste me Riçardin në qeli.

– Unë besoj në atë që shikoj, shijoj dhe ndjej, – tha Floresku.
– Të gjithë jemi materie, njëlloj si kjo copë druri mbi të cilin jam ulur dhe kur vdes, mbaron gjithçka.

Riçardi duhet t'i vërtetonte se kishte të drejtë. Ai u ngrit dhe e goditi stolin nga poshtë Floreskut. Stoli u rrokullis në dysHEME dhe u përplas pas murit. Floresku ra në dysHEME duke u goditur keqas.

– Çfarë ishte kjo? – bërtiti Floresku, duke u ngritur menjëherë në këmbë.

– Po ti the që ishe materie ashtu si stoli, – iu përgjigj qetësisht Riçardi. – Nuk e dëgjova stolin të ankohej!

Disa nga shokët e tjerë të qelisë qeshën.

– Më fal, Floresku, – tha Riçardi. – Thjesht doja të vërtetoja që meqë materia nuk reagon me dashuri apo urrejtje, ndryshon nga ne.

Floresku përdrodi buzët për disa minuta dhe pastaj tha: – Unë mund të besoj vetëm nëse të vdekurit ringjallen dhe vijnë të bisedojnë me ne.

– Jam i sigurtë se njerëzit kanë qenë në kontakt me të vdekurit, – tha Riçardi. – Shkencëtarë të mëdhenj që nga Isak Njutoni e deri tek Sër Oliver Loxhi kanë besuar në spiritualizëm. Madje Bibla përshkruan shfaqjen e profetit të vdekur Samuel (shiko 1 Sam. 28).

Të tjerët u mblodhën rreth Riçardit ndërsa ai predikonte për jetën pas vdekjes. Fjalët e tij tërhoqën vëmendjen e tyre dhe rritën menjëherë interesin.

“Nëse Perëndia do të na kishte bërë vetëm për këtë jetë, – tha Riçardi, – Ai do të na kishte dhënë fillimisht plakjen me urtësinë e saj dhe *pastaj* rininë me vrullin e saj. Duket e pakuptimtë të mbledhësh njohuri dhe kuptim vetëm për ta shpënë në varr.

“Martin Luteri e krahason jetën tonë në tokë me jetën e një fëmije të palindur, – vazhdoi ai. – Ai thotë se nëse embrioni do të mund të arsyetonte në bark, do të pyeste se përse nga ai po zhvilloheshin duar dhe këmbë, dhe me shumë mundësi do të mbërrinte në rezultatin që me siguri duhet të ketë një botë tjetër, tek e cila ai do të luajë, vrapojë dhe punojë. Ashtu si embrioni përgatitet për një gjendje tjetër, kështu ndodh edhe me ne.”

Riçardi ngriti zërin në mënyrë që të burgosurit e tjerë, të shtrirë në krevate të mund ta dëgjonin. Në kazermën e ndriçuar pak, të gjithë sytë ishin drejtuar mbi pastorin.

“Imagjinoni sikur të argumentoj që në një shishe gjysmë litërshe ka vend për 5 litra qumësht. Ju do të thoshit që jam i çmendur. E megjithatë, në kokën time mund të kem së bashku mendimet e një ngjarje si përmbytja, që ndodhi mijëra vjet më parë, imazhin e gruas dhe djalit tim në dhomën ku i lashë, dhe mendimin e Zotit dhe të djallit. Si mund të ndodhë që brenda kufijve të ngushtë të kokës time të përfshihen gjërat e përditshme të jetës, por po ashtu edhe ato të pafundmet e të përjetshmet? Nëse shpirti juaj i lirë mund të shkojë kudo në kohë ose hapësirë, a besoni se mund të ndajë fatin e kësaj guaske që është trupi?”

Gjatë gjithë viteve që Riçardi kishte qenë pastor në Bukuresht, nuk e kishte përjetuar kurrë atë lloj heshtje që përshkoi qelinë. Nuk kishte hapje goje, as lëvizje të trupit, as shakara. Riçardi vështroi përreth dhomës së errët, ndërsa ai vazhdonte të predikonte për Krishtin. Ai pa në shokët e tij të burgut një bashkësi që nuk e kishte njohur më parë. Rrobat e tyre ishin të ndotura, nofullat me kënd, faqet e zbrazura, dhe sytë e tyre të hapur nga pritja, zbulonin urinë për të vërtetën me të cilën Riçardi po i ushqente.

Katër vite pas burgimit të tij të dytë, Riçardi u sëmur sërish jashtëzakonisht rëndë dhe u transferua në spitalin e burgut. Pasi kishte qenë atje për një javë, rojat e urdhëruan atë dhe pacientët e tjerë rreth tij të dilnin në oborr. Disa nuk mund të ecnin vetë, kështu që Riçardi ndihmoi ata që mundte. Për një orë, pacientët ishin të detyruar të qëndronin jashtë dhe të shikonin një shfaqje teatrale të improvizuar nga të burgosurit e tjerë. Aktorët tallnin krishterimin, duke tërhequr duartrokitjet e komandantit, që qeshte ndërsa hante.

Një nga një, të burgosurit u detyruan të dilnin në qendër të skenës dhe të përsërisnin parrulla blasfemuese kundra Krishtit. Një nga të burgosurit, duke shtrënguar Riçardin me lot në sy i tha: – Ne *duhet* t'i themi këto gjëra derisa të mbarojë shfaqja.

Kur Aleksandresku, komandanti i ri, e thirri Riçardin për të interpretuar, qindra sy iu drejtuan pastorit. “A do ta lavdëronte edhe ai komunizmin?”, murmëritën ata me njëri-tjetrin.

Riçardi kujtoi fjalët e Sabinës në Kongresin e Kulteve: “Pastroje këtë turp nga fytyra e Krishtit!”

– Vazhdo! Fol! – urdhëroi Aleksandresku.

Riçardi filloi me kujdes. – Është mëngjesi i së dielës dhe gratë, nënat dhe fëmijët tanë po luten për ne, në kishat apo shtëpitë tona. Edhe ne do të donim të luteshim për ta. Por, në vend të kësaj, po shikojmë këtë shfaqje.

Riçardi mund të shihte lotët që rridhnin mbi faqe, ndërsa fliste për familjet. – Shumë këtu folën kundra Jezusit, – vazhdoi ai, – por çfarë keni në të vërtetë kundra Tij? Ju flisni për proletariatin, por a nuk ishte Jezusi një zdrukthëtar? Ju thoni se ai që nuk punon, as nuk duhet të hajë, por kjo është thënë kohë më parë në letrën e dytë të Palit drejtuar Thesalonikasve [shih 2 Thes. 3:10]. Ju flisni kundër të pasurve, por Jezusi i nxorri jashtë tempullit me kamxhik këmbyesit e parave (shih Gjoni 2:14-15).

Aleksandresku ngrysi vetullat, por vazhdoi të dëgjonte, mesa duket shpresonte që Riçardi të thoshte mjaftueshëm gjëra që do të garantonin ekzekutimin e tij. – Ju e doni komunizmin, – vazhdoi Riçardi, – por mos harroni që të krishterët e parë jetonin në një komunitet, duke ndarë atë që kishin [shih Vep. 2:44]. Ju doni të ngrini lart të varfërin, por kënga madhështore e Marisë në lindjen e Jezusit thotë se Zoti do të lartësojë të varfërit mbi të pasurit [shih Luka 1:52-52]. Çdo gjë që është e mirë në komunizëm vjen nga të krishterët!

Pastaj Riçardi citoi Karl Marks, që në hyrjen e librit të tij “Kapitali” kishte thënë se krishterimi është forma më e përshtatshme e fesë. Ai hodhi një vështrim nga rojat dhe pyeti: – A është dikush, qoftë edhe komunist, që është pa mëkat?

Riçardi filloi të predikonte hapur për Jezus Krishtin, se çfarë kishte përmbushur në kryq dhe se sa shumë Ai i donte edhe komunistët, e *sidomos* ata. Provimet janë pjesë e jetës, shpjegoi ai. Nga studenti në universitet tek punëtori në fabrikë, nënshtrimi ndaj procesit të vlerësimit është pjesë e nevojshme e jetës.

Riçardi ktheu kokën nga komandanti dhe i tha: – Edhe ti do të gjykohesh, major Aleksandresku. – Të burgosurit shkëmbyen shikime plot frikë. Riçardin mund ta ndante një fije peri nga vdekja, por ai vazhdoi predikimin, duke i treguar të gjithë burgut se Jezusi i kishte dhënë jetë të përhjetshme kujtdo që pendohej.

Para se Riçardi të mund të përfundonte predikimin, burgu shpërtheu në brohoritje. Të burgosurit e të gjitha rangjeve shpërthyen në duartrokkitje, përplasje duarsh dhe ulërime, pa e vrarë mendjen për pasojat. Kur Riçardi u kthye në vendin e tij, një nga të burgosurit, Mironi, i tha: – E kthyet përmbys gjithë punën e tyre.

– A i dëgjuat brohoritjet? – pëshpëriti Gastoni.

– Ata po brohorisin për shkak të asaj që zbuluan në zemrat e tyre, jo për mua, – iu përgjigj Riçardi.

Fjalimi i kushtoi Riçardit humbjen e vendit në spitalin e burgut. Rojat e transportuan sërish në “dhomën e priftërinjve”.

Disa ditë më vonë një toger me emrin Konia i solli Riçardit dy lajme. Ai i tha se Sabina ishte në burg dhe se ai do të fshikullohej në orën dhjetë për kundërshtimin e përsëritur në fjalimin e tij. Rrahjen e kishte marrë me mend, por lajmi për Sabinën erdhi si një goditje e tmerrshme.

Pritja për t'u rrahur mund ta çmendte një person. Por të dinte që e shoqja po përballej me të rrahurat ishte ku e ku më keq. Riçardi priti tek dera e qelisë, duke dëgjuar herë pas here hapat që vinin e shkonin. Një i burgosur bërtiti diku në fund të korridorit, por askush nuk erdhi për Riçardin.

Gjatë gjashtë ditëve që pasuan, Riçardin e kërcënuan herë pas here. Më në fund, pas pothuajse një jave, rojat e morën dhe i dhanë aq shumë goditje në shpatulla dhe shpinë saqë mendoi se nuk do të mbijetonte. Çdo plagë digjte si zjarr.

Pasi rojat ndaluan, toger Konia urdhëroi: – Jepini edhe ca të tjera! Dhjetë të tjera!

U deshën dy roja për ta çuar Riçardin në qeli. Autoparlantët shpërthyen në dhomë: “Krishterimi është budallallëk. Krishterimi është budallallëk. Krishterimi është budallallëk. Përse të mos heqësh dorë? Përse të mos heqësh dorë? Përse të mos heqësh dorë?”

Riçardi nuk mund të hiqte dorë sepse Jezusi nuk kishte hequr dorë prej tij. Kur përballej me tortura, Jezusi mund të kishte thërritur engjëjt ta shpëtonin, por Ai i duroi dhimbjet për shkak të dashurisë së Tij për armiqtë që e kryqëzuan.

Të rrahurat u intensifikuan në javët në vazhdim. Riçardi dhe pastorët e tjerë shpesh u urdhëruan të hiqnin pantallonat për goditjet. “Shtrihu barkas!” bërtisnin rojat. “Kthehu në kurriz dhe ngriji këmbët lart!” urdhëronin të tjerët.

Kur rojat mërziteshin, ata izolonin disa të burgosur dhe i thoshin njërit: “Godite shokun në fytyrë!” Nëse ai refuzonte, ata thoshin: “E humbe shansin.” Pastaj i dyti urdhërohej të godiste të parin. Duke shpërthyer në të qeshura ata thoshin: “Ktheja goditjen!”. Të

burgosurit shpesh rrihnin njëri-tjetrin derisa fytyrat u vareshin, u fryheshin dhe u bëheshin ngjyrë mavi.

Torturat nuk kishin patur sukses mbi Riçardin. Ai kishte zhvilluar një gëzim të atillë sa herë vuante për Krishtin saqë togër Konias iu desh të përdorte taktika të tjera. Ai hyri në qelinë e Riçardit dhe i kërkoi të mblidhte plaçkat.

Konia e drejtoi Riçardin përmes oborrit drejt një ndërtese që kishte një qeli me mure të bardha. Riçardi nuk kishte parë kurrë më parë një qeli si kjo. Llampat zbukurorin cepat, duke e mbushur dhomën me dritë të shkëlqyeshme. Pikërisht në atë kohë, autoparlanti filloi të zhurmonte: “Askush nuk beson në Krishtin tani. Askush nuk beson në Krishtin tani. Askush nuk beson në Krishtin tani. Askush nuk shkon në kishë. Hiq dorë. Hiq dorë. Hiq dorë. Askush nuk beson në Krishtin tani...”

Riçardi donte të mbyllte veshët dhe u përpoq të çlirohej nga prangat që ia mbanin duart të lidhura pas shpine.

Kur Konia hyri në dhomë mëngjesin tjetër, ia hoqi prangat dhe i kërkoi Riçardit ta ndiqte në korridor. Qelia e re që e priste Riçardin pothuajse ia kishte rrëmbyer zemrën. Rroba të pastra ishin vendosur mbi shtratin me çarçafë të pastër. Veç kësaj, aty ndodhej dhe një tavolinë me mbulesë dhe mbi të një tufë lulesh të freskëta në një vazo. Pamja e zuri në befasi Riçardin dhe ai u ul në krevat dhe qau. Konia u kënaq.

Riçardi shfletoi gazetën që ndodhej mbi tavolinë, e para që shihte gjatë gjithë viteve të tij në burg. Me ngadalë, ktheu faqet, duke u përpjekur të thithte sa më shumë informacion që mundte. A kishte arritur të hynte flota e gjashtë e Shteteve të Bashkuara në Detin e Zi? Asnjë fjalë nga ky front, por ishte një artikull për diktatorin komunist në Kubë që po sfidonte Amerikën pikërisht në prapësinë e saj.

Komandant Aleksandresku hyri në dhomën luksoze. Ai reagoi i habitur me kushtet e jetesës dhe premtoi t’ia jepte Riçardit përkohësisht këtë qeli. Pastaj, u kthye nga Riçardi dhe e sulmoi mbi besimin, duke pretenduar se Jezu Krishti ishte një trillim që

apostujt e kishin shpikur për t'u dhënë skllëvërve shpresa të rreme për një jetë më të mirë.

Riçardi i dha atij në dorë gazetën dhe i tha: – Kjo është shtypur në shtypshkronjën e partisë. Tregon datën korrik 1963. Kjo do të thotë se kanë kaluar 1963 vjet nga lindja e dikujt, sipas jush, që nuk ka ekzistuar kurrë. Ju nuk besoni në Krishtin, por ju e pranoni Atë si themeluesin e qytetërimit tonë.

– Kjo nuk do të thotë asgjë, – tha Aleksandresku duke ngritur supet. – Është e zakonshme të llogaritet ashtu.

– Por nëse Krishti nuk do të kishte ardhur në tokë, nga do të vinte ky zakon?

– Disa gënjeshtarë e nisën.

– Imagjinoni sikur të më thoni që rusët kanë zbritur në Mars, – propozoi Riçardi. – Nuk kam pse të besoj. Por nëse e hap radion dhe dëgjoj “Nju Jorkun” dhe amerikanët që i përgëzojnë, atëherë e di që kjo duhet të jetë e vërtetë. Në të njëjtën mënyrë, ne duhet të pranojmë ekzistencën e Krishtit si një fakt historik kur armiqtë e Tij më të këqinj, farisenjtë, e bënë këtë në Talmud dhe gjithashtu përmendën emrat e nënës së Tij dhe të disa prej apostujve. Dhe sërish, duhet të na bëjë përshtypje kur farisenjtë ia atribuojnë mrekullitë Krishtit, ndërkohë që protestonin që magjia e zezë i kishte nxitur ata. Edhe shumë shkrimtarë paganë e kanë pranuar Jezusin. Vetëm komunistët e mohojnë këtë fakt të thjeshtë të historisë, vetëm sepse nuk i përshtatet teorisë së tyre.

Aleksandresku nuk shpërtheu në zemërimin e tij të zakonshëm. Në vend të kësaj, ai i dërgoi Riçardit një libër për të lexuar, “*Manuali i ateistit*”, një lexim thelbësor për këdo që kërkon karrierë në vendet komuniste. Ishte një libër i bukur me faqe të lidhura mirë dhe ilustrime shumëngjyrëshe. Riçardi lexoi çdo fjalë, nga historia e feve si hinduizmi, budizmi, konfucianizmi, islami e deri tek historia e krishterimit. Ai u kënaq kur lexoi se ndërkohë që katolicizmi e kishte reputacionin të dëmtuar, luteranizmi qëndronte shumë më lart, meqë Luteri kishte sfiduar papën. Megjithatë,

shkenca kishte vërtetuar që të gjitha traditat e krishtera ishin mashtrime dhe të bazuara në hamendësime të rreme. Riçardi lexoi me interes pjesën që fliste sesi ritet e krishtera kishin dalë nga folklori pagan. Titulli i kapitullit të fundit e intensifikoi tezën e librit: “Format e propagandës ateiste.” Pasi e lexoi, e mbylli kapakun, me mirënjohje që mund të mbante një libër në duart e tij. Pastaj rrëshqiti midis çarçafëve të pastër.

Riçardi e dinte që kisha katolike kishte bërë thirrje për pajtim midis “vëllezërve të ndarë” në Lindje dhe Perëndim. A ishte i mundur uniteti i të krishterëve? Riçardi po e bluante këtë pyetje në mendje, duke e ditur se ata që e donin Krishtin me të vërtetë duhet ta donin njëri-tjetrin. Ai imagjinoi Jezusin që u thoshte të gjithë fëmijëve të Tij në mbarë botën: “Ju kam bërë të plotë në mënyra të ndryshme. Tani, nuk duhet të luftoni, por të gëzoheni!”

Riçardit iu kujtua një rresht nga poeti i famshëm gjerman Gëte (Goethe): “Ngjyra është dhimbja e dritës.”. Ai u mahnit nga ky mendim. Kur drita kalon përmes një prizmi, bëhet copë-copë, ndërsa copat e thyera me ngjyra shpërndahen në çdo drejtim. Çdo rreze përbëhet nga e njëjta dritë si të tjerat, por ato janë të ndryshme në pamje dhe drejtim.

Në të njëjtën mënyrë, të krishterët në Perëndim ndryshojnë nga të krishterët në Lindje. Kulturat e tyre ishin ndryshe, po ashtu edhe traditat dhe zakonet e tyre. Madje edhe flamujtë kombëtarë ndryshonin në ngjyra. E megjithatë, të gjithë fëmijët e Zotit në mbarë botën, të blerë nga gjaku i Krishtit, marrin të njëjtat rreze dielli. Zoti nuk e ka pasur asnjëherë synim njëtrajtshmërinë; Ai synonte unitetin, unitetin në Birin e Perëndisë që i bën të gjitha gjërat e reja.

Riçardin e zuri gjumi duke e ditur që ndarja ishte kërkimi i dhimbshëm i së vërtetës nga këndvështrime të ndryshme. Ndërsa

VURMBRANDËT

e zuri gjumi, fjalët e Jezusit shërbyen si një ninullë: “Unë jam rruga, e vërteta dhe jeta. Askush nuk vjen tek Ati, veçse nëpërmjet meje” (Gjoni 14:6).

KAPITULLI 58

– Eliza është në shtëpi! – bërtiti Marieta.

Sabina u përpoq ta besonte lajmin e mirë, por nuk e kishte parë Elizën që prej katër vitesh. Duke rrëmbyer pallton, Sabina doli me Mihain dhe Marietën për tek tramvaji.

Eliza ishte plakur jashtë mase. Ajo ishte me rroba të arnuara dhe flokët e hollë i mbulonin rrudhat e thella që kishin skalitur tmerret e torturave komuniste. Por ajo buzëqeshte si gjithmonë.

– Nesër do të sjellim disa gjëra, – premtoi Sabina.

– Por unë e di që ju nuk keni gjëra për vete, – tha Eliza. Ajo kishte të drejtë.

– Oh, po ne jetojmë mes të gjithë të mirave, – tha Mihai, duke buzëqeshur. – Ti duhet të shohësh apartamentin tonë nën çati.

– Qilima në mure, – tha Marieta. – Madje edhe në dritare! Ujë i rrjedhshëm drejtpërdrejt nga tavani!

Ata e çuan Elizën tek një banesë që i përkiste kushërirës së Sabinës dhe shkuan në shtëpi. Sabina u përpoq të flinte atë natë, por sa herë që mbyllte sytë, imagjinonte veten duke parë Riçardin sërish.

Në çdo festival komunist në Bukuresht, policia njoftonte emrat e të burgosurve politikë që mund të liroheshin së shpejti nga paraburgimi. Sabina ndoqi çdo festim, e vëmendshme se mos dëgjonte emrin e Riçardit.

Pastaj në një ditë të ngrohtë, në verën e vitit 1964, Sabina mbërriti në shtëpi dhe gjeti një gazetë të përditshme që po e priste. Një mik i familjes e kishte sjellë gjatë rrugës për në punë. Sabina

VURMBRANDËT

u drodh ndërsa lexoi me shkronja të zeza dhe të mëdha në faqen e parë: *AMNISTI*.

Sabina nuk e dinte se *kush* do të merrte amnisti, por ajo ishte lutur me gjithë zemër që të ishin të burgosur politikë si Riçardi. Ajo e lexoi artikullin disa herë dhe pastaj nxitoi në dhomën e shoqes së saj, ku disa gra po diskutonin tashmë mbi titullin.

– Oh, do të jetë si vitin e kaluar, – u ankua zonja Landauer.
– Vetëm kriminelët!

– Jo, jo! – tha Sabina. – Sa e sa herë jua kam thënë? Le të lutemi dhe të falënderojmë Zotin, dhe keni për të parë.

Vetëm pesë minuta pasi Sabina ishte kthyer në shtëpi, një fqinj erdhi duke vrapuar përmes derës me lajmin se shoku i tij ishte liruar nga Gerla.

Gerla? Sytë e Sabinës u zmadhuan ndërsa fqinji vazhdoi: – Ai tha se burri yt ishte në listë për sot. E pa duke pritur në oborr. Ai është duke ardhur!

Sabina po përpiquej të qeronte patate atë mbrëmje, por zemra e saj gati sa nuk shpërtheu në vend nga ngazëllimi, dhe iu desh të ulej. Disa orë më vonë, dikush tjetër trokiti në derë.

Ishte z. Jonesku nga kati më poshtë. Ai shtrëngoi dorën e Sabinës dhe i tha: – Të kërkon dikush në telefon nga jashtë qytetit.
– Sabina nxitoi pas tij dhe e rrëmbeu telefonin në banesën e tij.

Ishte zëri i Riçardit! Sabina e ndjeu që po binte, por nuk mundi ta parandalonte dot. Kur u zgjua, pa fytyra të shqetësuara që ia kishin ngulur sytë.

– Është mirë! – bërtiti dikush.

– Të ra të fikët! – tha një tjetër.

Mihai po qeshte dhe po bisedonte në telefon. Ai i buzëqeshi të ëmës dhe i tregoi se Riçardi po qëndronte me miqtë në Kluzh. Riçardi i siguroi se ishte mirë, dhe i lirë, dhe se do të vinte në

shtëpi sa më shpejt të mundte. Atij do t'i duhej të kapte trenin, por do t'i duhej të priste deri ditën tjetër.

Më vonë atë mbrëmje, pasi vizitoi dhjetëra miq, Sabina mori një telegram. Ajo e hapi letrën duke e grisur dhe ndau lajmin e mirë.

– Riçardi thotë se do të vijë me trenin e natës! – shpërtheu ajo. – Ai do të jetë këtu në 8:30 të mëngjesit!

Sabina as nuk u përpoq të flinte atë natë. Ajo gëzohej bashkë me gratë e tjera që festonin lirin e burrave të tyre, disa prej tyre nuk i kishin parë bashkëshortët prej pesëmbëdhjetë vjetësh. Ishte njëlloj sikur varri po i kthente të vdekurit në krahët e të gjallëve.

Pothuajse çdo orë mbërrinin lule nga të gjithë ata që nuk mund të vinin në papafingon e Sabinës për të festuar. Por banesa ishte e mbushur tashmë me njerëz që fluturonin nga gëzimi për lirin e Riçardit.

Mëngjesi tjetër erdhi sa hap e mbyll sytë. Dielli doli në horizont me një shpejtësi të paparë, duke premtuar që me dritën e tij të dhuronte një ditë shumë të mirë.

Ndërsa treni i zhurmshëm afrohej, turmat e etura të familjarëve panë rrëshqitjen e lokomotivës, që tërhoqte vagonat e mbushur me të burgosur. Lutje për etër, bashkëshortë, vëllezër dhe bij mbushën platformën, por shumë nga lutjet mbetën pa përgjigje.

Sabina kontrollonte dritaret e vagonëve që i kalonin para, derisa sytë iu ndalën tek një fytyrë e njohur. Riçardi ishte mbështetur në dritare. Kokën e kishte të rruar deri në rrëzë mbi fytyrën e tij të imët dhe të zbehtë.

“*Zoti ma ktheu sërish*”, mendoi Sabina, duke vrapuar për ta përqafular.

Sabina pa çizmet pa lidhëse të Riçardit, shumë më të mëdha se këmbët e tij, dhe iu përshtat ritmit të tyre derisa gjymtyrët e tij të brishta mbështollën bustin e saj të imët. Mihai iu

VURMBRANDËT

bashkua përqaimit, teksa i gjithë stacioni i trenit shpërtheu në brohoritje dhe përshëndetje. Të gjithë donin ta uronin dhe të zbulonin informacione për të burgosurit e tjerë. Një kameraman e tërhoqi mënjane Riçardin dhe familjen e tij dhe shkrepiti një fotografi.

– Mos flisni, – i tha Riçardi familjes së tij butësisht. – Më lini t’ju shoh.

Nëse komandant Aleksandresku do t’i kishte thënë të gjithë të burgosurve disa ditë më parë: “Nesër, të gjithë ju do të pushkatoheni”, e gjithë salla kryesore do të kishte shpërthyer në brohoritje. *Liri më në fund!* Por në vend të kësaj, komandanti hyri në sallë dhe shpalli se qeveria u kishte dhënë amnisti të burgosurve politikë. Ditën tjetër ata do të liroheshin.

Fytyra të zbrazta rreth e rrotull. A ishte ky një marifet tjetër?

Riçardi i përkiste një prej grupeve të fundit që la burgun. Rojet që dikur ishin treguar mizor ndaj tij, tani i dhanë rroba të pastra, të cilat i veshi me mirënjohje.

– Vëlla Vurmbrand! – Një burrë iu afrua pastorit dhe i tha që kishte jetuar në Sibiu. – Kam dëgjuar kaq shumë për ty nga djali yt. Ishim bashkë në një qeli.

– Biri im në burg? – tha Riçardi. – Jo, jo. Gabohesh!

Burri bëri një gjest miqësor dhe i tha: – Mos do të thuash që nuk e dije? Ai ka gjashtë vite në burg tani.

Riçardi i ktheu shpinën, ashtu siç kishte bërë mijëra herë pasi kishte marrë njëzet e pesë fshikullime. Por ky lajm e brengosi thellë. Shëndeti i Mihait ishte përkeqësuar. Nuk kishte asnjë mënyrë që ai të mbijetonte në burg.

Riçardi ishte ende i tronditur kur Aleksandresku iu afrua.

– Epo, Vurmbrand, – i tha komandanti, – ku do të shkosh tani që je i lirë?

Riçardi u mendua për një moment. – Nuk e di. Më kanë thënë zyrtarisht që gruan e kam në burg dhe tani mora vesh që edhe djali im i vetëm është po ashtu në burg. Nuk kam askënd tjetër.

– Edhe djali! – tha Aleksandresku, duke u zgërdhirë. – Si ndihesh tani që edhe yt bir është një i burgosur?

– Jam i sigurt se ai nuk është në burg për vjedhje apo për ndonjë krim tjetër, dhe nëse është atje për hir të Krishtit, atëherë jam krenar për të, – iu përgjig Riçardi.

– Çfarë? – bërtiti Aleksandresku. – Ne harxhojmë gjithë këto para për të të mbajtur ty me vite në burg dhe ti mendon se është diçka për të qenë krenar të kesh një anëtar të familjes në burg!

Riçardi e la burgun me rrobat e një burri tjetër. Ai nuk e kishte ndjerë lirinë kurrë më parë si këtë herë, por me lajmin që e shoqja dhe i biri ishin të burgosur, ai po i tërhiqte zvarrë këmbët përgjatë rrugës, zemërthyer dhe mjerran.

Por rrugët të verbonin pranë makinave që kalonin me shpejtësi. Një pallto shumëngjyrëshe e një gruaje, shpërthimi i luleve në një dritare dhe një radio që luante muzikë tërëhoqën vëmendjen e Riçardit. Qyteti ishte veshur me bukuri. Flladi e shpuri ajrin e pastër dhe të freskët në mushkритë e tij.

Riçardi udhëtoi me autobus në qytetin më të afërt të Kluzhit, ku dikur kishte patur miq. Ata ishin shpërngulur disa herë dhe atij iu desh të bridhte nga shtëpia në shtëpi për t'i gjetur. Ndërsa autobuzi merrte kthesat nëpër qoshet e rrugës, atij iu kujtua gruaja që i kishte ofruar luleshtrydhe pas lirim të parë nga burgu. Çfarë nuk do të kishte dhënë për disa luleshtrydhe që të luftonte nxehtësinë e mesit të verës.

Kur Riçardi i gjeti miqtë, ata i dhanë disa fruta dhe kek, por ajo që donte në të vërtetë Riçardi që të hante ishte një qepë e bukur kafe mbi tavolinë. Ushqimi pa shije i burgut i kishte dhënë atij një dëshirë të zjarrtë për aroma të forta.

Pasi u rihidratua, Riçardi mori telefonin dhe i ra numrit të fqinjtit të tij në Bukuresht. Brenda pak minutash ai dëgjoji zërin e Sabinës.

VURMBRANDËT

– Jam Riçardi! – thirri ai. – Mendova se ishe në burg!

Një zhurmë e fortë erdhi përmes telefonit, pasuar nga një kakofoni zërash. Pastaj Riçardi dëgjoi zërin e Mihait: – Nënës i ra të fikët. Prit! – Tinguj më të mbytur u dëgjuan dhe pastaj ai u kthye në telefon: – Ajo është mirë. Ne menduam se kishe vdekur!

Në fund të fundit, Mihai nuk ishte burgosur. Komandanti e kishte sajuar lajmin e rremë për të provuar reagimin e Riçardit.

Riçardi hipi në tren për në Bukuresht, ku një turmë njerëzish, gra dhe fëmijë prisnin. Duart i kishin plot me lule. *Kush do të ishte personi me fat?* Duke u mbështetur tek dritarja e vagonit, Riçardi skanonte turmën derisa sytë e tij u fiksuan mbi Sabinën. Teksa zbriti nga treni, iu duk sikur e gjithë bashkësia e tij kishte ardhur në stacion për t'i uruar mirëseardhjen në shtëpi. Ai hapi rrugën përmes turmës për të përqaftuar Sabinën dhe Mihain.

Në ditët që pasuan, Riçardi reflektoi mbi burgosjen e tij, katërmbëdhjetë vite gjithsej. Gjatë asaj kohe, ai kishte harruar të shkruante dhe, për shkak të urisë dhe drogimit, kishte harruar madje edhe shumë nga Shkrimet që kishte mësuar përmendësh. Por ai mbante mend një pasazh që i ofronte ngushëllim: “Kështu Jakobi shërbeu shtatë vjet për Rakelën; dhe iu dukën pak ditë sepse e dashuronte” (Zan. 29:20). Një jetë e re në skamje e priste Riçardin dhe Sabinën, por kjo kishte pak rëndësi. Ata kishin njëri-tjetrin dhe do të jetonin së bashku në liri.

KAPITULLI 59

Çdo ditë dhe natë, Sabina mirëpriste mysafirë në papafingon e saj. Dukej sikur i gjithë vendi donte ta vizitonte Riçardin. Të gjithë kishin fjalë mirënjohjeje dhe inkurajimi për të. Madje as policia sekrete nuk guxoi të kontrollonte turmat e mëdha që dyndeshin në banesën e Vurmbrandëve. Ata fshiheshin nëpër rrugë, duke mbajtur shënime, teksa admironin popullaritetin magnetik të pastorit. Edhe spitalet, që Riçardi vizitonte herë pas here, mbusheshin me vizitorë.

Kur spitalet nuk mund të siguronin mbrojtjen e tij, Riçardi udhëtonte në sanatoriumin e fshatit Sinaia. Një pallat mbretëror ishte ndërtuar në buzë të malit, por edhe këtu, pastorët dhe bashkësitë nga kishat e tjera e zbuluan vendndodhjen e fshehtë të Riçardit dhe udhëtonin me autobus, motor, madje edhe me biçikletë për ta takuar.

Do të duheshin vite që Riçardi ta rimerrte veten. I hollë si një degë, pastori peshonte nëntëdhjetë paund. Kaq shumë vite rrahje dhe shpëlarje truri e kishin dobësuar shtatin e tij të lartë. Vrima bosh mbushnin shpinën e tij, por ai ende kishte ata sytë blu të kristaltë, me të cilët Sabina kishte rënë në dashuri dikur. Ajo shihte Riçardin e vërtetë përmes atyre dritareve të shpirtit të tij.

Në të njëjtin vit që Riçardi u lirua nga burgu, qeveria liroi me dhjetëra mijëra të burgosur, shumë prej të cilëve e kishin njohur atë pas hekurave. Bukureshti përpiqej të përballonte rritjen e

papritur të të burgosurve që kishin nevojë për një punë që të siguronin të ardhura për familjet e tyre. Punësimi ishte me konkurrim dhe tragjeditë shfaqeshin çdo ditë për ata që tashmë kishin vuajtur aq shumë.

Policët ishin të zënë me kaosin në qytet dhe nuk kishin kohë të parandalonin Riçardin që të mos i shfrytëzonte rastet për të predikuar në ndonjë kishë që e ftonte. Ai madje ia doli mbanë të rimernte lejen për të predikuar. Jo se ai kishte nevojë që qeveria të autorizonte thirrjen e tij, por pasja e një lejeje hapte dyer të shumta.

Sabina dhe Riçardi po përjetonin stinën më të ngarkuar të jetës së tyre. Ata shpesh mblidheshin në fshehtësi për të sjellë qindra shpirta tek Krishti. Riçardi nuk ndjeu kurrë se po bënte aq sa duhej. Kur ishte në burg, ai kishte ëndërruar njëherë sesi do ta përdorte lirinë e tij.

– Çfarë do të bësh tani? – pyeti Sabina.

– Idealja, – tha Riçardi, – do të ishte të isha vetëm, të tërhiqesha në shkretëtirë si eremitët e vjetër, dhe të kaloja pjesën e mbetur të jetës duke menduar për Zotin dhe duke medituuar mbi Fjalën e Tij.

Sabina ra dakord me të që pushimi i dukej diçka e këndshme. Në jetën e tyre të mëparshme, ata kishin rendur pas pasurisë, famës dhe kënaqësisë, por Zoti i kishte përdorur vitet e tyre të burgimit dhe të varfërisë për t'i transformuar bashkëshortët në njerëz që kënaqeshin thjesht duke medituuar në praninë e Krishtit.

Muret gri të qelisë së Riçardit nuk e kishin kufizuar Zotin. Fryma e Shenjtë i kishte transformuar ato mure në shfaqje me bukuri mahnitëse. Ashtu si qymyrguri i papërpunuar që shtypet nën tokë, Riçardi dhe Sabina dolën nga burgu si diamante. Dhe për pjesën e mbetur të jetës së tyre, ata u zotuan të shpërndanin dritë dhe jetë aty ku kishte errësirë.

Për Riçardin, izolimi thelloi aftësinë e tij për të shijuar Shpëtimtarin. Ai u bë meditues, pasi kishte zotëruar stuhitë dhe urrejtjen në zemrën e tij. Ai nuk kishte pse të luftonte me askënd. Dashuria u bë më e fuqishme sesa dhuna, sepse mund

të nënshtronte edhe zemrën e hetuesit më të pamëshirshëm. Vite të qeta paqeje dukeshin në horizont, por Riçardi nuk do t'i shpërdoronte ato. Ai mund të ndërtonte tempuj për Krishtin përmes shkrimit, të folurit dhe predikimit të Fjalës së Zotit.

Ai ngushëlloi pastorë që me hidhërim të jashtëzakonshëm duhet të pohonin para bashkësisë së tyre se kishin punuar si informatorë për policinë sekrete kundër vetë tufës së tyre. Frika e kishave që mbylleshin u përhap anembanë Rumanisë dhe shumë pastorë tradhtuan delet për të cilat ishin caktuar barinj.

Lenini shkroi dikur se: “Çdo ide fetare, çdo ide për Zotin, madje edhe flirtimi me idenë e Zotit është poshtërsi e patregueshme ... e llojit më të rrezikshëm, ‘ndotje’ e llojit më të neveritshëm. Miliona mëkate, vepra të turpshme, akte dhune dhe infektim fizik ... janë më pak të rrezikshme sesa ideja delikate dhe shpirtërore e një Zoti.¹”

Partia komuniste e Bashkimit Sovjetik mbështeste pikëpamjen e Leninit. Feja, për ta, ishte më e keqe se kanceri, tuberkulozi dhe sifilizi së bashku. Ajo kërcënonte strukturën e identitetit të tyre kombëtar dhe duhej shfarosur në mënyrë sa më të efektshme të ishte e mundur.

Në Bukuresht, komunistët kishin mbyllur takimet e të rinjve dhe shkollën e së dielës për fëmijë. Brezi që po rritej nuk mund të infektohej me ungjillin e krishterë. Riçardi e vuri re këtë sërish pas lirimt të tij nga burgu, dhe megjithëse i kishte dashur gjithmonë komunistët, zhvilloi një neveri të re për komunizmin dhe u betua t'i rezistonte. Një miliardë burra, gra dhe fëmijë ishin ende të kapur në kthetrat e hekurta të komunizmit. Riçardi u betua të kalonte pjesën e mbetur të jetës së tij duke i liruar ata nga tirania e terrorit.

Riçardi e dinte që izolimi do të ishte vetëm për një stinë. Ai kujtoi Shën Antonin, i cili ishte tërhequr në shkretëtirën e Egjiptit për dekada të tëra. Ai e kalonte kohën duke u lutur, duke agjëruar

¹ Vladimir Lenin, cituar tek Peter Watson, *The Age of Atheists: How We Have Sought to Live since the Death of God* (New York: Simon & Schuster, 2014), 216.

dhe duke fituar terren mbi tundimin dhe mëkatën. Por kur dëgjoi për debatin midis Athanasiusit dhe Ariusit mbi hyjninë e Krishtit, ai e braktisi shkretëtirën e qetë dhe udhëtoi në Aleksandri për të ndihmuar në luftën kundër herezisë.

Rumania nuk kishte pak të kësaj për të luftuar. Profesorët dhe intelektualët ishin detyruar të tradhtonin bindjet e tyre dhe të mësonin ateizmin. Lëvizja komuniste rinore madje qortoi dhe kërcënoi vajzat adoleshente vetëm se kishin puthur një të krishterë; qeveria për më tepër u diktonte se me cilin djalë lejoheshin të dilnin. Riçardi takoi edhe luftëtarët e kishës së nëndheshme, shokë të kalitur nga vitet e kaluara, që i kishin rezistuar torturave dhe i ishin shmangur rrëmbimit pas lirit nga burgu. Riçardi u bashkua me ta në luftë, duke ndjekur takimet e tyre të fshehta dhe duke komplotuar kundër qeverisë. Ata madje këndonin himnet që Riçardi kishte kompozuar në burg dhe i kishte botuar më vonë.

Zoti ia kishte ndryshuar planet Riçardit kur ishte i ri. Tani që nuk ishte më aq i ri, ai e dinte se Zoti mund ta bënte sërish një gjë të tillë. Mendimi i daljes në pension për një jetë të qetë, gradualisht u largua nga mendja e Riçardit dhe u zëvendësua me një tjetër mendim: të niste luftën për Krishtin. Zoti njëherë kishte dërguar dhjetë plagë në Egjipt për të liruar skllëvërit e Tij, duke kulmuar me plagën e vdekjes së të parëlindurit. Riçardi e dinte se Zoti po çlironte një armë të madhe në Rumani, vdekjen e Birit të Tij. Vetëm Krishti i ringjallur mund të sillte jetë të re tek vdekjet që kishin shkatërruar vendin.

Predikues të tjerë e kritikonin Riçardin që predikonte kundër korrupsionit të qeverisë. Ata e inkurajonin të predikonte një “ungjill të pastër”. Por a nuk ishte predikimi i Gjon Pagëzorit i pastër? Gjoni jo vetëm që tha: “Pendohuni, sepse mbretëria e qiejve është afër” (Mt. 3:2). Ai gjithashtu e qortoi mbretin Herod: “për të gjitha gjërat e kësaj që Herodi kishte bërë” (Luka 3:19). Jezusi e quajti Gjoni njeriun më të madh që kishte jetuar dhe që i dërgoi atij fjalë inkurajimi edhe gjatë kohës që ishte në burg (shih Mat. 11: 2-6, 11).

Edhe Jezusi predikoi kundër të këqijve të kohës së Tij. Një ditë, Ai predikoi në mal, por ditën tjetër, Ai u përball me udhëheqësit e kishës duke thënë: “Mjerë ju, skrib dhe farisenj, hipokritë!” (Mat. 23:27).

Për Riçardin, komunizmi ishte mëkat, dhe si pastor i qindrave, madje mijërave, në të gjithë vendin, ai kishte përgjegjësi për të mbrojtur njerëzit e tij. Ai e dinte se socializmi gjithmonë kishte dështuar si model për komunitetin, kur qeveritë e kishin vënë në praktikë në popujt e tyre. Socializmi i pavullnetshëm çoi në mënyrë të pashmangshme në korrupsionin e qeveritarëve dhe shpërfilljen e njerëzve të thjeshtë.

Pasi qeveria zbuti ndalimin e pastorëve, Riçardi mori një kishë në qytetin e Orsovsë. Ministria komuniste e kulteve tha se ai mund të kishte vetëm tridhjetë e pesë anëtarë, por asnjë më shumë. Ata gjithashtu kërkuan që Riçardi të punonte si agjent, duke spiunuar çdo anëtar dhe duke i mbajtur të rinjtë larg kishës. Komunistët kishin mësuar se kjo ishte një armë shumë më strategjike sesa përpjekja për të zhdukur kishat që vazhdonin të mbinin.

Riçardi kishte frikë se predikimet e tij do të sillnin qindra të krishterë në kishën e tij. Kështu që në vend që të punonte për kishën zyrtare, ai i shërbente kishës së nëndheshme, duke rrëfyer historinë e tij dhe duke treguar plagët që kishte në trup. Zoti kishte punuar në mënyrë të mrekullueshme gjatë epokës së nazistëve dhe komunistëve. Ai nuk i kishte harruar të robëruarit e Tij, popullin e zgjedhur, por kishte dëgjuar thirrjen e tyre, dhe po kështu edhe amerikanët që ishin lutur për Riçardin.

Një mbasdite, Riçardi dëgjoi fjalë që i ngrohën shpirtin: “Kanë ardhur vëllezër nga jashtë.” Të krishterët perëndimorë kishin organizuar një shërbesë të fshehtë dhe të rrezikshme për të sjellë ndihmë për familjet e martirëve të krishterë. Ata kishin thyer ligjin,

duke futur kontrabandë literaturë të krishterë bashkë me shumë furnizime të tjera, nga jashtë kufijve të Rumanisë.

Gjashtë nga këta të krishterë perëndimorë shpejt erdhën në Bukuresht në kërkim të pastorit të famshëm që kishte kaluar katërmëdhjetë vite në burg.

– Unë jam ai, – u tha Riçardi.

Ata u tronditën. – Po ne prisnim të takonim dikë në depresion. Përkundrazi, ja ku gjejmë një njeri të lumtur. Ti nuk mund të jesh njeriu, që po kërkojmë, sepse ti je plot gëzim.

Riçardi u tregoi plagët dhe shprehu mirënjohje për lutjet e tyre. Plot jetë dhe me një zgjuarsiri të mahnitshme, i bëri miqtë të ndihen aq rehat sa të qeshnin dhe të shkëmbenin histori kujtimesh të këndshme. Një nga vizitorët ishte reverend Stjuart Herris (W. Stuart Harris), që vizitoi Riçardin në nëntor të vitit 1964. Kur hyri në shtëpinë e Vurmbrandëve shumë vonë një natë, pasi kishte marrë shumë masa paraprake, ai u solli fjalë dashurie dhe ngushëllimi nga të krishterët në Perëndim. Riçardi nuk do t'i harronte kurrë ato takime që ishin aq domethënëse për të.

Rrjeti i miqësive që vijoi të zgjerohej bëri të mundur shtimin e numrit të Biblave, predikimeve dhe literaturës së krishterë për kishën e nëndheshme. Për vite me radhë, Riçardi ishte lutur për të krishterët në Perëndim. Kur kuptoi se edhe ata ishin lutur për të, kjo gjë i mbushi sytë e tij me lot. Vitet e shplarjes së trurit nuk kishin patur sukses për ta bindur Riçardin se “Askush nuk e donte më,” ashtu siç jehonin regjistrimet në veshët e tij. Besimtarët amerikanë dhe anglezë e donin shumë dhe madje kishin rrezikuar jetën për ta mbështetur. Ata ishin engjëj të dërguar për të ngushëlluar Riçardin dhe familjen e tij. Si shpërblim, Riçardi i ndihmoi të krishterët perëndimorë të kishin mundësi më të mëdha hyrjeje në Rumani. Ai zhvilloi një sistem të fshehtë komunikimi në mënyrë që ata të kalonin pa u zbuluar nën hundën e policisë sekrete.

Zgjerimi i miqësisë së Riçardit me botën perëndimore e bëri atë më të prekshëm se kurrë ndaj një tjetër arrestimi. Dy organizata

të krishtera: “Misioni Norvegjez për Hebrenjtë” (Norwegian Mission to the Jews) dhe “Aleanca e Krishterë Hebreje” (Hebrew Christian Alliance), nuk do ta lejonin që kjo të ndodhte. Ata i paguan qeverisë komuniste një shpërblim prej dhjetë mijë dollarësh për jetën e Riçardit, një çmim pesë herë më i lartë se çmimi i zakonshëm për një të burgosur politik.

Jezus Krishti e kishte shpenguar Riçardin me vdekjen e Tij në kryq. Tani trupi i Krishtit në tokë, kisha, e shpengoi sërish. Riçardi i tregoi Sabinës lajmin e mirë. Pas kaq shumë vitesh pasigurish, torturash dhe marrjesh në pyetje, kishte ardhur koha të largoheshin nga Rumania.

KAPITULLI 60

Nga qeveria u përhapën shpejt fjalët se dhjetë mijë dollarët ishin paguar për vizat e daljes së Vurmbrandëve. Policia sekrete kërkoi një takim të fundit me Riçardin.

– Tani mund të largohesh, – i tha një zyrtar. – Prediko çfarë të duash jashtë vendit. Por provo të flasësh kundra nesh, dhe do ta mbyllim gojën.

Mëngjesi tjetër ishte 6 dhjetor i vitit 1965. Riçardi, Sabina dhe Mihai u larguan për në aeroport. Pista gjatohej në largësi derisa zhdukej nën mjegull.

E ardhmja ishte aq e mjegullt sa edhe horizonti, por Vurmbrandët iu afruan avionit DC-7 me gjashtëdhjetë veta të tjerë, kryesisht hebrej, të cilët ishin shpenguar. Autoritetet u përpoqën t'i ndalonin njerëzit të grumbulloheshin në aeroport, por përpjekjet e tyre ishin të kota. Një turmë shumë shpejt iu bashkua Vurmbrandëve për t'i parë tek niseshin. Rojat i hodhën vështrime xhelozë të burgosurve të lidhur me Perëndimin dhe i ndihmuan të hipnin në avion.

Rrotat e avionit që po rriste shpejtësinë shpejt u shkëputën nga asfalti gri. Shumë brohoritën nga gëzimi, ndërsa të tjerë po përpiqeshin të përmbanin emocionet, sa të hidhura aq edhe të ëmbla. Ata ishin mirënjohës për lirinë, por ishin të trishtuar kur mendonin për ata që ende vuanin përtej dritareve.

Disa orë më vonë, avioni ndaloi në Romë. Pas një vizite atje, Vurmbrandët u nisën për në Oslo, Norvegji. Riçardi kishte shpresuar të ndalonte në Gjenevë, Zvicër, për të dhënë një raport mbi shpërndarjen e gjerë të përndjekjeve në Rumani, por sekretari

i Federatës Botërore Luterane (Lutheran World Federation) iu lut të mos e vizitonin, nga frika se mos i zbulonin rusët.

Anëtarë të “Misionit Izraelit” (Israel Mission) i përshëndetën Vurmbrandët në Norvegji. Sabina përqafoi Anucën, gruan që kishte punuar pa u lodhur për më shumë se pesëmbëdhjetë vjet për të liruar familjen e saj. Riçardi takoi edhe kreun e “Misionit Izraelit” në Suedi, pastor Got Hedenkuist (Gote Hedenquist), që ishte lutur pa ndërprerje përgjatë viteve për lirim e Riçardit. Anëtarë të “Alenancës së Krishterë Hebreje” (Hebrew Christian Alliance), të cilët kishin paguar një pjesë të atyre dhjetë mijë dollarëve si shpërblim, erdhën në aeroport me gjërat e domosdoshme të jetës së përditshme.

Nga Norvegjia, Vurmbrandët udhëtuan për në Britani dhe u përshëndetën nga miku i tyre Stjuart Herris, i cili kishte krijuar mundësi që Riçardi të fliste në universitete dhe të predikonte në kisha të panumërta. Më në fund, britanikët mund të dëgjonin rrëfime të sakta të tragjeditë dhe triumfeve të kishës së nëndheshme. Kishat angleze nuk ishin në dijeni të përndjekjes në Rumani dhe me hir e mirësi, Riçardi i çliroi ata nga padituria e tyre.

Riçardi dhe Sabina u ngrohën nga mikpritja engjëlllore e miqve të tyre të rinj britanikë. U formua një aleancë që me kohë do të organizonte një mision të ri të përkushtuar për të arritur vendet komuniste. Por Riçardi e dinte se kishte nevojë për mbështetjen e amerikanëve.

KAPITULLI 61

Me shpërnguljen e Vurmbrandëve në Shtetet e Bashkuara, policia sekrete rumune urdhëroi shpejt vrasjen e tyre. Edhe pse ishte paralajmëruar ta mbyllte gojën, Riçardi kishte refuzuar të heshte dhe kishte folur kundër komunizmit sa herë që i jepej mundësia. Dora e Zotit e kishte mbrojtur familjen e tij në çdo hap të rrugës.

Riçardi kishte dëshmuar para komiteteve të Senatit të Shteteve të Bashkuara në Uashington DC dhe më pas edhe para Kongresit. Ai u ngjit në podium dhe hodhi vështrimin mbi numrin e madh të senatorëve dhe përfaqësuesve, reporterëve të gazetave dhe stafit të stacioneve radiofonike. Ekipet televizive i drejtuan kamerat e tyre nga Riçardi ndërsa filloi të fliste për vuajtjet e kishës së nëndheshme.

– Një e treta e botës ka të drejtën e një të tretës së lutjeve, interesimit dhe dhuratave tuaja. Në burg, kam parë burra me pranga pesëdhjetë paundëshe në këmbë që luteshin për Amerikën. Por në Amerikë rrallë herë dëgjon në një kishë një lutje për të prangosurit në burgjet komuniste.

Një senator e pyeti Riçardin nëse kishte ndonjë shenjë të torturave. Pastori i gjatë hoqi xhakëtën dhe këmishën, duke zbuluar tetëmbëdhjetë gjymtime në trupin e tij të dobësuar.

– Nuk mburrem për këto plagë, – tha ai. – Unë tregoj trupin e torturuar të kishës dhe të vendit tim. Flas për heronjtë dhe shenjtorët që nuk mund të flasin dot për vete: protestantët, katolikët, ortodoksët dhe hebrenjtë që vdiqën të torturuar për besimin e tyre.

Sabina nuk mund t'i mbante dot më lotët. Ajo u bashkua me shumicën e Senatit dhe qau pa drojë, duke menduar për gratë fermere, murgeshat dhe shumë vajza të reja ende të skllavëruara në Rumani. Fytyrat e atyre që kishin vdekur në kanal i dolën para sysh.

Riçardi ia nguli sytë të shoqes ndërsa vazhdoi të fliste. Më vonë i tha Sabinës: “Lotët e tu patën ndikim më të madh sesa të gjitha fjalët e mia. Lotët minojnë edhe muret më të forta.”

Përgjatë gjithë jetës së tij, Riçardi e dinte se pena ishte më e fortë se shpata. Me kujtimet e freskëta të burgimit në mendje, ai filloi të shkruante një libër të titulluar: “Kisha e martirizuar sot: Të torturuar për Krishtin”, ndërkohë që ishte në Britani. Sabina qëndronte ulur në divan dhe e dëgjonte të tregonte histori pas historie. Ndërsa gërmonte në kujtesën e tij emra të harruar dhe procese të dhimbshme marrjesh në pyetje, ngashërimat ndërprisnin fjalitë e tij.

Riçardi e shkroi librin e tij me penë dhe lotë, ndërsa kujtoi vuajtjet e veta dhe ato të shumë martirëve. Kjo ishte gjithashtu historia e *tyre*, dhe ai u sigurua ta mishëronte atë në letër për brezat e ardhshëm.

“Të torturuar për Krishtin”, siç u riemërtua, u bë papritur libri më i shitur në Perëndim. Ai u përkthye në dhjetëra gjuhë dhe hapi mundësi për Riçardin dhe Sabinën të udhëtonin në vende dhe kontinente të ndryshme për të ndarë fuqinë e ungjillit ashtu siç tregohet përmes dëshmimeve të guximshme të të krishterëve të përndjekur. Nëntëmbëdhjetë misione u themeluan në të gjithë Evropën dhe Azinë, Australinë dhe Amerikën. Këto misione punuan në bashkëpunim për të rritur ndërgjegjësimin për kishën e nëndheshme dhe për të siguruar literaturë të krishterë dhe ngushëllim për familjet e martirëve.

Libra të tjerë rrodhën njëri pas tjetrit nga pena e Riçardit. Ai predikoi pa u lodhur në mbarë botën dhe themeloi një organizatë

të aftë për të punuar në fshehtësi pas vijës së armikut. Disa njerëz vunë në dyshim metodat e tij, por Riçardi nuk i kushtoi rëndësi kritikave. Ai nuk ishte kthyer nga të vdekurit për të shpërdoruar energjitë me kritikët. Sytë e tij ishin ngulur mbi një armik më të madh dhe më të errët.

Kudo që shkonin, Vurmbrandët kërkonin unitet midis të krishterëve. Ata njohën të krishterë australianë, indianë dhe maorë. Ata zhvilluan takime nën aparteidin në Afrikën e Jugut, ndërsa të krishterët me të gjitha ngjyrat e lëkurës qëndronin bashkë për të dëgjuar Riçardin tek përcillte fjalë shërimi dhe të vërtete. Një gazetë afrikane shkroi: “Ne jemi goditur nga uragani i quajtur Riçard.”

“Urrejeni komunizmin,” deklaronte gjithmonë Riçardi, “por duajini dhe fitojini komunistët për Krishtin.”

Miliona të krishterë ndoqën udhëzimet e tij, duke e ditur që njerëzit nuk mund të shfaqin dashuri absolute nga vetja. Por me Perëndinë, të gjitha gjërat janë të mundura, madje dhe falja.

Qasja e Sabinës mund të ishte më e butë se e të shoqit, por ajo ishte një grua e fortë dhe e gjallë që nuk do të tërhiqej kur bëhej fjalë për ungjillin dhe marrëdhëniet e saj. Së bashku, Vurmbrandët ishin një zë i fuqishëm për të krishterët e përndjekur. Ata e sfiduan Perëndimin me historitë frymëzuese të besimit të guximshëm përballë torturave, burgosjes dhe vdekjes, duke frymëzuar kështu dëgjuesit në përkushtimin e tyre ndaj Krishtit dhe duke ndarë lajmin e mirë.

Riçardi dhe Sabina plotësonin njëri-tjetrin në çdo mënyrë, duke organizuar punët e misioneve që depërtuan në vendet komuniste. Anëtarët e atyre organizatave kishin nevojë për trajnim se si të merrnin informacion pa u arrestuar. Të tjerë e merrnin këtë pozicion, pasi kishin dëgjuar dëshminë e Vurmbrandëve dhe frymëzoheshin për të bërë diçka. Biblat duhet të transportoheshin, bashkë me literaturën, kasetat dhe paratë. Kishte edhe mysafirë për t’u mirëpritur. Sabina i trajtoi të gjithë anëtarët e klerit dhe vizitorët sikur të ishin Vetë Krishti.

Riçardi ishte mësuar me shpërfilljen, poshtërimin dhe talljen në burg. Tani ai pritej me lëvdata dhe adhurim. Burra më pak të rëndësishëm mund të ishin fryrë nga lajkat, por Sabina nuk zbuloi kurrë asnjë rrënjë krenarie në zemrën e të shoqit. Riçardi kishte zbritur në zjarret përvëluese të furrës për të banuar me Krishtin, ashtu siç kishin bërë tre burrat në librin e Danielit (shih Dan. 3). Nuk kishte vend për arrogancë në një trup që ishte zhveshur, lënë pa ngrënë dhe plagosur për Krishtin. Riçardi u përball me famën në të njëjtën mënyrë që u përball edhe me turpin: me përlulësi.

Vurmbrandët kishin përjetuar varfëri të skajshme në Rumani, por tani një kërcënim i ri u shfaq para bashkëshortëve. Sabina kishte frikë nga grumbullimi i pasurisë që mund të përjetonin në Shtetet e Bashkuara. Aq e dëmshme sa varfëria mund të jetë edhe pasuria, e cila di si ta zotërojë personin që e ka. Riçardi dhe Sabina e dinin këtë dhe nuk patën asnjëherë një shtëpi, një makinë apo qoftë edhe një biçikletë.

Në fillim, kur Sabina u martua me Riçardin, ajo donte të ishte e pasur. Njëherë e një kohë, ajo dëshironte një jetë të rehatshme, por tani ndiente se këto gjëra luksoze mund të dëmtonin dhe ta prishnin dëshminë e tyre për Krishtin. Çdo kafshatë ushqimi i shijshëm sillte në mend qindra fytyra në burg që nuk kishin ushqim. Riçardi nuk e harroi kurrë shijen e supës me karrota të kalbura. Ai i thoshte Sabinës se sa herë që hapte frigoriferin, i kujtohej ndjesia që kishte kur rojat e fusnin në ngrirje.

“Jam e lumtur kur dëgjoj që i përbuz paratë,” i kishte thënë Sabina Riçardit. “Sigurohu të bësh të njëjtën gjë edhe kur të kesh bërë milionin e parë.”

Riçardi dhe Sabina përjetuan shumë gëzime dhe ankthe. Kërcënimi i burgosjes, edhe në Amerikë, nuk u zhduk kurrë. Sabina e ngushëllonte veten, duke e ditur se nëse puna e Zotit ishte e rrezikshme kur bëhej, nëse lihej pa bërë atëherë bëhej edhe më e rrezikshme.

VURMBRANDËT

Ajo shpesh i inkurajonte fëmijët se dikush s'ka nevojë të jetë i madh për të ndryshuar botën për Krishtin. Ajo tregonte historinë e djalit që qëndronte në breg duke ia bërë me dorë një anijeje të madhe që zhdukej në horizont.

Një burrë i tha djalit: “Mos u bëj budalla; anija nuk do ta ndryshojë kursin vetëm sepse ti po ia bën me dorë.”

Por anija u kthye në dok afër bregut. Djali nxitoi për tek ura dhe i bërtiti burrit: “Kapiteni është babai im!”

EPILOGU

Sipas traditës judease, kur egjiptasit u mbytën në Detin e Kuq, engjëjt kënduan me izraelitët që ishin liruar. Por Zoti i qortoi engjëjt duke thënë: “Judenjtë janë njerëz dhe mund të gëzohen për shpëtimin e tyre. Por prej jush pres më tepër mirëkuptim. A nuk janë dhe egjiptasit krijesat e mia? A nuk i dua dhe ata?”¹

Errësira katërmbëdhjetëvjeçare në burg kishte hapur sytë e Riçardit ndaj një të vërtete të mrekullueshme: Zoti i donte komunistët po aq shumë sa i donte të krishterët që ata torturonin. Askush nuk mbetet përtej kuptimit shpengues të Perëndisë. Në fakt, Ai ka një histori të gjatë të kthimit të rebelëve në fitimtarë shpirtrash, njerëz divergjentë në misionarë dhe kriminelë në të krishterët më të mirë në histori.

Riçardin e pyetën njëherë se çfarë mund t’u thoshte komunistëve. Ai pa drejt kameras dhe tha: “Ju dua me gjithë zemrën time dhe të gjithë të krishterët ju duan. Jezusi dëshiron që ju të jeni në qiell më shumë sesa dëshironi ju. Ai dëshiron t’ju falë më shumë sesa ju dëshironi të faleni. Ai dëshiron t’ju shpëtojë më shumë sesa ju doni të shpëtoheni.” Ashtu si Jozefi, i cili u tha vëllezërve të tij që e shitën në skllavëri: “Ju keni kurdisur të këqija kundër meje, por Perëndia ka dashur që t’i shërbejë së mirës” (Zan. 50:20), edhe Riçardi e pa dorën e Zotit duke punuar në hije për të çliruar njerëzit e Tij.

¹ “Sanhedrin 39b,” Babylonian Talmud: Tractate Sanhedrin, accessed September 27, 2017, www.halakhah.com/sanhedrin/sanhedrin_39.html#PARTb.

Historia e Riçardit dhe Sabinës është një kujtesë që Perëndia mund të përdorë këdo për të sjellë shpresë dhe shërim në çdo vend. Riçardi, dikur ateist i përjetuar, u bë një zë drejtues në sistemin ateist që përndiqte anëtarët e trupit të Krishtit. Kur u pyet se si mësoi t'i falte armiqtë, ai tha: “Jo gjithmonë mund të *ndiejmë* dhembshuri për njerëzit, por ne duhet të tregojmë dhembshuri derisa ta ndiejmë atë.” Pas lirit nga burgu, ai kishte një zgjedhje për të bërë: “Ti mund të zgjedhësh të falësh dhe të duash, ose të urresh.”

Riçardi arriti të zbulonte arsyen përfundimtare se pse Zoti e lejoi të torturohej për katërmbëdhjetë vjet: *turtura shpëtoi torturuesit e tij nga një përjetësi torturash*. Pikërisht në burg ai gjeti shpresën e shpëtimit për komunistët. Atje ai zhvilloi ndjenjën e përgjegjshmërisë kundrejt tyre. Duke u torturuar prej tyre ai mësoi t'i donte.

Shumë nga rojat dhe hetuesit e tij u bënë ndjekës të Jezu Krishtit, dhe disa u bënë edhe pastorë. Në mënyrë ironike, Zoti përdori marrjet në pyetje të Riçardit për të nxjerrë rrëfimet nga hetuesit. Edhe zemrat me mburoja të hekurta të komunistëve hapeshin si lule kur prekeshin nga duart e shenjta të shpuara me gozhdët e hekurta të kryqit.

Ndërsa Riçardi e vinte theksin tek falja dhe dashuria ndaj armiqve, Sabina i mëshonte miqësisë me besimtarët, veçanërisht me vëllezërit dhe motrat e përndjekur në Krishtin. Edhe ajo kishte një pikëpamje të përvetshme për vuajtjen: “Vuajtja që na është dhënë nga vullneti i Zotit nuk kundërshton dashurinë. Ajo është një nga metodat e tij.”

Përndjekja do të ekzistojë derisa të kthehet Jezusi. Në çdo brez kanë ndodhur terrore dhe përndjekje të vëllezërve dhe motrave në Krishtin. Të krishterët vazhdojnë të vuajnë në duart e komunistëve dhe diktatorëve të tjerë, si ekstremistët islamikë apo ata hindu në

EPILOGU

mbarë botën. Sot të krishterët janë vetëm në burgje, të uritur dhe të lënduar. E megjithatë, ata i durojnë torturat, rrahjet dhe poshtërimin sepse ata e duan Zotin më shumë sesa kanë frikë vdekjen.

Riçardi tha: “Pas më shumë se njëzet vjet në kishën e nëndheshme, në fillim nën pushtimin nazist dhe më pas nën regjimin komunist, kam mësuar të mos kem frikë nga njerëzit. Nuk kam frikë se [dikush] do të vrasë trupin tim.”

Në botën muslimane, shumë të konvertuar rishtas tek Krishti janë të detyruar të largohen nga familjet e tyre, që i mohojnë për shkak se i kanë kthyer shpinën islamit. Të tjerë vdesin në kampet e punës në Korenë e Veriut, të akuzuar për asgjë më tepër sesa për adhurimin e Zotit. Shumicës prej tyre nuk do t'i kushtohen libra të shkruar. Ata nuk njihen me emra apo me fytyra, por njihen vetëm nga Zoti që i ndihmon të falin përndjekësit e tyre.

Ndërsa ata kanë nevojë për ndihmën, dashurinë, inkurajimin dhe lutjet tona, ne kemi nevojë për dëshmitë e tyre të guximit, dashurisë dhe shpresës përballë rrahjeve, burgimit dhe vdekjes (shih Heb. 12:1-2). Ne kemi nevojë që ata të na sfidojnë drejt një përkushtimi më të thellë ndaj Krishtit dhe Urdhërimit të Madh që Ai na ka thirrur të përmbushim, pavarësisht kostos (shih Mat. 28:18-20).

Riçard Vurmbrandi shkroi: “Jezusi ka thënë: ‘Shkoni dhe mësoni të gjitha kombet!’ Ai nuk tha asnjëherë: ‘Shkoni dhe mësoni të gjitha kombet deri tek Perdja e Hekurt apo tek ajo e bambunjtë dhe pastaj ndaloni!’ Të krishterët e parë rrezikuan jetën e tyre, duke predikuar ungjillin kur ishte e ndaluar. Ne duhet të ndjekim shembullin e tyre.”

Shembulli i vëllezërve dhe motrave tona të përndjekura na frymëzon të bëjmë të njëjtën gjë. Besimi i tyre tek Krishti dhe bindja ndaj Urdhërimit të Tij të Madh u ka kushtuar atyre gjithçka. Po ty?

RRETH ZËRIT TË MARTIRËVE

Zëri i Martirëve (VOM) është një organizatë jofitimprurëse, ndërdenominacionale e krishterë, e përkushtuar për t'i shërbyer familjes tonë të përndjekur në mbarë botën, përmes ndihmës praktike dhe shpirtërore, si dhe duke drejtuar anëtarë të tjerë të trupit të Krishtit që të krijojnë miqësi me ta. VOM është themeluar në vitin 1967 nga pastor Riçard Vurmbrand, që ka qenë në burg për katërmëdhjetë vjet nën Rumaninë komuniste për shkak të besimit të tij tek Krishti. E shoqja, Sabina, ka qenë e burgosur për tre vjet. Në vitin 1965, Riçardi dhe familja e tij u shpenguan dhe u larguan nga Rumania për të themeluar një rrjet botëror misionesh kushtuar ndihmës së të krishterëve të përndjekur.

Inkurajohuni nga besimi i guximshëm i vëllezërve dhe motrave tona në Krishtin që janë të përndjekur dhe mësoni mënyra si të shërbeni duke u regjistruar në buletinin informativ të përmuajshëm të VOM-it. Na vizitoni në persecution.com ose telefononi në numrin 1-800-747-0085.

Kërkoni pesë qëllimet kryesore të besimit dhe deklaratën e besimit tek persecution.com/about.

Për të mësuar më shumë për punën e Zërit të Martirëve, ju lutem kontaktoni në:

Shtetet e Bashkuara – persecution.com

Australi – vom.com.au

Belgjikë – hvk-aem.be

Kanada – vomcanada.com

RRETH ZËRIT TË MARTIRËVE

Republika Çeke – *hlas-mucedniku.cz*

Finlandë – *marttyyrienaani.fi*

Gjermani – *verfolgte-christen.org*

Holandë – *sdok.org*

Zelanda e Re – *vom.org.nz*

Afrika e Jugut – *persecution.co.za*

Korea e Jugut – *vomkorea.kr*

Mbretëria e Bashkuar – *releaseinternational.org*

CIP Katalogimi në botim BK Tiranë

David Caleb Cook

Vurmbrandët: të torturuar për Krishtin historia e plotë:
zëri i martirëve/ David Caleb Cook ; përkth. Sara Gjana,
Enkeleda Hebibasi; red. Kathryn Church, Eduart Hebibasi.

– Tiranë: Vision Printing, 2021

328f.;20x14 cm.

Tit. origj.: Wurmbrand

ISBN 978-9928-295-65-1

1.Feja kristiane	2.Historia	3.Kisha Protestante
4.Persekutimi politik	5.Klerikë	6.Krishtërimi dhe politika
7.Wurmbrand, Richar	8.Rumani	

274.5 -9(498) "19"

323.281(498) (092)

929(498) [Wurmbrand, Richard]

PASTORI DHE GRUAJA E TIJ QË NDRYSHUAN BOTËN

Në 29 shkurt të vitit 1948, Riçard Vurmbrand u arrestua nga policia sekrete. Krimet e tij? Drejtimi i adhurimit dhe dëshmia e krishterë: që të dyja ishin të paligjshme nën regjimin komunist ateist në Rumani.

Riçardi kaloi katërmëdhjetë vjet në burg. Ai u torturua, u rrah dhe u mbyll në izolim. Sabina Vurmbrand kaloi tre vite në kampet e punës, gati duke ngrirë për vdekje, ndërsa ajo dhe të burgosurat e tjera punonin në kanalin e Danubit. Asaj i qe thënë vazhdimisht se i shoqi kishte vdekur pas hekurave.

Por Riçard dhe Sabina Vurmbrand patën një besim të palëkundur tek Krishti. Asnjëri prej tyre nuk e humbi shpresën dhe asnjëri prej tyre nuk reshti së foluri për Jezusin.

Tani, për herë të parë, të dyja anët e kësaj historie mahnitëse tregohen në një libër.

“*Vurmbrandët*” bën fjalë për Riçard dhe Sabina Vurmbrand, duke ndërthurur ndodhitë dhe hulumtimet nga librat: “*Gruaja e pastorit*”, “*Në nëndheun e Zotit*” dhe “*Të torturuar për Krishtin*”. Besimi juaj do të frymëzohet ndërsa futeni thellë në qelitë më të errta të burgut për të parë se si drita e Krishtit vazhdon të shkëlqejë në zemrat e atyre që janë tërësisht të përkushtuar ndaj Tij.

Zëri i martirëve (The Voice of the Martyrs – VOM) është një organizatë misionare jofitimprurëse, ndërdenominacionale, që ofron ndihmë praktike dhe frymërore për të krishterët e përndjekur anembanë botës. E themeluar në vitin 1967, Zëri i Martirëve ka për qëllim të frymëzojë të gjithë besimtarët që të rrisin përkushtimin e tyre ndaj Krishtit dhe të përbushin urdhërimin e madh, pavarësisht koston.

ISBN: 978-9928-295-65-1

9 789928 295651